

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MİSİR
VE ANADOLU POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Nilay AĞIRNASLI**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salim KOCA**

Ankara 2013

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MİSİR
VE ANADOLU POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Nilay AĞIRNASLI**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salim KOCA**

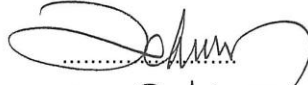
Ankara 2013

ONAY

Nilay AĞIRNASLI tarafından hazırlanan "Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları" başlıklı bu çalışma, 12.12.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Salim KOCA

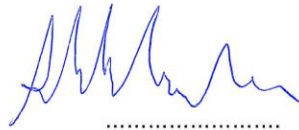
Prof. Dr. Reşide Turan

Prof. Dr. Altan Çetin

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Prof. Dr. Abdullah Gönöğöç

ÖZET

AĞIRNASLI Nilay, “Büyük Selçuklu Devleti’nin Mısır ve Anadolu Politikaları”, Doktora Tezi, Ankara, 2013

“Büyük Selçuklu Devleti’nin Mısır ve Anadolu politikaları” adlı tez çalışmamız başta giriş kısmı olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş kısmında Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluş safhası açıklanmıştır. Tezimizin birinci bölümünün ilk ana başlığında ise Selçuklu hâkimiyetinin Horasan’dan Irak’a doğru yayılmasından, Tuğrul Bey’in Bağdat’taki Büveyhi iktidarına son vermesinden, Fatımilerin destekledikleri Arslan el-Besasiri ve üvey kardeşi İbrahim Yinal’ı bertaraf etmesinden bahsedilmiştir. Ayrıca Abbasi halifesinin siyasi yetkilerini resmen Tuğrul Bey’e devretmesinden ve Tuğrul Bey’in halifenin kızı ile evlenme projesinden bahsedilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise Türkmenlere Anadolu’nun hedef gösterilmesi ve bu topraklara düzenlenen ilk seferler açıklanmıştır. Tezimizin ikinci bölümünün birinci ana başlığında Alp Arslan’ın yarım kalan Mısır seferi ve Türk emirlerinin Suriye ve Filistin topraklarındaki faaliyetleri incelenmiştir. Ayrıca Alp Arslan’ın, Fatımi propagandacılarına karşı almaya çalıştığı tedbirlerden bahsedilmiştir. Bu bölümün ikinci ana başlığında ise, Sultan Alp Arslan ile Selçuklu ve Türkmen beylerinin Anadolu’ya düzenledikleri seferler izah edilmiştir. Özellikle de Anadolu politikası için bir dönüm noktası olan Malazgirt savaşından ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Tezimizin üçüncü bölümünün birinci ana başlığında ise, Türkmen Beyi Atsız’ın, Suriye ve Filistin’deki faaliyetleri incelenmiştir. Üçüncü bölümün ikinci ana başlığında da Selçuklu ve Türkmen beylerinin Sultan Melikşah zamanında Anadolu’ya düzenledikleri fetih faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Tezimizin son bölümünde ise, Bâtınilerin faaliyetleri ve Haçlıların Suriye, Filistin ve Anadolu topraklarına gelişlerinden bahsedilmeye çalışılmıştır. Yapmaya çalıştığımız bu araştırma sonucunda diyebiliriz ki; Büyük Selçuklu Devleti’nin sultanları Mısır’a hâkim olamamışlar, fakat Anadolu’nun Türk vatanı haline gelmesini sağlayacak büyük bir adım atmışlardır.

Anahtar Kelimeler:

- 1) Büyük Selçuklu Devleti
- 2) Tuğrul Bey
- 3) Alp Arslan
- 4) Melikşah
- 5) Anadolu

ABSTRACT

AĞIRNASLI Nilay “Egypt And Anatolia Policies Of The Great Seljuk State”, thesis, Ankara, 2013

Policies of the Great Seljuk State Egypt and Anatolia’a thesis work consists mainly four parts. In the introduction part of our thesis can see how the Great Seljuk State establishment. In the first part of our study is the first major title of the Seljuk rule Horasan dominance spread to Iraq and it is also explained that how to Toghril’s put on end to Buwayhid’s power in Bagdad. We can also see that Arslan Besasiri and his step brother Ibrahim Yinal who are supported by Fatimid disposed by Toghril. It is also mentioned Toghril’s officially handed over the political powers of the Abbasid caliph and it can be seen that Toghril’s project to marry the daughter of the caliph. In the second part of this section is organized expeditions to the land described in the Türkmén of Anatolia and the target displaying the second part of the thesis the main title is Sultan Alp Arslan expedition to Egypt and the activities of the Turkish orders in Syria and the Palestinian territories are examined in this part. Alp Arslan also trying to take measures against the Fatimid propagandists have been mentioned in the main title of the second chapter the Türkmén Seljuk rulers and Alp Arslan organized expedition, in Anatolia have been described. In particular Manzikert war which is a turning point for Anatolian policy is described in details. In the third part of the thesis is the first major title is a Turkmen ruler whose name is Atsız’s activities in Syria and Palestine. In the third part of the thesis is the second major title is that the Seljuks and Turkmen lords Anatolia held conquest in the period of Sultan Malik-Shah. In the last part of our thesis we can see the crusaders arrival in Anatolia, Syria and Palestine is also mentioned. As a result of this research we can say that, Great Seljuk Sultan have not been mastered in Egypt, but have taken a big step forward that will allow Turkey to become a land of Anatolia.

Key Words:

- 1) The Great Seljuk State
- 2) Toghril
- 3) Alp Arslan
- 4) Malik-Shah
- 5) Anatolia

ÖNSÖZ

Günümüz modern tarihçileri yazdıkları Selçuklu tarihi ile ilgili eserlerinde Büyük Selçuklu Devleti'nin batı yönündeki siyaseti hakkında önemli bilgiler vermişler ve yorumlar yapmışlardır. Ancak bugüne kadar Selçukluların bilinçli ve planlı bir şekilde batıya yönelik bir politika takip ettikleri müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Başka bir ifade ile Büyük Selçuklu sultanlarının batı siyasetinin var olduğunu ifade eden tarihçiler, bu konu üzerine ayrıntılı bir araştırmada bulunmamışlardır. Bizim "Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu politikaları" adlı çalışmayı yapmaktaki amacımız ise, bu devletin sultanlarının, devletlerini İslâm dünyası içerisinde cihanşümul bir devlet haline getirebilmek adına batı yönünde ne gibi faaliyetlerde bulunduklarını, kaynak ve araştırma eserlere dayanarak kronolojik olarak ortaya koymaktır. Zira Büyük Selçuklu Devleti sultanları her ne kadar devletlerini cihanşümul bir Türk-İslâm devleti haline getirememişlerse de, batı yönünde takip ettikleri politikalarıyla gerek Türk ve İslâm gerekse dünya tarihine etki edecek gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuş ve kendilerinden sonra gelen Türk-İslâm devletlerinin hükümdarlarına bir anlamda yol göstermişlerdir. Nitekim bu devletlerin başında da Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ın Bizans İmparatorluğu karşında elde ettiği Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti gelmektedir. Gerçekten de bu devletin sultanları, Büyük Selçuklu sultanlarının Anadolu politikalarını en iyi şekilde devam ettirmişler, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla biz de "Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları" adlı bu çalışmamızda Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi sultanların dönemlerinde batı yönünde ne gibi faaliyetlerde bulunulduğunu ele almaya çalıştık.

Öte yanda burada, çalışmam sırasında benden desteklerini esirgemeyen birkaç kişiye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Nitekim

lisans hayatımdan beri büyük bir sabırla bana yol gösteren ve bana karşı adeta bir baba gibi muamele eden değerli hocam Sayın Prof. Dr. Salim Koca'ya çok teşekkür ediyorum. Ayrıca hayatım boyunca yanımda yer alan benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sonsuz sevgi ve saygı duyduğum annem Gülay Ağırnaslı ve babam Faruk Ağırnaslı'ya da teşekkür ediyorum. Yine bu çalışmam sırasında manevi anlamda beni yalnız bırakmayan kardeşim Kutay Ağırnaslı'ya da buradan teşekkür etmek istiyorum. Diğer taraftan çalışmamla ilgili kaynak temini ve tercüme gibi konularda bana yardımcı olan sevgili akrabalarım Adnan Cengiz ve Hande Turhan Dağlaroğlu ile arkadaşım, Ayşe Gül Fidan'a da teşekkür ediyorum.

Nilay AĞIRNASLI

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	xi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SULTAN TUĞRUL BEY ZAMANINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARI

A) SULTAN TUĞRUL BEY VE MISIR POLİTİKASI	20
1) Selçuklu Hâkimiyetinin Horasan'dan Irak'a Doğru Yayılması	20
2) Tuğrul Bey'in Bağdat'taki Büveyhî İktidarına Son Vermesi:	24
3) Tuğrul Bey ve Fâtımîlerin Desteklediği Arslan el-Besâsirî Arasında Geçen Hâkimiyet Mücadelesi:	30
4) Fâtımîlere Karşı Oluşturulan Sultan-Halife İşbirliğinin Resmîyet Kazanması:	34
5) Fâtımîlerle Bağlantı Kuran İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey'e Muhalefeti ve Sonu:	36
6) Tuğrul Bey'in Bağdat'ı İşgal Eden Arslan el-Besâsirî'yi Bertaraf Etmesi:	41
7) Tuğrul Bey'in Mısır Politikasını Fedâ Ettiği Evlenme Projesi	43
B) SULTAN TUĞRUL BEY VE ANADOLU POLİTİKASI	54
1) Tuğrul Bey'in Türkmenleri Merkezden Uzaklaştırma Politikası	54
2) Anadolu'ya Düzenlenen Keşif ve Gazâ Seferleri:	65

- a) Selçuklu Hanedan Üyelerinin İdaresinde Düzenlenen
Seferler: 65
- b) Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu'ya Düzenlediği Sefer: 68
- c) Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Düzenlediği Seferler: 72

II. BÖLÜM

SULTAN ALP ARSLAN ZAMANINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARI

- A) SULTAN ALP ARSLAN VE MISIR POLİTİKASI 78
- 1) Türk Emîrlerinin Mirdâsoğulları Hâkimiyetindeki Kuzey Suriye
Topraklarına Girişleri: 78
- 2) Nâvekiyye (Yavgiyye) Türkmenlerinin Fâtımî Hâkimiyetindeki
Filistin Topraklarına Girişleri 89
- a) Kızılı Bey Liderliğindeki Faaliyetler: 89
- b) Atsız'ın Türkmenlerin Başına Geçmesi ve Kudüs'ü Fethi ... 92
- 3) Sultan Alp Arslan'ın Yarım Kalan Mısır Seferi..... 94
- 4) Sultan Alp Arslan Zamanında Mısır Politikasına Zarar Veren Fâtımî
Dâîlerine Karşı Alınmaya Çalışılan Tedbirler: 100
- B) SULTAN ALP ARSLAN VE ANADOLU POLİTİKASI 105
- 1) Sultan Alp Arslan'ın Gürcistan ve Doğu Anadolu Seferi..... 105
- 2) Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu Akınları: 111
- 3) Anadolu Politikasında Bir Dönüm Noktası: Malazgirt Zaferi 118

III. BÖLÜM

SULTAN MELİKŞÂH ZAMANINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARI

- A) SULTAN MELİKŞÂH VE MISIR POLİTİKASI 134
- 1) Fâtımîlerle Olan Mücadeleyi Üstlenen Atsız'ın Suriye ve Filistin
Topraklarındaki Faaliyetleri 134

a) Atsız'ın Fâtımîleri Metbû Tanıyan Şökli İle İktidar Mücadelesi.....	133
b) Atsız'ın Suriye'deki İlerleyişi ve Bu Sırada Yaşanan Gelişmeler:.....	138
c) Atsız'ın Fâtımî Hâkimiyetindeki Dımaşk'ı Fethi:	141
ç) Atsız'ın Başarısızlığa Uğrayan Mısır Seferi:	143
d) Atsız'ın Mısır Seferinden Sonraki Durumu.....	148
e) Melik Tutuş'un Suriye'ye Gelişi ve Fâtımîlerle Mücadele Eden Atsız'ı Bertaraf Etmesi:	153
2) Melik Tutuş Döneminde Suriye'de Yaşanan Gelişmeler	159
a) Melik Tutuş ve Müslim b. Kureyş'in Suriye Hâkimiyeti için Mücadeleleri:	159
b) Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Müslim b. Kureyş Rekabeti.....	167
c) Haleb Hâkimiyeti İçin Süleymanşah-Tutuş Mücadelesi:	174
ç) Sultan Melikşâh'ın Kuzey Suriye'ye Müdahalesi:.....	176
d) Tutuş'un Aksungur Bozan ve Yağısıyan İle Birlikte Fâtımîlere Karşı Mücadele Etmesi	179
3) Sultan Melikşâh'ın Bâtını Lideri Olarak Ortaya Çıkan Hasan Sabbâh ile Mücadelesi.....	182
A) SULTAN MELİKŞÂH VE ANADOLU POLİTİKASI.....	190
1) Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu'daki Fetih Faaliyetleri...	190
2) Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu	196
3) Mervanoğulları İdaresindeki Diyâr-ı Bekr'in Fethi Meselesi.....	203
a) Sultan Melikşâh'ın Diyâr-ı Bekr'in Fethine Karar Verme Sebepleri ve Bu Fetih İçin Abbâsî Halifesinin Eski Veziri Fahruddevle Ebû Nasr Muhammed bin Cüheyr'in Görevlendirilmesi:	203
b) Fahruddevle'nin Diyâr-ı Bekr Seferi ve Bu Sırada Yaşanan Olaylar:	209
c) Sultan Melikşâh'ın Diyâr- Bekr Seferi Sırasında Yaşananlar Sebebiyle Bölgeye Müdahale Etmesi:.....	215

ç) Mervânî Emîri Mansur'un Kendini Sultan Melikşâh'a	
Affettirme Çabası:	216
d) Fâhruddevle'nin Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Fethini	
Tamamlaması:.....	218
4) Sultan Melikşâh'ın Anadolu'yu Kontrol Altına Alma Teşebbüsü....	222

IV. BÖLÜM

XI. YÜZYILIN SONU VE XII. YÜZYILIN BAŞINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARININ DURUMU

A) SULTAN MELİKŞÂH'IN OĞULLARI ZAMANINDA MISIR POLİTİKASI .	228
1) Selçukluların Mısır Politikalarına Zarar Veren Bâtini Faaliyetleri: .	228
2) Selçukluların Mısır Politikaları Karşısında Yeni Bir Rakip Haçlılar	241
3) Irak Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu	250
B) ANADOLU'DA KURULAN TÜRK BEYLİKLERİ.....	254
1) Dânişmendliler:.....	254
2) Mengüçükler:	255
3) Saltuklular.....	256
4) Ahlatşâhlar:	258
5) Artuklular:	259
6) İnal veya Yınal Oğulları:.....	260
7) Dimlac veya Toğan Arslan Oğulları:	261
SONUÇ	263
KAYNAKÇA.....	270

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
E.I	: The Encyclopaedia Of Islam
Haz.	: Hazırlayan
İ.A	: İslâm Ansiklopedisi
İLAM	: İlmî Araştırmalar Dergisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Terc	: Tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y	: Tarih yok
vd	: ve devamı

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Selçuklu tarihine ait bilgiler başta Fars dili olmak üzere Arap, Lâtin, Grek, Gürcü, Ermenî ve Süryanî dillerinde yazılmış kaynaklardan elde edilmektedir. İşte günümüz tarihçilerinden bazıları, yapmış oldukları araştırmalar neticesinde ortaya koymuş oldukları çalışmalarında, bu kaynakları tanıtmaya gayret etmişlerdir. Nitekim konumuz itibarıyla, Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan “Selçuklu Tarihi Alp Arslan ve Malazgirt Bibliyografyası” önemli bir kaynak araştırmasıdır. Öte yandan Türk tarihçiliği için son derece önemli bir isim olan M. Fuad Köprülü’nün “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”¹ adlı araştırması Büyük Selçuklu Devleti’nin Anadolu’daki uzantısı Türkiye Selçuklu Devleti ile alâkalı kaynakların tespit edildiği mühim bir çalışmadır.

Diğer taraftan Şemseddin Günaltay’ın “İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler”² ve Ramazan Şeşen’in “Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı”³ adlı eserlerinde, konumuzla ilgili müelliflerin kaçınıcı yüzyılda yaşadıkları, hayatları, eserleri ve bu eserlerden hangilerinin dilimize çevrildiği hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Yine günümüz tarihçilerinden Altan Çetin’in editörlüğünde hazırlanan “Ortaçağ Türk Tarihinin Ana Kaynakları”⁴ adlı çalışmada da, “Selçuklu Devletleri Tarihi Kaynakları”ndan bahsedilmektedir.

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki; Selçuklu devrini inceleyen tarihçilerin başvurmaları gereken yabancı araştırmalar da mevcuttur. Nitekim Carl Brockelmann’ın “Geschichte der Arabischen Litterature”⁵ adlı eseri Arapça kaynaklar için, Storey⁶ ve Browne’un⁷ “Persian Litterature” adlı eserleri de Farsça kaynaklar için son derece önemli müracaat kitaplarıdır.

¹ Köprülü, M. Fuad, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, Belleten, Cilt VII, Sayı: 27, Ankara, 1943

² Günaltay, Şemsettin, İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler, İstanbul, 1991

³ Şeşen, Ramazan, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul, 1998

⁴ Çetin, Altan, Ortaçağ Türk Tarihinin Ana Kaynakları, İstanbul, 2008

⁵ Brockelmann, Carl, Geschichte der Arabischen Litterature, Leiden, 1949

⁶ Storey, Charles Ambrose, Persian Liteature a bio-bibliographical survey, vol I, London, 1953, Storey, Charles Ambrose, Persian Liteature a bio-bibliographical survey, section II, London, 1936

⁷ Browne, Edward G, A Literary History of Persia, Cambridge, 1956

Ayrıca Gyula Moravcsik isimli müellifin kaleme aldığı “Byzantino-turcica I: Die Byzantinischen Quellen der Türkvölker, II: Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen”⁸ adlı çalışma Bizans tarihçiliği ile alâkalı bir başvuru kitabıdır.

Öte yandan bazı Selçuklu tarihçileri, ele aldıkları konularla ilgili yapmış oldukları çalışmalarında, Selçuklu tarihiyle ilgili önemli kaynaklar hakkında bilgiler vermişlerdir. Mesela Ostrogorsky “Bizans Devleti Tarihi”⁹ adlı eserinde Bizans ile ilgili mühim kaynaklardan bahsederken, Claude Cahen “de é’la Syrie du Nord a L’époque des Croisades” adlı doktora tezinde Suriye’ye gelen haçlılar hakkında önemli bir kaynak incelemesi yapmıştır.

Biz ise, “Büyük Selçuklu Devleti’nin Mısır ve Anadolu Politikaları” adlı tez konumuzla ilgili olara incelemeye çalıştığımız kaynakları türlerine göre şu şekilde tasnif ettik:

- 1) Kronikler
- 2) Seyahatnâme ve Coğrafi Eserler
- 3) Biyografiler
- 4) Siyasetnâme ve Edebî Eserler

Öte yandan “Büyük Selçuklu Devleti’nin Mısır ve Anadolu Politikaları” adlı tez konumuzla alâkalı olan ve bir kısmından da çalışmamızda faydalandığımız günümüz tarih araştırmalarından da “Araştırmalar” adı altındaki başlıkta genel olarak bahsetmeye çalıştık.

KAYNAKLAR

1) KRONİKLER

İbnü’l Kalânisî, Ebû Yâlâ Hamza’nın (doğum: 1075) “Zeylû Tarihi Dımaşk” adlı eseri Selçukluların ve Türkmenlerin bilhassa, Suriye ve Filistin’deki faaliyetlerinden Fâtımîlerle olan mücadelen ve haçlıların bölgeye gelişlerinden bahsetmektedir. Bu çalışmada Ali Sevim’in eserden,

⁸ Moravcsik Gyula, Byzantino-turcica I: Die Byzantinischen Quellen der Türkvölker, II: Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen, Berlin, 1958.

⁹ Ostrogorsky, George, Bizans Devleti Tarihi, çev: Fikret Işıltan Ankara, 1999

Selçuklularla ilgili yapmış olduğu çeviri kısmından faydalanılmıştır. Ayrıca, eserin İngilizce olarak neşredilen haçlılar kısmından da yararlanılmıştır.¹⁰

Azîmî, Ebu Abdullah Muhammed'in (1090–1175) **Azîmî Tarihi** adlı eseri konumuzla alâkalıdır. Nitekim bu eserinde Ali Sevim tarafından tercüme edilen Selçuklularla ilgili kısmı kullanılmıştır.¹¹

Sadrüddîn Ebu'l Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali **el-Hüseynî**'nin (vefat: 1194) "Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye" adlı eserinde Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçle ilgili önemli bilgiler vardır. Bu yüzden temel kaynaklardan birisi olarak araştırmamızda kullanılmıştır.¹²

İbnü'l Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim'in "el-Kâmil fi't-Tarih" adlı eseri Orta Çağ İslâm tarihinin en önemli kaynaklarından birisidir. Cizre'de doğan İbnü'l Esîr (1160–1233) Musul Atabeyliği hizmetinde bulunmuştur. El-Kâmil adlı eseri genel olarak İslâm tarihinden bahsettiği gibi Büyük Selçuklu Devleti'nin iç ve dış siyasetindeki gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu sebeple çalışmamızda başlıca kaynaklardan birisi olarak kullanılmıştır.¹³

İbn el-Cevzî, Ebû'l- Ferec Abdurrahman b. Ali'nin (1116–1200) "el-Muntazam fî Târih el-ümem" adlı eseri de konumuzla ilgilidir. Nitekim Ali Sevim'in bu eserin Selçuklular ile alâkalı kısmını tercüme ettiği yazısından faydalanılmıştır.¹⁴ Ayrıca **Sıbt İbn el-Cevzî**, Şemsü'd-Dîn Ebû'l-Muzaffer Yûsuf'un (1186–1256) "Miratü'z-Zamân fî Târihi'l Ayân" adlı eseri çalışmamız açısından mühim bir kaynaktır. Yine bu eser için de Ali Sevim'in yapmış olduğu tercüme yazılarına başvurulmuştur.¹⁵

¹⁰ Sevim, Ali, İbnü'l Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H 436–500/1044–1107), Belgeler, Cilt XXIX, Sayı, 33, Ankara, 2008, İbn, Al-Qalânîsî, The Damascus Chronicle of The Crusades, London, 1932

¹¹ Azîmî, Azîmî Tarihi (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler H. 430–538/1038–1144) yay: Ali Sevim, Ankara, 2006

¹² Sadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır 'Ali El-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, çev: Necati Lügal, Ankara, 1999

¹³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Cilt IX, X, çev: Abdülkerim Özeydin, İstanbul, 1987

¹⁴ Sevim Ali, "İbnü'l Cevzî'nin el-Muntazam fî Târih el-ümem Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430–485/ 1038–1092)", Makaleler, Cilt II, Ankara, 2005

¹⁵ Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zamân fî Târihi'l Ayân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi", Belgeler, Cilt XVIII, Sayı 22, Ankara, 1997, Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zamân fî Târihi'l Ayân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II. Sultan Alp Arslan", Belgeler, Cilt XIX, Sayı 23, Ankara, 1998, Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin

İbnü'l Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed'in (1193–1262) konumuzla ilgili en önemli eserlerinden birisi “Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb” adlı eserine yaptığı eklemelerle yazdığı “Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb” adlı eseridir. Haleb'deki siyasi ve kültürel gelişmelerden bahseden bu eserin Selçuklularla ilgili kısımlarından yine Ali Sevim'in yapmış olduğu tercümelerden faydalanılmıştır.¹⁶

Bundârî, Feth b. Ali b. Muhammed 'in (vefat: 1245) “Zübdet en-Nusra ve Nuhbet el-Usra” adlı eseri de bilhassa Büyük Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'daki faaliyetler hakkında bilgi verdiği için faydalanılmıştır. Esasında bu eser, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar devrinde vezirlik yapmış olan Şerefüddin Ebû Nasr Enûşîrvân b. Hâlid-i Kâşânî'nin “Fütûru Zamânî's-Sudûr ve Sudûru Zamani'l-Fütûr” adlı Farsça eserinin İmâde'd-dîn el-Kâtib el-İsfahânî tarafından Arapçaya yapılan tercümesinin muhtasarıdır.¹⁷

İbn Kesîr, İmâdeddin İsmail b. Ömer'in (1300–1373) en önemli eserlerinden birisi “el-Bidâye ve'n-nihâye” adlı büyük İslâm tarihidir. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti tarihi ile ilgili de önemli bilgiler içeren bu eserin de Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.¹⁸

İbnü'l Ezrâk, Ahmed b. Yusuf'un (1116-1181) “Tarih el-Fârikî ed-Devlet el-Mervâniyye” veya “Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid” adlı eseri de konumuzla ilgilidir. Nitekim Meyyâfârikî ve Âmid çevresi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bilhassa Mervânoğulları ve Artuklular dönemi hakkında mühim bir kaynaktır. Bu çalışmada ise, eserin Türkçe tercümeleri olan Mehmet Emin Bozarslan'ın “Mervânî Kürtleri Tarihi” ve Ahmet Savgan'ın “Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)” adlı kitaplarından faydalanılmıştır.¹⁹

el-Beyhakî, Ebû'l Fazl Muhammed b. el-Hasan'ın (996–1059) Farsça “Tarih”i ağırlıklı olarak Gazneli Devleti döneminden bahsetmesine rağmen

Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l Ayân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi”, Belgeler, Cilt XX, Sayı 24, Ankara, 1999

¹⁶ Sevim, Ali, “İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler” Belgeler, Cilt XX1, Sayı, 25, Ankara, 2000

¹⁷ el-Bundârî, Zübdet en-Nusra ve Nuhbet el-Usra, Çev: Kıvameddin Burslan, Ankara, 1999

¹⁸ İbnü'l Kesîr, Bidâye ve'n-nihâye, Cilt XII, çev: Mehmet Keskin, İstanbul, 1995

¹⁹ İbnü'l Ezrâk, Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi Artuklular Kısım), çev: Ahmet Savgan, Erzurum, 1992, İbnü'l Ezrâk, Mervânî Kürtleri Tarihi, çev: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 1975

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci hakkında önemli bilgiler verdiği için araştırmamızda kullanılmıştır.²⁰

Hayatı hakkında pek bilgi olmayan **er-Râvendî**, Muhammed b. Ali'nin "Rahat el-Sudûr ve âyet el-sûrur" adlı eserinin Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir. Öte yandan Farsça kaleme alınan bu eser 1194 yılına kadar Selçuklu tarihinden bahsetmektedir.²¹

Reşîdü'd-dîn, Fazlullah Hemedânî'nin (1240–1318) "Câmi'ü't-Tevârih" adlı eserinden de istifade edilmiştir. Esasında İlhanlı devlet adamlarından olan Reşîdü'd-dîn, bu eserinde Gazneliler, Selçuklular ve Moğolların Anadolu'ya geldiklerin dönemden bahsetmektedir. Bu çalışmamızda ise, Ahmed Ateş tarafından neşredilen Selçuklularla ilgili kısmından faydalanılmıştır.²² Diğer taraftan **Zahîrû'd-dîn Nişâbü'rî'nin** "Selçuknâme" adlı eserinden de yararlanılmıştır.²³

Cüveynî, Alâüddin Atâ Melik'in (1226–1282) Bâtini, Harezmsâh ve Moğol tarihlerini izah ettiği Farsça "Târih-i Cihângûşâ" adlı eserinin Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesinden, Selçuklular ve Bâtıniler arasında geçen mücadeleden bahsederken faydalanılmıştır.²⁴

Hamdullah el-Müstevfî, Ahmed b. el-Atabek Tâceddin Ebû Bekr'in (1281–1350) Farsça "Tarîh-i Güzîde" adlı eserinden de bu çalışmada faydalanılmıştır. Ancak diğer kaynaklardan çok farklı bir bilgi yoktur.²⁵

Mirhond, Hamîdüddin Muhammed b. Hondşah b. Mahmud el-Belhî'nin (1433–1498) Farsça "Ravzat el-safâ fî Sîret el-enbiya ve'l-Müluk ve'l-hulefâ" adlı eserinde Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi Büyük Selçuklu Devleti sultanları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.²⁶

²⁰ El-Beyhakî, Ebû'l Fazl Muhammed b. el-Hasan, Tarih-i Beyhakî, Cilt II, neşr: Dr. Halil Hatib Rehber, Tahran, 1381

²¹ Er-Râvendî, Rahat el-Sudûr ve âyet el-sûrur, Cilt I, çev: Ahmet Ateş, Ankara, 1990

²² Reşîdüddîn, Fazlullah, Câ'mi'üt-Tevârih, II. Cild, 5. Cüz, yay: Ahmed Ateş, Ankara, 1999

²³ Zahîrû'd-dîn Nişâbü'rî, Selçuknâme, yay: Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim, Tahran, 1332

²⁴ Cüveynî, Târih-i Cihângûşâ, çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 1998

²⁵ Hamdullah el-Müstevfî, Tarîh-i Güzîde, neşr: Dr. Abdu'l-Hüseyn Nevani, Tahran, 1387

²⁶ Mirhond, Tarih-i Ravzat üs-safâ fî Sîret el-enbiya ve'l-Müluk ve'l-hulefâ, yay: Mir Muhammed b.n Seyyid Burhaneddin, Tahran, 1339

XIII, yüzyılda yaşamış **İbn Bibi**, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed'in "el-Evamîr el-Alâiyye fi'l-ûmûr el-Alâiyye" adlı eserinden Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinden bahsederken istifade edilmiştir. Esasında eserin mühim bir kısmı I. Alâ'ü'd-dîn Keykûbad dönemine ayrılmıştır.²⁷

Kerimüddin Mahmud Aksarayî'nin (vefat:1333) "Müsâmeretü'l Ahbâr" adlı eseri de Türkiye Selçuklu Devleti'nin başlıca kaynaklarındandır. Bu devletin kuruluş süreci araştırma konumuzla alâkalı olduğu için bu kaynaktan da faydalanılmıştır.²⁸

Anonim Selçuknâme adlı eserin müellifi belli değildir. Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarından 1363 yılına kadar geçen olaylar hakkında mühim bilgiler vermesi bakımından araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.²⁹

Ahmed b. Mahmud'un, Osmanlı Padişahı II. Selim'e takdim ettiği "Selçuknâme" adlı eseri ise, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi verdiği için araştırmamızda kullanılmıştır.³⁰

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lutfullah'ın (vefat: 1668) "Câmiü'd-Düvel" adlı eseri büyük bir İslâm tarihidir. Bu eserde genel olarak Selçuklular hakkında önemli bilgiler yer aldığı için kaynak olarak kullanılmıştır.

Mikhail Psellos, ünlü Bizans devlet adamıdır. "Khronographia" adlı eseri 976–1077 yılları arasını yani Selçukluların Anadolu'ya akınlar düzenledikleri dönemi kapsadığı için araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.³¹

Anna Komnena, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un (1081–1118) kızı ve Bizanslı tarihçi Nikephoros Bryennios'un karısıdır. Anna Komnena, "Alexiad" adlı Bizans tarihiyle ilgili eser yazmıştır ve bu eserinde Türkiye Selçuklu Devleti hakkında da bilgi vermiştir. Dolayısıyla çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.³²

Nikephoros Bryennios, Anna Komnena'nın eşi olan bu Bizanslı tarihçinin eseri de çalışmamız için önemli bir kaynaktır. Bilhassa IV: romanos

²⁷ İbn Bibi, El-Evamîrü'l-Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye, Cilt I, haz: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996

²⁸ Kerimüddîn Mahmûd Aksarayî, Müsâmeretü'l Ahbâr, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000

²⁹ Anonim Selçuknâme (Târih-i Âl-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, çev: Feridun Nafiz Uzluk) Ankara, 1952

³⁰ Ahmed b. Mahmud, Selçukname, I-II, yay: Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977

³¹ Mikhael Psellos, Khronographia, haz: Işın Demirkent, Ankara, 1992

³² Anna Komnena, Alexiad, çev: Bilge Umar, İstanbul, 1996

Diogenes (1068–1071), VII. Mikhael (1071–1078) ve Nikaphoros Botaneiates (1078–1081) dönemleri hakkında ayrıntılı bilgi verdiği için son derece dikkat çekici kaynaklardandır.³³

Mikhael Attalelates, XI. yüzyılda yaşamış Bizanslı bir hukukçu ve tarihçidir. “Tarih” adlı eserinde 1034–1080 yılları arasındaki olaylardan bahsetmektedir. Dolayısıyla Selçukluların Anadolu’ya gelişleri ve Bizans ile olan mücadeleleri hakkında önemli bilgiler vermiştir.³⁴

Ioannes Zonaras, bir diğer ünlü Bizans tarihçisidir. Bu tarihçi eserinde bilhassa Anadolu’nun Türkleşme süreci hakkında mühim bilgiler vermektedir.³⁵

XII. yüzyılda yaşamış **Urfalı Mateos** eseri bir Ermeni vekâyinâmesidir. Bu eser de Türklerin Anadolu’ya gelişleri ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşu hakkında önemli bilgiler içermektedir.³⁶

XIII. yüzyıl Ermeni tarihçilerinden **Vardan Vartabet’in** eserinde de Selçukluların Anadolu fetihleri hakkında genel bilgiler verilmiştir.³⁷

Simbat (1208–1275) Ermeni Kralı I. Leon döneminin önemli isimlerindendir. “Başkumandanlık Simbat Vekayinamesi” adlı eserinden Selçukluların Anadolu’da ilerleyişleri sürecinden bahsederken faydalanılmıştır.³⁸ Ayrıca **Çamiçyan** adlı bir tarihçinin Ermeni Tarihi de konumuzla alâkalı bir eserdir.³⁹

Süryanî Mikhael (1126–1200) arasında yaşamış ve Antakya Yakubî Patrikliği yapmış bu kişinin vekâyinâmesinde de Selçukluların Anadolu’yu yurt haline getirme faaliyetleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.⁴⁰

Süryanî Abu’l Farac’in (1225–1286) kaleme aldığı “Tarih” de araştırmamızda kullanılmıştır. Nitekim bu eser Hz. Âdem’den 1286 yılına

³³ Nikephoros Bryennios, Tarihlerin Özü, çev: Bilge Umar, İstanbul, 2008

³⁴ Mikhael Attalelates, Tarih, çev: Bilge Umar, İstanbul, 2008

³⁵ Ioannes Zonaras, Tarihlerin Özeti, çev: Bilge Umar, İstanbul, 2008

³⁶ Urfalı Mateos, Vekayinâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, çev: Hrant Andreasyan, Ankara, 2000

³⁷ Vardan Vartabet, Cihan Tarihi, çev: Hrant Andreasyan, Tarih Semineri Dergisi, III, İÜEF, 1937, s. 154–255

³⁸ Simbat, Başkumandanlık Simbat Vekayinâmesi, (951–1334), çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1946, TTK, Basılmamış

³⁹ Çamiçyan, Ermeniler Tarihi Selçukîler, (1021–1224), çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1941, TTK, Basılmamış

⁴⁰ Süryanî Mikhael, Süryani Mikail Vekayinâmesi, Ankara, 1944, TTK, Basılmamış

kadar gelmekte, Selçukluların faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.⁴¹

XVIII. yüzyılda yaşamış olan **Marie Felicite Brosset** adlı tarihçinin Türkçeye Gürcistan Tarihi olarak çevrilen eserinden de çalışmamızda faydalanılmıştır. Nitekim Sultan Alp Arslan'ın Gürcistan'a düzenlediği sefer hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁴²

2) SEYAHATNÂME VE COĞRAFİ ESERLER

Nâsır-ı Hüsrev (1003–1061) Belh'de dünyaya gelmiştir. 1045'lerde İsmâiliyye mezhebine girmiştir. Çalışmamızda bu müellifin “Sefernâme” adlı eserinden faydalanılmıştır. Nitekim bu eserde Mekke, Kahire, İran, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'daki bazı şehirler hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla Selçuklu idaresindeki şehirlerden de bahsettiği için araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.⁴³

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, 982/983 yılında kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen bu eser Kuzey Afrika'daki Guzgânân'ın yöneticisi Emîr Ebu'l-Haris Muhammed b. Ahmed'e atfedilmiştir. 1258 yılında da Ebu'l Muayyed Abdu'l-Kayyûn İbn Hüseyin İbn Ali el-Farisî tarafından istinsah edilmiştir. Kitabın Rusça baskısıyla Barthold ilgilenmiştir. Eserin İngilizceye çevirisi ise Minorsky tarafından yapılmıştır. Eser; İran, Irak ve Suriye coğrafyasındaki yer adlarıyla ilgili bilgiler içerdiği için çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.⁴⁴

3) BİYOGRAFİLER

İbn Hallikân Şemsüddin Ahmed b. Muhammed'in (1211–1282) “Vefayât el-a'yân ve enbâü ebnâ el-zamân” adlı eseri büyük bir biyografi eseridir.

⁴¹ Abu'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi, Cilt II, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999

⁴² Brousset, Marie Felicite, Gürcistan Tarihi, çev. H. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara, 1999

⁴³ Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, çev. Abdülvacip Tarzi, İstanbul, 1967

⁴⁴ Hududü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, Haz. Minorsky, çev: Abdullah Duman, Murat Ağarı, İstanbul, 2008

Çalışmamızla ilgili tarihi kişiler ve faaliyetleri hakkında bilgi verirken bu eserdin İngilizce tercümesinden faydalanılmıştır.⁴⁵

Hondmîr, Gıyâseddin Muhammed b. Hamîdeddin Muhammed (1475–1535) Mirhond'un torunudur. Çalışmamızda bu müellifin “Düstûr el-vüzerâ” adlı biyografik özellikteki eserinden yararlanılmıştır. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmü’l Mülk ve Bâtını Reisi Hasan Sabbâh’ın faaliyetlerinden bahsederken kaynak olarak kullanılmıştır.⁴⁶

İbnü’l Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed’in (1193–1262) “Bugyetü’t-taleb fî Tarihi Haleb” adlı eseri Haleb tarihi ve bu şehirle alâkalı kişilerin biyografilerini içermektedir. Dolayısıyla konumuzla ilgili bazı mühim kişilerin biyografileri hakkında bilgi verirken bu kaynaktan yararlanılmıştır.⁴⁷

4) SİYASETNÂME VE EDEBİ ESERLER

Büyük Selçuklu Devleti Veziri **Nizâmü’l Mülk’ün** “Siyasetnâme” adlı eserinden de çalışmamızda istifade edilmiştir. Nizâmü’l Mülk bu eserinde Selçuklu sultanlarına devlet yönetimiyle ilgili tavsiyeler vermektedir. Ayrıca Nizâmü’l Mülk konumuzla ilgili olan Türkmenler meselesini, bu adlı eserinde açıkça dile getirmiş ve bu mesele karşısında nasıl davranılması gerektiği hususunda genel bir tavsiyede bulunmuştur.⁴⁸

El-Mâverdî (vefat: 1058) Abbasi Halifesi’nin vezirliğini yapmış ve Halife’nin elçisi olarak Tuğrul Bey ile görüşmüştür. Ünlü bir İslâm hukukçusu olan el-Mâverdî, “el-Ahkâmû’s-Sultânîyye” adlı esersinde İslâm âmme hukuku hakkında bilgi vermektedir. Nitekim çalışmamızda bu kaynaktan, halifenin İslâm dünyasında nasıl bir otoriteye sahip olduğundan bahsederken faydalanılmıştır.⁴⁹

⁴⁵ İbn Khallikan, İbn Khallikan’s Biographical Dictionary, London and New York, 1961

⁴⁶ Hondmîr, Düstûr ül-Vüzerâ, Tahran, 1976

⁴⁷ İbnü’l Adîm, Bugyetü’t-taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi), çev. Ali Sevim, Ankara, 1989

⁴⁸ Nizâmü’l Mülk Siyasetnâme, çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1999

⁴⁹ El-Mâverdî, el-Ahkâmû’s-Sultânîyye, çev. Ali Şafak, İstanbul, 1994

ARAŞTIRMALAR

Modern tarihçiler, Büyük Selçuklu Devleti hakkında önemli eserler kaleme almışlardır. Fakat günümüzde Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının Mısır ve Anadolu yönünde bilinçli ve belirli bir politika takip ettiklerini izah eden müstakil bir eser bulunmamaktadır. Nitekim Selçuklu tarihi sahasının en dikkat çekici ilim adamlarından Mehmet Altay Köymen, araştırmamızda da kullandığımız, “Tuğrul Bey”⁵⁰ ve “Selçuklu Devri Türk Tarihi”⁵¹ “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I”⁵², “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III”⁵³, adlı kitaplar ve yine bu sahada önemli makaleler yazmıştır. Mehmet Altay Köymen, bu eserlerinin bazılarında Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının batı siyasetinden bahsetmektedir. Hatta “Selçuklu Devri Türk Tarihi” kitabında bu konuya ayrı bir bölüm ayırmıştır. Nitekim o, Selçukluların Tuğrul Bey’den itibaren batı yönündeki faaliyetlere ağırlık verdiklerinden, Fâtımîler ve Bizans ile olan rekabetlerinden, XI: yüzyılın sonunda bölgeye gelen haçlılarla yapılan mücadeleden bahsetmiştir. Ayrıca sultan-halife ilişkisini ve Türkmenler meselesini ayrı bölümlerde ifade etmiştir. Fakat Mehmet Altay Köymen, bu hususlardan bahsederken, fazla ayrıntıya girmemiş ve Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının başından beri bilinçli bir devlet politikası takip ettiklerini izah etmemiştir

Selçuklu tarihçiliğinin bir diğer önemli ismi Osman Turan ise daha çok Türkiye Selçuklu Devleti tarihi üzerine çalışmalar yapmasına rağmen, çalışmamızda da kullandığımız “Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti”⁵⁴ adlı eserinde Büyük Selçuklu Devleti sultanlarını faaliyetleri hakkında kaynaklara dayalı mühim bilgiler vermektedir. Fakat Osman Turan da bu kitabında Selçuklu sultanlarının Mısır ve Anadolu yönünde belirli bir politika takip ettiklerinden hususi bir başlıkta bahsetmemektedir. Öte yandan Osman Turan, yine araştırmamızda da kullandığımız “Türk Cihan Hâkimiyeti

⁵⁰ Köymen, Mehmet Altay, Tuğrul Bey, Ankara, 1986

⁵¹ Köymen, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1998

⁵² Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I, Ankara, 2000

⁵³ Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III, Ankara, 2003

⁵⁴ Turan, Osman, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara, 1965

Mefkûresi”⁵⁵ adlı eserinde ise, Selçuklu sultanlarının cihan hâkimiyeti fikrine sahip olduklarını açıkça izah etmiştir.

Selçuklu tarihi üzerine araştırmalarda bulunan bir diğer önemli isim de Ali Sevim’dir. Ali Sevim, bilhassa Arapça kaynaklardan Selçuklular ile ilgili önemli tercümeler yapmıştır. Ayrıca “Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi”⁵⁶, “Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi”⁵⁷ adlı kitaplarında ve yazmış olduğu bazı makalelerinde özellikle Selçukluların; Filistin, Suriye ve Anadolu topraklarındaki ilerleyişleri hakkında mühim bilgiler vermiştir. Ancak Ali Sevim de, Tuğrul Bey zamanından itibaren Alp Arslan ve Melikşah gibi Selçuklu sultanlarının batı yönünde, belirli bir politika takip ettiklerinden özel olarak bahsetmemiştir.

Ayrıca tarihçi İbrahim Kafesoğlu da Selçuklu tarihi üzerine önemli eserler yazmıştır. Bizim konumuz itibarıyla en dikkat çeken eseri “Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu”⁵⁸ adlı kitabıdır. Nitekim İbrahim Kafesoğlu, kitabında, bu dönemdeki askeri ve siyasi gelişmelerden ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Öte yandan İbrahim Kafesoğlu da Selçuklular tarihi üzerine genel bir araştırmada bulunmuş, fakat o da yukarıda ismini zikrettiğimiz tarihçiler gibi Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının Mısır ve Anadolu politikalarının var olduğundan ayrıntılı olarak bahsetmemiştir.

Selçuklu tarihi sahasıyla alâkalı dikkat çekici isimlerden birisi de Claude Cahen’dir. Bu cümleden olmak üzere Cahen de “Türklerin Anadolu’ya Girişleri”⁵⁹, “Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler”⁶⁰, “İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”⁶¹ gibi, bizim de çalışmamızda faydalandığımız önemli araştırmalarda bulunmuştur. Fakat o da bu çalışmalarında Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının Anadolu yönünde düzenli bir politika takip ettiklerini ifade etmemiştir.

⁵⁵ Turan, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, İstanbul, 2008

⁵⁶ Sevim, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara, 2000

⁵⁷ Sevim, Ali, Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara, 2000

⁵⁸ Kafesoğlu, İbrahim, Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953

⁵⁹ Cahen, Claude, “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi”, çev. Yaşar-Yücel-Bahattin Yediyıldız, Belleten, cilt LI, sayı 199-201, Ankara, 1988

⁶⁰ Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, İstanbul, 1984

⁶¹ Cahen, Claude, “İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, Türkiyat Mecmuası, çev. Zeynep Kerman, XII, 1972

Günümüzde Selçuklu tarihi üzerine önemli araştırmalarda bulunan Salim Koca ise, bizim de çalışmamızda sık sık başvurduğumuz; “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”⁶² ile “Sultan Melikşâh’ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi”⁶³ adlı makalelerinde, Selçukluların belirli bir plan dâhilinde batıya doğru ilerlediklerini dile getirerek bu hususta kaynaklara dayalı önemli tespit ve yorumlarda bulunmuştur. Ayrıca Salim Koca, “Dandanakan’dan Malazgirt’e”⁶⁴ adlı kitabında da Selçukluların batıya ilerleyişleri meselesine değindiği gibi, çalışmamızla ilgili başka kitap ve makaleler de yazmıştır.

Bu arada çalışmamız içinde yer alan konu başlıklarıyla alâkalı olarak birçok önemli ismin eserlerinden de faydalanılmıştır. Nitekim bu kişiler arasında Mükrimin Halil Yinanç, Erdoğan Merçil, Coşkun Alp tekin, Addülkadir Özaydın, Işın Demirkent, Barthold, Bernard Lewis ve Farhad Daftary gibi önemli isimler yer almaktadır.

⁶² Koca, Salim, “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”. Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Ankara, 2011

⁶³ Koca, Salim, “Sultan Melikşâh’ın Güney-Doğu Anadolu Politikası : “Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi”, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Ankara, 2012

⁶⁴ Koca, Salim, Dandanakandan Malazgirt, Giresun, 1997

GİRİŞ

Tarihte iz bırakan devletlerin çoğu, bulundukları coğrafyanın siyâsî, askerî, sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarına göre belirli politikalar takip etmişlerdir. Bu politikaların çoğu ise, daha devletlerin kuruluş döneminde tespit edilerek, sonraki yıllarda başa geçen idareciler tarafından da devam ettirilmiştir. Nitekim tarihin seyrine etki eden Büyük Selçuklu Devleti'nin temel politikası da ilk sultan Tuğrul Bey döneminde belirlenmiştir. Buna göre devletin ana politikası, "Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasının siyasî ve manevi bütünlüğünü sağlayabilmek" olmuştur. Bu hususta, mücadelenin ağırlık merkezini de batı tarafı teşkil etmiştir. Çünkü Selçukluların politikaları karşısında en güçlü rakipleri olan Şîî Fâtımî Halifeliği ve Bizans İmparatorluğu bu yönde yer almaktaydılar. İşte biz de bu çalışmamızda Selçukluların batı yönünde nasıl bir mücadele verdiklerinden ayrıntılı olarak bahsetmeye gayret edeceğiz. Fakat bu husustan bahsetmeden önce, konunun bütünlüğü açısından Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini ve niçin batı yönündeki askerî faaliyetlere ağırlık verildiğini kısaca ifade etmeye çalışmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Selçuklu hanedanı, Oğuzların Kınık boyuna mensuptur⁶⁵ ve ismini de Oğuz Yabgu Devleti'nin sübaşısı (ordu komutanı) Selçuk Bey'den alır.⁶⁶ Nitekim Selçuk Bey'in Demir Yaylı (Temür Yalığ) unvanına sahip olan babası Dukak(Tukak), X. yüzyılda Sır Derya (Seyhun) ile Hazar Denizi'nin doğusu ve Aral Gölü arasındaki bölgede yer alan Oğuz Yabgu Devleti'nde yüksek bir mevkîe sahip bulunmaktaydı.⁶⁷ Dukak vefat ettikten sonra ise oğlu Selçuk, yetenekleri sayesinde Oğuz Yabgu tarafından "sübaşılık" görevine getirildi ve kısa sürede bu görevinde büyük bir üne kavuştu.⁶⁸ Ancak bu durumdan rahatsızlık duyan Yabgu, ona karşı cephe almaya başladı.⁶⁹ Yabgu'nun bu

⁶⁵ Reşîdüddîn, 1999: 5, Reşîdüddîn (Türkçe terc.), 2010: 71, Merçil, 2002: 597, Sümer, 2009: 365

⁶⁶ Merçil, 2002: 597, Sümer, 2009: 366

⁶⁷ Köymen, 2000: 6, Koca, 1997: 45, Merçil, 2002: 597, Özaydın, 2009: 364

⁶⁸ Turan, 1965: 37, Köymen, 2000: 10,11, Merçil, 2002: 597, Özaydın, 2009: 364

⁶⁹ İbnü'l -Esîr, 1987a: 361, Köymen, 2000: 12, Özaydın, 2009: 364

tavri karşısında hayatını tehlikede gören Selçuk Bey ise, maiyetiyle birlikte Oğuzların kışlık merkezi Yengikent'ten ayrılarak İslâm ülkeleriyle Türk ülkelerinin birleştiği yerde bulunan ve halkı Müslüman olan Cend şehrine gelip yerleşti.⁷⁰ Selçuk Bey, burada çevresindeki siyasi ve sosyal şartları dikkate alarak, İslâm dinine girmeye karar verdi.⁷¹ Bu düşüncesini de, mensubu olduğu boyun ileri gelenlerine, düzenlemiş olduğu bir toplantıda şu sözlerle ifade etti: “Biz göç edip yerleştiğimiz bu ülkede hâkim din haline gelen İslâmiyet'i kabul etmek zorundayız. Aksi takdirde bir devlet halinde büyüüp gelişemeyiz, önemsiz küçük bir kitle olarak yaşamaya mahkûm oluruz.”⁷² Bu konuşma üzerine uzun istişârelerde bulunan Selçuk Bey ve maiyeti, nihayetinde İslam dinini kabul ettiler ve bu tarihten itibaren de İslâm dünyasında Müslüman olmayan soydaşlarından ayırt edilebilmek için “Türkmen” adıyla anılmaya başlandılar.⁷³ Selçuk Bey, Müslüman olduktan sonraki süreçte ise, kâfirlere karşı cihâda başladı.⁷⁴ Nitekim Cend'e gelen Yabgu'nun vergi memurlarını “Müslümanlar kâfirlere vergi vermez” diyerek şehirden uzaklaştırdığı gibi, kendilerine saldıran ırkdaşlarına karşı da başarılı gazalar gerçekleştirdi.⁷⁵ Öte yandan bu mücadele esnasında acı bir de olay yaşandı. Selçuk Bey'in büyük oğlu Mikail şehit düştü. Oğlunun ölümüne son derece üzülen Selçuk Bey, Mikail'in çocukları Tuğrul ile Çağrı'yı yanına alarak onların eğitimleriyle bizzat kendisi alâkadar oldu.⁷⁶

Selçuk Bey, yaptığı gazâlar sayesinde kısa zamanda şöhretini artırmayı ve bölgede hatırı sayılır bir güç haline gelmeyi başardı. Nitekim Mâverâünnehr'de Karahanlılara karşı mücadele eden Sâ mânîler, Selçuk Bey'den bu mücadelede kendilerine destek olmalarını istediler. O da tarihin önüne çıkarmış olduğu bu fırsatı kaçırmayarak oğlu Arslan'ın kumandasındaki bir birliği Sâ mânîlerin yardımına gönderdi.⁷⁷ Böylece

⁷⁰ İbnü'l- Esîr, 1987a: 362, Sadruddîn el- Hüseyînî, 1999: 2

⁷¹ Koca, 1997: 48, Köymen, 2000: 21, Özaydın, 2009: 364

⁷² Turan, 1965: 38, Sevim-Merçil, 1995: 16

⁷³ Turan, 1965: 38, Koca, 1997: 48, Köymen, 2000: 21

⁷⁴ Koca, 1997: 48

⁷⁵ Turan, 1965: 40, Merçil, 2002: 597,598

⁷⁶ Sadruddîn el- Hüseyînî, 1999: 2, Koca, 1997: 48, Köymen, 2000: 31,32

⁷⁷ İbnü'l -Esîr, 1987a: 362, Merçil, 2002: 598

Sâmânîler, Selçuk'un desteği sayesinde Karahanlıları yenilgiye uğratmayı başardılar ve buna karşılık da Buhara-Semerikand arasındaki Nur kasabasını Selçuklulara yurt olarak verdiler.⁷⁸ Arslan'a bağılı Oğuzlar buraya yerleşirlerken, Selçuk Bey Cend'de kalmayı tercih etti.⁷⁹ Ancak Karahanlı İlig Nasr Han'ın 999 yılında Sâmânîler Devleti'ne son vererek Mâverâünnehr'i işgal etmesi ve bu sırada Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'un da Horasan'ı ele geçirmesi, Selçukluları oldukça zor bir durumda bıraktı. Diğer taraftan el-Muntasır adlı bir Sâmânî melikin bu işgalden kurtulmayı başarması Selçuklulara bölgede yeni bir müttefik kazandırdı. Çünkü Selçuklular, bu melikle beraber Karahanlılara karşı başarılı savaşlar yaptılar. Fakat bu savaşlarda çok miktarda ganimet elde ettikten sonra el-Muntasır'ın yanından ayrılmalrı, onun Karahanlılarla olan mücadelesini kaybetmesine ve ölümüne sebep oldu. (1004/1005)⁸⁰

Selçuk Bey 1007 veya 1009 yılında, yaklaşık 100 yaşında iken Cend şehrinde vefat etti. Selçuk Bey'in Mikail, Arslan (İsrail), Yusuf ve Musa adlarında dört oğlu vardı. Bu isimlerden Mikail, daha önce de ifade ettiğimiz gibi babası hayattayken bir savaşta şehit düşmüştü. Selçuk'tan sonra ise Türkmenlerin başına "Yabgu" unvanı ile Arslan geçti. Diğer oğulları Musa "İnanç", Yusuf da "Yinal" unvanını aldılar. Büyük bir özenle yetiştirdiği torunları Tuğrul ile Çağrı da "Bey" olarak yeni düzendeki yerlerini aldılar.⁸¹

Sâmânî Meliki el-Muntasır'ın ölümüyle birlikte Karahanlılar karşısında yalnız kalan Selçuklular, İlig Nasr Han'ın saldırısına uğradılar. Bunun üzerine Tuğrul ile Çağrı Beyler bir çıkış yolu bulabilmek amacıyla Talas havzasındaki Karahanlıların büyük hanı Buğra Han'ın yanına gittiler. Fakat Buğra Han, Selçukluların gelişini iyi bir şekilde karşılamadığı gibi, kendisiyle görüşmek için yanına gelen Tuğrul Bey'i de hemen tutuklattı. Selçuklular ise bu durum karşısında telaşa kapılmadılar. Çünkü Karahanlılarla aralarında devam eden karşılıklı güvensizlik hali sebebiyle önceden gerekli olan tedbirleri almışlardı. Buna göre, emrindeki kuvvetlerle birlikte pusuda bekleyen Çağrı Bey, derhal

⁷⁸ Kafesoğlu, 1997: 356, Merçil, 2002: 598

⁷⁹ Merçil, 2002: 598

⁸⁰ Koca, 1997: 49,50

⁸¹ Kafesoğlu, 1997: 357, Koca, 1997: 50, Merçil, 2002: 598, Sümer, 2009: 365

harekete geçerek Karahanlı birliklerini yenilgiye uğrattı ve Buğra Han'ın, Tuğrul Bey'i serbest bırakmasını sağladı. Daha sonra Tuğrul ile Çağrı Beyler tekrar Mâverâünnehr'e döndüler.⁸² Bu arada Arslan Yabgu da Karahanlı soyundan gelen ve Buhara'da bağımsızlığını ilan ederek kendi hanedanına karşı mücadele etmeye başlayan Ali Tigin ile yeni bir ittifak cephesi meydana getirdi.⁸³ Ancak Tuğrul ve Çağrı Beyler amcalarının Ali Tigin ile ittifak kurmasına destek vermediler. Çünkü onlar hâlâ Karahanlılara güvenmemekte ve Mâverâünnehr'deki varlıklarını tehlikede görmekteydiler. Bu sebeple de her iki kardeş amcaları Arslan Yabgu'nun Ali Tigin ile olan ittifakından uzak durarak kendileri için daha güvenli bir yurt aramaya karar verdiler.⁸⁴ Nitekim Tuğrul Bey, obalarının ağırlığını, kadın, çocuk ve yaşlıları alarak savunması daha kolay olan çöllerin gerisine çekilirken, Çağrı Bey de emrindeki kuvvetlerle birlikte zamanında Türk soydaşlarının gazâlarda bulundukları Bizans İmparatorluğu idaresindeki Anadolu'ya bir keşif seferine çıktı. (1016) Üç bin kişilik atlı birlikleriyle Anadolu'ya doğru harekete geçen Çağrı Bey, Gazneli Devleti'ne bağlı Horasan topraklarını yıldırım hızıyla geçerek Irak-ı Acem bölgesine girdi. Bu esnada Hindistan seferinde olan Gazneli Sultanı Mahmûd ise, Çağrı Bey'in kendi topraklarından bu şekilde geçebilmesine son derece sinirlendi. Ve ona mâni olamadığı için de Tus Valisi Arslan Cazib'i oldukça sert bir dille azarladı. Diğer taraftan süratli bir biçimde ilerleyerek Azerbaycan'a ulaşan Çağrı Bey, burada daha önceden gaza yapmak amacıyla bölgeye gelmiş olan Türkmenlerle karşılaştı ve onların kendisine katılmalarıyla birlikte gücünü önemli ölçüde arttırdı. Bundan sonra Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu sınırlarını aşip Van Gölü Havzasına giren Çağrı Bey, Vaspurakan Ermeni krallığını yağmaladı ve Müslüman Şeddadoğullarının topraklarından geçerek Gürcü krallığı arazisine akınlar düzenledi.⁸⁵ Bu arada Anadolu'nun yerli halkı uzun saçlı Türkmenlerin yayları ile atlarının üzerinde son derece çevik hareketler sergilemeleri

⁸² İbnü'l -Esîr, 1987a: 362, Koca, 1997: 51,52, Merçil, 2002: 598

⁸³ İbnü'l -Esîr, 1987a: 362, Merçil, 2002: 599, Sümer, 2009: 366

⁸⁴ Koca, 1997: 53

⁸⁵ Simbat, 1948: 18, Köymen, 2000: 105vd, Koca, 1997: 53,54, Kafesoğlu, 1953a: 263, 267

karşısında büyük bir şaşkınlık yaşamışlardı.⁸⁶ Öte yandan Çağrı Bey, Ani Ermeni Krallığı topraklarında mücadele uzayınca geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ve kısa bir süre sonra da kardeşi Tuğrul Bey'in yanına dönmeye karar verdi.⁸⁷ Nitekim Selçuklu beyi, akınlar esnasında elde ettiği bol miktardaki ganimetten, Azerbaycan'da kendisine katılan Türkmenlere paylarını vererek onlardan ayrıldı ve Mâverâünnehr'e doğru yola çıktı. Gazneli Valisi Arslan Cazib ise bu sırada Çağrı Bey'i ele geçirebilmek ümidiyle uygun zamanın gelmesini bekliyordu. Fakat olaylar onun umduğu gibi gelişmedi. Çünkü Çağrı Bey yine ona yakalanmadan Horasan'ı geçmeyi ve kardeşi Tuğrul Bey'in yanına gitmeyi başardı. (1021)⁸⁸

Çağrı Bey'in liderliğinde gerçekleştirilen bu keşif seferi, Selçuklulara pek çok açıdan mühim katkılar sağladı. Nitekim onlar bu sefer sayesinde Horasan, Azerbaycan, Doğu Anadolu ile Kafkasların bir kısmının siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik şartlarıyla iklim koşullarını yakından tanıma fırsatı buldular. Özellikle de bu yerlerde kendilerini durdurabilecek güçte bir idarenin mevcut olmadığı tespitinde bulundular. Ayrıca seferden elde ettikleri bol miktardaki ganimet ile sıkıntıda olan ekonomik durumlarını oldukça rahatlattılar. Çünkü bilindiği gibi, Çağrı Bey'in Anadolu yönünde akınlar düzenlediği sırada Tuğrul Bey kadınlar, çocuklar ve yaşlılarla birlikte çöllerin gerisinde son derece zahmetli bir yaşam sürmek mecburiyetinde kalmıştı. Bütün bunların yanı sıra başından sonuna kadar başarılı geçen bu keşif seferi, Selçukluların cesaretlerini daha da artırdı ve onlara yeni katılımların olmasını sağlayarak dikkat çekici bir güce ulaşmalarına vesile oldu.⁸⁹ Fakat yaşanan bu gelişmeler Arslan Yabgu'yu oldukça tedirgin etti.⁹⁰ Zira o, Tuğrul ile Çağrı Beylerin güç kazanmalarının kendi nüfuzuna zarar verebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple de yeğenlerine, sahip oldukları gücün bölgedeki hükümdarları rahatsız edebileceğini ve bu durumun da kendilerini tehlikeye sokabileceğini gerekçe göstererek, onlardan arkalarında toplanmış olan

⁸⁶ Urfalı Mateos, 2000: 48, Kafesoğlu, 1953a: 267,268, Koca, 1997: 54

⁸⁷ Köymen, 2000: 110, Merçil, 2002: 599

⁸⁸ Koca, 1997: 54,55

⁸⁹ Koca, 1997: 55,56, Köymen, 2000: 110,111

⁹⁰ Koca, 1997: 56

birlikleri dağıtmalarını istedi. Tuğrul ile Çağrı Beyler ise amcalarının gerçek niyetini anlamış olmalarına rağmen, büyüğe saygı geleneğine uygun hareket ederek ona karşı çıkmadılar.⁹¹ Öte yandan Arslan Yabgu'nun Karahanlı Meliki Ali Tigin ile olan ittifakı bölgede sorun olmaya başladı. Çünkü Arslan Yabgu'nun desteğini alarak Buhara'da bağımsızlığını ilan eden Ali Tigin, Mâverâünnehr'de gittikçe güç kazanmaktaydı. Bu durum ise doğal olarak Ali Tigin'i kendisine rakip olarak gören Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın endişe duymasına sebep oldu.⁹² Nitekim Karahanlı hükümdarı, bu meselenin çözümü için Gazneli Sultanı Mahmûd'un yardımına başvurdu. Sultan Mahmûd da bu talebe olumlu bir cevap verdi. Zira o da ayın şekilde Ali Tigin ve Arslan Yabgu ittifakının bölgedeki Gazneli çıkarlarına zarar verdiğini düşünüyordu. Böylece her iki tarafın hükümdarları Semerkand yakınlarında bir araya gelerek, kaynaklarda belirtildiği üzere "İran ve Turan Meseleleri"ni müzâkere ettiler.(1025)⁹³ Sonuçta Ali Tigin'in hâkimiyetine son vermeye ve her geçen gün tehlikeli olmaya başlayan Selçukluları da Horasan'a nakletmeye karar verdiler. Alınan bu kararı uygulama görevini ise bizzat Sultan Mahmûd üstlendi. Nitekim derhal harekete geçen Sultan Mahmûd, Arslan Yabgu'yu dostluk kurmak bahanesiyle yanına davet etti. Gazneli Sultanı'nın gerçek niyetini anlayamayan Arslan Yabgu, bu daveti kabul etti ve hiçbir tedbir almadan onunla görüşmeye gitti. Dolayısıyla bu durumu fırsat bilen Gazneli Mahmûd, Arslan Yabgu'yu hemen tutuklatarak Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsedti. Arslan Yabgu buradan kurtulamadı ve yedi yıl tutuklu kaldığı Kalincar Kalesi'nde vefat etti.(1032)⁹⁴ Bu arada müttefikini kaybeden Ali Tigin de sıranın kendisine geleceğini düşünerek Buhara'yı terk etmişti. Arslan Yabgu'nun bertaraf edilmesinden sonra Türkmenlerin başına Selçuk Bey'in bir diğer oğlu Musa, "Yabgu" olarak geçti. Ancak idare fiilen Tuğrul ile Çağrı Beyler tarafından devam ettirildi.⁹⁵ Arslan Yabgu'ya bağlı dört

⁹¹ Koca, 1997: 56,57

⁹² Köymen, 2000: 73,74, Merçil, 2002: 599

⁹³ er-Râvendî, 1999: 86,87, Reşîdüddîn, 1999: 6, Reşîdüddîn (Türkçe terc.), 210, 72,73, Kafesoğlu, 1997: 358, Köymen, 2000: 74

⁹⁴ er-Râvendî, 1999: 87vd, İbnü'l-Esir, 1987a: 363, Mirhond, 1339: 255, Reşîdüddîn, 1999: 6vd, Reşîdüddîn (Türkçe terc), 2010, 73vd, Kafesoğlu, 1997: 358, Köymen, 2000: 78vd, Merçil, 2002: 599

⁹⁵ Merçil, 2002: 599

bin çadırılık Türkmen gurubu ise, yeni düzeni kabul etmeyerek Tuğrul ile Çağrı Beylere bağlanmayı reddettiler. Daha sonra Balhan, Irak ve Nâvekiyye⁹⁶ adlarıyla anılacak olan bu Türkmenler, Gazneli Sultanı Mahmûd'un yanına gidip, Selçuklu beylerinin kendilerine zulüm yaptıklarını ileri sürerek ondan Horasan'a geçmek için izin istediler. Ayrıca bu taleplerini kabul ederse de Gazneli ordusunun gücünü arttıracaklarını ifade ettiler.⁹⁷ Gazneli Sultanı Mahmûd, Tus valisi Arslan Cazib başta olmak üzere bazı devlet adamlarının itirazlarına rağmen bu isteği kabul etti. Böylece Horasan'a geçen Türkmenler Serahs, Ferâve ve Bâverd çevresine yerleştiler. Grubun başında da Yağmur, Boğa, Göktaş, Anasioğlu ve Kızıl adlarında beyler bulunmaktaydılar⁹⁸. Fakat çok geçmeden Gazneli memurlarının aşırı vergi talepleriyle karşı karşıya kalan ve bu sebepten ötürü de huzursuzluk yaşayan Türkmenler, oturdukları bölgelerde yağma hareketlerine başladılar. Bunun üzerine Gazneli Mahmûd önce Arslan Cazib'i onlara karşı sevk etti, daha sonra da bizzat kendisi Türkmenler üzerine yürüyerek onları dağıttı.(1027/28)⁹⁹ Dağılan Türkmenlerin bir kısmı Balhan dağlarına ve Dihistan'a kaçtılar. Diğer bir kısmı da batı yönünde harekete geçip, Azerbaycan tarafına giderek buranın hâkimi Vehsudan ile birlikte Anadolu'ya akınlar düzenlediler¹⁰⁰. Öte yandan Sultan Mahmûd 1030 yılında vefat etti ve onun ölümüyle birlikte oğulları arasında taht kavgaları başladı. Bu oğullardan birisi olan Mesud ise iktidarı ele geçirebilmek için babasının mücadelesi ettiği Türkmenlerin yardımına başvurarak, onları geri çağırırdı.¹⁰¹ Nitekim Gazneli tahtına oturmayı başaran Mesud, destek istediği Türkmenleri Gazneli Devleti'nin hizmetine aldı ve onları Rey valisi Taş-ı Ferraş'ın idaresine verdi.

⁹⁶ Osman Turan, Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenleri "Yabgulular, Yâvgiyân veya Yâvgiyya" adlarıyla anmıştır. (Bkz: Turan, 1965: 27, 121,122), Ahmed Ateş ise bu tesbite karşı çıkmaktadır. Nitekim ona göre, "Yabgulu" kelimesi uydurma bir kelimedir. O ise, asıl kelimenin "Yâvagî (Yâvagiân)" olduğunu belirlemiştir. Ateş'in ifadesine göre, "Yâvagî" "boş, manâsız söz", "kaybolma, gözden kaybolma" anlamlarına gelmektedir. Bunun çoğulu "Yâvagiân" ise "yolunu kaybetmişler" manâsına gelmektedir. (Bkz. Ahmed Ateş, 1965: 517-525) Ali Sevim ise, "Nâvekiyye Türkmenleri" isminin ilk olarak Sibt İbnü'l Cevzi'nin Sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasgan'dan bahsettiği sırada geçtiğini ifade etmektedir. (Bkz: Sevim, 2005e: 57-62)

⁹⁷ Mirhond, 1339: 256, Koca, 1997: 59

⁹⁸ Turan, 1965: 49,50, Koca, 1997: 62,63, Kafesoğlu, 1997: 359,360, Sevim-Merçil, 1995: 21

⁹⁹ Sevim-Merçil, 1995: 21, Koca, 1997: 62,63, Kafesoğlu, 1997: 360

¹⁰⁰ Sevim, 2000c, 43,44

¹⁰¹ İbnü'l Esîr, 1987a: 292, Koca, 1997: 63, Kafesoğlu, 1997: 360

Fakat bir süre sonra iki taraf arasında anlaşmazlıklar yaşanmaya başladı.¹⁰² Bu sebepten ötürü Sultan Mesud'un emriyle başta Yağmur olmak üzere 50 kadar Türkmen beyi öldürüldü. Yaşanan bu acı olaydan sonra ise Türkmenler, Kızıl, Boğa, Göktaş, Dana, Anasioğlu ve Oğuzoğlu Mansur gibi beylerin yönetiminde Gaznelilere karşı mücadele ederek, üzerlerine gönderilen kuvvetleri yenilgiye uğrattılar. Daha sonra da bu Türkmenlerden bir kısmı Acem-i Irak'da kalırken, büyük bir bölümü de Azerbaycan tarafına giderek burada bulunan soydaşlarına katıldılar ve ileride de bahsedeceğimiz gibi Anadolu topraklarına mühim akın faaliyetleri düzenlediler. (1034)¹⁰³

Gazneli Devleti'ne sığınan Türkmenlerin, bu devlet ile sorunlar yaşadıkları yıllarda, Tuğrul ile Çağrı Beyler de Mâverâünnehr'de tutunmaya çalışıyorlardı. Bilindiği gibi Ali Tigin, Arslan Yabgu'nun bertaraf edilmesinden sonra yalnız kalmıştı. Bu yalnızlıktan kurtulmanın çaresini ise Tuğrul ile Çağrı beylere yanaşmakta buldu ve onlara ittifak kurmayı teklif etti. Ancak Ali Tigin'e güvenmeyen Tuğrul ile Çağrı Beyler bu talebi kabul etmediler. Aldığı cevaptan dolayı hiç de memnun olmayan Ali Tigin, bu defa Selçuklu ailesini kendi içinde birbirine düşürmenin yollarını aramaya başladı. Nitekim Musa Yabgu'nun oğlu Yusuf Yinal'a "Yabgu" unvanını vermeyi teklif ederek onu kendi tarafına çekmeye ve bu sayede de Selçuklu beyleri arasında bir ayrılık yaşanmasını sağlamaya çalıştı. Fakat Ali Tigin bu hedefine de ulaşamadı ve sonunda da kandırmayı başaramadığı Yusuf Yinal'ı öldürttü. Selçuklular ise bu olaydan sonra hücumla geçerek Ali Tigin'in birliklerini yenilgiye uğrattılar. Ancak Ali Tigin, Selçukluları rahatsız etmekten bir türlü vazgeçmeyerek onlara karşı saldırılarını sürdürdü.¹⁰⁴ Ali Tigin'in bu tutumu karşısında huzur bulamayacaklarını anlayan Selçuklular da Harezm'e göç etmek mecburiyetinde kaldılar.¹⁰⁵ Gazneli Devleti'ne tâbi bir bölge olan Harezm, bu sırada Altuntaş adlı bir valinin idaresinde bulunuyordu. Bu valinin amacı ise, Gazneli Devleti'nin hâkimiyet sahasını Mâverâünnehr'e doğru

¹⁰² İbnü'l -Esîr, 1987a: 293, Koca, 1997: 63,64

¹⁰³ Kafesoğlu, 1997: 360, Koca, 1997: 64

¹⁰⁴ İbnü'l -Esîr, 1987a: 363, Turan, 1965: 50,51, Kafesoğlu, 1997: 359, Koca, 1997: 59,60, Merçil, 2002: 599

¹⁰⁵ Beyhâkî, 1389: 661,662, Turan, 1965: 51, Koca, 1997: 60

genişletebilmekti. Dolayısıyla rakibi Ali Tigin'e karşı bir ittifak cephesi kurmak için harekete geçti. Altuntaş, Cend hâkimi şahmelik'i bu ittifaka dâhil ettiği gibi, Selçuklu beylerini de, onlara topraklarında yer vererek, kendi tarafına çekti. Fakat Gazneli valisi, Ali Tigin ile yaptığı bir savaşta hayatını kaybetti. Buna rağmen ittifak cephesinde herhangi bir değişiklik olmadı. Çünkü Altuntaş'ın yerini alan oğlu Harun, bu birlikteliği aynı şekilde sürdürdü. Ancak Harun'un müttelikleri Selçuklular ile şahmelik arasında eskiden beri var olan ve sebebi tam olarak bilinmeyen bir anlaşmazlık söz konusuydu. Nitekim Harezm'e gizlice girerek Selçuklu Türkmenleri üzerine ani bir gece baskını düzenleyen şahmelik, onları ciddi sayıda can ve mal kaybına uğrattı. Selçuklular bu kayba rağmen çabuk toparlamayı başardılar ve Harezm'in kendileri için güvenli bir yer olmadığını düşünerek Horasan'a gitmeye karar verdiler. Onları bu kararlarından vazgeçiren kişi ise Harun oldu. Çünkü bu sırada Gazneli Devleti hizmetinden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Harun, Selçukluların desteğine her zamankinden çok ihtiyaç duymaktaydı. Ancak Harun, kısa bir süre sonra isyan ettiği Gazneli Devleti tarafından öldürüldü.¹⁰⁶ Bu olay ise Selçukluları oldukça zor bir durumda bıraktı. Zira şahmelik tehlikesi hala geçmemişti. Diğer taraftan Mâverâünnehr'e de dönemezlerdi. Çünkü burada da Ali Tigin'in ölümüyle birlikte onun yerini alan oğulları, babalarının Selçuklulara karşı olan düşmanlık siyasetini aynen devam ettiriyorlardı. Dolayısıyla bu kritik vaziyette daha fazla Harezm'de kalamayacaklarını anlayan Selçuklular, çıkış yolunu Horasan'a geçmekte buldular.¹⁰⁷

Tuğrul ve Çağrı Beyler amcaları Musa Yabgu ile birlikte, Gazneli Devleti'nden izin almaksızın Ceyhun'u geçip Horasan'a girdiler. Bu esnada, önceden bölgeye gelmiş olan bazı Türkmen gurupları, Selçuklulara katılarak onların gücünü daha da arttırdılar.¹⁰⁸ Nitekim kendilerine bağlı Türkmenlerle birlikte Nesâ şehrine gelip yerleşen Selçuklu beyleri buradan, Gazneli

¹⁰⁶ Koca, 1997: 61,62, Kafesoğlu, 1997: 359, Merçil, 2002: 599

¹⁰⁷ Koca, 1997: 62

¹⁰⁸ Kafesoğlu, 1997: 361, Koca, 1997: 66, Merçil, 2002: 599

Devleti'nin Horasan Dîvân Başkanı Sûrî'ye bir mektup yazdılar.¹⁰⁹ Bu mektupta Horasan'a geliş sebeplerini izah ettikleri gibi, Gazneli ordusuna asker verme, sınır bekçiliği yapma, vergi ödeme, Gazne sarayında rehin bulundurma gibi yükümlülükleri yerine getirmek koşuluyla kendilerine yurt verilmesini istediler ve Sûrî'den bu isteklerini Sultan Mesud'a iletmesini rica ettiler. Fakat durumdan haberdar edilen Sultan Mesud, önceden Arslan Yabgu Türkmenleri ile yaşadıkları sorunları göz önüne alarak Selçukluların bu taleplerini kabul etmedi.¹¹⁰ Öte yandan Gazneli Devleti'nin ileri gelenleri, Selçuklular konusunda sultana ihtiyatlı davranmasını tavsiye ettiler. Çünkü onlara göre 10 bin savaşçı atlıya sahip olan Selçukluların düşman haline getirilmesi, Gazneli Devleti için tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Ancak Sultan Mesud, bu uyarıları dikkate almadı ve derhal Türkmenlerin üzerine birlikler sevk edilmesini emretti.¹¹¹ Nitekim Hâcib Beğ-toğdu'nun başında yer aldığı 17 bin kişilik fillerle takviyeli Gazneli ordusu Selçuklulara karşı harekete geçti. Bu ordu, ilk çarpışmalarda Selçukluları yenmeyi başardıysa da, Nesâ'da yapılan esas savaşta, Selçuklu beylerinin kurmuş oldukları pusulara düşerek bozgun halinde dağıldılar. (1035) Ordu komutanı Beğ-Toğdu ise güçlkle kaçmayı başardı.¹¹² Nesâ zaferiyle birlikte kendilerine olan güvenleri daha da artan Selçuklu beyleri bundan sonra Gazneli Devleti ile müzakerelerde bulunarak bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmaya göre Gazneli Devleti; Nesâ, Ferâve ve Dihistan vilâyetlerinin idaresini Selçuklulara bıraktı. Ayrıca Sultan Mesud, Selçuklu beylerine hil'at, külah, eğerli at, altın kemer ve sancak gönderdi. Buna karşılık Selçuklu beyleri de Gazneli Devleti'ne tâbi olmayı ve içlerinden birisinin tâbilik şartı gereğince, Gazne sarayında rehin olarak bulunmasını kabul ettiler.¹¹³ Görüldüğü gibi bu anlaşma, Selçukluların bölgede resmen siyasi bir güç olarak tanınmalarını sağlamış ve de Selçuklu beylerine Horasan'da devlet kurabilme imkânına sahip olduklarını göstermiştir. Öte yandan Sultan Mesud'un ne kadar zayıf bir hükümdar

¹⁰⁹ Beyhâkî, 1389: 693, Koca, 1997: 66

¹¹⁰ Köymen, 2000: 197vd, Kafesoğlu, 1997: 361, Merçil, 2002: 599

¹¹¹ Merçil, 2002: 599, Kafesoğlu, 1997: 361

¹¹² Beyhâkî, 1389: 705vd, Kafesoğlu, 1997: 361, Köymen, 2000: 214vd

¹¹³ Beyhâkî, 1389: 714,715, Köymen, 2000: 223vd, Merçil, 2002: 600

olduğu da bu antlaşma sayesinde ortaya çıkmıştır. Gerçekten de o, Selçukluları kendisine muhatap kabul ettiği gibi, onların antlaşma şartlarını ihlâl edip, Gazne sarayına rehin göndermemelerine dahi ses çıkaramamıştır.¹¹⁴

Nesâ zaferi sonrası yeni Türkmen katılımlarıyla birlikte sayıları gittikçe artan Selçuklular, önceden idarelerine bırakılmış olan topraklara sığmamaya başladılar. Bunun üzerine Gazneli Devleti'nden Merv, Serahs ve Bâverd'in de kendilerine verilmesini istediler. Karşılık olarak da Gazneli Devleti'nin maaşlı askeri olmayı teklif ettiler.¹¹⁵ Selçukluların bu tür talep ve faaliyetleri ise Sultan Mesud'u oldukça rahatsız etmekteydi. Bu sebeple de onları Horasan'dan tamamıyla atmak için büyük bir ordu topladı. Fakat meselenin ciddiyetini tam olarak kavrayamayan Sultan Mesud, Selçuklulara karşı göndereceği bu ordunun idaresini Hâcib Sübaşı'ya bırakarak kendisi Hindistan seferine çıktı. Nitekim Gazneli ordusunun başına geçen Hâcib Sübaşı, derhal Selçuklulara karşı harekete geçti. Bu arada Selçuklu beyleri de obalarının ağırlıklarını Merv çölüne göndererek, askerî hazırlıklarda bulundular. Ancak Hâcib Sübaşı, Selçuklularla doğrudan bir meydan savaşı yapmak hususunda tereddüt ediyordu. Buna rağmen Sultan Mesud da bir an önce Selçuklulara hücum edilmesini istiyordu. Dolayısıyla o, sultandan aldığı emir üzerine Selçuklulara karşı harekete geçmek mecburiyetinde kaldı. Nihayet iki taraf Serahs yöresinde karşı karşıya geldiler ve burada yapılan savaşta Selçuklu kuvvetleri, Gazneli birliklerini yenilgiye uğrattılar. Başta Hâcib Sübaşı olmak üzere Gazneli komutanlar ve askerler ise Herat'a kaçarak kurtuldular.(1038)¹¹⁶ Böylece Gaznelileri ikinci defa mağlup edip Horasan'ın büyük bir kısmını ele geçirmeyi başaran Selçuklular, burada kendi devletlerini kurma yoluna gittiler. Nitekim zaferden hemen sonra bir kurultay toplayan Selçuklu beyleri, Tuğrul Bey'i başlarına hükümdar olarak seçtiler. Ayrıca Türk devlet geleneğine uygun olarak, ülke topraklarını kendi aralarında bölüştüler. Buna göre; Tuğrul Bey Nişâbûr'u, Çağrı Bey Merv'i,

¹¹⁴ er-Râvendî, 199: 94, Kafesoğlu, 1997: 361

¹¹⁵ Koca, 1997: 69, Sevim-Merçil, 1995: 23

¹¹⁶ Koca, 1997: 70, Sümer, 2009: 367

Musa Yabgu da Serahs'ı aldı. Ancak Tuğrul Bey'in payına düşen Horasan'ın baş şehri Nişâbûr henüz fethedilmemişti. Bu fetih görevini ise Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal üstlendi.¹¹⁷ Nitekim İbrahim Yınal kısa bir süre sonra Nişâbûr'u savaştan teslim aldı ve burada Tuğrul Bey adına "Sultanü'l-Muazzam" unvanıyla hutbe okuttu. İbrahim Yınal'ın ardından da şehre Tuğrul Bey geldi. Hükümdarlık sembolleri olarak kolunda gerilmiş bir yay ile kemerinde üç ok bulunan Tuğrul Bey, Nişabur halkı tarafından karşılandı ve düzenlenen bir törenle Sultan Mesud'un tahtına oturdu. Daha sonra da Horasan valilerinin âdetini devam ettirerek haftanın iki gününü halkın şikâyetlerini dinlemeye ve davalarına bakmaya ayırdı.¹¹⁸ Öte yandan Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh da, Tuğrul Bey'in Nişabur'da bulunduğu esnada, ona bir elçi gönderdi. Bunun anlamı ise, Tuğrul Bey açısından oldukça önemliydi. Zira mensubu oldukları Sünnî İslâm dünyasının manevî lideri Abbâsî halifesi tarafından Tuğrul Bey'e elçi gönderilmiş olması, onun halife tarafından hükümdar olarak kabul edildiği anlamına geliyordu.¹¹⁹

Nesâ ve Serahs savaşlarında Selçuklulara yenilen Gazneli ordusunun, bölgedeki itibarı oldukça sarsıldı. Bu sebeple Sultan Mesud, mevcut durumu düzeltmek ve Gaznelilerin bölgedeki otoritelerini yeniden sağlamak için derhal harekete geçti. Nitekim Sultan Mesud, fillerin de yer aldığı, atlı ve yaya birliklerinden oluşan büyük bir ordunun başına geçerek Selçuklular üzerine yürüdü. Önce Belh'e gelen Gazneli sultanı oradan Serahs'a yöneldi.¹²⁰ Bu arada Çağrı Bey, Ulya-âbâd denilen yerde Gazneli ordusunun savaş gücünü ölçmek için bu orduya karşı bir saldırı düzenledi. Ancak o, bu teşebbüsünde başarılı olamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı.¹²¹ Öte yandan Çağrı ve Tuğrul Beyler ile Musa Yabgu, Serahs'da bir araya gelerek, Gazneliler karşısında nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda bir değerlendirme yaptılar. Buna göre; Selçuklu beylerinden bazıları güçlü Gazneli ordusu karşısında direnemeyeceklerini ileri sürerek Rey, Cürcan ve Cibâl taraflarına

¹¹⁷ Koca, 1997: 70,71, Sevim-Merçil, 1995: 24, Sümer, 2009: 367

¹¹⁸ İbnü'l -Esîr, 1987a: 349,350, Mirhond, 1339: 256, Koca, 1997: 71, Sevim-Merçil, 1995: 24

¹¹⁹ İbnü'l -Esîr, 1987a: 350, Kafesoğlu, 1997: 361, Koca, 1997: 72, Sevim-Merçil, 1995: 24

¹²⁰ Kafesoğlu, 1997: 361,362, Sevim-Merçil, 1995: 24,25

¹²¹ Alptekin, 1988: 102, Koca, 1997: 73, Merçli, 2002: 600, Sümer, 2009: 367

gitmeleri gerektiğini savundular. Çağrı Bey ise, bu öneriye karşı çıktı. Çünkü o, Horasan'dan başka bir yere giderlerse orada başarılı olmanın zor olacağını düşünüyordu. Ayrıca yaptığı çarpışmalar esnasında Gazneli ordusunun son derece hantal olduğunu ve hareketli Selçuklu birliklerinin bu orduyu kolaylıkla yenebileceğini tespit etmişti. Sonuçta Selçuklu başbuğları Çağrı Bey'in teklifini kabul ettiler.¹²² Nitekim her iki tarafın orduları Telhâb yöresinde karşı karşıya geldiler (1039) Ancak Selçuklu kuvvetleri, Gazneli ordusu karşısında tutunamayarak çöllere çekildi.¹²³ Bu başarısızlıktan kısa bir süre sonra ise Selçuklular, Gaznelilere karşı yıpratma savaşı uygulamaya başladılar. Daha açık bir ifade ile Gazneli ordusuna ara hücumlar düzenleyerek, yörelerdeki su kaynaklarını tahrip ederek ve de Sultan Mesud'un karargâhının bulunduğu yere doğru akan nehrin yatağını değiştirerek Gaznelileri oldukça ciddi bir sıkıntıya soktular.¹²⁴ Bu arada Selçuklu beyleri ve Sultan Mesud arasında geçici bir antlaşma yapıldı. Böylece her iki taraf da kesin sonuçlu bir savaşa hazırlanmak için fırsat elde ettiler.¹²⁵ Nitekim kısa bir süre sonra Selçuklu ve Gazneli kuvvetleri yeniden savaşılmaya başladılar. Bu savaşlar o kadar yoğun bir şekilde devam ediyordu ki, Tuğrul Bey günlerce çizmesini ve zırhını çıkarmadığı gibi, kalkanını da yastık yaparak dinlenmek mecburiyetinde kalmış idi. Çatışmanın bu kadar uzaması, Selçuklu beylerinden bir kısmının bezginlik yaşamasına ve bir kez daha Horasan'ı terk etmeyi düşünmelerine sebep oldu. Fakat pes etmeyi bir an bile aklından geçirmeyen Çağrı Bey, onları savaşa devam etmeleri için ikna etmeyi başardı. Nitekim büyük bir azimle savaşan Selçuklu beyleri, uyguladıkları vur-kaç taktiği sayesinde Gazneli ordusunu oldukça yıprattılar. Bundan sonra da Merv şehri yakınındaki Dandanakan Hisarı önünde Gaznelilerle meydan savaşı yapmayı kabul ettiler.(1040) Selçuklular üç gün süren ve çok şiddetli geçen bu savaşın galibi olmayı başardılar ve de bu galibiyetle birlikte bol miktar ganimet ele geçirdiler. Öte yandan Gazneli Sultanı Mesud yüz adamıyla birlikte savaş

¹²² Koca, 1997: 74

¹²³ Sevim-Merçil, 1995: 25

¹²⁴ Mirhond, 1339: 256,257,258, Koca, 1997: 74, Kafesoğlu, 1997: 362

¹²⁵ Sevim-Merçil, 1995: 25

alanından kaçmayı başardı. Fakat bir süre sonra asker toplamak amacıyla Hindistan'a doğru giderken yolda kendi adamları tarafından öldürüldü.¹²⁶

Dandanakan zaferinin en önemli sonucu hiç kuşkusuz kaynaklarda "Selçukîyyân" veya "Salâçika" adıyla geçen Büyük Selçuklu Devleti'nin resmen kurulması oldu. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte gerek Türk ve İslâm gerekse dünya tarihi açısından yeni bir dönem başladı. Diğer taraftan bu zaferin hemen akabinde bir saltanat çadırı kuruldu ve Tuğrul Bey burada sultan ilan edilerek tahta oturtuldu.¹²⁷ Daha sonra ise Merv'de Selçuklu beylerinin katıldığı büyük bir kurultay düzenlendi. Bu kurultayda Tuğrul Bey hükümdar olarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında, kurdukları devletin Selçuklu ailesinin ortak sorumluluğunda bulunduğunu ifade etti ve aralarındaki birliğin korunması gerektiğine vurgu yaptı.¹²⁸ Öte yandan Merv kurultayında bir araya gelen Selçuklu beyleri bazı önemli kararlar da aldılar. Öncelikle kazandıkları zaferi bildirmek amacıyla başta Abbâsî halifesi olmak üzere çevre hükümdarlara birer fetihnâme gönderdiler.¹²⁹ Nitekim Abbâsî halifesine gönderilen fetihnâmede; "Gazneli hükümdarlarının kendilerine karşı giriştikleri haksız mücadeleden ve uğradıkları zulümlerden" bahsetmişler, bunun yanı sıra "Selçukluların halifeye sadık olduklarını, adâleti devletin temeli sayacaklarını ve küffâra karşı gazâ yapacaklarını" ifade ettiler.¹³⁰ Diğer taraftan devletin teşkilat yapısı, Sâ mânî, Gazneli ve Abbâsî devletleri örnek alınarak yeniden düzenlendi. Nitekim vezirlik müessesesi kuruldu ve Tuğrul Bey, Ebû'l Kasım Buzcânî'yi ilk Selçuklu veziri olarak atadı. Bunun yanı sıra Tuğrul Bey, hükümdarlık sembollerinden olarak Nişâbûr'da ilk parayı bastırdı. Paranın üzerinde ise, Tuğrul Bey'in resmi unvanı olarak "el-Emîrû'l Ecell" ibaresi yer aldı. Ayrıca Selçuklu ordusu da yeniden düzenlendi. Bu konuda Gaznelileri kendilerine örnek alan Selçuklu beyleri, ordularını "gulâm sistemi"ne göre yetiştirmiş

¹²⁶ Sadruddîn el- Hüseyinî, 1999: 8,9, Koca, 1997: 75,76, Köymen, 2000: 338vd

¹²⁷ Koca, 1997: 77

¹²⁸ Kafesoğlu, 1997: 362, Koca, 1997: 78, Köymen, 2000: 357

¹²⁹ Kafesoğlu, 1997: 362, Köymen, 2000: 354

¹³⁰ Koca, 1997: 79, Kafesoğlu, 1997: 362

Türklerden teşkil etmeye başladılar.¹³¹ Fakat bu uygulamayla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda büyük hizmetleri olmuş Türkmenler geri plana itildiler. Dolayısıyla da bu durum ileride de bahsedeceğimiz gibi Türkmenlerin kırınlığına sebep oldu.¹³² Bütün bunların yanı sıra Selçuklu beyleri, “devleti hanedan ailesinin ortak malı sayan” Türk hâkimiyet anlayışına uygun olarak, fethettikleri ve fethetmeyi planladıkları ülkeleri kendi aralarında paylaştılar. Buna göre; “Melik” unvana sahip Çağrı Bey Merv şehri merkez olmak üzere Horasan'ı aldı. Musa Yabgu'ya da Bust, Herat ve Sîstan dolayları verildi. Sultan Tuğrul Bey'in payına ise, henüz fethedilmemiş İran ve Irak ülkeleri düştü. Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal, Çağrı Bey'in oğlu Yakutî ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış da Tuğrul Bey'in emrinde bu ülkelerin fethi görevinde yer aldılar.¹³³

Selçuklu beyleri yaklaşık bir asır süren mücadele sonucunda Horasan'da kurdukları devletlerini İslâm dünyası içerisinde cihânşümûl bir devlet haline getirebilmeyi istemekteydiler. Onların bu düşüncelerinin temeli ise “Türk cihân hâkimiyeti”¹³⁴ fikrine dayanamaktaydı. Türk cihân hâkimiyeti fikrini en iyi yansıtan kaynaklardan birisi ise, Oğuz Kağan Destanı'dır. Nitekim Salim Koca'nın da dikkat çektiği gibi cihan hâkimiyeti fikri, günümüze İslâm

¹³¹ Koca, 1997: 79,80

¹³² Köymen, 2000: 355, Koca, 1997: 80

¹³³ Koca, 1997: 81, Kafesoğlu, 1997: 362, Köymen, 2000: 363,364

¹³⁴ Türkler hâkimiyetin kaynağının Tanrı olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre Tanrı, devleti ve cihanı idare etme yetkisini Türk hükümdarına vermiş ve bunun için de onu birtakım yeteneklerle donatmış idi. Bu anlayışın temeli ise İslâm dinin kabulünden önceki döneme dayanmakta idi. Nitekim bu düşünce; Oğuz Kağan destanında, Uygur hükümdar ailesi hakkındaki efsanede, Batı Hun İmparatoru Attila, Hun Başbuğu Uldız, Göktürk sınır kumandanı Türk-şad hakkındaki tarihi vesikalarda ve Orhun Kitabelerinde belirtilmiştir. Ayrıca İslâm dininin kabulünden sonraki dönemde de Türk Sultanlarının cihan hâkimiyeti düşüncesi devam etmiştir. Nitekim Türk sultanlarının kullandıkları “Zillullah fi'l-âlem” (Yeyüzündeki Allah'ın Gölgesi), “Allah'ın Halifesi”, “Allah tarafından teyit edilmiş” gibi unvanlar da bize Türk-İslâm dönemi sultanlarının “cihan hâkimiyeti” fikrine sahip çıktıklarına dair kanıt olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Turan, 2008: 95–133, Koca, 2010: 66–69, Kafesoğlu, 2009: 248–258) Selçuklular “Türklerin cihan hâkimiyeti” fikrine rüyalar yoluyla da İslâmî bir mahiyet vermeye çalışmışlardır. Bir rivayete göre; Selçuk'un babası Dukak rüyasında göbeğinden üç ağacın çıktığını ve bunların dallarının her tarafı sararak göklere yükseldiğini görmüştü. Korkut-ata da bu rüyayı yorumlayarak kendisine evlatlarının cihan padişahı olacağını müjdelemişti. (Turan, 2008: 101) Diğer bir rivayete göre ise; Selçuk Bey İslâm dinin kabul ettikten sonra bir gece rüyasında ateşe idrarını yaptığını ve bu ateşin kıvılcımlarının dünyanın doğu ve batı taraflarına doğru sıçradığını görmüştür. Bu rüya da Selçukluların cihanın hâkimi olacakları şeklinde yorumlanmıştır. (Sadruddîn Hüseyinî, 1999: 2, Turan, 2008: 101) Bu hususta üçüncü bir rivayet ise şöyledir; Selçuk'un babası Dukak İslâm dinini kabul etmiş ve Kur'an'ı çok tazim ettiğinden rüyasında Hz. Peygamber kendisini ve oğullarını takdis etmiş, ashabının da dualarını almıştır. (Turan, 2008: 101)

öncesi ve İslâmî versiyonu ulaşan bu destanda, Oğuz Kağan'ın siyâsî ve askerî faaliyetleri üzerinden dile getirilmiştir.¹³⁵ Bizim çalışmamız açısından bu destanı önemli kılan ise, destanın İslâmî versiyonunda belirtildiği gibi Oğuz Kağan'ın ve oğullarının Orta Asya dışında; Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu yönünde seferler düzenlemiş olmalarıdır.¹³⁶ Başka bir ifade ile Oğuz Kağan ve oğulları da tıpkı Selçuklu sultanlarının yaptığı gibi Mısır ve Anadolu'da hâkimiyetlerini yaymak için mücadele etmişlerdir. Hatta Zeki Velidi Togan'ın tercüme ettiği "Reşîdüddin Oğuznâme"sinde, Oğuz Kağan'ın aynı şekilde Sultan Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru'nu esir alması gibi Rum Tekfuru'nu esir almasından bahsedilmektedir.¹³⁷ İşte bu sebeple Oğuz Kağan Destanında Selçuklu sultanlarının gerçekleştirdikleri faaliyetlerin izlerinin yer aldığını söylemek mümkündür.¹³⁸

Neticede Türk cihân hâkimiyeti fikrini benimseyen başta Tuğrul Bey olmak üzere Alp Arslan ve Melikşâh gibi Selçuklu sultanları, devletlerini İslâm dünyası içinde cihanşümul bir hale getirmek için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerini gerçekleştirirken de şöyle bir plan takip etmişlerdir.

— İslâm dünyasında yer alan mahallî idarecileri öncelikle barış yoluyla eğer ikna olmazlar ise askeri müdahale ile Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti altına almak. Başka bir ifade ile Büyük Selçuklu Devleti liderliğinde İslâm dünyasının siyâsî ve manevî bütünlüğünü sağlamak

— Hâkimiyetin kalıcı olabilmesi için ele geçirilen yerlerde Selçuklu idare sistemini kurmak ve bu sistemi düzenli bir şekilde işletmek

— İslâm ülkelerinde Türk devletlerinin kendilerine has sosyal, kültürel, ekonomik ve dînî politikalarını uygulayarak siyâsî ve askerî istikrarsızlıklar sebebiyle sönmeye yüz tutmuş İslam medeniyetine yeni bir canlılık getirmek

139

Bu husustaki en önemli adım ise Merv kurultayında atıldı. Nitekim daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi bu kurultayda bir araya gelen

¹³⁵ Koca, 2011d: 524 vd

¹³⁶ Oğuz Destanı, 1982: 30 vd

¹³⁷ Oğuz Destanı, 1982: 34,35

¹³⁸ Bkz: Oğuz Destanı, 1982: 92,93

¹³⁹ Koca, 2011a: 107

Selçuklu beyleri, fethettikleri ve fethetmeyi planladıkları bölgeleri kendi aralarında paylaşarak, yukarıdaki plan dâhilinde harekete geçtiler. Selçuklu beylerinin karşılarındaki rakipleri ise Karahanlı, Gazneli, Büveyhoğulları ve Fâtımî devletleri ile Bizans İmparatorluğu idi. Ancak Dandanakan yenilgisinden sonra zor günler geçiren Gazneliler ile kendi içlerinde bölünmenin eşiğinde bulunan Karahanlılar Selçuklu ilerleyişi karşısında ciddi birer engel teşkil etmiyorlardı.¹⁴⁰ Büveyhoğulları Devleti¹⁴¹ ise, her ne kadar bu dönemde iktidar mücadeleleri sebebiyle zor günler geçirse de, Selçukluların mücadele etmeleri gereken bir rakipti. Zira Sünnî İslâm dünyasının merkezi Bağdat'ın hâkimiyeti hâlâ onların elindeydi. Diğer taraftan Fâtımî Devleti ve Bizans İmparatorluğu Selçuklular için son derece dikkat edilmesi gereken iki önemli rakipti. Nitekim Şîî halifeliğinin temsilcisi Fâtımî Devleti'nin¹⁴² başlıca amacı, hâkimiyet sahasını Selçukluların da mensubu

¹⁴⁰ Koca, 2011a: 107,108

¹⁴¹ Büveyhoğulları hanedanı ismini Sâsânî hükümdarı Behrâm-Gûr'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh b. Fenâ Hüsrev'den alır. Aynı zamanda bu hanedana Deylemliler de denilmektedir. Önceden Mecûsî ve putperest olan Deylemliler, X. yüzyılın başında Hz. Ali evlâdından Hasan el-Utrûş'un gayretleriyle Müslüman oldular ve Şîîliği benimsediler. Daha sonraki dönemde ise, başta Abbâsî Halifeliği olmak üzere Müslüman devletlerin ordularında görev aldılar. Ayrıca kendi bölgelerinde küçük beylikler kurdukları gibi İran ve Irak'taki siyâsî olaylarda da önemli rol oynadılar. Devletin kurucusu Ebû Şûca Büveyh'in oğulları Ali, Hasan ve Ahmed'in gayretleri sonucunda Büveyhoğulları kısa zamanda Isfahan, Cibâl, Kirman, Hûzistan ve yörelerine hâkim oldular. Bu arada kardeşlerden Ahmed, Abbâsî Halifesi'nden aldığı davet üzerine 945 yılında karışıklıklar içindeki Bağdat'a girdi ve Halife Müstakfî-Billâh kendisini emirü'l-ümera tayin ederek ona Muizzüddeve, Ali'ye İmamüddeve, Hasan'a da Rüknüddeve lakâplarını verdi. Nitekim Büveyhiler, Abbâsî Halifesi'ni tamamen kontrolleri altına alarak Bağdat'ın idaresini ele geçirmeyi başardılar. Fars-Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak bölgelerinde hüküm süren Büveyhî hanedanı bilhassa Adudüddeve Fenâ Hüsrev zamanında en kudretli dönemini yaşadı. Ve en geniş sınırlarına ulaştı. Ancak Büveyhoğulları Devleti, Adudüddeve'nin 983 yılında ölümünden sonra gerilemeye başladı. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Henri-Bert Buse, 1987:s.509-562, Merçil, 1992: 496-500, K. V. Zetersteen, 1997: 843-845, Kabir, 1964: 186-213)

¹⁴² Fâtımî Devleti, Kuzey Afrika'da Ağlebî, Müdrarî, Rüstemî, İdrîsî ve İhşidîlerin toprakları üzerine kurulmuş Orta Doğu'nun en önemli siyasi teşekküllerinden birisidir. Kurucu hanedanın, soylarının Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtımâ'dan geldiğini iddia etmeleri sebebiyle bu devlete Fâtımî Devleti denilmiştir. Devletin esasî ise, İsmâillilik hareketine dayanmaktadır. Kendilerini Şîî İslâm dünyasının lideri olarak gören Fâtımîlerin başlıca amaçları ise; Sünnî Abbâsî Halifeliği'ni ortadan kaldırarak İslâm dünyasının tamamında kendi mezheplerini hâkim kılabilmektir. Propaganda faaliyetleri ise onların siyasetinin en temel unsurunu teşkil ediyordu. İlk halifeleri Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdî (910-934) olan Fâtımîler bilhassa el-Muiz Liîinillâh (953-975) ile oğlu el-Aziz Billâh (975-996) zamanlarında oldukça parlak bir dönem geçirdiler. Ancak el-Hâkim (996-1021) ve ez-Zâhir (1021-1036) devirlerinde yaşanan Arap kabile ayaklanmaları Fâtımî Devleti'ni sarstı. El-Mustansır dönemine gelindiğinde ise, düzen yeniden sağlandı ve devlet de en geniş sınırlarına ulaştı. Kuzey Afrika, Güney Suriye Bölgesi, Sicilya, Afrika'nın Kızıldeniz sahilleri, Hicaz ve Yemen devletin sınırları içerisinde yer aldığı gibi, Maşrik'ta Sünnîlerin idaresinde olan çok sayıda şehir de Fâtımîlere tâbi oldu. Böylece Fâtımîler rakip olarak gördükleri Abbâsî Halifeliği karşısında avantajlı bir hale

olduğu Sünnî İslâm dünyası aleyhine genişletebilmek idi. Stratejik öneme sahip Mısır, Filistin ve Suriye'nin büyük bir bölümünü ele geçirerek de bu hususta önemli bir avantaj elde etmişti.¹⁴³ Bizans İmparatorluğu¹⁴⁴ ise XI. yüzyılın başında eski ihtişamlı günlerinden uzak, zor bir süreçten geçmekteydi. Fakat buna rağmen bölgede sözü geçen ve çekinilen bir güç olmaya devam ediyordu. Ayrıca XI. yüzyılda Orta ve Yakın Doğu coğrafyasında bu büyük devletlerin dışında onlara tâbi olan birtakım mahallî idareciler de mevcuttu. Bunlar; İsfahan'da Kâküyeoğulları, Tebriz'de Revvâdiîler, Cürcan ve Taberistan'da Ziyâroğulları, Erran ve Armeniyye'de Şeddâdoğulları, Kafkaslarda Aphazlar daha güneyde ise Gürcüler, Diyarbekir'de Mervânoğulları, Musul'da Ukayloğulları, Haleb'te

geldiler. Diğer taraftan Fâtımîler, Suriye hâkimiyeti için zaman zaman çatıştıkları Bizans İmparatorluğu ile de ez-Zâhir'in halifeliği döneminde barış antlaşması yaparak (1027–1028) İslâm medeniyeti dışında da Abbâsi Halifeliği karşısında üstünlük elde etmeyi başardılar. Çünkü bu antlaşmaya göre İstanbul'daki Emevîler zamanından kalma cami yeniden açılmış ve hutbe de Fâtımî Halifeliği adına okutulmaya başlanılmıştı. Fâtımî Devleti el-Mustansır'ın hilâfeti döneminde parlak bir devir yaşadığı gibi, yine bu dönemde zayıflamaya ve hâkimiyet sahasını kaybetmeye başladı. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Eymen, 1995: 228–237, Yazılıtaş, 2009, Hasan İbrahim Hasan, 1987: 79-308, Canard, 1965: 851-862, Çağatay, 1960: 63-77)

¹⁴³ Canard, 1965: 834, Eymen, 1995: 230, Genç, 2002: 640, Kara, 2007: 40,41

¹⁴⁴ Doğu Roma, diğer ismiyle Bizans İmparatorluğu, Büyük Konstantinos tarafından kurulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak kabul edilen Bizans'ın başkenti ise Konstantinos'un Boğaziçi sahilllerinde inşa ettirdiği İstanbul (Konstantinople) şehridir. Çünkü Roma, içteki çatışmalar, dıştan gelen saldırılar sebebiyle devletin siyasi merkezi olma önemini kaybetmeye başlamıştı. Buna karşılık doğuda yer alan İstanbul, stratejik ve ekonomik açıdan pek çok avantaja sahipti. Gerçekten de üç tarafının denizlerle çevrili olması rakiplerin kıyıda yaklaşmasına engel oluyor, kara kesimi de güçlü surlarla korunuyordu. Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü vazifesi görmesi ise; İstanbul'un askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda değerini daha da arttırıyordu. Konstantinos başta İstanbul olmak üzere doğudaki eyaletleri Roma'yı örnek alarak yeniden teşkilatlandırdı ve Hristiyanlığı da buralarda hâkim din haline getirmeyi başardı. Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır toprakları üzerinde hüküm sürmüş olan Bizans İmparatorluğu, önce Pers akınlarıyla, ardından da Müslüman işgalleri sebebiyle zor günler geçirdi. Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu kendi iç meseleleri ve batıda yaşanan gelişmelerle de meşgul oldu. Nitekim Tuna ile Balkan dağları arasındaki bölgede Bizans'ın tanımak mecburiyetinde olduğu bağımsız Bulgar-Slav devleti kuruldu. Ayrıca imparatorluk içinde halk fakirleşirken kilisenin zenginliği ve otoritesi arttı. X. yüzyıla gelindiğinde ise, Bulgar tehlikesinden kurtulan (927) ve İslâm dünyasında yaşanan karışıklıkları fırsat bilen Bizans güçleri, Anadolu'da kaybettiği pek çok yeri geri aldı. Bilhassa II. Basil zamanı (976–1025) Bizans için oldukça parlak bir dönem oldu. İmparatorluğun sınırları Balkanlardan Güney Kafkasya'ya, Adriyatik kıyılarından Güney İtalya'ya kadar uzandı. Fakat Bizans, II. Basil'in ölümünden, Komnenler hanedanının iktidara geldikleri zamana kadar geçen süreçte gerileme ve anarşi devri yaşadı. Özellikle de güneyde Norman, kuzeyde Peçenek ve Uz, doğu da ise ileride de bahsedeceğimiz gibi Selçuklu baskıları sebebiyle hâkimiyet sahası oldukça daraldı. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Levchenko, 1999, Ostrogorsky, 1999, Diehl, 2009, Gregory, 2011, Mango, 2011, Demirkent, 1992: 230–244)

Mirdâsoğulları ve Hille’de Mezyedoğulları idi. Fakat bu devletler Selçuklular için çok güçlü rakipler sayılmazlardı.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Koca, 2011a: 107

I. BÖLÜM

SULTAN TUĞRUL BEY ZAMANINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARI

A) SULTAN TUĞRUL BEY VE MISIR POLİTİKASI

1) Selçuklu Hâkimiyetinin Horasan'dan Irak'a Doğru Yayılması

Selçuklu hâkimiyetini yaymak hususunda büyük bir sorumluluk üstlenen Tuğrul Bey, hiç vakit kaybetmeden emrindeki İbrahim Yinal, Kutalmış, Kara Arslan Kavurt, Yakutî ve Melik Hasan gibi son derece yetenekli hanedan üyeleri ile birlikte batı İslâm ülkeleri yönünde harekete geçti. Nitekim Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yinal Rey ve Hemedan'ı fethettiği gibi Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış ile birlikte de Şehr-i Zor beldesine kadar olan yerleri ele geçirerek Irak sınırına dayandı. Çağrı Bey'in oğlu Kara Arslan Kavurt ise, Büveyhîlerin elindeki Kirman'a ve Hürmüz Emirliği üzerinden Arap yarımadasındaki Umman'a kadar hâkim oldu. Çağrı Bey'in bir diğer oğlu Yakutî de Sistan'a gelerek Hind Denizi sahilindeki Mekran bölgesini Selçuklulara bağladı.¹⁴⁶

Tuğrul Bey'in kendisi de bizzat Cürcan ve Taberistan bölgelerini ele geçirdi. Ayrıca İbrahim Yinal'dan Rey şehrini teslim aldı ve batıdaki gelişmeleri daha da yakından takip edebilmek amacıyla başkenti, Nişâbûr'dan buraya nakletti.¹⁴⁷ Bundan sonraki süreçte ise Tuğrul Bey, ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Türkmenler meselesiyle ilgilenmek zorunda kaldı. Dolayısıyla İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı Azerbaycan tarafına gönderdi. Bu beylere daha sonra Musa Yabgu'nun oğlu Melik Hasan da katıldı. Tuğrul Bey'in kendisi de İsfahan'ın fethiyle meşgul oldu. Sonuçta, Kâküyeoğullarından Ebû Mansûr b. Alâüddevle'nin idaresinde bulunan bu

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, 1987a: 402, Koca, 1997: 87,88, Kafesoğlu, 1997: 362,363

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, 1987a: 379,388

şehir uzun süre direnmesine rağmen Selçuklulara teslim olmak zorunda kaldı.¹⁴⁸

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki; Çağrı Bey ve Musa Yabgu'nun doğu İslâm ülkeleri yönündeki faaliyetleri Tuğrul Bey'in batıdaki hareketini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Çünkü Tuğrul Bey özellikle de ağabeyinin kendisine sağladığı geri emniyetin verdiği güvenle rahat bir şekilde batı yönündeki mücadelesine devam edebilmiştir.¹⁴⁹

Öte yandan Tuğrul Bey ele geçirilen bu bölgelerde yukarıda belirtmiş olduğumuz plân dâhilinde sağlam birer teşkilât yapısı oluşturmayı ve imar faaliyetlerinde bulunmayı da ihmâl etmedi. Nitekim Selçuklu Sultanı başkent yaptığı Rey şehrinde idarî teşkilât yapısını kurarak, yerli Müslüman halktan zeki ve yetenekli kişilere bu teşkilatta yer verdi.¹⁵⁰ Diğer taraftan Tuğrul Bey, uzun gayretler sonucu ele geçirdiği İsfahan şehrinde (1051)¹⁵¹ de yeni düzenlemeler yaptı. Buna göre; İsfahan'a Nişâbürlü Hâce Amîd'i vali olarak atadı ve kuşatma sırasında yıpranan şehirden üç yıl vergi alınmamasını emretti. Böylece daha önceden şehri terk edenlerin de geri dönmesini sağladı. Ayrıca şehre büyük paralar harcayarak binalar, evler, köşkler, mescitler, tekkeler yaptırdı. Bütün bu yenilikler ve düzenlemeler İsfahan'ı bambaşka bir şehir haline getirmişti.¹⁵² Öyle ki, Bâtini propagandacısı Nâsır-ı Hüsrev Selçuklulara karşı düşman olsa da İsfahan'a geldiğinde gördüğü güzellikler ve gelişmeler karşısında Tuğrul Bey'i takdir etmekten kendini alamamıştı.¹⁵³

Ayrıca burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Tuğrul Bey İslâm dünyasında hâkimiyet sahasını genişlettiği sırada Büveyhîlerle de akrabalık bağı kurmuştur. Nitekim Şîh hükümdarı Ebû Kâlicar'ın kızı ile kendisi evlendiği gibi Çağrı Bey'in bir diğer kızını da onun oğlu Ebû Mansur'la evlendirmişti.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, 1987a: 427, Koca, 1997: 91

¹⁴⁹ Köymen, 1986: 30, Koca, 1997: 89

¹⁵⁰ Koca, 1997: 89,90

¹⁵¹ Turan, 1965: 80, Köymen, 1986: 112, Koca, 1997: 92

¹⁵² Köymen, 1986: 112, Koca, 1997: 92

¹⁵³ Nâsır-ı Hüsrev, 1967: 143, Köymen, 1986: 112, Koca, 1997: 92

(1047) Ancak ileride de bahsedeceğimiz gibi bu evlilikler her iki tarafını ilişkileri için ciddi bir anlam ifade etmemiştir.¹⁵⁴

Horasan'dan Irak'a doğru kendinden emin ve son derece süratli bir şekilde ilerleyen Tuğrul Bey, Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkilerine de ayrı bir özen gösterdi. Çünkü devrin şartlarına göre Büyük Selçuklu Devleti'nin Orta Doğu'da meşru bir güç olarak tanınabilmesi ve aynı zamanda Tuğrul Bey'in Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasının birliğini sağlamaya yönelik faaliyetlerinde manevi anlamda kuvvet kazanabilmesi için Abbâsî Halifeliği'nden menşûr alması gerekiyordu.¹⁵⁵ Diğer taraftan Abbâsî Halifeliği'nin de Büveyhîler, Türk asıllı Şîî inanca mensup Bağdat orduları komutanı Ebû'l-Hâris Arslan et-Türkî el-Besâsirî¹⁵⁶ ve Mısır'daki Şîî Fâtımî Halifeliği gibi rakiplerinin baskısından kurtulabilmesi için Selçukluların yardımına ihtiyacı vardı.¹⁵⁷ Daha açık bir ifade ile Abbâsî Halifeliği, bilindiği gibi bir süredir Büveyhîlerin tahakkümü altında varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Fakat Selçukluların batıya doğru ilerleyişe geçtikleri esnada, Abbâsî Halifesi'ni zor durumda bırakan kişi Büveyhî hükümdarından daha çok Arslan el-Besâsirî oldu. Nitekim son derece hırslı bir kişiliğe sahip olan el-Besâsirî, Abbâsî Halifeliği üzerindeki nüfuzunu arttırmak için elinden geleni yapıyordu.¹⁵⁸ Öte yandan daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mısır, Suriye, hatta Hicaz bölgesinde hâkimiyetini sağlamış olan Fâtımî Halifeliği de, Abbâsî Halifeliği aleyhine güç kazanmak için çabalıyordu. Dolayısıyla Abbâsî Halifesi'nin bu rakiplerinden kurtulup, İslâm dünyasında kaybettiği itibarını

¹⁵⁴ İbnü'l -Esîr, 1987a: 408 İbnü'l -Kesîr, 1995: 150, Kitapçı, 2008: 102

¹⁵⁵ Köymen, 1986: 36, Köymen, 1998: 361, Niyazi, 2010: 87,134 [Mâverdi, Halife'nin devlet yönetiminde olmasının şart olduğunu belirtiyor. Bütün işlerin yürütülebilmesini onun varlığına bağlıyor. (Bkz: Mâverdi, 1994: 26,27 vd.) Dolayısıyla devrin şartlarına göre hükümdar olan kişinin halifeden onay alması mühim bir konuydu.]

¹⁵⁶ Ebû'l-Hâris Arslan et-Türkî el-Besâsirî, İran'ın Fars bölgesindeki Besâ (Fesâ) şehrinde yaşayan bir adamın Türk asıllı memlükü idi. Büveyhî hükümdarlarından Bahâüddeve Fîrûz, Celâlüddeve Şîrîl ve Melikü'r-Rahîm Husrev Fîrûz'un hizmetinde bulunmuş olan Arslan el-Besâsirî, sivil ve askerî sahada gösterdiği başarıları sebebiyle "Başkomutan" unvanını kazanmıştı. Öte yandan o, Şîî inanca sahip olmasına rağmen, Bağdat'a askerî vali olarak atanmıştı. Arslan el-Besâsirî'nin en büyük amacı ise, Abbâsî Halifeliği topraklarına hâkim olmaktı. Bunun için de ileride de bahsedeceğimiz gibi Fâtımîlerden yardım isteyecektir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ibn Khallikan, 1961: 172,173, İbnü'l Adîm, 1989: 1vd, Sümer, 1986: 101vd, Sevim, 2005b: 285, Canard, 1960: 1073–1075)

¹⁵⁷ Agacanov, 2006: 114

¹⁵⁸ İbnü'l Adîm, 1989: 1, Canard, 1960: 1073

yeniden kazanabilmesi için Selçukluların desteğine ihtiyacı vardı.¹⁵⁹ Dolayısıyla her iki taraf 1040–1055 yılları arasında birbirlerine gönderdikleri elçiler vasıtasıyla daima irtibat halinde oldular Özellikle Abbâsî Halifesi son dönemlerde Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini sağlayabilmek amacıyla kendisine birkaç defa elçi yolladı.¹⁶⁰ Ancak Tuğrul Bey halifenin bu ısrarlı davetine hemen icabet etmedi. Zira onun öncelikli hedefi İslâm dünyasındaki yerini sağlamlaştırmaktı.¹⁶¹ Nihayet 1055 yılına gelindiğinde Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi'ne elçi göndererek "Hz. Peygamber'e hizmetle şeref kazanmak, Hac yollarının güvenliğini sağlamak, Hac görevini yerine getirmek ve Suriye ile Mısır'da Fâtımîlere karşı savaşmak için Bağdat'a geleceğini müjdeledi."¹⁶²

Görüldüğü gibi Tuğrul Bey, Fâtımîleri açıkça hedef göstermiştir. Bunun gerekçelerini ise genel olarak şu şekilde ifade edebilmek mümkündür:

1) Şîî Fâtımî Halifeliği daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi Selçukluların da mensubu oldukları Sünnî İslâm dünyası aleyhine Orta Doğu'daki hâkimiyet sahasını önemli ölçüde genişletmiş, Kuzey Afrika,

¹⁵⁹ Canard, 1965: 854, Eymen, 1995: 230, Genç, 2002: 640

¹⁶⁰ İlk defa Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, Selçukluların Nişâbü'r'u fethinden sonra Tuğrul Bey'e elçi göndererek şehrin halkına iyi davranmasını ve burayı imar etmesini tavsiye etmişti. (1038) (Abu'l-Farac, 1999: 296, Bundârî, 1999: 4,5) Ancak her iki taraf arasında gerçek anlamda görüşmeler 1040 Dandanakan zaferi sonrası Büyük Selçuklu Devleti'nin resmen kurulmasıyla birlikte başlamıştır. Nitekim Selçuklular yeni kurdukları devletlerinin halife tarafından onaylanması için Bağdat'a bir mektup göndermişlerdi. (er-Râvendî, 1999: 102,103, Reşîdüddîn, 1999: 18,19, Bundârî, 1999: 5) Yine Tuğrul Bey 1043 yılında Abbâsî Halifesi'ne elçi yollayarak ele geçirdiği yerlerde onun adına hutbe okuttuğunu dile getirmiş ve Gazneliler gibi köle soyundan olmadıklarını onlarla bir tutulmamaları gerektiğini ifade etmiştir. (Abu'l-Farac, 1999: 298, Kayhan, 2001: 669) bu arada Abbâsî Halifesi de Selçukluların Rey şehrini fethinden sonra (1043) Tuğrul Bey'e halifelik baş kadısı ve ünlü İslâm hukukçusu el-Mâverdi'yi elçi olarak göndermiştir. Selçukluların yanında bir yıl kadar kalan Mâverdi, Bağdat'a döndüğünde Halife'ye, Tuğrul Bey'e olan güvenini arttıracak ve ona karşı olan şüphelerini ortadan kaldıracak bir rapor sunmuştur. (Köymen 1986: 37) Halife bundan sonra bir kez daha Mâverdi'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak yollamış ve onun Büveyhîlerle arasını düzelterek kendi otoritesini sağlamlaştıracak bir denge politikası uygulamak istemiştir. (Genç, 2002: 645) 1044 yılında ise Halife ileride de bahsedeceğimiz gibi Tuğrul Bey'e bir elçi daha yollayarak fethettiği yerlerle yetinmesini talep etmiştir. Ancak Tuğrul Bey büyük bir ihtimâlle Büveyhîlerin baskısıyla böyle bir istekte bulunan halifenin uyarısını ciddiye almamıştır. (Köymen, 1986: 37,38, Koca, 1997: 90,91) 1045 yılında ve bundan sonraki dönemde de Halife birkaç defa Tuğrul Bey'e elçi göndererek rakiplerine karşı yardım etmesi için kendisini Bağdat'a davet etmiştir. (Köymen, 1986: 38, Genç, 2002: 647, Kayhan, 2002: 670)

¹⁶¹ Koca, 1997: 101

¹⁶² Abu'l-Farac, 1999: 306, İbnü'l-Esîr, 1987a: 462, Sevim, (İbnü'l-Cevzî), 2005a:8, Müneccimbaşı, 2000: 19

Filistin ve Suriye'nin de büyük bir bölümünü ele geçirmişti. Bu durum ise Abbâsî Halifeliği'ni oldukça müşkül bir durumda bırakmıştı.¹⁶³

2) Fâtımî hilâfeti kendi mezhebini yaymak amacıyla dâîler vasıtasıyla gerçekleştirdiği propaganda faaliyetleriyle Sünnî İslâm dünyasını yıpratmaktaydı. Hatta ileride de bahsedeceğimiz gibi Büyük Selçuklu Devleti sultanlarını en fazla uğraştıracak meselelerden birisi de bu Şîî propaganda faaliyetleri olacaktır.

3) Fâtımîler, Abbâsî Halifeliği'ne karşı muhalefette bulunanlara bilhassa da ileride de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Bağdat orduları komutanı Arslan el-Besâsîrî'ye maddi anlamda destek olmaya hazırlardı.

4) Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey batıya ilerleyişini haklı ve meşru bir temele dayandırmak istiyordu. Dolayısıyla Sünnî İslâm dünyasının en önemli rakiplerinden Fâtımîleri hedef göstermek ona bu fırsatı vereceği gibi Abbâsî Halifesi'nin de Selçuklulara olan desteğini arttıracaktı.

2)Tuğrul Bey'in Bağdat'taki Büveyhî İktidarına Son Vermesi:

Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a geleceğini resmî olarak ilân etmesi, bir süreden beri bu haberi almayı bekleyen Abbâsî Halifesi tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Öte yandan yaşanan bu gelişme, Bağdat'ın idaresini elinde bulunduran Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahîm Hüsrev Fîrûz'u ve bölgede önemli bir nüfuza sahip olan Irak orduları komutanı Arslan el-Besâsîrî'yi oldukça tedirgin etti. Ayrıca Türkler, Deylemîler ve Araplardan oluşan Bağdat halkının büyük bir çoğunluğu da Tuğrul Bey'in şehre gelecek olmasından dolayı tepkiliydi. Nitekim Selçuklu Sultanı Bağdat'a gelmeden önce buradaki Türk askerlerine ve el-Besâsîrî'ye mektuplar yazarak onlara çeşitli vaatlerde bulunmasına rağmen bu iyi niyetli yaklaşımına karşılık bulamamıştı.¹⁶⁴ Bağdat halkının önemli bir kısmının Selçukluları istememe sebeplerinden birisi ise, büyük bir ihtimalle mevcut durumlarının olumsuz yönde etkileneceğini düşünüyor olmalarıydı. Çünkü

¹⁶³ Genç, 2002: 640, Kara, 2007: 40,41

¹⁶⁴ Turan, 1965: 86, Sevim, 2005b: 285, Köymen, 1998: 174, Kaya, 2008: 450

Türkler, Selçukluların gelişiyle esnaf olarak yaptıkları işlerini ve ücretli askerlik görevlerini kaybedeceklerini, Araplar otlaklarının zarar göreceğini, Deylemliler de sahip oldukları statünün tehlikeye düşeceğini zannetmekteydiler.¹⁶⁵ Ancak bilinen bir geçek vardı ki o da, Sünnî İslâm dünyasındaki Şîî siyasetinin Selçukluların gelişiyle birlikte ciddi ve telâfisi güç bir darbe alacak olmasıydı. Öte yandan Türk ve Deylemli reisler Selçuklulara karşı tepkilerini Abbâsî Halifesi'ne, "Oğuzların Bağdat'a gelmelerine imkân bulunmadığını, gelecek olurlarsa da kılıç çekmeye hazır olduklarını"¹⁶⁶ söyleyerek açıkça dile getirmişler ve ondan Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişini engellemesini istemişlerdi. Ancak Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini bizzat isteyen Halife, onların bu taleplerini yerine getiremeyeceği için sadece onlara oyalayıcı cevaplar vermekle yetindi.¹⁶⁷

Sultan Tuğrul Bey'den aldığı mektuba çok sevinen Abbâsî Halifesi hemen hutbelere onun adını koydurdu. Büveyhî hükümdarı ise bu oldubittiye göz yummak zorunda kaldı. Böylece Irak'ta hukuken Büveyhî iktidarı son bulurken Selçukluların iktidar dönemi başladı.¹⁶⁸ Tuğrul Bey hiçbir direnişle karşılaşmadan Bağdat önlerine geldi.¹⁶⁹ Bu arada Büveyhîler gibi Arslan el-Besâsirî de Selçuklular karşısında herhangi bir şey yapamadığı için aralarındaki akrabalık sebebiyle önce Hille hâkimi Dübeys b. Sadaka'nın yanına oradan da Rahbe'ye gitti.¹⁷⁰

Abbâsî Halifesi'nin veziri, kadılar, nakîbler, hizmet erbâbı ve devletin ileri gelen kişileri Tuğrul Bey'i büyük bir törenle Bağdat'ın dışında karşıladılar.¹⁷¹ Bu arada Büveyhî hükümdarı da Halife'nin tavsiyesine uyarak Sultan'a itaat edeceğini bildirdi. Ancak Melikü'r Rahîm'in Selçuklu iktidarının üstünlüğünü kabul etmesi ve Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle iş bitmiyordu. Sonuçta Bağdat'taki Büveyhî varlığı hâlâ Sultan'ın otoritesini ve emniyetini

¹⁶⁵ Merçil, 2002: 605, Sümer, 1986a: 105

¹⁶⁶ Abu'l-Farac, 1999: 306

¹⁶⁷ Köymen, 1998: 174

¹⁶⁸ Koca, 1997: 102

¹⁶⁹ Reşidüddîn, 1999. 21, Reşidüddîn (Türkçe terc), 2010: .98, Koca. 1997: 102

¹⁷⁰ Müneccimbaşı, 2000: 19, Sevim, 2005: 285

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987a: 463, Bundârî, 1999: 7, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 452,453

tehdit eden bir unsur idi. Nitekim Büveyhî hükümdarı her ne kadar çıkarlarının korunması hususunda Abbâsî Halifesi'ne güvence de bu durum hedefine ulaşmakta son derece kararlı olan Tuğrul Bey için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Abbâsî Halifesi'ne gelince; o, Büveyhî iktidarının Bağdat'ta kalmasından yanaydı. Zira Halife'nin amacı Melikü'r-Rahîm ve Tuğrul Bey arasında kendisine göre bir denge politikası kurabilmektir.¹⁷² Ancak olaylar Halife'nin ve Büveyhî hükümdarının bekledikleri yönde gelişmedi. Şöyle ki; Selçuklu ordusu Bağdat dışında karargâh kurmasına ve askerler sadece alış-veriş yapmak amacıyla şehre girmelerine rağmen yerli halkla aralarında dil anlaşmazlığına bağlı olarak bir tartışma başladı ve bu tartışma kısa sürede büyüyerek ciddi bir çatışmaya dönüştü. Bağdat halkı ele geçirdikleri Selçuklu askerlerini öldürdüler. Fakat Kerh mahallesinde yaşayan Şîîler bu saldırıya dâhil olmadılar hatta Selçuklu askerlerini korumaya çalıştılar.¹⁷³ Neticede Tuğrul Bey Selçuklu kuvvetleriyle birlikte Bağdat'a girerek kendilerine yönelik bu muhalefete son verdi. Daha sonra da Halife'den bu isyandan ötürü sorumlu tuttuğu Büveyhî Hükümdarı Melikü'r-Rahîm Hüsrev Firûz ve devlet adamalarının kendisine teslim edilmesini istedi. Her iki tarafı da kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek isteyen Halife, Sultan'ın bu talebini gerçekleştirmeye yanaşmadı. Ancak yapabileceği fazla bir şey olmaması sebebiyle Tuğrul Bey'in isteğini yerine getirdi. Bunun üzerine Selçuklu Sultan'ı iktidarını korumak amacıyla kendisine teslim edilen Melikü'r-Rahîm'i ve devlet adamalarından bir kısmını bertaraf etti.¹⁷⁴ Böylece de Büveyhîlerin Bağdat'taki siyâsî varlıklarına tamamen son vermiş oldu. Abbâsî Halifesi ise koruması altındaki Büveyhî hükümdarının bertaraf edilmesini kendi otoritesinin sarsılması olarak değerlendirdi ve bu yüzden Bağdat'ı terk etmeye bile kalkıştı. Ancak Tuğrul Bey, Halife'nin Bağdat'ı terk etmeyeceğini,

¹⁷² Köymen, 1986: 36, Koca, 1997: 103

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, 1987a: 463, 464

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, 1987a: 465, Reşîdüddîn, 1999: 21, 22, Reşîdüddîn (Türkçe terc), 2010: 99, Koca, 1997: 105

kendisini tedirgin etmek için böyle bir şey yaptığını bildiği için bu meselenin üzerinde fazla durmadı.¹⁷⁵

Esasında Büveyhî iktidarı mevcut şartları değerlendirerek Selçuklulara karşı daha aktif ve etkili bir politika takip edebilirdi. Özellikle de Tuğrul Bey'in gelişinden ötürü huzursuzluk duyan Bağdat halkını Selçuklulara karşı kullanabilir,¹⁷⁶ kendileri gibi Selçukluların batıya doğru ilerleyişlerinden rahatsız olan Fâtımîlerle de güçlü bir ittifak cephesi meydana getirebilirdi. Ancak X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasî ve askerî anlamda zor günler geçiren Büveyhî iktidarı, Bağdat halkını Selçuklulara karşı harekete geçirebilecek bir kuvvete sahip görünmüyordu. Fâtımîlerle olan ilişkileri ise şöyleydi: Büveyhîler, Selçukluların İslâm dünyasında yükselişe geçmeleriyle birlikte Fâtımîlere yakınlık göstermeye başlamışlardı. Ancak onların ilk zamanlar Bağdat'taki iktidarlarını kaybetme korkusuyla Abbâsî Halifeliği'ni yerinde bırakarak Fâtımîleri kendilerine yaklaştırmak hususunda çekimser davranmaları, her iki taraf arasında sağlam temelli bir ilişkinin kurulmasını geciktirmişti. Nitekim Büveyhî Devleti'nin bazı ileri gelenleri, Hükümdar el-Muizzüddeve'ye, iktidarı Fâtımîlere devretmesini tavsiye ederken, bazıları bu teklife şu sözlerle karşı çıkmışlardı. "Bu doğru değildir. Bugün hilâfetin sıhhatini kabul etmediğin bir halife ile yaşıyorsun. Adamlarına emretsen onu öldürmekte tereddüt etmezler. Çünkü onun öldürülmesini haram görmezler. Oysa Şîîlerden birini hilâfet makamına getirirsen onun halifeliğine hem sen hem de tüm adamların inanacak ve kabul edecekler. Bu durumda yeni halife senin öldürülmeni talep etse adamların bir an duraksamaksızın hemen seni öldürürler."¹⁷⁷ Esasen Fâtımî Halifeliği'nin başlıca amaçlarından birisi de bilindiği gibi rakip olarak gördüğü Abbâsî Halifeliği'nin merkezi Bağdat'a hâkim olabilmektir.¹⁷⁸ Dolayısıyla Büveyhî devlet adamlarının el-Muizzüddeve'ye yaptıkları uyarı mânâsız sayılmazdı. Öte yandan Büveyhoğulları, iktidarlarına son vermelerinden korktukları Fâtımîlere karşı

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, 1987a: 463,464, Müneccimbaşı, 2000: 19,20, Mirhond, 1339: 261, Hamdullah Müstevfî, 1387: 352, Koca, 1997:105, Turan, 1965: 86, Kafesoğlu, 1997: 10, s. 366, Merçil, 2002: 605

¹⁷⁶ Koca, 1997:102

¹⁷⁷ Zeydan, 2012: 524, Kabir, 1964: 187, Hasan İbrahim Hasan, 1987: 156

¹⁷⁸ Eymen, 1995: 230

yeri geldiğinde açıkça tavır almaktan da çekinmemişlerdi. Gerçekten de onlar, Adudüddeve zamanında Fâtımîlerin, Ehl-i Beyt'ten olmadıklarını iddia ederek Mısır'a karşı sefer yapmayı düşündükleri gibi,¹⁷⁹ yeri geldiğinde de kimi zaman Fatımilerle mücadele eden Karmatîlere para ve silâh yardımında bulunmuşlardır.¹⁸⁰ Bütün bunların yanı sıra Büveyhîlerin ve Fâtımîlerin farklı kültürlere mensup olmaları da her iki tarafın güçlü ilişkiler içerisinde olmalarına bir anlamda engel olmuştur. Bu cümleden olmak üzere Fâtımîler, Arap kültürüne mensup iken, Büveyhîler Fars kültüründen gelmekteydiler ve en önemli hedeflerinden birisi de İran monarşisini yeniden canlandırabilmektir. Hatta Rûknüddeve, Fars geleneğine uygun olarak en büyük oğluna (Adudüddeve) Fenâ Hüsrev, diğer oğluna da Hüsrev Fîrûz adını vermişti. Adudüddeve zamanında ise, Büveyhîlerin Sâsânîlere kadar inen bir şeceresi hazırlanmıştı.¹⁸¹ Ayrıca Büveyhîler bastırdıkları paralarda İslâm'dan önceki İran şahlarının lâkabı olan "Şahinşah" sözünü kullanmışlardır.¹⁸² Öte yandan gerek Fâtımîler gerekse Büveyhîler, Şîî olmalarına rağmen Şîîliğin farklı kollarına mensuplardı. Nitekim bilindiği gibi Fâtımîler, Şîa'nın İsmâiliyye kolunu temsil ediyorlardı. Büveyhîler ise Şîa'nın İsnâaşeriyye (Oniki İmamcı) kolunun parçasıydılar.¹⁸³ Fakat bütün bunlara rağmen Büveyhîler, Ebû

¹⁷⁹ Hasan İbrahim Hsan, 1987: 210

¹⁸⁰ Karmatîler, Kufe'deki İsmâilî dâisi Hamdan b. Eş'as Karmat'a nisbetle bu adı almışlardır. (Hizmetli, 2001:510) Karmatîlerin Fâtımîlerle olan ilişkileri ise belli bir istikrara sahip değildi. Çünkü bazı dönemlerde Fâtımîlerle iyi geçinmişler bazı dönemlerde de onlarla mücadele etmişlerdir. (Bosworth, 1980: 90, Ocak, 2002: 239,240) Ancak bilinen bir gerçek vardır ki o da, Karmatîlerin, Fâtımî Halifeliği'ni kuran Ubeydullah el-Mehdî'nin imametini kendisine ve atalarına ait olduğunu iddia etmesi üzerine, onlardan uzaklaşmaya başlamışlardır. (Hizmetli, 2001: 510, Ekinci, 2005: 504) Nitekim Fâtımîlerin Mısır'ı zaptetmeleri sebebiyle Bahreyn Karmatîleri ile Fâtımîler arasında anlaşmazlık daha da belginleşmiştir. (Heri Bert Busse, 1987: 532, Hizmetli, 2001:512) Her iki taraf arasındaki dikkat çekici çatışmalar ise Suriye hâkimiyeti için yaşanmıştır. (Hizmetli, 2001: 512, Daftary, 2005: 65) Gerçekten de Karmatîler, Fâtımîlerin 970 yılında Dimaşk'ı ele geçirip buradan haraç almalarına engel olan Fâtımîlere karşı sefer hazırlıklarına başlamışlar ve bu konuda Büveyhîler ile Abbâsîlerden para ve silah yardımı almışlardı. Sonuçta aldıkları bu desteğin de sayesinde Fâtımîleri Dimaşk önlerinde mağlup eden Karmatîler (971) daha sonra Mısır'a doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Ancak Kahire dolaylarında Fâtımîler tarafından yenilgiye uğratılarak geri çekilmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. (Yazılıtaş, 2009: 55)

¹⁸¹ Heri- Bert Buse, 1987: 533,534

¹⁸² Köprülü, 1973: 48

¹⁸³ Hasan İbrahim Hasan ve Heri-Bert Buse, Büveyhîlerin, Şîa'nın Zeydiyye fırkasına mensup olduklarını ileri sürmektedirler. (Heri Bert Buse, 1987: 515, H. İ. Hasan İbrahim Hasan, 1987: 156) Esasında Zeydî propagandacıların Büveyhîlerin hâkimiyetindeki topraklarda rahat bir şekilde faaliyette bulunabildikleri doğrudur. Hatta bilindiği gibi Büveyhîler bir Zeydiyye temsilcisi olan Hasan el-Utrûş vasıtasıyla Şîîliği kabul etmişlerdi. Fakat Büveyhîlerin sonradan Zeydîlik yerine Oniki

Kâlfâr (1043–1049) devrinden itibaren Fâtîmîlere karşı yakınlık göstermeye başlamışlardı. Çünkü tam da bu dönemde her iki tarafı da tedirgin eden bir güç olarak Büyük Selçuklu Devleti, İslâm dünyasında hızlı bir yükselişe geçmiş ve mensubu olduğu Sünnî inancın manevi temsilcisi Abbâsî Halifeliği ile de diplomatik ilişkiler içine girmişti. Bu sebeple Büveyhîler de Fâtîmîlere karşı daha olumlu bir tavır takınmışlar ve onların doğu yönündeki faaliyetlerine de ses çıkarmamışlardı.¹⁸⁴ Nitekim Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, Büveyhîlerin Dâî el-Müeyyed fi'd-Din Hebbetullah eş-Şîrâzî sayesinde Fâtîmîlere yakınlık duymaya başladıklarını ifade etmiştir.¹⁸⁵ Ancak yaşanan bu son gelişmeler her ne kadar Büveyhîleri ve Fâtîmîleri birbirine yaklaştırdıysa da, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi onlar, Selçuklulara karşı sağlam temelli bir ittifak cephesi meydana getirmekte geç kalmışlardı. Neticede bu durum, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e avantaj sağlamış ve bilindiği gibi o, ciddi bir direnişle karşılaşmadan Bağdat'taki Büveyhî iktidarına son vermeyi başarmıştı.

Nihayetinde Sultan Tuğrul Bey ele geçirdiği her şehirde ve bölgede yaptığı gibi Bağdat'ta da Selçuklu teşkilât yapısını kurarak Sünnî İslâm dünyasının merkezini yeniden düzenledi. Bu cümleden olarak Tuğrul Bey, Melikü'r-Rahîm'in iktidarına ve kendilerine karşı baş kaldıran Bağdatlı halkın mallarına el koydu. Ayrıca Abbâsî Halifesi'nin tahsisatını arttırarak aralarındaki gerginliğe de son verdi.¹⁸⁶ Yine Tuğrul Bey kendi teşkilât yapısına göre tayinler yaptı. Bağdat şahneliğine komutanlarından Ay-tigin'i getirdi. Vergileri toplamak için de tahsildârlar görevlendirdi. Selçukluların Irak'taki en büyük temsilcisi olarak idarî, malî, siyasî bütün işlerinden sorumlu "Amîdü'l-İrak" unvanıyla anılan bir amîdlik teşkilâtı kurdu. Ayrıca Tuğrul Bey

İmamcılığın görüşlerini benimsemiş olmaları, devrin şartları dikkate alındığında daha kuvvetli bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Çünkü Oniki İmamcılığa göre, iktidarda bulunan kişi, gizli imam gelinceye kadar onun haklarını koruyordu. Fakat Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ebi Talib'e mensup olan Zeydiyye'ye göre, imamlığın Hz. Ali evlatlarından birisine devredilmesi şarttı. Dolayısıyla Büveyhîlerin Oniki İmamcılığın görüşlerini benimseyerek iktidarlarını Hz. Ali soyundan birisine devretme yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Şehristânî, 2011: 141–143, 153–157, Ocak, 2002: 159vd, Lewis, 2011a:109, Cahen, 1984: 33)

¹⁸⁴ Hasan İbrahim Hasan, 1987: 210

¹⁸⁵ Çelik, 2002: 200: 746, Genç, 2010: 21

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 1987a: 465

Bağdat'ta bulunan ve varlığı ile şehirdekileri tedirgin eden Selçuklu ordusu için Bağdat yakınlarında, kendi adıyla anılan (Medine et-Tuğrul Bey) bir şehir inşa ettirerek ordusunu buraya yerleştirdi.¹⁸⁷

Sultan Tuğrul Bey Bağdat'a yerleşerek hem Sünnî İslâm dünyasındaki saygınlığını arttırdı hem de rakibi Şîi Fâtımî Devleti karşısında önemli bir avantaj elde etti. Bundan sonra ise sıra, Fâtımîlerle iş birliği yapanlarla mücadele etmeye ve Irak'taki Selçuklu hâkimiyetini genişletmeye gelmişti.

3) Tuğrul Bey ve Fâtımîlerin Desteklediği Arslan el-Besâsirî Arasında Geçen Hâkimiyet Mücadelesi:

Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesiyle birlikte onun karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Arslan el-Besâsirî, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi önce Hille'ye oradan da Rahbe'ye gitti.¹⁸⁸ Buradan Mısır'daki Şîi Fâtımî Devleti'ne mektup yazan el-Besâsirî, Abbâsî Halifesi ve Tuğrul Bey'e karşı vereceği mücadele için onlardan destek istedi ve Bağdat'ı ele geçirdiği takdirde de bu şehirde Şîi hutbesi okutacağını ifade etti.¹⁸⁹ Bu durum hiç kuşkusuz Fâtımî Halifesi el-Mustansır Billâh için tarihi bir fırsattı. Çünkü o, el-Besâsirî'ye vereceği destek ile hem İslâm dünyasındaki rakibi Sünnî Abbâsî Halifeliği'nden kurtulabilir hem de Suriye ve Mısır'daki hâkimiyetini tehdit eden Büyük Selçuklu Devleti'ni durdurabilirdi.¹⁹⁰ Nitekim bu fırsatı değerlendirmesini iyi bilen Fâtımî Halifesi de el-Besâsirî'ye destek vermeyi kabul etti ve mühim miktarda maddi yardımda bulunacağını vaat ettiği gibi Rahbe ile Rakka'yı da kendisine tevcih etti.¹⁹¹ Bu sırada Tuğrul Bey'e itaati kabul etmeyen Bağdatlı askerler de el-Besâsirî'ye katıldılar. Ayrıca siyasî menfaatleri ve Şîi inançları sebebiyle bazı Arap emîrleri de Arslan el-Besâsirî ile anlaşma yoluna gittiler.¹⁹² Fakat Musul Emîri Kureyş, el-Besâsirî ittifakına katılmak yerine Tuğrul Bey'in hâkimiyetini tanımayı tercih etti. Onun bu

¹⁸⁷ Reşidüddîn, 1999: 22, Reşidüddîn (Türkçe terc.), 2010: 99, Koca, 1997: 105,106

¹⁸⁸ Sümer, 1986a: 106, Köymen, 1986: 46, Sevim, 2005b: 285,286

¹⁸⁹ Hamdullah Müstevfî, 1387: 352, Sevim (İbnü'l- Kalânîsî), 2008: 3, Genç, 2002: 648

¹⁹⁰ Genç, 2002: 648

¹⁹¹ İbnü'l-Adîm, 1989: 4, Köymen, 1998: 172, Sevim, 2005b: 286

¹⁹² Turan, 1965: 87

seçimi diğer Arap emîrlerinin itirazlarına sebep oldu. Bunun üzerine Kureyş de niçin böyle bir karar aldığını şu sözleriyle savundu: “Beraberinde pek çok asker bulunan Tuğrul Bey son derece güçlü ve kuvvetlidir. Bu sebeple bizler onlarla birlik olmadıkça memleketimizi tahrip ve mallarımızı yağmadan kurtaramayız. Onları bu topraklardan çıkarmaya güç ve kudretimiz yetmez, en iyisi onlara iyi davranıp hizmet etmektir. Çünkü biz, kesinlikle ezâ ve cefâdan uzaklaşıp süratle güven ve selâmete kavuşmalıyız.”¹⁹³ Ancak Arap ileri gelenlerinden birçoğu Kureyş’in bu düşüncesini paylaşmadıklarını yukarıda ifade ettiğimiz gibi el-Besâsirî’nin tarafına geçerek göstermişlerdi. Kureyş, Selçukluların tarafında yer almayı tercih etmiş olmasına rağmen bunu bir türlü kabullenemeyen Fâtımî Halifesi, ona mektup yazarak kendi tarafına çekmeye çalıştı.¹⁹⁴ Onun bu kadar ısrarcı olmasının sebebi ise büyük bir olasılıkla Musul’un Irak’a hâkim olmak isteyenler için stratejik bir öneme sahip bulunması ile alâkalı olmalıydı. Diğer taraftan el-Besâsirî de boş durmayarak Fâtımîlerden aldığı parayı Kureyş’e bağlı Araplar arasında dağıtarak onları kendi ittifak cephesine dâhil etmeye çalışıyordu.¹⁹⁵

Arslan el-Besâsirî hiç vakit kaybetmeden müttefikleriyle birlikte harekete geçti. Onların ilk hedefleri ise kendilerine katılmayı kabul etmeyen Kureyş’in idaresindeki Musul şehri oldu. El-Besâsirî Musul’a yürümek için Habur’da karargâh kurdu. Bunun üzerine Kureyş de Tuğrul Bey’den yardım istedi.¹⁹⁶ Esasında Bağdat’ta idareyi eline alan Tuğrul Bey de, Arslan el-Besâsirî’nin Fâtımîlerden aldığı yardımlar ve kendisine katılanlar sayesinde güç kazanmasından son derece rahatsız idi. Bu sebeple Selçuklu Sultanı bizzat el-Besâsirî’ye karşı sefere çıkmaya karar verdi. Ancak Abbâsî Halifesi Bağdat’ın savunmasız kalacağı korkusuyla Tuğrul Bey’e engel oldu ve ona, el-Besâsirî’ye karşı asker göndermesini tavsiye etti. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı da Kutalmış’ı ve kendisine tâbi olan Musul Emîri Kureyş’i el-Besâsirî’ye karşı gönderdi.¹⁹⁷

¹⁹³ Sevim (Sibt İbnü’l- Cevzî), 1997: 6

¹⁹⁴ Sevim(Sibt İbnü’l- Cevzî), 1997: 6

¹⁹⁵ Sevim (Sibt İbnü’l- Cevî), 1997: 6, Sümer, 1986a: 106, Sevim, 2005b: 286

¹⁹⁶ Sevim (Sibt İbnü’l- Cevzî), 1997: 12, Sümer, 1986a: 107

¹⁹⁷ Sevim (Sibt İbnü’l Cevzî), 1997: 12, Kafesoğlu, 1997: 366, Merçil, 2002: 606, Köymen, 1986: 47

Kutalmış ve Kureyş'in kuvvetleri Sincar yakınlarında el-Besâsirî ve müttefikleriyle karşı karşıya geldiler. Ancak savaş sırasında Kureyş'in adamları el-Besâsirî'nin tarafına geçmeye başladılar. Bu sebeple zor durumda kalan ve kendi canından endişe eden Musul Emîri de el-Besâsirî'nin tarafına geçti.¹⁹⁸ Bu durum her ne kadar Selçuklular aleyhine bir gelişme olsa da esasında Kureyş'in çok da güvenilir bir müttefik olmadığını onlara göstermiş oldu. El-Besâsirî ile yapılan çarpışmada zor durumda kalan ve ağır kayıplar veren Selçuklu kuvvetleri ise geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Diğer taraftan kazandığı zafer ile yetinmeyen el-Besâsirî, Şî'inanca mensup Sincar halkının da kendisine katılmasıyla birlikte, Türkmenler üzerinde korkunç bir katliam gerçekleştirdi. Kutalmış ise beraberindeki kuvvetlerle birlikte zamanında kaçmayı başardı. (1057)¹⁹⁹

Tuğrul Bey'in Kutalmış idaresinde gönderdiği kuvvetleri mağlup etmeyi başaran Arslan el-Besâsirî, Musul'u ele geçirerek burada Fâtımî Halifesi adına hutbe okutmaya başladı. Ayrıca o, zaferinin nişânesi olarak katlettiği insanlardan iki yüz kadarının başını Mısır'a gönderdi.²⁰⁰ Fâtımî Halifesi ise el-Besâsirî'nin kazanmış olduğu zafer sebebiyle çok mutlu oldu ve onu birçok armağanlarla birlikte yüklü miktarda para ile mükâfatlandırdı.²⁰¹ Diğer taraftan el-Besâsirî'nin galibiyeti Sünnî İslâm dünyasına pahaliya mâl oldu. Zira bu olaydan sonra Bağdat'ın batısındaki bölgelerde hutbe Fâtımî Halifesi adına okutulmaya başlanmış idi.²⁰²

Kutalmış'ın el-Besâsirî karşısında mağlup duruma düşmesi Büyük Selçuklu Devleti Sultanı'nı son derece kızdırdı. Bunun üzerine Tuğrul Bey bizzat Musul'a sefer düzenlemeye karar verdi. Ancak el-Besâsirî tehlikesinin farkında olan Abbâsî Halifesi, Reisü'r-Rüesa İbn Müslime'yi Selçuklu Sultanı'nın yanına göndererek onun Bağdat'tan ayrılmasına mâni olmaya çalıştı. Tuğrul Bey ise Halife'nin bu talebine; zamanında bizzat sefer

¹⁹⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 12, Bundârî, 1999: .9, Hamdullah Müstevfî, 1387: 352, Turan, 1965: 88, Sümer, 1986a: 108, Merçil, 2002: 606

¹⁹⁹ Abu'l-Farac, 1999: 308, İbnü'l-Esîr, 1987a:474, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 13, Anonim Selçuknâme, 1992: 5, Sevim, 2005b:286, Koca, 1997: 107

²⁰⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 13, Köymen, 1998: 234

²⁰¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 13

²⁰² Genç, 2002: 649

yapmasına engel olunduğu için el-Besâsirî'nin bu kadar güçlendiğini ve durumun daha da ciddileşmeden önce onlara karşı harekete geçmesi gerektiğini ileri sürerek itirazda bulundu.²⁰³ Diğer taraftan Tuğrul Bey, Kuzey Irak'a düzenlediği sefer ile sadece el-Besâsirî'yi ortadan kaldırmayı planlamıyordu. O, aynı zamanda Kutalmış'ı yarı yolda bırakan Musul Emîri Kureyşî ve Fâtımîler ile Selçuklular arasında ikili oynayan Diyâr-ı Bekr Mervânoğullarını da cezalandırmayı düşünüyordu.²⁰⁴ İşte bütün bu sebeplerden ötürü Tuğrul Bey Bağdat'tan ayrılarak Musul'a doğru harekete geçti. Bu sırada Tuğrul Bey'in yanında kendisine tâbi emîrlerden Hezaresb yer alıyordu. Ayrıca yolda Çağrı Bey'in oğlu Yakutî de kendisine katıldı.²⁰⁵ Tuğrul Bey, bu sefer için İbrahim Yınal'a da haber gönderdi. Ancak o, sultanın emrini hemen yerine getirmeyerek sefere bir süre sonra katıldı.²⁰⁶ Bu arada Tuğrul Bey'in beraberindekilerle birlikte Musul'a doğru yola çıktığını haber alan el-Besâsirî bir defa daha onun karşısına çıkmaya cesaret edemedi ve şehirden ayrıldı.²⁰⁷

Tuğrul Bey daha sonra yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Selçukluların aleyhine faaliyetlerde bulunan Mervânoğulları üzerine yürüdü. Cezîre'yi ele geçirdi. Bu sırada Mervânî Emirî Nasrüddevle b. Mervân pek çok hediyeler göndererek Tuğrul Bey'den af diledi. Sultan da onu af ederek yerinde bıraktı.²⁰⁸ Ayrıca Selçuklu Sultanı, Kutalmış'a karşı, Arslan el-Besâsirî ile işbirliği yapan ve Türkmenlere son derece acımasızca muamele eden Sincar üzerine yürüyerek burayı kuşattı. Fakat Sincar halkı yaptıklarından ötürü af dileyceği yerde Tuğrul Bey ve kuvvetlerine karşı direndi. Üstelik bir önceki yıl öldürdükleri Türkmenlerin ve Selçuklu askerlerinin başlarını burçlardan atarak Selçuklu ordusunu kışkırttılar. Böyle bir davranış karşısında Tuğrul

²⁰³ Abu'l- Farac, 1999: 308, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 14, İbnü'l-Esîr, 1987a: 475, Anonim Selçuknâme, 1992: 6

²⁰⁴ Koca, 1997: 108

²⁰⁵ Turan, 1965: 88, Koca, 1997: 108

²⁰⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 17, Sümer, 1986a: 108,109

²⁰⁷ Abu'l-Farac, 1999: 309, Turan, 1965: 88, Koca, 1997: 108

²⁰⁸ Müneccimbaşı, 2000: 22, Abu'l- Farac, 1999: 310, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 21,22

Bey, uyguladığı şiddetli hücumlarla Sincar'ı ele geçirdi ve halkına aman vermedi.²⁰⁹

Tuğrul Bey böylece başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği sefer sonucunda Kuzey Irak'ta Selçuklu hâkimiyetini kurdu. Musul'u güvenilmez bir şahıs olan ve Arslan el-Besâsirî tarafına geçen Kureyş'in elinden alarak kardeşi İbrahim Yınal'a verdi. Nitekim İbrahim Yınal da Musul'daki yönetimi ile son derece yetenekli ve iyi bir idareci olduğunu kanıtladı. Daha açık bir ifade ile İbrahim Yınal, önceden ağır vergiler altında ezilen ve huzursuz bir ortamda yaşayan halkı bu durumdan kurtararak onları refaha kavuşturdu.²¹⁰

4) Fâtımîlere Karşı Oluşturulan Sultan-Halife İşbirliğinin Resmiyet Kazanması:

Tuğrul Bey başarılı bir şekilde geçen Kuzey Irak seferi dönüşünde, Bağdat'ta Abbâsî Halifesi'nin veziri tarafından törenle karşılandı.²¹¹ Daha sonra ise Sultan ile Halife'nin statülerini belirlemek için hilâfet sarayında Bağdat ileri gelenlerinin ve Selçuklu devlet ricâlinin katıldığı bir merasim töreni düzenlendi. Çünkü Büveyhîlerin Bağdat'a hâkim oldukları dönemden itibaren siyasî ve dini otorite arasında var olan ayrılık, Tuğrul Bey'in Irak'ta Selçuklu hâkimiyetini kurmasıyla birlikte daha da netleşmiş ve artık Halife tarafından bu duruma resmiyet kazandırılmasının vakti gelmişti.²¹² Esasında sultan ile halife arasındaki mevcut statünün resmiyet kazanması Fâtımîlere karşı oluşturulan sultan-halife işbirliğinin selâmeti açısından da son derece önemliydi. Zira daha önce de birkaç defa ifade ettiğimiz gibi Abbâsî Halifesi'nin Fâtımîler karşısında kaybettiği itibarının ve bir zamanlar kendisine ait olan toprakları yeniden kazanabilmesi için Tuğrul Bey'in yardımına ihtiyacı vardı.²¹³ Diğer taraftan Tuğrul Bey'in de batıya yönelik politikasına meşrû bir temel oluşturabilmesi için Abbâsî Halifesi'nin manevî desteğine ihtiyacı

²⁰⁹ İbnü'l- Esîr, 1987a: 477,478, Abu'l- Farac, 1999: 310 Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 24, Turan, 1965: 88, Koca, 1997: 108,109

²¹⁰ Abu'l- Farac, 1999: 310, Turan, 1965: 88, Koca, 1997: 109

²¹¹ Abu'l- Farac, 199: 310, Münecimbaş, 2000: 22

²¹² Koca, 1997: 110

²¹³ Genç, 2002: 640

vardı.²¹⁴ İşte bu sebeplerden ötürü sultan-halife ortaklığının net ve meşrû bir biçimde ortaya konulması gerekiyordu.

1058 yılında hilâfet sarayında düzenlenen törende Halife, Tuğrul Bey'i huzuruna kabul ederken ona sahip olduğu ihtişamı göstermek için yerden 7 arşın (6 metre) yüksekliğindeki bir taht üzerine oturdu. Tuğrul Bey ise, Halife'nin tahtı kadar yüksek olmayan ve onun tahtı yanında kurulmuş başka bir taht üzerine oturdu.²¹⁵ Bundan sonra Halife, veziri aracılığıyla Tuğrul Bey'i övdü ve kendisine müteşekkir olduğunu ifade etti. Ayrıca Allah'ın kendisine verdiği yerlerin tamamının idaresini Sultan'a bıraktığını ilân etti ve ona halka karşı âdil bir yönetimde bulunmasını öğütledi.²¹⁶ Tören sırasında Halife bizzat Sultan'a tacını giydirdi, altın bir kılıç kuşattı ve kendisine sancak ve hil'atler verilmesini emretti.²¹⁷ Ayrıca el-Kâim Bi-Emrillâh, bu törende Tuğrul Bey'e "Rüknü'-dîn Şâhenşâh" (Dinin Direği Şahların Şahı) ve "Kâsım Emîrû'l-Mü'minîn (Halifenin Ortağı) unvanlarını verdi. Daha da önemlisi Halife, Selçuklu Sultanı'nı "Melikü'l-Maşrık ve'l Magrib" (Doğunun ve Batının Hükümdarı) ilân etti.²¹⁸ Sultan, Halife'nin huzurundan ayrıldıktan sonra ona, aralarında 50 bin dinar ve en iyisinden 50 Türk memlûkünün de yer aldığı pek çok armağanlar yolladı.²¹⁹ Öte yandan Tuğrul Bey adına Bağdat'ta kesilen paranın üzerinde bu unvan, yani "Melikü'l-Maşrık ve'l Magrib Şâhenşâh" unvanı geçmektedir.²²⁰

Görüldüğü gibi hilâfet sarayında düzenlenen bu resmî törenle birlikte İslâm devlet hukukunda önemli bir değişiklik meydana gelmiş, siyasî ve dînî otorite resmen birbirinden ayrılmıştır.²²¹ Nitekim bazı ilim adamları bu durumu laik devlet anlayışının ilk uygulaması olarak yorumlamışlardır.²²² Böylece Halife, batıda Fâtımîlerin işgal etmiş oldukları topraklarını yeniden Sünnî

²¹⁴ Köymen, 1986: 36, Niyazi, 2010: 87

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, 1987a: 480, Abu'l-Farac, 1999: 311, Sevim (İbnü'l-Cevzi), 2005a: 461, s. 22,

Köymen, 1998:180, Kafesoğlu, 1997: 366, Koca, 1997: 110

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, 1987a: 480, Müneccimbaşı, 2000: 22, Abu'l-Farac, 1999: 311, 312

²¹⁷ Bundârî, 1999: 11,12, Abu'l-Farac, 1999: 312, İbnü'l-Esîr, 1987a: 480

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, 1987a: 481, Müneccimbaşı, 2000a: 22, Bundârî, 1999: 12, Kafesoğlu, 1997: 366,367, Koca, 1997: 110,111, Adalıoğlu, 2002: 661, Merçil, 2002: 606

²¹⁹ Sevim (İbnü'l-Cevzi), 2005a: 464, İbnü'l-Esîr, 1987a: 481, Müneccimbaşı, 2000: 23

²²⁰ Alptekin, 1971: 436

²²¹ Köymen, 1998: 11, Turan, 1965: 219, Koca, 1997: 111, Meçil, 2002: 606

²²² Kafesoğlu, 2009: 360,361, Turan, 1965: 219

İslâm dünyasına kazandırma görevini de resmen Tuğrul Bey'e vermiştir. Diğer taraftan Tuğrul Bey de Melikü'l-Maşrik ve'l-Magrib unvanını alarak İslâm dünyasında cihanşümul bir devlet meydana getirme projesine meşrû bir temel elde etmiştir.

5) Fâtımîlerle Bağlantı Kuran İbrahim Yinal'ın Tuğrul Bey'e Muhalefeti ve Sonu:

Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yinal, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda ve yükselişinde önemli derecede rol oynamış bir kişi idi. Ancak Yinal'ın Selçuklu devletinin sultanı Tuğrul Bey'e bağlılığı uzun sürmedi. Daha doğrusu İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in merkezîyetçi bir devlet meydana getirme plânına dâhil olmak istemedi. Çünkü o, eski Türk devlet geleneğinin uygulanmasından yana idi. Eski Türk devlet geleneğine göre ise; devlet hanedan üyelerinin ortak malı sayılmakta ve her üye kendi payına düşen yerlerde hüküm sürmekteydi.²²³ Fakat Tuğrul Bey bu fikre karşı çıkmakta, hanedan üyelerinin kendilerine ait bölgelerde ayrı ayrı yönetim kurmalarının siyasî olduğu kadar askerî ve ekonomik açıdan da devleti zayıflatacağına inanmaktaydı.²²⁴

İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'e ilk olarak Irak-ı Acem (Cibâl) bölgesindeki fetih faaliyetleri sırasında muhalefet etti. (1049–1050) Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu bölgede başarılı fetihler gerçekleştiren İbrahim Yinal ele geçirdiği Rey şehrini Tuğrul Bey'e teslim etti. Ancak Selçuklu Sultanı'nın Hemedan ve diğer Cibâl kalelerini istemesi üzerine İbrahim Yinal bu duruma itiraz etti ve yapılan savaşta yenilerek kaçtı. Tuğrul Bey ise Yinal'ın elindeki şehir ve kaleleri alarak onu sığındığı Sermac Kalesi'nde kuşattı. Sultan'ın karşısında zor durumda kalan İbrahim Yinal sonunda ondan af dilemek mecburiyetinde kaldı. Bunun üzerine İbrahim Yinal'ı affeden Tuğrul Bey, kendisini yanında kalmak ya da ıkta edeceği bir ülkeye gitmek hususunda

²²³ Koca, 1997: 112, Turan, 2008: 137–140

²²⁴ Koca, 1997: 111,112

serbest bıraktı. O da Sultanın yanında kalmayı seçti. Böylece Tuğrul Bey de aldığı yerlerin çoğunu İbrahim Yınal'a teslim etti.²²⁵

İbrahim Yınal'ın, Irak-ı Acem bölgesindeki muhalefetinden bir süre sonra bu defa da Musul yönetiminde iken Tuğrul Bey'e karşı muhalefet hazırlığı içerisinde olduğu haberi Bağdat'a ulaştı. Bu durumdan son derece tedirgin olan Selçuklu Sultanı, işin aslını öğrenmek amacıyla Sav-tigin'i hil'atler ve hediyelerle birlikte İbrahim Yınal'a gönderdi ve onu Bağdat'a davet etti. Bu davet üzerine Bağdat'a gelen Yınal, gerek Sultan gerekse Halife ile yaptığı görüşmeler sonucunda onları isyankâr bir tavır içerisinde olmadığına dair iknâ etti. Nitekim bu hanedan üyesi ile ilgili şüpheleri ortadan kalkan Tuğrul Bey onun tekrar Musul'a dönmesine izin verdi.²²⁶

İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrılmasını fırsat bilen Arslan el-Besâsirî ve Kureyş de Musul'u kuşatma altına aldılar. Bu sırada Yınal bölgeye geldi. Ancak o, el-Besâsirî'ye karşı etkili bir müdahalede bulunmadı. Onun böyle davranmasındaki sebep de büyük bir ihtimâlle Tuğrul Bey'e karşı harekete geçmeyi düşündüğü içindi.²²⁷ Bunun üzerine Tuğrul Bey Musul'u kurtarmak için bizzat Arslan el-Besâsirî'ye karşı sefere çıkmak zorunda kaldı. Tuğrul Bey'in harekete geçtiğini öğrenen el-Besâsirî ve Kureyş ise hemen Musul'u tahrip ederek kaçtılar. Bu sırada Sultan da onları takip için Nusaybin'e geldi. Ancak Tuğrul Bey burada İbrahim Yınal'ın el-Besâsirî ve Fâtımîlerin teşvikiyle isyan ettiği ve Hemedan'a doğru yola çıktığı haberini aldı.²²⁸ Ona bu haberi, el-Besâsirî'nin Yınal'a yazdığı mektupları casuslar vasıtasıyla ele geçiren Abbâsî Halifesi'nin veziri İbn Müslime iletti.²²⁹ İbrahim Yınal'ın artık Fâtımîlerle iş birliği içerisinde olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. Onun, Şîî Halifesi ile bağlantı kurmasını sağlayanlar ise Arslan el-Besâsirî ve Fâtımî Dâisi el-Müeyyed idi.²³⁰ Özellikle el-Besâsirî, İbrahim Yınal'a yazdığı mektuplarla onu Selçuklu Sultanı'na karşı isyana teşvik ediyor ve kendisine

²²⁵ Köymen, 1998: 58,59, Kafesoğlu, 1997: 365, Merçil, 2002: 606

²²⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 28, 29 vd, Köymen, 1998: 60, Sümer, 1986a: 109, Merçil, 2002: 606

²²⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 29,30 vd, Genç, 2002: 652

²²⁸ Abu'l-Farac, 1999: 313, Turan, 1965: 89, Genç, 2002: 652

²²⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 30, Abu'l-Farac, 1999: 313, Köymen, 1998: 61, Genç, 2010, 32

²³⁰ Köymen, 1998: 60, Genç, 2002: 650, Genç, 2010: 74

yardım vaadinde bulunuyordu.²³¹ Diğer taraftan İbrahim Yınal da el-Besâsîrî'ye gönderdiği elçi vasıtasıyla Fâtîmî Devleti'nden alacağı yardım karşılığında Sünnî Abbâsî Halifesi yerine Şîî Fâtîmî Halifesi'ni tanıyacağını ve Bağdat'ta onun adına hutbe okutacağını vaat ediyordu.²³² Böylece İbrahim Yınal ve Fâtîmîler arasında Tuğrul Bey'e karşı bir anlaşma sağlanmış oldu.

İbrahim Yınal yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Musul'u terk edip Hemedan'a doğru yola çıkmıştı. Bunu duyan Tuğrul Bey de İbrahim Yınal'dan önce Hemedan'a ulaşmak için derhal harekete geçti. Zira Hemedan, Selçuklu hazinesinin, mal ve silâhlarının depo edildiği yer olmasının yanı sıra Türkmen obalarının da yoğunlukta olduğu bir bölge idi. Eğer İbrahim Yınal, Sultan'dan önce buraya ulaşırsa hem hazineyi ele geçirebilir hem de Türkmenlerle birleşebilirdi.²³³ Çünkü bilindiği gibi Türkmenler Dandanakan zaferinden sonra geri plâna itilmişler idi. Onlar özellikle de kendi çabaları sonucunda kurulan devletin git gide yerli halkın devleti haline gelmesine ve Selçuklu idaresi tarafından sık sık yerlerinden edilmelerine son derece öfkeliydiler.²³⁴ Bu sebeple Türkmenlerin Selçuklu idarinesine karşı harekete geçen bir hanedan üyesine destek vermeleri son derece doğaldı. Nitekim İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'den sonra Hemedan dolaylarına ulaşmasına rağmen Türkmenlerle bağlantı kurmayı başardı. Sonuçta İbrahim Yınal, Türkmenlere, Tuğrul Bey ile asla barışmayacağı, kendilerini Irak'a ya da başka bir yere gitmeye zorlamayacağı, kendilerinin görüş ve onayını almadan vezir atamayacağı hususunda söz vererek onlarla anlaştı.²³⁵ Diğer taraftan Tuğrul Bey de Hemedan'da gerekli olan tedbirleri almayı ihmâl etmedi. Bunun yanı sıra Arslan el-Besâsîrî tehlikesini de göz ardı etmeyen Sultan, Halife'nin güvenliği için zevcesi Altuncan Hatun ve veziri Amîdû'l-Mülk Kündürî'yi askerlerinin bir kısmıyla birlikte Bağdat'a yolladı.²³⁶

Sultan Tuğrul Bey ve İbrahim Yınal'ın kuvvetleri nihayet Hemedan civarında karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşı bu sırada Yınal'a göre daha

²³¹ İbnü'l-Adîm, 1989: 4, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 30, Sevim (İbnü'l- Kalânîsî), 2008: 3,4

²³² Köymen, 1998: 60, Koca, 1997: 113

²³³ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 31, Mirhond, 1339: 262

²³⁴ Koca, 1997: 113,114, Sümer, 1986a: 110

²³⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 31, Müneccimbaşî, 2000: 23,24, Köymen, 1998: 61

²³⁶ İbnü'l-Adîm, 1989: 4, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî) 1997: 31, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 464

az kuvvete sahip olan Tuğrul Bey kaybetti. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Tuğrul Bey'in askerlerinin bir kısmı bu sırada Bağdat'ta bulunuyordu. Buna karşılık İbrahim Yinal, Türkmenlerden aldığı desteğin yanı sıra kardeşi Ertaş'ın oğulları Muhammed ve Ahmed'in kendisine katılmasıyla birlikte daha da güçlenmişti.²³⁷ Nitekim zor durumda kalan Tuğrul Bey, Hemedan'a sığındı. Daha sonra bir taraftan Bağdat'a haber göndererek veziri Kündürî ve zevcesi Altuncan Hatun'dan destek istedi. Diğer taraftan da ağabeyi Çağrı Bey vasıtasıyla yeğenleri Yakutî, Alp Arslan ve Kara Arslan Kavurt'u yardıma çağırdı.²³⁸

Tuğrul Bey'in yardım çağrısı üzerine Altuncan Hatun hemen harekete geçmek için hazırlıklara başladı. Ancak Abbâsî Halifesi ve veziri buna karşı çıktılar. Çünkü onlar, Selçuklu kuvvetlerinin Bağdat'tan gitmesiyle birlikte savunma sisteminin zayıflayacağından ve buna bağlı olarak da el-Besâsirî'nin Bağdat'ı işgal edeceğinden korkuyorlardı. Öte yandan Selçuklu Veziri Kündürî de Tuğrul Bey'den ümidini kesmiş vaziyetteydi. Hatta o, bu sebeple Tuğrul Bey'in üvey oğlu Anûşirvan'ı sultan ilân etmeye bile kalktı. Bütün bu olan biten gelişmelere rağmen Altuncan Hatun büyük bir dirayet örneği göstererek kararından vazgeçmedi ve Tuğrul Bey'in yanına gitmek için Selçuklu kuvvetleriyle birlikte Bağdat'tan ayrıldı. Üstelik öz oğlu Anûşirvan'ı da yanında zincire vurulmuş olarak götürdü. Bu sırada Tuğrul Bey'in yardım beklediği yeğenleri Alp Arslan, Kara Arslan Kavurt ve Yakutî de geldiler. Artık daha güçlü olan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal ile karşı karşıya geldi. Rey civarında yapılan savaşta İbrahim Yinal ve kuvvetleri mağlup oldular. Savaş meydanında ele geçirilen İbrahim Yinal bu defa affedilmedi ve Türk âdeti gereğince yayının kirişi ile boğularak öldürüldü. Diğer taraftan İbrahim Yinal'a destek veren yeğenleri Muhammed ve Ahmed'e de aman verilmedi.²³⁹ Bu

²³⁷ Müneccimbaşı, 2000: 24, Ahmed b. Mahmud, 1977: 39,40, Kafesoğlu, 1997: 367

²³⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 31, Müneccimbaşı 2000: 24, Mirhond, 1339: 262, Anonim Selçuknâme, 1952: 6

²³⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 31vd, Müneccimbaşı, 2000: 24, Yazıcıoğlu, 2009: 50, Anonim Selçuknâme, 1952: 6 Köymen, 1998: 61, Turan, 1965: 90, Koca, 1997: 115, Genç, 2002: 653

arada Bağdat'taki güvenlik zafiyetinden yararlanan Arslan el-Besâsirî de ileride de bahsedeceğimiz gibi Sünnî İslâm dünyasının başkentini işgal etti.²⁴⁰

Görüldüğü gibi İbrahim Yınal, Irak-ı Acem bölgesinin fethinde ve ileride de ifade edeceğimiz gibi Anadolu'ya düzenlenen ilk akınlar sırasında başarılı askerî faaliyetler gerçekleştirmiş, Musul'da tesis ettiği idari yapı ile bölgede düzeni sağlamış son derece önemli bir kişiydi.²⁴¹ Ancak onun en büyük hatası kendi hayatına da mâl olan Tuğrul Bey'e karşı muhalefet etmesi oldu. Esasında İbrahim Yınal'ın Irak-ı Acem bölgesinde Tuğrul Bey'e itiraz etmesi anlaşılabilir bir durumdu. Çünkü İbrahim Yınal Türk devlet geleneğine göre, Selçuklu liderinden kendi ele geçirdiği yerlerin idaresini istiyordu.²⁴² Ancak onun bu hakkını talep ederken Arslan el-Besâsirî vasıtasıyla Fâtımîlerle anlaşması, merkezîyetçi devlet anlayışına sahip Tuğrul Bey için affedilebilir bir durum değildi. Nitekim onun bu muhalefeti Büyük Selçuklu Devleti'nin, Irak'taki hâkimiyetinin çökmesine ve devlet siyasetinin ciddi bir sarsıntı yaşamasına sebep oldu. Başka bir ifade ile Tuğrul Bey'in cihânşümûl bir Türk-İslâm devleti meydana getirme faaliyetleri sekteye uğradı. Özellikle de bu hanedan üyesinin Tuğrul Bey'e karşı Fâtımîlerden yardım istemesi, Selçukluların en önemli rakibinin eline büyük bir koz verdi. Dolayısıyla bu kozu kullanma fırsatını kaçırmayan Fâtımî Halifeliği de İbrahim Yınal'dan desteğini esirgememeye karar vermişti. Bu isyanın en dikkat çekici taraflarından birisi de devletin kurucu unsuru Türkmenlerin İbrahim Yınal'ın tarafında yer almalarıydı. Çünkü Türkmenlerin böyle bir tavır sergilemeleri onların devlet yönetiminden pek de memnun olmadıklarını açıkça göstermiş oldu. Nitekim Türkmenler, tıpkı İbrahim Yınal gibi Tuğrul Bey'in merkezîyetçi devlet anlayışına karşı çıkarak harekete geçecek olan Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'a da benzer bir şekilde destek vereceklerdir. Bu teşebbüse son verecek kişi ise Tuğrul Bey değil, ondan sonra tahta çıkacak olan yeğeni Alp Arslan olacaktır.²⁴³

²⁴⁰ İbnü'l -Adîm, 1989: 6, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 34

²⁴¹ İbrahim Yınal'ın adâlete dayalı yönetimi hakkında bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 25

²⁴² Koca, 1997: 112

²⁴³ Kutalmış isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Koca, 1997: 120,121, Köymen, 1998: 62-65

6) Tuğrul Bey'in Bağdat'ı İşgal Eden Arslan el-Besâsirî'yi Bertaraf Etmesi:

Tuğrul Bey'in, İbrahim Yınal ile anlaşmazlığını fırsat bilen Arslan el-Besâsirî, Fâtımî Dâîsi el-Müyyed'in de teşvikiyle, hiç vakit kaybetmeden Bağdat'ı işgal etmek için harekete geçti. Nitekim mevcut ortam da el-Besâsirî'nin Bağdat'ı ele geçirebilmesi için son derece müsait idi. Çünkü bu esnada Bağdat, Altuncan Hatun'un Selçuklu askerlerini İbrahim Yınal tarafından kuşatılan Sultan Tuğrul Bey'e yardıma götürmesi sebebiyle savunmasız kalmıştı. Bu durumu fırsat olarak gören Arslan el-Besâsirî, Selçuklu Sultanı'nın Musul'u elinden aldığı için ona karşı kin besleyen Kureyş b. Bedrân ile birlikte Bağdat üzerine yürüdü.²⁴⁴ Bağdat Şahnesi Ay-tigin, el-Besâsirî'ye karşı direnecek yeterli kuvvete sahip olmadığı için şehri terk ederek Güney Irak tarafına çekildi.²⁴⁵ Selçukluların Bağdat'taki temsilcisi Amîdü'l-İrak ise sahip olduğu mevcut kuvvetlerle el-Besâsirî'ye karşı mücadele ettiyse de onu engellemek hususunda başarılı olamadı.²⁴⁶ Böylece Arslan el-Besâsirî ciddi bir direnişle karşılaşmadan Sünnî İslâm Halifeliği'nin merkezine girmeyi başardı.²⁴⁷ Diğer taraftan Bağdat'ın Şîî inanca mensup Kerh Mahallesi sakinleri de el-Besâsirî'nin yanında yer alarak yaşanan olaylara dâhil oldular.²⁴⁸

Askerî müdafaadan yoksun Abbâsî Halifesi ise bu sırada Kureyş b. Bedrân'ın eline esir düştü. Ancak bu durum aynı cephede yer alan Kureyş ve el-Besâsirî'nin arasında kısa süreli de olsa bir kriz yaşanmasına sebep oldu. Zira Arslan el-Besâsirî, Kureyş'in, Halife Kâim Bi-Emrillâh'ı kendisinden habersiz ele geçirmesinden ötürü son derece rahatsız olmuştu. Fakat her iki taraf arasında yapılan görüşmelere bağlı olarak bu mesele çözüme kavuşturuldu. Buna göre Halife'nin ne el-Besâsirî ne da Kureyş'in yanında

²⁴⁴ Ahmed b. Mahmud 1977: 41,42, Sevim (Sibt İbnü'l- Cevzî), 1997: 34, İbnü'l-Esîr, 1987a: 485, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 14, Abu'l-Farac, 1999: 313, Bundârî, 1999: 13, Mirhond, 1339: .262, Reşîdüddîn, 1999:22,23, Zahirüddîn Nişâburî, 1332: 19, İbnü'l-Ezrak, 1975: 148, Genç, 2010: 38

²⁴⁵ Koca, 1997: 116, Merçil, 2002: 606

²⁴⁶ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 35,36

²⁴⁷ İbnü'l-Adîm, 1989: 6, Sevim (Sibt İbnü'l- Cevzî), 1997: 34, İbnü'l Erzak, 1975: 148

²⁴⁸ İbnü'l-Adîm, 1989: 6, Sevim (Sibt İbnü'l- Cevzî), 1997: 34

kalmayıp, Fırat ırmağı ortasında sağlam bir kale olan Âne Hadîse denilen yerde tutulmasına karar verildi. Buranın hâkimi ise Kureyş'in amcasının oğlu Muhariş idi. Diğer taraftan Abbâsî Halifesi'nin veziri İbn Müslime'nin, el-Besâsirî'ye teslim edilmesine karar verildi. Ancak Arslan el-Besâsirî, İbn Müslime'ye aman vermedi ve eskiden beri anlaşılamadığı hatta kendisinden nefret ettiği vezir İbn Müslime'yi acımasız bir biçimde işkence ile öldürttü.²⁴⁹

Arslan el-Besâsirî ve taraftarlarının Bağdat'ta idareyi ele geçirmeleriyle birlikte halifelik sarayı ve işgale direnen kişilerin evleri yağma edildi. Bu işgal ile birlikte el-Besâsirî hutbeyi Mısır Fâtımî Halifesi el-Mustansır Billâh adına okutup, sikkeyi de onun adına kestirmeye başladı. Şehirde Şîîlerin temsîlî rengi beyaz renkte bayraklar asıldı. Müezzinler ve hatipler de beyaz renkte kıyafetler giyindiler. Ayrıca Arslan el-Besâsirî, Abbâsî ileri gelenlerini hilâfet sarayında toplayarak onların resmen Mısır halifesini tanıyarak ona bîat etmelerini sağladı.²⁵⁰ Öte yandan Arslan el-Besâsirî, her ne kadar Fâtımî Halifeliği adına Bağdat'ta hutbe okutmuş olsa da, Mısır ile ilişkileri pek de iyi sayılmazdı. Nitekim Fâtımîler, el-Besâsirî'nin kendilerine danışmadan hareket etmesinden dolayı son derece rahatsızlık duyuyorlardı.²⁵¹ Ancak mevcut durumdan tek şikâyetçi olanlar Fâtımîler değillerdi. Çünkü Kureyş de Fâtımî Halifeliği'nin kendilerine verdiği desteği tam anlamıyla göstermemesinden ötürü huzursuzluk içindeydi ve buna bağlı olarak da el-Besâsirî'den uzaklaşmaya başlamıştı.²⁵²

Bu arada İbrahim Yınal meselesini çözüme kavuşturmuş olan Tuğrul Bey, Arslan el-Besâsirî ve yanındakilere karşı harekete geçti. Fakat o, askerî harekâtından önce Kureyş'e özel bir mektup yazıp ondan, Abbâsî Halifesi'ni serbest bırakmasını ve Fâtımî cephesinden ayrılmasını istedi. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Şîî Halifeliği'nden umduğunu bulamayan

²⁴⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 37,38, İbnü'l-Adîm, 1989: 2,3, İbnü'l- Ezrak, 1975: 148 Ahmed b. Mahmud, 1977: 42, er-Râvendî, 1999: 108, Yazıcızâde, 2009: 50, Anonim Selçuknâme, 1992: 6

²⁵⁰ Er-Râvendî, 1999: 106, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 34, 35 vd, Abu'l-Farac, 1999: 313,314, Ahmed b. Mahmud, 1977: 42,43, İbnü'l-Adîm, 1989: 3,6, Hamdullah Müstevfî, 1387: 354, Zahirüddîn Nişâburî, 1332: 19, İbn Khallikan, 1961: 173, Reşidüddîn, 1999: 23, Reşidüddîn (Türkçe terc), 2010: 102

²⁵¹ Sevim, 2005b: 192, Atila, 1996: 30

²⁵² Sevim, 2005b: 291,292

Kureyş, Tuğrul Bey'e olumlu bir yanıt verip, el-Besâsirî'den ayrıldı.²⁵³ Fakat Arslan el-Besâsirî teslim olmamakta kararlıydı. Bu sırada Halife de Âne Hadîse'den kurtarılmıştı. Neticede ise Tuğrul Bey süratle Bağdat'a geldi ve Halife'yi de Bağdat'a getirtti.²⁵⁴

Daha sonra Tuğrul Bey, el-Besâsirî yakalayacağını ve ardından Suriye'ye yönelip ona destek veren Fâtımî Halifesi'ni cezalandıracağını dile getirerek harekete geçti. Bu cümleden olarak Selçuklu Sultanı; Sav-tigin, Humar-tigin, Erdem, Gümüş-tigin, Anûşirvan gibi kumandanlarla ve ordusuyla birlikte Arslan el-Besâsirî'nin üzerine yürüdü ve çok geçmeden onu yakalatarak öldürttü.²⁵⁵ Böylece Abbâsî Halifeliği ve Büyük Selçuklu Devleti önemli bir rakipten kurtulmuş oldular. Nitekim Arslan el-Besâsirî'nin Fâtımîlerle bu kadar yakın ilişki kurarak ve hanedandan birisiyle anlaşarak bölgedeki Selçuklu iktidarını ve buna bağlı olarak Mısır politikasını nasıl zor bir durumda bıraktığını düşünülecek olursak Tuğrul Bey'in ne kadar ciddi bir tehlikeyi bertaraf ettiği de daha iyi anlaşılacaktır. Öte yandan Tuğrul Bey devlet politikasının sosyal cephesini de ihmâl etmeyerek Şîi istilâsı ile harap olmuş Bağdat'ı yeniden imar etti. Mahalleler, çarşılar, evler tekrar inşa edildi. Devlet işleri de yeniden düzenlenerek Bağdat şahneliğine Emîr Porsuk tayin edildi. Irak vilâyetlerine yeni vali ve âmiller atandı.²⁵⁶

7) Tuğrul Bey'in Mısır Politikasını Fedâ Ettiği Evlenme Projesi

Tuğrul Bey, Abbâsî Hilâfeti ile olan ilişkisini ve buna bağlı olarak da İslâm dünyasındaki iktidarını daha da kuvvetlendirmek amacıyla Halife'nin kızı ile evlenmeyi düşünüyordu.²⁵⁷ Esasında Tuğrul Bey'in bu düşüncesinin temeli, eski bir Türk geleneğine dayanıyordu.²⁵⁸ Bu cümleden olmak üzere

²⁵³ Sevim, 2005b: 291,292

²⁵⁴ Yazıcızâde, 2009: 50,51, Sevim, 2005b: 293,294

²⁵⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 55,56, İbnü'l-Adîm, 1989: 8, Zâhirüddîn Nişâburî 1332: 20, İbn Khallikan, 1961: 173 Reşîdüddîn, 1999: 24, Reşîdüddîn (Türkçe terc), 2010: 103, Koca, 1997: 117

²⁵⁶ Turan, 1965: 92

²⁵⁷ Köymen, 1998: 189, Koca, 1997: 118, Kitapçı, 1994: 59, [er-Râvendî, Reşîdüddîn ve Zâhirüddîn Nişâburî'ye göre; Tuğrul Bey, halifenin kızkardeşi ile evlenmeyi düşünüyordu. (bkz: er-Râvendî, 1999: 109, Reşîdüddîn (Türkçe terc) 2010: 105, Zâhirüddîn Nişâburî, 1332: .21)]

²⁵⁸ Tarihteki Türk devletlerinin başında yer alan birçok hanedan, siyasî konumlarını güçlendirmek amacıyla komşu devletlerin başında bulunan hanedanlarla evlilik bağları kurmaya özen

Türkler önceden beri komşu devletlerle olan siyasî ittifaklarını güçlendirmek için hanedan evliliklerine önem veriyorlardı.²⁵⁹ Selçuklular ve Abbâsîler arasındaki ilk akrabalık bağı ise, Tuğrul Bey'in Halife'nin kızıyla evlenme talebinde bulunmasından daha önce kurulmuştu. Nitekim Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun, Halife el-Kâim ile evlenmişti. (1056/1057)²⁶⁰ Ancak Tuğrul Bey'in evlilik meselesinde durum farklıydı. Çünkü Abbâsî hanedanına göre herhangi bir yabancıнын, halifenin kızı ile evlenmesi mümkün değildi.²⁶¹ Dolayısıyla Tuğrul Bey, böyle bir evliliği gerçekleştirdiği takdirde, o güne kadar hiçbir hükümdarın ulaşamadığı bir statüye kavuşacaktı. Tuğrul Bey'i bu hususta cesaretlendiren ise Sünnî İslâm dünyası adına elde ettiği başarıları olmalıdır. Daha açık bir ifade ile Tuğrul Bey'in Şîi asıllı rakipleri Büveyhoğullarını ve Arslan el-Besâsirî'yi bertaraf etmiş olması, kendisini halifenin kızıyla evlenme konusunda yüreklendirmiş olmalıdır. Böyle bir hükme varmamızın en önemli dayanağı ise Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Garsunni'me'ye istinaden aktarmış olduğu Tuğrul Bey'in sözleridir. Buna göre Selçuklu Sultanı, Arslan el-Besâsirî'yi bertaraf edip başını Bağdat'a gönderdiği sırada el-Kâim'den "Halifelîğin böylece kurtulmasını sağlamasının, ebediyete kadar anılıp hatırlanmasını"²⁶² özellikle istemiş ve bu sözleriyle Sünnî İslâm dünyası için ne kadar önemli bir başarı elde ettiğine vurgu yapmıştır. Öte yandan Tuğrul Bey, halifenin kızı ile evlenerek manevî bir saâdete de ulaşmayı ümit ediyordu. Nitekim Hz. Peygamber'e son derece sevgi ve saygı duyan Selçuklu Sultanı, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen Abbâsî Halifesi'nin kızıyla evlenerek "Nesl-i Pâk-i Peygamberiye" intisâb etmek istiyordu.²⁶³

göstermekteydiler. Nitekim Kök Türk Hükümdarı Bilge Kağan 724 yılında Çinli bir prenses ile evlenmek istemişse de İmparator Hsüan-tsung bu isteği kabul etmemişti. Ancak Çin 734 senesinde Bilge Kağan'ın evlilik talebine olumlu bir yanıt vermiş, bunun üzerine de bir elçi Çin'e gönderilmişti. (Bkz: Gömeç, 199a: 71,76) Öte yandan Uygurlar zamanında da İnançu Külüg Çigsi adlı bir devlet adamı 813 ve 821 yıllarında bir evlilik dileğinde bulunmak üzere iki defa Çin'e gitmişti. Hatta 813 sensindeki gidişinde Çin İmparatoru onun için bir ziyafet düzenlediği gibi ona gümüş kap-kacak ve ipekliler hediye etmişti. (Bkz: Gömeç, 1999b: 55,56)

²⁵⁹ Köymen, 1998:189, Kitapçı, 1994: 24

²⁶⁰ İbnü'l- Esîr, 1987a: 468, Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: 4, Kitapçı, 2008: 103 vd

²⁶¹ Kitapçı, 1994: 57, Bosworth, 1968: .48

²⁶² Sevim (Sıbt İbnü'l- Cevzî), 1997: s.78

²⁶³ Kitapçı, 1994: 60

Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki; Tuğrul Bey'in çok kıymetli eşi Altuncan Hatun da bu evlilik konusunda Selçuklu Sultanı'nı destekliyordu. Hatta Altuncan Hatun ölüm döşeğindeyken Tuğrul Bey'e "Dünya ile âhiret şerefine nâil olması için Halife'nin kızıyla evlenmesini ve sahip olduğu bütün mal varlığının da Halife'nin kızına verilmesini" vasiyet etmişti.²⁶⁴

Tuğrul Bey, Halife'nin kızıyla evlilik talebini Bağdat'a resmen iletmeden önce Abbâsî Halifesi, Arslan Hatun'un Hilâfet sarayına gönderilmesi için Rey Kadısı Ebû Yahya Sa'd b. Sâîd'in de yer aldığı bir heyeti Selçuklu Sultanı'nın yanına göndermişti.²⁶⁵ Çünkü Tuğrul Bey, Bağdat'tan ayrıldığı sırada yeğeni Arslan Hatun'u da beraberinde götürmüştü.²⁶⁶ Mehmet Altay Köymen, Zekeriya Kitapçı ve Abbas Hamdani'ye göre; Tuğrul Bey'in bundan amacı, yeğenini Halife'nin kızıyla evlenme meselesinde koz olarak kullanmayı düşünüyor olmasıydı.²⁶⁷ Bu sebeple Tuğrul Bey, Halife'nin talebini hemen yerine getirmedi. Fakat çok geçmeden kendisi "Halife'nin kızıyla evlenme" isteğini Rey kadısı vasıtasıyla Bağdat'a bildirdi. Lâkin Halife bu durumdan oldukça rahatsızlık duymuş ve Rey kadısına tepki göstermişti.²⁶⁸ Ancak Abbâsî Halifesi'nin yapabileceği pek de bir şey yoktu. Dolayısıyla Sultan'ın isteğini kesin bir dille reddedemeyerek, ileri sürdüğü birtakım şartların kabul edilmesi koşuluyla bu evliliğe razı olabileceğini belirtti.²⁶⁹ Buna göre; Halife'nin Tuğrul Bey'den yerine getirmesini istediği şartları şunlardı: "Vasıt ile sultanın eşi Altuncan Hatun'a ait olan bütün bölgelerdeki mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılması, mihr olarak 300 bin altın verilmesi ve Sultan'ın hiç ayrılmamak üzere Bağdat'ta oturması."²⁷⁰ Esasında Halife, ileri sürdüğü bu ağır şartlar ile Sultan'ı evlilik işinden vazgeçirmek niyetindeydi. Ancak Irak Selçuklu Amîdi Ebu'l-Feth ve Rey Kadısı Ebû Yahya Sa'd, yaptıkları

²⁶⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 63

²⁶⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 63

²⁶⁶ Bundârî, 1999: 18

²⁶⁷ Köymen, 1998: 190, Hamdani, 1968: 24, Kitapçı, 1994: 65

²⁶⁸ Abbâsî Halifesi Rey kadısına şu sözlerle tepki gösterdi: "Böyle bir âdet hiçbir halife ile Rûknüddeve Aduddevle Tuğrul Bey ve hiçbir devlet adamı arasında vâki olmamıştır. Bu durum, bizim isteklerimize uygun düşmediği gibi, bizim görevlendirdiğimiz yani hükümdarlığını onayladığımız kimseye de uygun olmaz." [Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1997: 63,64]

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 36, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: .64, Abu'l-Farac, 1999: 315

²⁷⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 64

değerlendirme sonucunda” Tuğrul Bey’in, Seyyide ile evlendikten sonra Bağdat’ta ikâmet etmesi” şartı haricinde ileri sürülen bütün talepleri kabul ettiler.²⁷¹ Duyduğu cevap karşısında oldukça şaşırان Halife, bunun üzerine kendi heyetini Rey’e göndererek bu evlilik işine mâni olmaya karar verdi. Nitekim Halife bir heyet aracılığıyla Rey’e, cevap mektubu²⁷² ile Sultan’a takdim edilmesi için hil’atler ve armağanlar gönderdi. Rey’e gelen heyette yer alan Kadı el-Kâmil Ebu’l Fevâris et-Temimî, Amîdû’l-Mülk Kündürî ile baş başa bir görüşme gerçekleştirerek ona, Halife adına, “Sultan’ın bu evlilik işinden vazgeçmesi” hususunu içeren bir tezkireyi arz etti. Ancak Temimî, Kündürî’den Halife’nin istediği gibi bir cevap alamadı. Zira Selçuklu Veziri, kendisine şu sözlerle karşılık verdi. “Bu risâle ve tezkirenin arz edilmesi, yani Sultan’ın isteğinin reddedilmesi iyi olmaz. Daha çok para ve gelirleri için daha fazla memleket istendikten, yani bu evlilik işinin olumlu bulunmasından sonra bundan yeniden vazgeçilmesi, asla iyi olmaz. Sultan bunu işitip daha başka şeylere rağbet edilmek istendiğini anlar. Esasen Sultan, bu evlenme hususunda kendisinden istenilenden daha fazlasını verir ve vermektedir de.”²⁷³ Dolayısıyla Kündürî’yi iknâ edemeyen Temimî, meselenin çözümünü Selçuklu vezirine bırakmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Kündürî de önerisinin kabul gördüğüne inanarak “Evlenme teklifine olumlu cevap verildiğini” Sultan’a bildirmiştir.²⁷⁴ Bu gelişmeden ötürü oldukça sevinen Tuğrul Bey, alınan kararı halk ile paylaşmış ve onlara gayesinin “Halife vasıtasıyla Hz. Peygamber’in sülâlesiyle akrabalık tesis etmek olduğunu” ilân etmiştir.²⁷⁵ Daha sonra Tuğrul Bey, veziri Kündürî’yi nikâh işlerini yürütmekle görevlendirdi. Ancak Kündürî, bu sırada Halife’ye karşı kırgın olduğu için Bağdat’a gitmeyi oyalamaya başladı.²⁷⁶ Selçuklu vezirinin Halife’ye dargın

²⁷¹ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 64

²⁷² Halifenin, heyetle birlikte Rey’e gönderdiği cevap mektubunda şu talepler de yer almıştır: “Sultanın, Kureyş’i affetmesi, kendisinden alınan yerlerin iade edilmesi, üç bininin derhal olmak üzere halifeye on bin altın verilmesi, halifenin, sultanın iyi niyetine inandığı hususunda ant içtiği, geçmiş olaylar nedeniyle ona müsamaha gösterip bunların affedilmesi.” [Sevim (Sıbt İbnü’l Cevzî), 1997: 64]

²⁷³ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 66

²⁷⁴ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 66

²⁷⁵ İbnü’l-Esîr, 1987b: 36, Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 66

²⁷⁶ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 67

olmasının sebebi ise, büyük bir olasılıkla Halife'nin Âne Hadîse'de bulunduğu süre içinde kendisine hizmet eden Ebû Turab b. el-Esîrî adlı kişiyi Amîdû'l-Mülk'ün itirazlarına rağmen Bağdat'ta görevlendirmesi idi.²⁷⁷ Fakat Kündürî her ne olursa olsun Tuğrul Bey'in emrini yerine getirmek zorundaydı. Nitekim Selçuklu veziri çok geçmeden hâcibler, emîrler, Arslan Hatun, kadılar ve şahitlerle birlikte nikâh akdi için Bağdat'a gitti.²⁷⁸

Amîdû'l-Mülk Kündürî, Arslan Hatun'u, evlilik meselesini konuşması için Halife'nin yanına gönderdi ve kendisi de Dârü'l Memleke'ye (Sultanlık Sarayı) gelip yerleşti. Kündürî bundan kısa bir süre sonra nikâh işlerini görüşmek amacıyla el-Temimî ile bir araya geldi. Yapılan bu görüşmede Temimî, Halife'nin "Eğer beni bu nikâh işinden kurtaramazsanız, o zaman ben de bu memleketten (Bağdat) çıkar giderim" dediğini açıkladı. Kündürî ise, bu sözlere karşılık "Eğer bu evlenme işini istemiyor idiyse bu ilki önce bildirmeniz gerekirdi; artık bundan vazgeçmek olmaz. Sizin bu vazgeçmeniz, sultan katında benim kanımı akıtmak için gösterilen bir çabadır" dedi.²⁷⁹ Gerçekten de Kündürî, Halife'nin vermiş olduğu sözden geri dönmesine oldukça sinirlenmiş, hatta Bağdat'tan ayrılmayı dahi düşünmüştü. Fakat araya girenler onu bu fikrinden vazgeçirmeyi başardılar. Sonuçta Amîdû'l-Mülk ve Rey Kadi'l-kudâtı'nın, "Dört yıla kadar herhangi bir şekilde daha başka şeylerin talep edilmemesi" konusunda söz vermeleri şartıyla nikâh işi kabul edildi. Ancak Hanefîlerin "Evlenme akdinin şeriatça doğru fakat bu hususta herhangi bir şartın şeriatı yer almadığı", Şâfiîlerin de, "Böyle şartlı bir nikâh akdinin şeriat bakımından geçersiz olacağı" içerikli fetvâlar vermeleri üzerine Halife, nikâh hususunda olumlu bir cevap vermekten vazgeçti.²⁸⁰ Hatta bu düşüncesini de hilâfet divanında düzenlenen bir şölen sırasında, kendisini nikâh akdi için iknâ etmeye çalışan Selçuklu Veziri'ne açıkça ifade etmekten çekinmedi. Nitekim Halife, Tuğrul Bey'in isteğini kabul etmesi için kendisine baskı yapan Kündürî'ye "Biz Abbasoğulları insanların

²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 64,65, [İbnü'l-Esîr ise bu atama konusuna çok kısa değinmiştir. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b:32)]

²⁷⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 67, İbnü'l-Esîr, 1987b: .36

²⁷⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 68

²⁸⁰ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 68

hayırlısıyız. Hilâfet ve imamlık, kıyamete değin bizim üzerimizde kalacaktır. Bize tutunanlar doğru yoldadır ve hidâyete erer; bizden ayrılıp bize düşman olanlar ise doğru yoldan ayrılarak sapıtırlar” dedi.²⁸¹ Halife’nin, Selçuklu hanedanını Abbâsî hanedanıyla akraba olmaya lâayık görmediğini imâ eden bu sözleri, Kündürî’yi oldukça sinirlendirmişti. Dolayısıyla o, beraberinde mihr için getirmiş olduğu para ve mücevherler olduğu halde Hemedan’a gitmek için Bağdat’tan ayrıldı.²⁸²

Halife’nin kızıyla evlenme meselesiyle ilgilenen Tuğrul Bey aynı zamanda Selçuklu hanedan üyelerinden Arslan Yabgu’nun oğlu Kutalmış’ın isyanıyla da karşı karşıya kalmıştı. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi, Kutalmış da tıpkı İbrahim Yınal gibi, Tuğrul Bey’in merkeziyetçi devlet anlayışına karşı çıkarak kendi idaresine belirli bir bölgenin verilmesini talep ediyordu. Bunun için de İran’ın Cibâl bölgesinde ele geçirdiği Girdkûh Kalesi’ni kendisine üst edinmiş ve ayrıca Türkmenlerden destek almıştı.²⁸³ Nitekim Tuğrul Bey, bu isyanı durdurabilmek için harekete geçti. İlk olarak da Bağdat Askerî Valisi Humar-tigin et-Tuğraî idarinde bir öncü birliği Girdkûh Kalesi’ndeki Kutalmış’a karşı gönderdi. Fakat Humar-tigin herhangi bir sonuç alamadan geri çekilmişti. Sıbt İbnü’l-Cevzî’ye göre; Humar-tigin’in geri çekilme sebebi ise Tuğrul Bey’in, Halife’nin kızıyla evlenme meselesi ile alâkalıydı. Zira Amîdü’l-Mülk vasıtasıyla Humar-tigin’in, Halife’nin yakın adamı Ebû Turab b. el-Esirî ile mektuplaştığını ve onun bu mektuplaşmalarda Halife’nin söz konusu evlenmeyle ilgili olumlu bir cevap vermesine engel olan ifadeler kullandığını öğrenen Tuğrul Bey, onun yakalanması için emir vermişti. Dolayısıyla Tuğrul Bey’den çekinen Humar-tigin de Girdkûh Kalesi’ni kuşatmayı bırakarak kaçmıştı. Vezir Kündürî, Ebû Turab’ın, Humar-tigin’e kaçması için yardım ettiğini ve bu durumdan Halife’nin de haberdar olduğunu düşünüyordu.²⁸⁴ Nitekim veziri ile aynı fikirde olan Tuğrul Bey, yaşananlar sebebiyle Halife’ye oldukça kırılmış ve bu kırınlığını da Halife’nin yanında yer alan Bağdat Baş Kadısı ve Şeyh Ebû

²⁸¹ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 68,69

²⁸² Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 69

²⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Köymen, 1986: 58 vd, Köymen, 1998: 62 vd, Koca, 1997: 120

²⁸⁴ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1997: 72

Mansûr b. Yûsuf'a yazdığı mektubunda açıkça dile getirmişti.²⁸⁵ Ayrıca Tuğrul Bey, Reisü'l Irakeyn'e de, Halife ile yakın adamlarının ıktalarına el koymasını ve Humar-tigin'le işbirliği yapan Ebû Turab'ın da kendisine teslim edilmesini, Halife'den istemesini emretmişti. Bunun üzerine Reisü'l Irakeyn, Halife'nin yanına giderek Sultan'ın talebini kendisine arz etti. Fakat Halife, Tuğrul Bey'in isteğine itiraz ettiği gibi bununla da yetinmeyerek Bağdat'ı terk etmek için hazırlıklara başladı.²⁸⁶ Reisü'l Irakeyn ise, Halife'nin bu tehdidini pek umursamamış olacak ki, derhal Sultan'dan aldığı emri yerine getirerek Halife ile yakın adamlarının ıktalarına el koydu.²⁸⁷

Halife'yi bir türlü iknâ etmeyi başaramayan Tuğrul Bey, onun üzerindeki manevî baskıyı daha da arttıracak yollara başvurmayı da ihmâl etmiyordu. Bu cümleden olarak Selçuklu Sultan'ı, yeğeni Arslan Hatun'a da bir mektup göndererek kendisinin hilâfet sarayından saltanat sarayına geçmesini istemişti.²⁸⁸ Öte yandan Tuğrul Bey, Halife'nin yakınındaki kişilerle de irtibata geçerek onlardan Halife'yi bu evlilik konusunda iknâ etmelerini istiyordu. Nitekim Selçuklu Sultanı, Kadi'l-kudât Ebû Abdullah ed-Damganî'ye yazmış olduğu mektubunda, bütün bu olayların Halife'nin olumsuz tavrından kaynaklandığını dile getirmiş ve istediği kabul edilmediği takdirde de her iki taraf arasındaki ilişkilerin daha da bozulacağını açıkça ifade etmiştir.²⁸⁹ Dolayısıyla Tuğrul Bey'in istediğini elde etmek konusunda ne kadar kararlı olduğunu anlayan Halife'nin yakın adamları, Halife'ye "Bu evlenme işinin telâfisi için" uyarıda bulundular. Sonuçta Halife, bu uyarıları dikkate almış

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 37, Bundârî, 1999: 20, [Sibt İbnü'l-Cevzî ise bu mektubun Reisü'l Irakeyn'e gönderildiğini ifade eder. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in, Bağdat'a göndermiş olduğu ve yaşanan olaylardan ötürü Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-emrillâh'a karşı hissettiği kırıncılığını dile getirdiği mektubun içeriği ise şöyledir: "Bütün bunlar halifeden kaynaklanıyor; oysaki ben, onun hizmetinde olarak kardeşimi (İbrahim Yınal) öldürdüm, onun başarısı uğruna pek çok para sarf ettim; ona olan saygı ve sevgim dolayısıyla haslarımı, yakın adamlarımı ve askerlerimi helâk ettim. Fakat o, bütün bu yaptıklarına karşılık olarak benim yetiştirmem (memluk) olan Humar-tigin'le işbirliği yapmak suretiyle benim yönetim düzenimi bozdu ve böylece de bana yaptığını yaptı." [Bkz: Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 72]

²⁸⁶ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 73

²⁸⁷ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî): 73, [Bundârî, er-Râvendî, Reşîdüddîn, Zahîrüddîn Nişâburî; Tuğrul Bey'in, halifenin ıktalarına el konulması için veziri Amidü'l-Mülk Kündürî'ye emir verdiği ifade ederler. (Bkz: Bundârî 1999: 20, Reşîdüddîn, (Türkçe terc), 2010: 106, er-Râvendî, 1999: 109, Zahîrüddîn Nişâburî, 1332: 21)]

²⁸⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 73

²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1997: 74

olacak ki, kızının Sultan ile evlenmesine razı oldu.²⁹⁰ Bu olumlu cevap karşısında oldukça sevinen Tuğrul Bey ise, Bağdat'a bir mektup yazarak Halife'nin ıktalarının geri verilmesini emretti ve yaşananlar sebebiyle kendisinden özür diledi.²⁹¹

Halife'nin elçisi İbnü'l Mahleban büyük bir heyetle birlikte nikâhın kılılması için Tuğrul Bey'in de bulunduğu Tebriz'e doğru yola çıktı. Selçuklu Veziri Kündürî, Halife'nin elçisini Tebriz yakınlarında büyük bir saygıyla karşıladı ve onu şölen için hazırlanan son derece görkemli bir sofranın başına oturttu. Şöleniden sonra ise, bu sofraya yağmaya bırakıldı.²⁹² Diğer taraftan İbnü'l Mahleban ve beraberindekiler Sultan'ın huzuruna geldiler. Sultan, etrafında meliklerin ve emîrlerin yer aldığı oldukça gösterişli bir tahtta oturuyordu. Kündürî, saltanat çadırına gelen İbnü'l Mahleban'a "hoş geldin" diyerek karşıladı. Daha sonra İbnü'l Mahleban nikâh için Halife'nin verdiği vekâlet mektubunu orada bulunanlara okudu. Vekâletnâmenin takdiminden sonra Tuğrul Bey ile Halifenin kızı Seyyidetü'n-Nisâ Fâtımatü'l-Betül'ün nikâhı şahitlerin huzurunda kıyıldı.²⁹³ Seyyide'nin mihri, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ifadesine göre 400000 dinar²⁹⁴ Sadruddîn el-Hüseynî'ye göre 100000 dinar idi.²⁹⁵ Nikâhın gerçekleşmesi sebebiyle oldukça mutlu olan Tuğrul Bey, büyük bir içtenlikle herkesin huzurunda dua etti. Aynı şekilde Selçuklu devlet adamlarının ileri gelenleri de bu nikâhın kılılmasından ötürü son derece sevindiler ve Allah'a şükrettiler. Öte yandan Vezir Kündürî, âdet olduğu üzere bu mutluluğun bir göstergesi olarak etrafa altın, gümüş ve inciler saçtı. Bu saçılardan Halife'nin elçisi İbnü'l Mahleban'a da verildi.²⁹⁶

Tuğrul Bey, nikâhtan hemen sonra Bağdat'a gitmedi. Zira onun ilgilenmesi gereken devlet meseleleri vardı. Bu sebeple Selçuklu Sultanı,

²⁹⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 75

²⁹¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 75

²⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 78

²⁹³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 73, Kitapçı, 1994: 78

²⁹⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 79 [Ayrıca Sıbt'ın Garsun'nime'den aktardığına göre, Halife Kâim, Hz. Peygamberin sünnetine uygun olarak, mihr için 400 dirhem ve 1 altın istemiştir. Reşidüddin ve Zahîrüddîn Nişâburî de aynı bilgiyi vermiştir. [Bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 78, Reşidüddîn, 1999: 26,27, Reşidüddîn (Türkçe terc), 2010: 106, Zahîrüddîn Nişâburî, 1332: .21)]

²⁹⁵ Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 15

²⁹⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 78,79

Anadolu'ya yakın olan Azerbaycan tarafına giderek bu bölgedeki devlet otoritesini yeniden tesis etti.²⁹⁷ Öte yandan Halife ile olan ilişkisini de ihmâl etmeyen Tuğrul Bey, Reisü'l-Irakeyn ve Hacıb Savul ile birlikte Bağdat'a birçok hediyeler gönderdi.²⁹⁸ Hilâfet ileri gelenleri ve halk Selçuklu Sultanı'nın heyetini şehrin dışında karşıladılar. Reisü'l Irakeyn Bağdat'a gelişinden üç gün sonra hilâfet sarayına gitti ve beraberinde getirdiği Sultan'ın hediyelerini, Halife'ye teslim etmesi için Arslan Hatun'a verdi.²⁹⁹ Bu arada Azerbaycan'da asayiş sağlayan Tuğrul Bey de Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Ancak o, Urmiye'de iken ağır bir hastalığa yakalandı. Hatta Bağdat'a Selçuklu Sultanı'nın öldüğüne dair haberler ulaştı. Bu sebeple şehirde karışıklıklar çıktı. Fakat daha sonra Sultan'ın ölmeyip iyileştiği haberi alınınca her şey normale döndü.³⁰⁰ Nihayetinde Tuğrul Bey, Halife'nin kızıyla evlenmesi sebebiyle düzenlenecek törene katılmak için Bağdat'a geldi. Kendisini, Halife'nin Veziri Fahrü'd-devle Ebû Nasr Muhammed İbn Cüheyr karşıladı. Fahrü'd-devle, Halife'nin, Sultan'ın gelişinden ötürü duyduğu memnuniyeti içeren bir risâlesini Sultan'a arz etti. Bunun yanı sıra Halife'nin göndermiş olduğu hediyeleri de takdim etti.³⁰¹ Sultan Tuğrul Bey Bağdat'a gelir gelmez veziri Kündürî'yi, Halife ile düğün işlerini görüşmesi için görevlendirdi. Bunun üzerine Kündürî, Sultan'ın hediyeleriyle birlikte hilâfet sarayın gitti. Halife, Selçuklu Veziri'ni oldukça iyi karşıladı. Kündürî, Halife'ye Sultan'ın hediyelerini takdim etti ve açıkça Seyyide'yi Selçuklu sarayına götürmek istediğini söyledi. Abbâsî Halifesi ise, bu talep karşısında son derece şaşırıldı ve tereddüt etti. Fakat elinden gelen bir şey olmadığı için Kündürî'nin isteğini kabul etti.³⁰²

Sultan Tuğrul Bey ve Halife'nin kızı Seyyide'nin düğünü oldukça görkemli bir şekilde düzenlendi. Nitekim Dicle ırmağı kıyısından Dârü'l Memleke'ye kadar çadırlar kuruldu. Selçuklu devlet adamları Türkçe şarkılar

²⁹⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 79, Yinanç, 2013: 55, Sevim, 2000c: 57, Turan, 1965: 103

²⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (İbnü'l-Cevzî),2005a: 509,510,Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 80

²⁹⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 80

³⁰⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 81

³⁰¹ Sevim, (Sıbt İbnü'l-Cevzî): 81

³⁰² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 82, İbnü'l-Esîr, 1987b: 40

söylediler ve Türk âdetlerine göre raks ettiler.³⁰³ Bunun yanı sıra Seyyide için özel bir çadır kuruldu. Buraya altın işlemeli mücevherlerle süslü bir taht konuldu. Tuğrul Bey ve Arslan Hatun da onun için pek çok hediyeler gönderdiler.³⁰⁴ Ancak kendisine büyük bir ilgi gösterilen Seyyide, Tuğrul Bey'e karşı pek de saygılı davranmamış ve Selçuklu Sultanı birkaç defa çadıra geldiğinde ayağa dahi kalkmamıştır.³⁰⁵ Diğer taraftan Halife'nin kızıyla evlenmekten ötürü son derece mutlu olan Tuğrul Bey, bu evliliğin gerçekleşmesi için büyük bir gayret göstermiş olan veziri Amîdü'l Mülk'ü de mükâfatlandırmayı ihmâl etmedi. Bu cümleden olmak üzere; Tuğrul Bey, vezirine hil'at, altınla süslenmiş bir at ve bir kılıç hediye ettiği gibi, kendisine yeni lâkaplar da verdi. Ayrıca Selçuklu Sultanı pek çok kişiye hediyeler dağıttı, hil'atler verdi ve günlerce şölen sofraları kurdurdu.³⁰⁶ Öte yandan Selçuklu Sultanı'nın ve Halife'nin kızının düğünü sebebiyle Bağdat'ta bir de altın madalya basılmıştır. Nitekim bu madalyanın bir tarafında Halife'nin ve Sultan'ın adları yazılı olduğu gibi, her iki tarafında da Sultan'ın kabartmalı bir resmi ile ok ve yay simgeleri bulunmaktadır.³⁰⁷

Tuğrul Bey, düğünden sonra Bağdat'tan Rey'e gitme kararı aldı. Ancak Sultan ile kızı Seyyide'nin Bağdat'ta kalmasından yana olan Halife bu durumu kabullenmek istemedi. Bunun üzerine Küdürî bir defa daha Halife ile görüşerek kendisine Tuğrul Bey'in isteğini kabul ettirdi.³⁰⁸ Öte yandan Halife'nin eşi Arslan Hatun da amcası Tuğrul Bey ile Rey'e gitmeyi istiyordu. Zira Arslan Hatun, Halife'nin kendisini ihmâl etmesinden şikâyetçiydi. Sonuçta Tuğrul Bey, Halife'nin hiç istememesine rağmen eşi Seyyide ve yeğeni Arslan Hatun ile birlikte Bağdat'tan ayrıldı.³⁰⁹ Fakat Selçuklu Sultan'ı

³⁰³ Abu'l-Farac, 1999: 315, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 82

³⁰⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 82,83, Bundârî, 1999: 23,24

³⁰⁵ Müneccimbaşı, 2000: .26

³⁰⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 82,83, Bundârî, 1999: 23,24

³⁰⁷ Sevim-Merçil, 1995: 46

³⁰⁸ Abu'l-Farac, 1999: 315, Kitapçı, 1994: 88,89

³⁰⁹ Kitapçı, 1994: 89

bu yolculuk sırasında Kasran'da rahatsızlandı ve Rey'e getirildiği sırada vefat etti. (1063)³¹⁰

Görüldüğü gibi Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi'nin kızı ile evlenerek İslâm dünyasındaki itibarını daha da arttırmak istemiş, neticede de bu evliliği gerçekleştirerek o güne kadar hiçbir hükümdarın ulaşamadığı bir statüyü elde etmeyi başarmıştı. Ancak Tuğrul Bey'in Halife'nin kızıyla evlenmesi, "Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasını birleştirme" politikasına olumlu bir katkı sağlayamamıştır. Aksine Tuğrul Bey, bu evlilik meselesi yüzünden oldukça zaman kaybettiği gibi Abbâsî Halifesi ile olan ilişkisinde de ciddi bir gerilim yaşamıştı. Oysaki bu zaman zarfında bütün dikkatini askerî faaliyetler üzerine yoğunlaştırmış olsaydı, belki de, Suriye ve Filistin'i, ardından da asıl hedef olan Mısır'ı ele geçirebilir, Büyük Selçuklu Devleti'ni istediği gibi İslâm dünyası içinde cihânşümûl bir devlet haline getirebilirdi. Fakat Tuğrul Bey bunu gerçekleştirememiş ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Halife'nin kızıyla evlendikten kısa bir süre sonra vefat etmişti.³¹¹

Öte yandan Bağdat'taki Selçuklu hâkimiyeti, Sultan Tuğrul Bey'in vefatından sonra çökmüştü. Zira Sultan'ın ölümünü fırsat bilen Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, 1058 yılında kendisine devretmiş olduğu siyasi yetkilerini yeniden elde edebilmek amacıyla harekete geçmişti. Nitekim yeni düzeni kurmak için alınacak tedbirleri görüşmek maksadıyla Müslim b. Kureyş, Dübeys b. Mezyed, Hezâresb gibi Selçuklu vassalı Arap emîrlere mektuplar yazarak onları Bağdat'a çağırılmıştı.³¹² Bu arada Büyük Selçuklu Devleti'nin Bağdat'taki temsilcisi Amîd Ebû Saîd el-Kâyinî de elinden geleni yaparak Halife'nin bu teşebbüsüne engel olmaya çalışmıştı. Fakat onun çabası bir sonuç vermemişti.³¹³ Bu cümleden olmak üzere Selçuklu Amîdini

³¹⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 85, Zahîrüddîn Nişâburî, 1332: 21, Reşîdüddîn, 1999: 27, Reşîdüddîn (Türkçe terc), 2010: 106,107, Müneccimbaşî, 2000: 26, Kerîmüddîn Mahmud Aksarayî, 2000: 10, Bundârî, 1999: 24, Mirhond, 1339: 263, İbnü'l-Esîr, 1987b: 41

³¹¹ Koca, 2011a: 111,112

³¹² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 85, İbnü'l-Esîr, 1987b: 41,42

³¹³ Amîd Ebû Saîd Kâyinî, ilk olarak Halifeden, yeni Büyük Selçuklu Devleti sultanı seçilip İslâm dünyasında kendi hâkimiyetini kurmadan önce Tuğrul Bey'in vefat haberinin gizli tutulmasını istemişti. Fakat Halife bu şekilde hareket etmek yerine yukarıda da bahsettiğimiz gibi Arap emîrleri Bağdat'a çağırarak kendi siyasî düzenini kurmaya teşebbüs etmiştir. Bunun üzerine Selçuklu Amîdi, Halife'nin Arap emîrleriyle işbirliği yapmasını tenkit ve Selçuklu başkentinden bir haber gelinceye

ciddiye almayan Abbâsî Halifesi derhal hutbelerden Sultan Tuğrul Bey'in adını çıkarmış, örfi vergileri kaldırmış, dîvândaki Türklerin yerine kendi adamlarını görevlendirmiş, bununla da yetinmeyerek Arap emîrleri vasıtasıyla Selçukluları Bağdat'tan çıkarmayı dahi istemişti.³¹⁴ Ancak olaylar hiç de Halife'nin ümit ettiği gibi gelişmemişti. Çünkü Abbâsî Halifesi'nin Bağdat'a çağırdığı Arap emîrleri, birbirleriyle anlaşmazlık içine düşmüşlerdi. Hatta bunlardan Musul Emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş daha da ileri giderek Halife'yi kendi tahakkümü altına alma teşebbüsünde bulunmuştu.³¹⁵ Halife ise, yaşadığı zorluklar karşısında ne yapacağını bilememiş ve Selçuklu idaresinin kıymetini daha da iyi anlamıştı. İşte tam da bu sıralarda Alp Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı olması, Halife'ye rahat bir nefes aldırdı. Zira bu haberin Irak'ta duyulması üzerine Arap emîrleri faaliyetlerine son vererek geri çekilmişlerdi. Dolayısıyla Alp Arslan'ın herhangi bir müdahalesine gerek kalmadan, Irak'taki Selçuklu karşıtı olaylar da son bulmuş oldu.³¹⁶

B) SULTAN TUĞRUL BEY VE ANADOLU POLİTİKASI

1) Tuğrul Bey'in Türkmenleri Merkezden Uzaklaştırma Politikası

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İslâm ülkelerinde sayıları gittikçe artmaya başlayan Türkmenler, yaşam tarzlarıyla hem yerli halkı hem de Selçuklu iktidarını ciddi bir biçimde tedirgin etmeye başlamışlardı. Çünkü Türkmenler boy beylerinin idaresinde kendilerine yurt sürülerine de otlak bulmak amacıyla İslâm ülkelerinde bağımsız olarak hareket ediyorlar ve tam anlamıyla Selçuklu Devleti'ne bağlanmayı kabul

kadar görevinden ayrılmayacağını ifade ederek Bağdat'ta Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sembolü olan neveti çaldırmaya devam etmişti. Fakat o, Halife'nin karşısında uzun süre dayanamamıştı. Nitekim iktâlarını yeniden ele geçirmek isteyen Halife, Ebû Saîd'e, kendisinin Tuğrul Bey tarafından memur edildiğini, o da öldüğüne göre halifelik iktâlarından elini çekip Irak'ta oturmasını söylemiş, aksi takdirde kendisini bu memleketten sürüp çıkaracağını bildirmişti. Ebû Saîd, her ne kadar Selçuklu hâkimiyetini devam ettirmeye çalışmışsa da, Kündürî'nin işlerinin bozulduğuna dair haberler alması üzerine daha fazla direnememiş, Halife'nin isteklerini kabul etmiştir. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b:41,42, Köymen, 2003: 7,8, Kaya, 2008:452)

³¹⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 85, Köymen, 2003: 8, Kaya, 2008: 452

³¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 86vd, İbnü'l-Esîr, 1987b: 41,42

³¹⁶ Koca, 1997: 132, Köymen, 2003: 8

etmiyorlardı. Bu Türkmenlerin başında ise, kaynaklarda Balhan ve Irak Türkmenleri olarak geçen Arslan Yabgu Türkmenleri gelmekteydi. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi, Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmûd tarafından Hindistan'daki Kâlineâr Kalesi'ne hapsedilmesinden sonra ona bağlı olan Türkmenler Selçuklu ailesinin başına geçen Tuğrul ve Çağrı beylere tâbi olmayı kabul etmeyerek kendi liderlerini hapse atan Gazneli Mahmûd'un hâkimiyetindeki Horasan'a iltica etmeyi tercih etmişlerdi. Ancak Arslan Yabgu Türkmenleri hem Sultan Mahmûd hem de Sultan Mesud zamanlarında Gazneli Devleti ile yaşadıkları anlaşmazlıklar ve çatışmalar yüzünden Balhan dağları, Dihistan ve Azerbaycan bölgelerine göç etmek mecburiyetinde kalmışlardı.³¹⁷

Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra ise, yukarıda ifade etmiş olduğumuz mevcut durumda ciddi bir değişiklik olmadı. Bu Türkmenler yine önceden olduğu gibi Selçuklulara tam anlamıyla tâbi olmadan İslâm ülkelerinde kendi boy düzenlerine göre yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler. Nitekim İbrahim Yınal Rey şehrine geldiğinde burada bulunan Türkmenler, Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmek yerine hemen Azerbaycan tarafına doğru giderek bu bölgede yer alan diğer Türkmenlerle birleşmeyi tercih ettiler. Daha sonra bu Türkmenlerden bir kısmı 1043 yılında Boğa, Anasioğlu, Göktaş ve Mansur gibi beylerin liderliğinde el-Cezîre'ye yöneldiler. Ancak bu beylerden Mansur, Diyâr-ı Bekr hâkimi Süleyman b. Nasrüddevle b. Mervân tarafından hile ile tutuklandı. Bunun üzerine Mansur'un adamları her tarafa dağıldılar. Öte yandan Musul Emîri Karvâş da Türkmenlerin bu bölgeye gelişinden huzursuzluk duyuyordu. Dolayısıyla bir ordu hazırlayarak onlara karşı harekete geçti. Nasrüddevle'nin askerleri de ona katıldılar. Ancak bu ordu Türkmenler önünde başarılı olamadı. Üstelik onlar karşı hücumla geçerek Nusaybin, Sincar ve Diyarbekir'i yağmalamışlardı. Bunun üzerine Nasrüddevle, Türkmenleri durdurabilmek amacıyla, zamanında tutuklattığı Mansur'u serbest bıraktı. Fakat Türkmen akınları aralıksız devam etti. Diğer taraftan Karvâş da Musul çevresine gelen Türkmenlere para

³¹⁷ Turan, 1965: 73,74, Köymen, 1998: 159, Koca, 1997: 62,63

vermeyi teklif ederek onları bölgeden uzaklaştırmaya çalıştı. Ancak onlar arasında tam bir anlaşma sağlanamadığı için Türkmenler Musul'u yağmaladılar ve buraya hâkim oldular. Bu arada Türkmenlerin akın faaliyetlerinden tedirginlik duyan Melik Celâlüdddevle b. Büveyh ve Nasrüddevle b. Mervân, Musul Emîri Karvâş Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e elçi gönderip Türkmenler hakkında şikâyetle bulundular. Tuğrul Bey ise onlara gönderdiği cevabında bu meseleyle ilgileneceğini bildirdi.³¹⁸ Öte yandan Mehmet Altay Köymen'e göre; İslâm dünyasındaki idarecilerin Türkmenler hususunda Tuğrul Bey'e şikâyetle bulunmaları Türkmenlerin tavrıyla alâkalıydı. Nitekim Musul'da hâkimiyet kuran Türkmenler burada Abbâsî Halifesi ve Tuğrul Bey adlarına hutbe okutarak Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bir devlet kurmak niyetinde olduklarını göstermişlerdi.³¹⁹ Esasında Tuğrul Bey önceden Göktaş, Boğa ve diğer Oğuz beylerine haber göndererek onları kendisine tâbi olmaya davet etmişti. Fakat bu beyler "Bizi tevkif etmek amacıyla bir araya toplamak niyetindesin. Korktuğumuz için senden uzak duruyoruz. Şimdi burada (Zencan yöresi) konaklamış bulunuyoruz. Eğer üzerimize yürüyecek olursan Horasan'a veya Diyâr-ı Rum'a gideriz ve hiçbir zaman için seninle beraber olmayız" şeklinde cevap vererek bu teklifi reddetmişlerdi.³²⁰ Bu arada Türkmenlerin Musul'u işgal etmeleri sebebiyle bölgeden kaçan Karvâş, hemen harekete geçerek çevresindeki emirlere elçiler gönderip Türkmenlere karşı onlarla bir ittifak cephesi oluşturmaya çalıştı. Nitekim Hille Emîri Dübeys b. Mezyed, Ukayloğulları, İbn Verrâm, Ebu's Şevk, Karvâş'a yardım gönderirlerken, Celâlüddevle, ordusunda tam olarak itaat sağlayamadığı için Karvâş'a destek kuvvet gönderemedi. Bu sırada Musul Emîri'nin kendilerine karşı harekete geçtiğini öğrenen bölgedeki Türkmenler, Diyarbekir'deki soydaşlarını yardıma çağırdılar. Ancak onlar, Karvâş ile müttefiklerini durdumak hususunda başarılı olamadılar ve Azerbaycan tarafına gittiler (1044)³²¹

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 298,299, Turan, 1965: 74, Merçil, 2002: 602

³¹⁹ Köymen, 1998: 160

³²⁰ İbnü'l-Esîr, 1987b: 388

³²¹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 301,302

Öte yandan şunu da ifade etmek gerekir ki, Selçuklu idaresi bu dönemde sadece Arslan Yabgu Türkmenleriyle değil, aynı zamanda devletin kurulmasında büyük hizmetleri olmuş Türkmenlerle de sorunlar yaşıyordu. Çünkü bilindiği gibi Selçuklu beyleri Dandanakan zaferi sonrası ordularını Gaznelilerde uygulanan “gulâm sistemine” göre yetişmiş hür Türklerden meydana getirerek, devletin kurulmasında büyük fedakârlıklarda bulunmuş olan Türkmenleri ister istemez ikinci plâna itmişlerdi. Nitekim bu sebepten ötürü son derece incinmiş olan Türkmenlerin mühim bir kısmı da Azerbaycan gibi uçlara yakın bölgelere giderek buralardaki soydaşlarına katıldılar.³²² Horasan’da kalanlar ise, daha önce de ifade ettiğimiz gibi yeri geldiğinde mevcut iktidara karşı muhalefet eden İbrahim Yınal ve Kutalmış gibi hanedan üyelerine destek vererek tepkilerini gösterdiler.

Selçuklu idaresine bağlanmayı bir türlü kabul etmeyen Türkmenlerin yer ve yurt bulmak maksadıyla yaptıkları yağma ve istilâlar İslâm ülkelerinde öyle büyük bir sorun olmaya başladı ki, bu hususta bizzat Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh da Tuğrul Bey’e elçi göndererek şikâyetle bulundu. Halife 1044 yılında ünlü İslâm hukukçusu Mâverdî’yi Tuğrul Bey’e elçi olarak göndererek “1) Fethettiği topraklarla yetinmesini geri kalan yerleri ise Arap emîrlarına bırakmasını 2) Kendisine tabî kalmasını 3) Halka karşı âdil davranmasını 4) Fethettiği yerlerden kendisine vergi vermesini” talep etti.³²³ Tuğrul Bey ise buna karşılık “Benim askerlerim pek çoktur ve bu memleketler onlara kâfi gelmemektedir” cevabını verdi. Ayrıca Tuğrul Bey cevabında “Ben dürüst hareket etmek için dikkat ediyorum. Şayet yanımdaki aç kimselerden bazıları kötülük ediyorsa buna karşı ne yapabilirim?” diyerek mevcut durumun sebebini de vurguladı.³²⁴ Görüldüğü gibi, İslâm dünyasındaki yerel yöneticiler, Türkmenler hakkında Tuğrul Bey’e şikâyetle bulunmakta ve meselenin çözümünü ondan beklemekteydiler. Çünkü Mehmet Altay Köymen’nin ifadesine göre; Türkmenler, her ne kadar Tuğrul Bey’e resmen katılmayı kabul etmemişlerse de, onun yüksek hâkimiyetini tanıdıklarını

³²² Köymen, 1998: 162,163, Agacanov, 2006: 124

³²³ Abu’l-Farac, 1999: 302, Köymen, 1986: 37,38, Kafesoğlu, 1997: 364

³²⁴ Abu’l-Farac, 1999: 302

belirtmişlerdi. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkmenler Musul'da hâkimiyetlerini kurmalarının ardından, burada Abbâsî Halifesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okutarak bu düşüncede olduklarını göstermişlerdi.³²⁵ İşte İslâm dünyasındaki yerli idarecilerin Türkmenler hususunda Tuğrul Bey'den yardım istemeleri de onların bu tavrıyla alâkalı olmalıydı. Başka bir ifade ile İslâm dünyasındaki yerli yöneticiler kendi topraklarında askerî faaliyette bulunan Türkmenlerin Tuğrul Bey'e tâbi olduklarını düşündükleri için ondan yardım istemişlerdi.³²⁶

Esasında Tuğrul Bey de bu sorunun çözümü hususunda kendisini mesûl görüyordu. Ancak Tuğrul Bey'in işi hiç de kolay değildi. Çünkü o, birbirleriyle çatışan her iki tarafa karşı da sorumluydu. Daha açık bir ifade ile Tuğrul Bey bir taraftan lideri olmak istediği İslâm dünyasının yerli halkını yağmalamalara karşı korumak diğer taraftan da devletin temeli olan kendi soydaşları Türkmenlerin yer ve yurt sıkıntısına çözüm bulmak zorunda idi.³²⁷

Sonuç olarak tecrübe sahibi bir devlet adamı olan Tuğrul Bey her iki taraf için de hayırlı olabilecek gibi görünen bir çözüm yolu bulmakta gecikmedi. Bu çözüm yolu ise, bir türlü Selçuklu Devleti'ne tam anlamıyla tâbi olmayı kabul etmeyen Türkmen gruplarına yeni bir hedef ve ülke göstermek idi. Çünkü Türkmenlerin psikolojisinden anlayan Tuğrul Bey onların askerî bir müdahale ile kontrol altına alınamayacaklarını çok iyi biliyordu.³²⁸ Zaten Tuğrul Bey ve ileride de bahsedeceğimiz gibi onun halefleri her ne kadar İslâm dünyasında huzursuzluk çıkarsalar da Türkmenleri devletin kurucusu ve temeli sayıyorlardı.³²⁹ Hatta Selçuklu sultanlarının bu düşüncesini Alp Arslan ve Melikşâh dönemlerinin ünlü veziri ve devlet adamı Nizâmü'l-Mülk de şu sözlerle vurgulamıştır: "Her ne kadar Türkmenlerden üzüntü husûle gelmişse de, onların devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira devletin

³²⁵ Köymen, 1998: 159,160

³²⁶ Köymen, 1998: 160

³²⁷ Turan, 1965: 67

³²⁸ Koca, 1997: 94

³²⁹ Turan, 1965: 94

başlangıcında hizmetler etmişlerdir ve sıkıntılar çekmişlerdir. Ayrıca sultanların akrabalarıdır.”³³⁰

Neticede Tuğrul Bey, kendi boy düzenlerine göre yaşamakta ısrar eden ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tam olarak bağlanmayı kabul etmeyen Türkmenlere, Bizans idaresindeki Anadolu'yu hedef olarak gösterip, onların dikkatlerini bu topraklar üzerine yoğunlaştırmaya çalıştı. Ayrıca Tuğrul Bey bu sayede, hem İslâm'ın cihâd ve Türklerin akın geleneğini yerine getirip ganimet elde etmeyi hem de İslâm dinine yeni ülkeler kazandırmayı amaçlıyordu.³³¹ Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Anadolu gelişi güzel seçilmiş bir hedef değildi. Nitekim burası coğrafi yapısı ve iklim şartları itibarıyla Türkmenlerin yaşam tarzlarına son derece uygun bir yerdi. Ayrıca Anadolu'da bu sıralarda güçlü bir idari yapının mevcut olmaması, burayı Selçuklular için daha da câzip bir hale getirmekteydi. Nitekim Anadolu topraklarının hâkimi Bizans İmparatorluğu bilindiği gibi bu dönemde ciddi sorunlar yaşamaktaydı. Öyle ki; Herakleious'un meydana getirdiği ve II. Basileios'un başarıyla devam ettirdiği Bizans yönetim sistemi bu sonuncu İmparator'un ölümüyle birlikte çözülmeye başlamış, iktidara gelen yeni halefler ise, bir türlü kendi otoritelerini sağlayamamışlardı.³³² Neticede feodal asâlet sınıfı her geçen gün nüfuzunu arttırırken köylü ve askerî arazinin çöküşü hızlanmaya başlamış, buna bağlı olarak da devletin savunma kuvvetleri ve vergi düzeni büyük bir zarar görmüştü. Aynı zamanda hazine gelirlerinin devlet ihtiyaçları yerine lüks bir yaşam için harcanması da halkın hayatını olumsuz yönde etkilemişti.³³³ Askerî sınıf ve sivil aristokrasinin birbirleriyle olan mücadelesi ise, imparatorluğu daha da zor bir duruma düşürmüştü. Bilhassa baş şehirdeki sivil asâlet sınıfının güçlenmesi, bu sınıfın eyaletlerdeki askerî kuvvetlerle aralarında var olan uçurumun gittikçe artmasına sebep olmuştu.³³⁴ İşte askerî sınıfın güç kaybetmesi, doğal olarak Bizans ordusunun bel kemiği diyebileceğimiz Anadolu topraklarının

³³⁰ Nizâmü'l-Mülk, 1999: 73

³³¹ Koca, 1997: 94

³³² Ostrogorsky, 1999: 296, Demirkent, 1982: 144

³³³ Ostrogorsky, 1999: 296, Mango, 2011: 65, Kürkçüoğlu, 2002: 695

³³⁴ Ostrogorsky, 2002: 296,297

savunmasında ciddi bir zafiyet yaratmıştı. Başka bir ifade ile Bizans ordusunun en önemli kaynağı olan Anadolu coğrafyasındaki askerî bölgeler yani themalar, sivil aristokrasinin kuvvetlenmesiyle birlikte gerilemeye başlamıştı.

Öte yandan II. Basileios döneminden itibaren (976–1025) yürütülen doğudaki ilhâk faaliyetleri, uzun vadede Bizans İmparatorluğu’nu olumsuz yönde etkilemişti. Esasında II. Basileios’un bu uygulamadan amacı, doğu sınırının emniyetini sağlamak ve İslâm ülkeleri yönünde Bizans hâkimiyetini yaymaktır. Bu niyetle de bölgede mezhepsel ve siyasal sebeplerle imparatorluğa karşı isyan halinde bulunan Ermeni krallık ve prensliklerin³³⁵ çoğunu ortadan kaldırıp, önemli bir Ermeni nüfusunu Orta Anadolu’ya naklederek Bizans sınırını Azerbaycan ve Kafkasya’ya kadar uzatmıştı.³³⁶ Bu arada Mehmet Ersan, Ermeni topraklarının ilhâk edilmesi politikasından bahsederken, Balkanlar’daki Türklerin ve Slavların da göçe zorlandıklarına dikkat çekmekte ve böyle bir politikanın takip edilmesinin birtakım sebepleri olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre; Bizans, yukarıda ifade etmiş olduğumuz askerî gerekçelerin yanı sıra âtıl vaziyetteki arazileri üretime kazandırmak ve farklı etnik grupları asimile edip Yunanılaştırmak amacıyla idaresindeki halkları farklı bölgelere göç ettiriyordu.³³⁷ Diğer taraftan yine Mehmet Ersan’ın ve ayrıca Rene Grousset’in ifadelerine göre; Bizans İmparatorluğu’nun Ermenileri iskâna tâbi tutma politikalarının temeli II. Basileios’tan evvel İmparator Mavrikios zamanında (582–602) atılmıştı. Nitekim Mavrikios, dönemin Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev’e yazdığı mektubunda Ermenilerin, devlet için tehdit unsuru olduklarını ileri sürmekte

³³⁵ X. yüzyılda öne çıkan iki Ermeni ailesi Pakraduni ve Ardızruni hanedanları idi. Bunlardan Pakraduni; Ani, Kars, Erzurum, Pasinler, Erciş, Malazgirt taraflarına hâkimken, Vaspurakan yani Van Gölü havzasının doğu tarafında Ardızruni hanedanı hüküm sürüyordu. Öte yandan bölgedeki Ermeni aileleri arasında siyasî bir birlik mevcut değildi. Ancak Bizans söz konusu olduğunda aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp bu imparatorluğa karşı direnişe geçiyorlardı. Hatta bölgedeki Müslümanlarla yeri geldiğinde ittifak da yapıyorlardı. Çünkü Bizans, Gregoryen Ermenileri “Ortodoks Rum” nüfusu içinde eritmek istiyordu. Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz gibi II. Basil, imparatorluğa karşı direnen Ermenileri doğrudan Bizans’a bağlamak ve böylece de doğu sınırını daha da güvenli bir hale getirebilmek amacıyla ilhak politikasını uygulamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim, 2002: 1vd, Ersan, 2007: 8,12,13, Yücel-Sevim, t.y: 28, Grousset, 2006: 229, 499vd)

³³⁶ Çamiçyan, 1941: 1-32, Turan, 1965: 75, Kafesoğlu, 1997: 365

³³⁷ Ersan, 2007: 7

ve onların topraklarının ilhâk edilmesinin bir devlet politikası haline getirilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir.³³⁸ Ancak böyle bir politikanın takip edilmesi, Bizans arazisi için âdetâ tampon vazifesi gören Ermeni krallıkların ortadan kalkmalarına sebep olmuş ve dolayısıyla bu durum da ileride de bahsedeceğimiz gibi Selçuklu istilâlarını oldukça kolaylaştırmıştı.³³⁹ Nitekim Mehmet Altay Köymen'in ifadesiyle; Ermeni prensliklerinin bu şekilde ortadan kaldırılması, Selçukluların kademeli bir mukavemetle karşılaşmayıp, doğrudan Bizans ile temasa geçmelerine vesile olmuştu.³⁴⁰

Bizans idaresinin Anadolu halkına karşı hoşgörüsüz tutumu da Selçuklu akınları için büyük bir avantaj sağlamıştır. Çünkü Bizans'ın Anadolu halkını Ortodokslaştırma politikası ve onlara karşı uyguladığı ağır vergi yükümlülükleri, ileride de ifade edeceğimiz gibi, bu topraklarda yaşayan insanların Selçuklu ve Türkmen birlikleri karşısında ciddi bir direniş göstermemelerine sebep olmuştur.³⁴¹

Bu arada şunu da dile getirmek gerekir ki, Selçuklulardan çok önce Anadolu'ya gelen Türk toplulukları da olmuştu. Nitekim Asya Hunlarının devamı olan Avrupa Hunları, Karadeniz'in kuzeyindeki Alan, Ostrogot ve Vizigotları yenilgiye uğratıp, Tuna ırmağını geçerek Batı Roma ve Bizans İmparatorluğu topraklarını istilâya başlamışlardı. (378) Kısa sürede Malatya'ya ulaşan Hunlar, buradan Çukurova bölgesine girmişler, ardından da Kudüs'e kadar akınlar düzenlemişlerdi. Daha sonra da Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Azerbaycan yoluyla tekrar Kafkas dağlarını aşarak Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına dönmüşlerdi. (396) Fakat çok geçmeden 398 yılında Anadolu'ya daha küçük çapta akınlarda bulunmuşlardı. Bizans İmparatorluğu ise, Hunların karşısında herhangi ciddi bir savunma gerçekleştirememişlerdi.³⁴² Hunlardan sonra Anadolu topraklarına akınlar

³³⁸ Ersan, 2007: 7,8, Grousset, 2006: 246 [Hatta Grousset'in ifadesine göre; "Ermenilerin özerkliklerinin kaldırılması ve onlara kimliklerinin kaybettirilmesi" projesi, İsaüralı Leon (474–491) devrinde uygulanmaya başlamış, İustinianos (518–527) devrinde de devam ettirilmişti. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Grousset, 2006: 226, 228vd)]

³³⁹ Baştav, 1971: 29, Demirkent, 1992: 236

³⁴⁰ Köymen, 1998: 243

³⁴¹ Baştav, 1971: 34, Ünal, 1980: 55

³⁴² Yücel-Sevim, t.y: 25

düzenleyen diğer bir Türk topluluğu ise, Sabarlar idi. Bu cümleden olarak İtil, Don ve Kuban ırmakları arasındaki topraklara yerleşerek bağımsız bir devlet kuran Sabarlar (515/516) coğrafi konumları itibariyle Sâsânîlerle ittifak kurup Bizans ile mücadele etmişlerdi. İşte Sabarlar bu mücadele sırasında Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girip orta bölgelere kadar istilâ hareketlerinde bulunmuşlar ve ardından yine Kafkas dağları üzerinden yurtlarına geri dönmüşlerdi.³⁴³ Ayrıca Bizans İmparatorluğu da birtakım Türk gruplarını bizzat Anadolu topraklarına yerleştirmişti. Nitekim 530 yılında Bizans ordusu tarafından bozguna uğratılan Türkler, Anadolu'ya geçirilip Trabzon havalisi ile Çoruh ve Yukarı Fırat bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Yine İmparator Herakleios ve İmparator II. Jüstinyen dönemlerinde İran'la savaşmak amacıyla Avarlardan bir kısım halk, Bizans hizmetine alınmış ve buna bağlı olarak Anadolu topraklarının doğusuna yerleştirilmişti.³⁴⁴ Hatta Bizans İmparatorluğu, Müslüman ordularıyla olan mücadelelerinde de gayr-i Müslim Türkleri ücretli asker olarak hizmete almıştı. Nitekim 946 yılında Abbâsî Halifesi'nin elçisi, Müslüman ve Hristiyan esirlerinin mübâdelesini meselesini görüşmek için Tarsus'a gittiğinde Bizans kumandanının idaresindeki askerî birlikler arasında Ferganalı Türkleri görmüştür. 947 senesinde Hamdanoğulları ile Bizans arasında geçen bir savaşta ise, Rum kumandanın emrinde Bulgar askerleri bulunuyordu. Diğer taraftan ileride de bahsedeceğimiz gibi Peçenek Türkleri de yeri geldiğinde ücretli asker olarak Bizans ordusunda yer almışlardı.³⁴⁵

Öte yandan Türkler İslâm ordularının Anadolu'ya düzenledikleri fetihlere de katılmışlardı.³⁴⁶ Nitekim 8. yüzyıldan itibaren Müslüman Türkler, özellikle

³⁴³ Yücel-Sevim t.y: 26

³⁴⁴ Yinanç, 2013, 19

³⁴⁵ Yinanç, 2013, 19,20

³⁴⁶ Hz. Ebubekir zamanında (632–634) Arabistan dışında da seferler başlamıştı. Nitekim İslâm fütuhâtı; doğuda İran, batıda Kuzey Afrika, kuzeyde de Suriye ve Anadolu istikametinde gelişmiştir. İslâm ordularının karşılarındaki en güçlü rakipleri ise Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları idi. Bu dönemde her iki imparatorluk uzun süreden beri birbirleriyle amansız bir mücadeleye giriştikleri için oldukça yıpranmış bir vaziyetteydiler. Ayrıca Hristiyan dünyası da kendi içinde parçalanmış, Suriye ile Mısır'da Monofizit, Irak ve İran'da da Nesturi cemaati güç kazanmış, Ortodoks Kilisesi ise, bunlara karşı ciddi bir hücumla başlamıştı. Dolayısıyla bütün bu yaşananlar İslâm ordularının ilerleyişlerine büyük bir kolaylık sağlamıştı. Neticede İslâm orduları Bizans'ı yenilgiye uğratarak Suriye ve Elcezire'yi ele geçirmişlerdi. Bu arada Hz. Ömer zamanında (634–644) ulaşılan sınır

de Abbâsîler döneminde sugûr ve avâsım denilen askerî bölgelere yerleşerek Bizans'a karşı düzenlenen gazâ faaliyetlerine iştigal etmişlerdi.³⁴⁷ Ancak X. yüzyılın ikinci yarısında İslâm dünyasında yaşanan sorunlar, Bizans'a karşı yürütülen gazâ faaliyetlerinin daha fazla devam ettirilmesine mâni olmuştu. Bütün bunların yanı sıra Türklerin de katıldığı gazâ faaliyetleri Anadolu'daki müstahkem mevkiilerin yıpratılmasını sağlayarak, Selçukluların XI. yüzyılda bu toprakları Türk yurdu haline getirebilmelerine zemin hazırlamıştı.³⁴⁸

Diğer taraftan Selçuklular, Tuğrul Bey'in Türkmenlere Anadolu'yu açıkça hedef göstermesinden önce, bu toprakları tanıma fırsatı bulmuşlardı. Çünkü bilindiği gibi Çağrı Bey, kendileri için güvenilir bir yurt bulmak amacıyla emrindeki kuvvetlerle birlikte Bizans hâkimiyetindeki Anadolu topraklarına bir keşif seferi düzenlemişti. (1016–1021) Nitekim Çağrı Bey bu keşif seferi sırasında, Anadolu'nun kendi yaşam tarzlarına son derece uygun bir yer olduğunu ve bu topraklarda kendilerine karşı koyabilecek ciddi bir gücün bulunmadığını tespit etmişti.³⁴⁹

Bu arada bazı Türkmen grupları da Çağrı Bey'in ardından Anadolu'ya akınlar düzenlemişlerdi. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi, Arslan Yabgu Türkmenleri, Arslan Yabgu'nun Sultan Mahmûd tarafından Kâlıncâr Kalesi'ne hapsedilmesinden sonra Tuğrul ile Çağrı Beylere katılmak yerine

bölgesi, asırlar boyunca sürecek olan Bizans-İslâm mücadele sahası olmuştu. Öte yandan İslâm orduları 636 yılında Kadisiye ve 642 yılında Nihâvend savaşlarıyla İran-Sâsâni İmparatorluğu'nu yıkmışlar ve ileri harekâtlarına devam ederek Kafkaslar ve Ceyhun nehrine ulaşmışlardı. İşte bu sırada Türklerle karşılaşmışlar ve bir müddet onlarla mücadele etmişlerdi. Fakat Türkler, her ne kadar Araplarla çatışmalar yaşamışlarsa da, onlarla ilk karşılaşmalarından itibaren İslâm dinine girmeye başlamışlardı. Öte yandan Araplar da Türklerle yüz yüze geldikleri ilk dönemden itibaren onların savaşçılık yetenekleri yüksek insanlar olduklarını anlamışlar ve onlara İslâm ordularında görev vermeye başlamışlardı. Nitekim Emevî ordu komutanı Ubeydullah bin Ziyad, 2 ila 4 bin civarında Buharalı okçu Türk'ü hizmete almıştır. Ayrıca Abbâsîler döneminde Halife Mansur ve Halife Harunü'r-Reşid, ordularında Türklere de görev vermişlerdir. Bilhassa da Halife Mutasım zamanı Abbâsî Devleti'ndeki Türklerin sayısı gittikçe artmış, hatta Mutasım onlar için özel olarak Dicle nehri kıyısında "Samarra" adlı bir şehir inşa ettirmişti. Bu sıralarda Türk beyleri İslâm ordularında komutan olarak görev yaptıkları gibi, vezirlik ve hâciblik gibi yüksek devlet makamlarında da hizmette bulunmuşlardı. Hatta bazı vilayetlerde idareci olmuşlardı. Fakat Türklerin devlet içinde bu kadar güç kazanmaları halifeler açısından huzursuzluğa sebep olmuştu. Bu cümleden olarak Halife Mütevekkil (847–861) döneminden itibaren Türklere karşı cephe alınmaya başlanmıştı. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Yıldız, 1980, Koca, 1997: 9–35, Hitti 2011: 204–226, Zeydân, 2004: 100–119, Brockelman, 2002: 36–106)

³⁴⁷ Yinanç, 2013: 21vd, Yücel-Sevim, t.y: 26,27

³⁴⁸ Yinanç, 2013: 30, Yücel-Sevim, t.y: 27

³⁴⁹ Koca, 1997: 53vd, Yücel-Sevim, t.y: 27vd, Yinanç, 2013: 31vd

Gazneli Devleti topraklarına geçmeyi tercih etmişlerdi. Fakat onlar, önce Sultan Mahmûd ardından da Sultan Mesud ile yaşadıkları anlaşmazlık neticesinde farklı yerlere göç etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Bu cümleden olarak, öncelikle Sultan Mahmûd ile anlaşmazlık yaşayan Türkmenlerin bir kısmı Balhan dağları ve Dihistan tarafına, diğer bir kısmı da Azerbaycan tarafına gitmişti.³⁵⁰ (1027/1028) Azerbaycan tarafına giden Türkmenler, buranın hâkimi Vehsudan ile birlikte Anadolu'ya akınlar düzenlemişlerdi. Bu arada Sultan Mahmûd'un ölümü üzerine tahtı ele geçirmek isteyen oğlu Mesud, bu hususta, babasının anlaşmazlık yaşadığı Türkmenlerden yardım isteyerek onları geri çağırmişti. Türkmenler Mesud'un bu talebini olumlu karşılayarak ona yardım etmişlerse de bir süre sonra onunla da araları açılmış ve Mesud bilindiği gibi başta Yağmur olmak üzere 50 kadar Türkmen beyini öldürmüştü. İşte bu olaydan sonra Türkmenlerin bir bölümü Acem-i Irak'da kalmayı tercih ederken önemli bir kısmı da Azerbaycan tarafına gidip, daha önce buraya gelip yerleşmiş olan soydaşlarına katılmışlardı. (1034) Ancak bu Türkmenlerden de bir kısmı doğu ve güneye yönelmişlerdi. İşte geride kalan önemli bir kısım Türkmen de, Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başlamıştı. Erran bölgesine gelerek buranın hükümdarı Fadlun ve oğlu Ebulesvâr ile ittifak oluşturan Türkmenler, Doğu Anadolu'daki bazı Ermeni topraklarına akınlar düzenlemişlerdi. Ayrıca Tiflis'te Bizans kumandanı Bagrat tarafından kuşatılan Müslümanlara yardım ederek Bizans ordusunun geri çekilmesini sağlamışlardı. (1038) Bu arada Urmiye'de bulunan Türkmenler de Van Gölü tarafına akınlar düzenleyerek burada Bizans ordusunu yenilgiye uğratmışlardı.³⁵¹

Sonuçta Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, birtakım anlaşmazlıklar yaşadığı soydaşları Türkmenlere Anadolu'yu hedef olarak göstermeye karar vermiş ve kendisine şikâyetle bulunanlara da çözüm yolu olarak Anadolu'yu işaret etmiştir. Nitekim Diyâr-ı Bekr Mervâni Emîri Nasrüddevle Türkmen akınlarından ötürü Tuğrul Bey'e şikâyetle bulunduğu zaman Selçuklu Sultanı ona "Kullarımın memleketine geldiğini haber aldım. Sen sınır (hudut) emirisin.

³⁵⁰ Koca, 1997: 59vd, Sevim-Merçil, 1995: 21

³⁵¹ Sevim, 2000b: 43,44

Onlara mal verip kâfirlere (Bizans'a) karşı kendilerinden faydalanmalısın. Zira onların maksatları Ermeni beldeleridir.” cevabını vermiştir.³⁵²

Tuğrul Bey Türkmenleri Anadolu'ya sevk etmek için bir taraftan yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi yerli meliklere onları gazâya sevk etmeleri için tavsiyede bulunurken diğer taraftan da İbrahim Yınal ve Kutalmış gibi hanedan üyelerini onlara rehberlik yapmaları ve yol açmaları için Anadolu'ya yapılan gazâların merkezi Azerbaycan'a gönderiyordu.³⁵³ Bu hanedan üyelerinden İbrahim Yınal yanına gelmiş olan Türkmenlere “Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazâya çıkıp Allah yolunda cihâd etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım.” diyerek onları gazâ yapabilecekleri ve daha iyi ekonomik koşullara sahip olabilecekleri Anadolu'ya yönlendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla da Türkmenler daha iyi yaşam şartlarına sahip bir yurt edinebilmek amacıyla Azerbaycan'da toplanmaya başlamışlardır.³⁵⁴

2) Anadolu'ya Düzenlenen Keşif ve Gazâ Seferleri:

a) Selçuklu Hanedan Üyelerinin İdaresinde Düzenlenen Seferler:

Tuğrul Bey'in Azerbaycan'a gönderdiği İbrahim Yınal ve Kutalmış, Bizans idaresindeki Ermeni ve Gürcü topraklarına doğru ilerlemeye başladılar.³⁵⁵ Bu sırada Kutalmış, Bizans'ın tehdidine maruz kalan Müslüman Şeddâdoğullarına yardımcı oldu. Nitekim Selçuklu beyi, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un, Gürcü asıllı komutanı Liparit idaresinde, Şeddâdoğulları üzerine sevk ettiği orduyu Gence önlerinde yenilgiye uğratıp, geri çekilmek mecburiyetinde bıraktı. (1046)³⁵⁶ Öte yandan Nikephoros Bryennios ve Skylitzes'in ifadelerine göre Kutalmış, Vaspurakan'ın Bizans

³⁵² Turan, 1965: 68

³⁵³ Koca, 1997: 94

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, 1987a: 415, Koca, 1997: 94

³⁵⁵ Yinanç, 1944: 45, Sevim-Merçil, 1995: 34, Koca, 1997: 95

³⁵⁶ Azîmî, 2006: 9, Sevim-Merçil, 1995: 34, Alptekin, 1988: 107,108, Toksoy, 2002: 682, Gümüş, 2002: 714

naibi Stephanos'un kuvvetleriyle de çarpışmaya girdi ve bu çarpışmadan galip çıktığı gibi Stephanos'u da esir alarak onu Tebriz'de bir köle pazarında sattı. Kutalmış bu zaferinden bir süre sonra ise, Tuğrul Bey'in yanına gitti ve Sultan'a "Bu bölgenin çok bereketli ve halkının da kadınlar gibi korkak olduğunu" imâ etti. Bunun üzerine Tuğrul Bey de Musa Yabgu'nun oğlu Melik Hasan'ı 20.000 kişilik bir gücün başında Anadolu'ya gönderdi.³⁵⁷ Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya giriş yapan Melik Hasan Vaspurakan topraklarına akınlar düzenledi. Bu akınlar karşısında direnemeyeceğini anlayan bölge valisi Aron ise, Bizans'ın Gürcistan (İberya) Valisi Katakalon Kekomanos'tan yardım istedi. Nihayet her iki taraf Vaspurakan sınırındaki Büyük Zap Nehri kenarında karşılaştılar. Ancak Bizans kuvvetleri burada yapılan savaşta, Selçukluları pusuya düşürerek yenilgiye uğrattıkları gibi, başta Melik Hasan olmak üzere pek çok kişiyi de şehit ettiler. (1047/1048)³⁵⁸

Melik Hasan'ın Bizans güçleri tarafından şehit edilmesine son derece üzülen Tuğrul Bey, onun intikamını almak amacıyla, Azerbaycan valiliğine tayin ettiği İbrahim Yinal'ı Anadolu seferi için görevlendirdi ve Erran bölgesinde fetihlerde bulunan Kutalmış'ı da onunla birlikte Rum gazâsına sevk etti.³⁵⁹ Nitekim İbrahim Yinal ve Kutalmış hemen harekete geçtiler. Diğer taraftan Selçuklu ordusunun süratle Anadolu topraklarında ilerlemeye başladığını haber alan Vaspurakan Valisi Aron ve Gürcistan Valisi Kekomenos oldukça telâşa kapıldılar ve Selçuklulara karşı mücadele edebilmek için Bizans İmparatorundan destek istediler. Bizans İmparatoru ise, bu talebi karşılıksız bırakmayarak Liparit komutasındaki kuvvetleri onların yardımına gönderdi. Bu arada Kekomenos da İbrahim Yinal'a barış teklifinde bulunmuş, fakat kendisinden olumlu bir yanıt alamamıştı. Bunun üzerine Gürcü, Rum ve Ermenilerden oluşan kalabalık Bizans ordusu, Pasinler ovasındaki Hasankale (Kapetru) mevkiinde karargâh kurdu. Aras Nehri'ni takip ederek Erzurum'a doğru ilerleyen İbrahim Yinal ve Kutalmış ise, çok geçmeden bu şehri ele geçirip oradan da Bizans ordusunun bulunduğu

³⁵⁷ Bryennios, 2008:43,44, Skylitzes, 2010: 420

³⁵⁸ Skylitzes, 2010: 422, Köymen, 1998: 245, Sevim, 2000c: 50, Yinanç, 1944: 45,46, Honigman, 1970: 177,178, Merçil, 2002: 603, Kafesoğlu,1997: 365

³⁵⁹ Skylitzes, 2010: 422, Köymen, 1998: 245,246, Yinanç, 1944: 46

Hasankale'ye geldiler.³⁶⁰ Her iki taraf da burada savaş düzeni aldı. Buna göre; Bizans ordusunun sağ kolunu Katakalon, sol kolunu Aron kumanda ediyor, merkezde de Liparit yer alıyordu. Selçuklu ordusunda ise bir guruba İbrahim Yınal diğer bir guruba da Kutalmış komuta ediyordu.³⁶¹ Sonuçta Selçuklu ve Bizans kuvvetleri arasında şiddetli bir mücadele yaşandı ve kazanan taraf Selçuklular oldu. (1048)³⁶² Selçuklular Pasinler galibiyetle birlikte sayılamayacak kadar çok miktarda ganimet ve esir ele geçirdiler. Daha da önemlisi tutsak aldıkları esirler arasında Liparit gibi bir Bizans komutanı da bulunuyordu. İbrahim Yınal başta bu komutan olmak üzere diğer esirleri ve mevcut ganimetleri başşehir Rey'de bulunan Tuğrul Bey'e teslim etti.³⁶³ Bu sırada Türkmen gurupları da Van Gölü yakınlarından Trabzon'un iç taraflarına kadar olan sahaya yayılmışlardı.³⁶⁴ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Bizans İmparatoru, hiç vakit kaybetmeden, Tuğrul Bey ile barış yapmanın yollarını aramaya başladı. Nitekim Tuğrul Bey'e bir elçi gönderdiği gibi, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Diyar-ı Bekr Emîri Nasrüddevle b. Mervân'dan³⁶⁵ da Sultan katında aracılık yapmasını istedi. Bütün bu teşebbüsler sonucunda Tuğrul Bey, beraberinde değerli armağanlar getiren Bizans elçisini huzuruna kabul etti ve Liparit'i kurtuluş akçesi almadan ona teslim etmeyi kabul etti.³⁶⁶ Ayrıca Selçuklu Sultan'ı, Bizans İmparatoru'nun barış teklifine de olumlu bir yanıt verdi ve antlaşmayla ilgili gerekli müzakerelerin yapılabilmesi için, Abbâsî Halifesi Kâim Bi-Emrillâh'ın akrabası Şerif Nâsır başkanlığında bir heyeti, Bizans elçisiyle birlikte İstanbul'a yolladı.

³⁶⁰ Skylitzes, 2010: 423, Yinanç, 1944: 47, Sevim, 2000c:50,51, Turan, 1965: 76,77, Ünal, 1980: 93, Alptekin, 1988: 108,109

³⁶¹ Köymen, 1998: 246,247, Yinanç, 1944: 47

³⁶² İbnü'l-Esîr, 1987a: 415, Urfalı Mateos 2000: 90, Attaleiates, s. 56, Müneccimbaşı, 2000: 16, Çamiçyan, 1941: 38,39

³⁶³ İbnü'l-Esîr, 1987a: 415, Urfalı Mateos, 2000: 90, Azîmî, 2006: 10, Vardan, 1937: 175, Skylitzes, 2010: 424,425,426, Çamiçyan, 1941: 40

³⁶⁴ İbnül-Esîr, 1987a: 415, Müneccimbaşı 2000: 16, Kafesoğlu, 1997: 365, Cahen, 1987: 1384

³⁶⁵ Tuğru Bey, bir taraftan Horasan'dan Irak'a doğru ilerlerken diğer taraftan da Anadolu'ya akınlar düzenledikleri sırada Nasruddevle b. Mervân'a haber gönderip, ondan hutbeyi Selçuklular adına okutmasını istemişti. O da bunu itiraz etmeden kabul etmişti. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987a:422, Abu'l-Farac, 1999:304)

³⁶⁶ İbnü'l-Esîr, 1987a:422,423, Abu'l-Farac, 1999: 304,305, Müneccimbaşı, 2000: 17,18, İbnü'l-Kesîr, 1995: 156

(1049/1050)³⁶⁷ İmparator yapılan görüşmeler neticesinde, Emevîler zamanında Mesleme b. Abdülmelik tarafından inşa ettirilen, fakat bu dönemde harabe halinde bulunan camiye tamir ettirmeyi ve burada Fâtımî Halifeliği yerine Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına hutbe okutmayı kabul etti. Bunun yanı sıra caminin mihrabına eski Türk hâkimiyet alâmeti olan ve Sultan Tuğrul Bey'in de tuğrasında kullandığı "ok ve yay" işaretlerini işlemeyi kabul etti.³⁶⁸ Ancak Bizans İmparatoru, zamanında Abbâsî Halifeliği'ne ödedikleri yıllık vergiyi bu defa Selçuklu Devleti'ne ödemeyi reddetti. Hatta İmparator bu olumsuz cevabından ötürü Selçuklu akınlarının tekrar başlayabileceğini düşünerek doğu sınırındaki kale ve müstahkem yerlerin kuvvetlendirilmesini ve bu sınırdaki askerî gücün arttırılmasını emretti.³⁶⁹

Pasinler zaferinin Selçuklular açısından anlamı büyüktür. Nitekim Selçuklular, bu galibiyet sayesinde Bizans'ın, çekindikleri kadar ciddi bir güce sahip olmadığını görmüşler ve İmparator Konstantinos Monomakhos'u kendileriyle antlaşma yapmaya mecbur ederek siyasi mânâda da mühim bir başarı elde etmişlerdir. Öte yandan Selçuklular savaş sonrası Bizans ile yaptıkları antlaşma vesilesiyle diğer bir rakipleri Fâtımîler karşısında da diplomatik bir zafer elde etmişlerdir. Zira bu antlaşmaya göre, İstanbul'daki camide hutbenin Fâtımî halifesi yerine, Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına okutulacak olması Şîî Halifeliği'nin Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkisine zarar vermiştir.³⁷⁰

b) Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu'ya Düzenlediği Sefer:

Sultan Tuğrul Bey, hanedan üyelerinin Anadolu'ya düzenlemiş oldukları akınlardan bir süre sonra bizzat kendisi de bu topraklar üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Bu kararının en önemli gerekçelerinden biri ise, İslâm ülkelerinde sayıları gittikçe artan Türkmenlere yurt bulma zorunluluğu

³⁶⁷ Azîmî, 2006: 10, Köymen, 1998: 247, Sevim, 2000c: 53, Yinanç, 1944: 48, Turan, 1965: 78

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 43, Müneccimbaşı, 2000: 17,18, İbnü'l- Kesîr, 1995: .156

³⁶⁹ Yinanç, 1944: 48, Köymen, 1986: 53, Sevim, 2000c: 53, Merçil, 2002: 56

³⁷⁰ Hasan İbrahim Hasan, 1987: 229

idi.³⁷¹ Çünkü bilindiği gibi Tuğrul Bey, yaşam tarzlarından ötürü yerli halk ile anlaşmazlıklar yaşayan Türkmenlerin geleceğinden kendisini sorumlu olarak görüyordu. Öte yandan İslâm ülkelerinde bilhassa da Irak'ta hâkimiyet kurmayı plânlayan Tuğrul Bey'in, son derece dinamik savaşçılar olan Türkmenlerin desteğine ihtiyacı vardı. Dolayısıyla Selçuklu sultanı Anadolu'ya sefer düzenleyerek kendi faaliyet sahası dışında kalmış Türkmen birliklerini de bir şekilde kontrol altında tutmayı ve onların desteğini almayı istiyordu.³⁷² Tuğrul Bey'i bu seferi düzenlemeye mecbur eden bir diğer sebep ise, Bizans imparatoru'nun Anadolu'ya yeni kuvvetler sevk etmesiydi.³⁷³ Nitekim Pasinler savaşı sonrası yapılan antlaşmaya göre Selçuklu Devleti'ne yıllık vergi ödemeyi reddeden Bizans İmparatoru, Gürcü Kralı Bagrat ile işbirliği yaparak Gence'ye bir ordu göndermiş ve burayı kuşatmakta olan Kutalmış'ı Tebriz'e çekilmek zorunda bırakmıştı. Ancak Bizans ordusu Balkanlarda Peçenek tehdidinin artması yüzünden daha fazla ilerleyemeyip geri dönmüştü.³⁷⁴ Buna rağmen Gürcü Kralı, mevcut durumdan faydalanarak bir Türk emîrinin idaresindeki Tiflis'i ele geçirmişti.³⁷⁵ Bu olaylar üzerine Tuğrul Bey'den emir alan Kutalmış ise, Kars'a hücum ederek şehri harap etmişti.³⁷⁶ Fakat buradan Ani'ye doğru ilerlediği esnada Ermeni birliklerinin gece baskınına uğrayarak geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.³⁷⁷ Ayrıca Tuğrul Bey, Tebriz hâkimi Emir Mansur Vehsudan b. Muhammed er-Râvendî ve Gence hâkimi Şeddâdî Emîri Ebulesvâr'ı kendisine bağlayarak, bölgede Bizans'a karşı daha da güçlü bir konuma gelmeyi istemekteydi.³⁷⁸

İşte bütün bu sebepler bir araya gelince, Tuğrul Bey'in bizzat Anadolu'ya sefer düzenlemesi kaçınılmaz oldu. Nitekim 1054 yılında

³⁷¹ Alptekin, 1988: 110, Turan, 1965, s. 82,83, Sevim-Merçil, 1995: 36

³⁷² Cahen, 1988:1385

³⁷³ Alptekin, 1988: 110, Turan, 1965, s.83, Sevim-Merçil, 1995: 36

³⁷⁴ Barthold, Mehmet Altay Köymen ve Akdes Nimet Kurat gibi tarihçiler; Bizans İmparatorluğu'nun bu dönemde gerek doğu gerekse batıdan Türklerin tehdidine maruz kaldığına dikkat çekerler. Nitekim Müslüman Selçuklular Bizans'ın Anadolu topraklarına akınlar düzenlerlerken, gayr-i müslim Peçenekler de aynı imparatorluğun Balkan yarımadasındaki eyaletlerini istila etmişlerdir(Bkz: Barthold, 2006: .85, Köymen,1998: 243, Kurat, 1971: 43)

³⁷⁵ Turan, 1965: 83, Alptekin, 1988: 110, Kafesoğlu, 1997: 365

³⁷⁶ Azîmî, 2006: 14, Köprülü, 1943: 475, Turan, 1965, s.84

³⁷⁷ Turan,1965: 84, Köprülü, 1943: 475.

³⁷⁸ Cahen, 1988: 1385

Azerbaycan'a gelen Selçuklu Sultanı, Tebriz hâkimi Emîr Mansur Vehsudan b. Muhammed er-Râvendî ile Gence hâkimi Şeddâdî Emîri Ebulesvâr'ı itaat altına aldı.³⁷⁹ Daha sonra doğu sınırından Anadolu'ya girerek Van Gölü'nün kuzeydoğu ucunda yer alan ve Doğu Anadolu'nun iç kısımlarındaki yollara hâkim stratejik bir nokta olan Muradiye ile Erciş'i fethetti ve bölgenin en önemli kilit noktalarından biri sayılan sağlam surlara sahip Malazgirt'i³⁸⁰ kuşattı.³⁸¹ Bu esnada bilindiği gibi önceden Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul etmiş olan Diyâr-ı Bekr hâkimi Nasrüddevle b. Mervân da Selçuklu Sultanı'na pek çok hediyeler ve askerler göndermişti.³⁸² Ancak Tuğrul Bey, Malazgirt'i fethetmek için büyük bir çaba sarf etmesine rağmen, şehrin valisi Basileios Apokopes idaresindeki halk, Selçuklu hücumlarına karşı direnmeye devam ediyordu.³⁸³ Nitekim Tuğrul Bey'in şehri ele geçirmek için kazdırdığı yer altı geçitlerinin aksi istikametinde toprağı kazarak Selçuklu lağımcılarını esir etmişler ve onları surların üzerine çıkararak orada öldürmüşlerdi. Bu manzara karşısında son derece üzülen Tuğrul Bey ise, şehir üzerindeki baskıyı daha da arttırmak için zamanında II. Basileios tarafından yaptırılmış olan büyük bir mancınığı Bitlis'ten getirterek Malazgirt'in önüne kurdu. Mancınığı gören şehir halkının morali oldukça bozuldu. Bunun üzerine Vali Basileios, bütün şehir halkına hitaben: "Mancınığı yakmaya muktedir olan her hangi bir adama, birçok altın, gümüş, at ve katırlar vereceğim. İmparator tarafından da ona, rütbe ve mevki verilecektir. Şayet bu adam Müslümanlar tarafından öldürülürse mükâfat onun oğullarına veya akrabasına verilecektir." diye ilân etti. Bu konuşmadan sonra bir Frank askeri ileri atılarak, Selçuklu ordusunun elindeki mancınığı yakabileceğini söyledi. Adam kuvvetli ve süratli bir at istedi. Zırhını giyip miğferini başına geçirdi, mızrağının ucuna bir kâğıt parçası astı ve yanına da ateşlenecek sıvı dolu bir kap aldı. Böylece kendine postacı intibai veren Frank askeri derhal yola çıktı. Gerçekten de Selçuklu

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, 1987a: 454, Azîmî, 2006: 15

³⁸⁰ Anadolu'nun önemli müstahkem mevkielelerinden ve kilit noktalarından birisi olan Malazgirt hakkında bkz: Le Strange, 1930: 115

³⁸¹ Skylitzes, 2010: 432, Honigman, s.179, Abu'l-Farac, 1999: 306, Simbat, 1946: 35, Çamiçyan, 1941: 46, Köymen, 1998: 248, Sevim, 2000c: 53, Eickoff, 19995: 469

³⁸² İbnü'l-Esîr, 1987a: 454

³⁸³ Urfal Mateos, 2000: 101, Attaleiates, 2008: 57,58

askerleri mızrağın ucundaki kâğıt sebebiyle bu adamı postacı zannetmişler ve kendisine herhangi bir şey sormamışlardı.³⁸⁴ Şüphe çekmeden karargâha girmeyi başaran Frank askeri mancınığın yanına kadar ilerleyerek önünde durdu. Selçuklu askerleri onun bu kuşatma aracına hayran kaldığı için durduğunu düşündüler. Fakat Frank askeri birden, beraberinde getirdiği kabı ateşleyerek mancınığa doğru fırlattı ve mancınık hemen alev aldı.³⁸⁵ Öte yandan Selçukluların bu kuşatma aracını, kaleden atılan taşlardan korumak amacıyla çeşitli örtülerle sarmış olmaları da rakiplerinin işini kolaylaştırmıştı. Zira bu çabuk tutuşabilen örtüler mancınığın yanışını daha da hızlandırdı.³⁸⁶ Bu arada Frank askeri de Selçuklulara yakalanmadan kaçmayı ve şehre sığınmayı başardı. Tuğrul Bey ise yaşananlardan sonra kuşatmayı kaldırarak bölgeden ayrıldı.³⁸⁷

Tuğrul Bey, Malazgirt'i kuşattığı sıralarda üç istikamete de ordular sevk etmişti. Nitekim bunlardan ilki kuzeyde Abhaza kalelerine karşı Parhar dağlarına ve Kafkaslara kadar, batıda Canik ormanına, güneyde Tercan, Hanzit ve Erzincan'a kadar ilerlerken, ikinci kol da Oltu yörelerinden geçip Çoruh Irmağı vadisinin ötesindeki memleketlere akınlar düzenledi. Ancak buradan dönerken Bayburt'ta Frank birlikleriyle karşılaştı ve çarpışmalar sırasında kumandanı şehit düşünce geri çekilmek zorunda kaldı. Kars'a doğru akınlar düzenleyen üçüncü kol da, buranın hükümdarı Gagik'in generallerinin kumanda ettiği bir orduyu imha etti.³⁸⁸

Malazgirt muhasarasını kaldıran Tuğrul Bey ise bizzat Kars'a gelerek üç gün boyunca burayı kuşattı ve daha sonra da Erzurum'a kadar ilerledi. Taik ve İberyâ (Gürcistan) kalelerinde yer alan Bizans kuvvetleri, Selçuklu Sultanı ile savaşıma cesaret edememişlerdi. Bunun üzerine Tuğrul Bey tekrar Malazgirt önünde görüldü ve ilk teşebbüsünde fethedemediği bu müstahkem kaleyi ikinci defa kuşattı. Ancak bu kuşatmada da istediğini elde edemeyen Selçuklu Sultanı, kış mevsiminin de yaklaşması sebebiyle

³⁸⁴ Urfalı Mateos, 2000: 101,102, Simbat, 1946: 35,36, Çamiçyan, 1941: 46,47

³⁸⁵ Urfalı Mateos, 2000: 102, Attaleiates, 2008: 58, Simbat, 1946:36, Çamiçyan 1941:, 47,48

³⁸⁶ Attaleiates, 2008: 58

³⁸⁷ Urfalı Mateos, 2000: 102, Attaleiates, 2008: 58

³⁸⁸ Çamiçyan, 1941: 45, Honigman, 1970: 179, Köymen, 1998: 250, Sevim, 2000c: 54, Turan, 1965: 84, Merçil, 2002: 604

Azerbaycan'a dönmeye ve bahar geldiğinde tekrar Anadolu'daki akın faaliyetlerine devam etmeye karar verdi Fakat Tuğrul Bey, Bağdat'a gitmesi ve devlet içi meseleler sebebiyle bir daha bizzat Anadolu seferine çıkma imkânı bulamamıştır.³⁸⁹ Öte yandan Selçuklu Sultanı, Anadolu'ya bizzat sefer düzenlemese de Bizans ile siyasi anlamda mücadeleye devam etti. Bu cümleden olarak; Tuğrul Bey, İmparatoriçe Theodora'ya elçi göndererek zamanında Bizans'ın Müslümanlardan almış olduğu toprakları kendilerine iade etmelerini ve Büyük Selçuklu Devleti'ne vergi ödemelerini istedi. İmparatoriçe Theodora ise o sırada Balkanlarda Uz akınlarıyla meşgul olduğu için Tuğrul Bey'in talebine itiraz edememiş ve bir elçi vasıtasıyla Bağdat'a gitmek üzere olan Selçuklu Sultanına bol miktarda hediye ve para yollamıştır. (1055)³⁹⁰

c) Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Düzenlediği Seferler:

Selçuklu ve Türkmen beyleri, Tuğrul Bey'den sonra Anadolu'ya seferler düzenlemeye devam ettiler. Bunlardan Çağrı Bey'in oğlu Yakutî, maiyetinde yer alan emirlerden Samuh ile birlikte 1057 yılında Anadolu topraklarına başarılı akınlar düzenledi. Bizans İmparatoru bu akınları engellemek amacıyla bir ordu görevlendirdiyse de, bu ordu Selçuklular karşısında herhangi bir şey yapamadan bozguna uğradı.³⁹¹ Öte yandan Türkler Anadolu'ya akınlar düzenledikleri esnada Bizans'a karşı isyan eden yerel idarecilerin yardım taleplerine de karşılık veriyorlardı. Nitekim Erzurum'a kadar Bizans topraklarını istilâ eden Liparit'in oğlu Gürcistan Prensi İvan, Ani Valisi Katakalon'un askerî birlikleri karşısında direnemeyince Türklerden yardım istemişti. Büyük kuvvetler halinde gelen Türkler Katakalon'a hücum etmişler ve bunun karşılığında da Bayburt'un kuzey batısında, Çoruh üzerindeki Hart'a (Harton / Hanzit) kadar olan mıntıkeyi yağma etmişlerdi.³⁹²

³⁸⁹ İbnü'l-Esîr, 1987a: 454,455, Müneccimbaşı, 2000: 18,19, Köymen, 1998: 250,251, Sevim, 2000c, 54

³⁹⁰ Turan, 1965: 100

³⁹¹ Yinanç, 1944: 51

³⁹² Köymen, 1962: 98, Cahen, 1988:1390, Turan, 1965: 101

Yakutî'nin idaresindeki Selçuklu birlikleri 1058 yılında bu defa da Kars ve Ani kalesini kuşattılar. Fakat bu yerleri fethedemediler. Daha sonra Pasinler Ovası'na girerek buradaki şehirlerin birçoğunu sıkıştırdılar. Öte yandan başka bir Selçuklu birliği de Malazgirt ve Muş taraflarına akınlar düzenledi. Azerbaycan ve Erran tarafına giden Selçuklu birliği ise, Erzurum'a ve oradan da Erzincan ve Kemah'a kadar ilerleyip bu yerleri ele geçirdi. Ayrıca Harput yörelerine de akınlarda bulundular.³⁹³ Bu arada iki kola ayrılan Selçuklu ordusunun bir kolu Çoruh ve Kelkit vadisi boyunca ilerleyerek Şebinkarahisar'ı ele geçirdi.³⁹⁴ Diğer bir kol ise, Dinar Bey'in kumandasında Anadolu'nun zengin şehirlerinden Malatya üzerine yürüdü.³⁹⁵ Şehirde garnizon olarak yer alan Bizans süvari bölüğü Selçuklulara karşı harekete geçtiyse de onlarla mücadele etmeye cesaret edemedi ve şehirdeki halkı kendi başlarına bırakarak oradan kaçmayı tercih etti. Dolayısıyla ciddi bir direnişle karşılaşmayan Selçuklu birliği de Malatya'yı yağmalayarak bol miktarda ganimet elde etmeyi başardı.³⁹⁶ Daha sonra Erzincan tarafına yönelen bu Selçuklu birliği, Dinar Bey'in bir çarpıma sırasında şehit düşmesi üzerine başsız kalarak dağıldı.³⁹⁷

Yakutî, Tuğrul Bey'in emriyle Sâlâr-ı Horasan, Kapar, Kicaciç ve Samuh adlı emirlerle, 1059 yılında tekrar Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu topraklarına girdi. Bu emirlerden Sâlâr-ı Horasan, Urfa'yı kuşattıysa da ele geçiremedi. Öte yandan Samuh idaresinde Anadolu'nun kuzey bölgesine ilerleyen Selçuklu kuvvetleri geçici bir süreliğine de olsa Sivas'ı ele geçirmeyi başardılar.³⁹⁸ Bizans İmparatoru X. Konstantinos Dukas ise, Selçukluların bu akınlarını durdurabilmek için Pankaras adlı bir kumandanını görevlendirdi. Bizans birliklerinin başında hemen harekete geçen bu kumandan, kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle Anadolu'dan elde ettikleri ganimetlerle birlikte Azerbaycan ve Erran'daki kışlaklarına dönmekte olan Selçuklu

³⁹³ Yinanç, 1944: 53, Sevim, 2000c: 55,56

³⁹⁴ Sevim, 2000c: 55,56, Köymen, 1998: 253

³⁹⁵ Urfalı Mateos, 2000: 107, Simbat, 1946: 37, Köymen, 1962: 99, Sevim, 2000c: 56

³⁹⁶ Süryânî Mihail, 1944, 17, Simbat 1946: 37, Grousset, 2006: 591

³⁹⁷ Urfalı Mateos, 2000: 107, Köymen, 1962: 99, Sevim, 2000c: 56

³⁹⁸ Urfalı Mateos, 2000: 110, Çamiçyan, 1941: 62,63, Yinanç, 1944: 54, Köymen, 1962: 100, Sevim, 2000c: 55,57

kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. Ancak başarılı olamadı. İstedğini elde edemeyen Konstantinos Dukas'ın kaygıları daha da artmıştı. Bu sebeple o, Selçuklu birliklerinin bölgeden ayrılmalarını fırsat bilerek başta Malatya ve Sivas olmak üzere bölgedeki şehirlerin valilerine idare ettikleri yerlerin sur ve kalelerini tamir ettirmeleri emrini vererek kendine göre bazı tedbirler almaya çalıştı.³⁹⁹

1062 yılında daha önce de değindiğimiz gibi Azerbaycan ve Erran'a gelen Sultan Tuğrul Bey daha önce de değindiğimiz gibi buralardaki faaliyetleri denetledikten sonra bir kez daha yeğeni Yakutî'yi Anadolu akınlarına devam etmesi için görevlendirdi ve kendisi Irak'a gitmek üzere bölgeden ayrıldı.⁴⁰⁰ Şehzade Yakutî beraberinde Sâlâr-ı Horasan, Cemcem ve İsuli adlı emirler olduğu halde Anadolu topraklarına girdi. Ergani, Bağin ve Tulhum'u istilâ etti.⁴⁰¹ Ayrıca Selçuklu vassalı Diyâr-ı Bekr Emîri Nizamüddeve Nasr b. Ahmed b. Mervân ile de işbirliği yaparak Dicle ve Fırat ırmakları havzalarına akınlar düzenledi. Bizans İmparatoru yine bu akınları durdurmak istediye de Selçuklulara karşı gönderdiği Normandiya General Herve ile Urfa Valisi Tavdanos başarılı olamadılar.⁴⁰²

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden çıkan sonuçları ise genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Tuğrul Bey mevcut durum ve şartların bir gerekliliği olarak Türkmenlere Anadolu'yu hedef olarak göstermişti. Çünkü bilindiği gibi Türkmenler yaşam tarzlarından ötürü İslâm ülkelerindeki yerli halkla anlaşmazlıklar yaşadıkları gibi, Selçuklu idaresine de tam anlamıyla bağlanmayı kabul etmiyorlardı. Bu durum da doğal olarak Tuğrul Bey'in "Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasının siyasî ve manevî birliğini kurma" projesine zarar veriyordu. Dolayısıyla Tuğrul Bey, Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirerek hem onların yer ve yurt sıkıntılarına çözüm bulmaya çalışmış hem de bu sayede İslâm ülkelerindeki huzuru sağlayarak kendi iktidarını daha kuvvetlendirmeyi istemiştir. Türkmenler ise, Tuğrul

³⁹⁹ Yinanç, 1944: 54,55, Sevim, 2000c: 56,57

⁴⁰⁰ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzi), 1997: 79, Yinanç, 1944: 55, Sevim, 2000c: 57, Turan, 1965: 103

⁴⁰¹ Urfalı Mateos, 2000: 113, Sevim, 2000c: 57, Yinanç, 1944: 55, Turan, 1965:103

⁴⁰² Yinanç, 1944: 55, Sevim, 2000c: 57, Turan, 1965: 103

Bey'in Anadolu'yu kendilerine hedef göstermesine herhangi bir itirazda bulunmamışlardır. Zira bilindiği gibi onların başlıca hedefleri kendileri için uygun bir yurt, sürüleri için de verimli otlaklar bulmaktır. Ayrıca akın faaliyetleri sonucunda elde edecekleri ganimetlerle de daha iyi ekonomik koşullara sahip olmayı istiyorlardı.⁴⁰³

2) Tuğrul Bey ve emrindeki Selçuklu beylerinin bizzat Anadolu'ya sefer düzenlemekteki amaçları ise; bu coğrafyayı keşfetmek, gazâ yapmak, bol miktarda ganimet elde etmek ve Bizans İmparatorluğu'nun askerî gücünü daha da yakından tanıyabilme fırsatı elde edebilmek idi.⁴⁰⁴

3) Tuğrul Bey'in Anadolu topraklarına yönelik başlattığı akınlar, X. yüzyıldan beri Bizans İmparatorluğu karşısında savunmada olan İslâm dünyasını tekrar taarruza geçirmiştir. Başka bir ifade ile Bizans'a karşı yürütülen gazâ faaliyetleri son derece dinamik bir güce sahip olan Selçuklularla birlikte yeniden canlanmıştır.⁴⁰⁵

4) Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki askerî birliklerini ihmâl etmesi Selçukluların bu topraklara düzenledikleri akın faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi, Bizans'ın Anadolu'daki themalara yani askerî bölgelere gereken desteği vermemesi, bilhassa da doğu sınırında âdetâ tampon vazifesi gören Ermeni prensliklerini ilhâk etmesi, Selçukluların bu coğrafyada mühim bir direnişle karşılaşmadan ilerlemelerine vesile olmuştur.⁴⁰⁶ Hatta Mikhael Attaleiates⁴⁰⁷, Urfalı Mateos⁴⁰⁸ ve Ioannes Zonaras⁴⁰⁹ gibi tarih yazarları, bu durumu açıkça dile

⁴⁰³ Koca, 2003: 6,7

⁴⁰⁴ Koca, 2003: 7

⁴⁰⁵ Koca, 2003: 7

⁴⁰⁶ Ostrogorsky, 1999, s.309, Demirkent, 1982: 143vd, Köymen, 1998: 243

⁴⁰⁷ Attaleiates, Selçukluların Anadolu'daki akın faaliyetlerinin başarılı olmasında, kendi savaşçılık yetenekleri kadar Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un bölgedeki askerî birlikleri ihmâl eden bir politika takip etmesinin de mühim bir rol oynadığını ifade etmiştir. Nitekim Bizans'ı da bu konuda şu sözlerle eleştirmiştir: "Bütün bu haller (yani Selçukluların Anadolu'ya gelişleri) imparatorun izlediği tamahkâr tutum nedeniyle kendini gösteriyordu. Daha önceleri İberia'da savaş değeri yüksek bir ordu konuşlandırılmıştı ve bu ordu, kamu hazinesine ait olan, yakınlardaki belli yörelerin gelirleriyle elde tutuluyordu. Ne var ki hükümdar askerlerin bu gelirini kaldırdı ve onları bu çeşit bir ayrıcalıktan yoksun etmekle yalnız bağlaşıklarının arasından onları yitirmekle kalmadı, bir de onları kendine düşman etti. Bunu yapmakla da hasımlarına güç kazandırmış oldu.", (Bkz: Attaleiates, 2008: 56)

⁴⁰⁸ Türk ilerleyişinden Bizans'ı sorumlu tutan Urfalı Mateos 1048'deki Selçuklu akınlarından bahsederken şöyle bir eleştiride bulunmuştur: "imparator Monomakhos'un hâkimiyeti zamanında,

getirerek, Bizans'ın Anadolu'daki askerî birliklerine karşı olan ihmalkâr tutumunu ağır bir dille eleştirmekten de geri durmamışlardır. Öte yandan bilindiği gibi Bizans idaresinin Anadolu'da uyguladığı ekonomik ve dînî politikalar da bir anlamda Selçuklu kuvvetlerinin lehine bir ortam yaratmıştır. Daha açık bir ifade ile İmparatorluğun adaletsiz vergi uygulamaları ve Ortodoks olmayanlara karşı hoşgörüsüz tutumu sebebiyle zarar görmüş olan Anadolu halkının Bizans yönetimi ile güçlü bir ittifak içerisinde olmaması da Selçukluların ilerleyişine yardımcı olmuştur.⁴¹⁰

5) Bizans İmparatorluğu'nun bu dönemde farklı cephelerde savaşıyor olması da Selçuklu ve Türkmen birliklerine avantaj sağlamıştır. Daha açık bir ifade ile Bizans İmparatorluğu sadece doğu sınırında Selçuklu ilerleyişine engel olmaya çalışmamış, aynı zamanda batıda Normanlar, kuzeyde Macarlar ve Peçeneklerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu durum, Selçukluların işine yaramıştır.⁴¹¹

6) Selçuklular, Anadolu'ya düzenledikleri seferlerin ilk zamanlarında müstahkem mevkilleri kuşatırlarken zorlanmışlardı. Nitekim yukarıda da ayrıntılı olarak ifade etmeye çalıştığımız gibi Tuğrul Bey, Malazgirt'i günlerce kuşatmasına ve buraya büyük bir mancınık getirtmesine rağmen bir sonuç alamamıştı. Bunun sebebi ise onların, kuşatma savaşlarından çok açık

İbrahim Yınal ve Kutalmış adlı iki kumandan, sultanın divanından çıkıp, muazzam bir ordunun başında oldukları halde Ermenistan'a karşı yürüdüler. Onlar bütün Ermenistan'ın, Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü Romalılar, cesur ve kuvvetli adamları şarktan uzaklaştırmışlardı. Ermenistan'ın ve bütün şarkın müdafası yalnız hadımağası olan kumandanların elinde kalmış bulunuyordu.” (Urfalı Mateos, 2000: 86) Yine Urfalı Mateos Selçuklu ve Türkmen beylerinin akın faaliyetlerinden bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır: “Grekler, Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler.”, (Bkz: Urfalı Mateos, 2000, s.111)

⁴⁰⁹ Ioannes Zonaras, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un askeri kuvvetlere vergi yüklemesini ve muhafız birliklerini kaldırmasını eleştirmektedir. Zira ona göre; bu uygulama, Anadolu topraklarını istilalara açık bir hale getirmiştir. (Bkz: Zonaras, 2008: 96)

⁴¹⁰ [Süryanî Mihail; İstanbul Patriği'nin kendilerinden farklı mezhepleri kabul etmediğinden, Süryanî kiliselerinde bulunan kitapların, mukaddes eşyaların “forum”un içinde yakıldığından, benzer uygulamaların Ermenilere de yapıldığından bahsemektedir. (Bkz: Süryanî Mihail, 1944: 23)], Başstav, 1971: 34

⁴¹¹ Gregory, 2011: 248, Demirkent, 1992: 236, 237

alanlarda savaşmaya alışık olmalarıydı.⁴¹² Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu durum kısa süre içinde değişmiş ve Selçuklular kuşatma savaşlarında da mühim başarılar elde etmeye başlamışlardır.

7) Sultan Tuğrul Bey zamanında Anadolu'ya düzenlenen seferler sonucunda herhangi bir kalıcı fetih gerçekleştirilememiştir. Ancak Selçuklu birlikleri, Sivas ve Malatya'nın doğusunda kalan bölgeye düzenledikleri akınlar sayesinde, Bizans İmparatorluğu'nun savunma sistemine mühim bir darbe vurmuşlar⁴¹³ ve Anadolu'yu daha da yakından tanıyarak bu topraklarda ileriki zamanda gerçekleştirilecek fetihlere zemin hazırlamışlardır.⁴¹⁴

⁴¹² Türkler ana yurtları Orta Asya coğrafyasının yapısı gereği, genellikle kuşatma savaşlarından çok, açık alanlarda savaşmaya alışık oldular. Ayrıca kuşatma savaşları için lüzumlu olan silahları da yoktu. Ancak Türkler müstahkem mevkiilerin çoğunlukta olduğu Orta ve Yakın Doğu coğrafyasına geldiklerinde kısa zaman içinde kuşatma savaşlarına da alıştılar. (Bkz: Koca, 2005: 170)

⁴¹³ Sevim, 2000c: 58, Köymen, 1962: 100

⁴¹⁴ Köymen, 1998: 255, Koca, 1997: .100

II. BÖLÜM

SULTAN ALP ARSLAN ZAMANINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARI

A) SULTAN ALP ARSLAN VE MISIR POLİTİKASI

1) Türk Emîrlerinin Mirdâsoğulları Hâkimiyetindeki Kuzey Suriye Topraklarına Girişleri:

Türk emîrlerinden bazıları, Alp Arslan'ın saltanatının ilk yıllarında Kuzey Suriye⁴¹⁵ topraklarına girmişlerdi. Bu sıralarda Kuzey Suriye'nin hâkimi ise Mirdâsoğulları idi. Nitekim Mirdâsoğulları 1060 yılında, uzun süreden beri mücadele ettikleri Fâtımîleri Funeydik'te yenilgiye uğratarak Haleb'te kesin hâkimiyetlerini kurmuşlardı.⁴¹⁶ Ancak Fâtımî Halifesi adına hutbe okutmaya da devam etmişlerdi. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki; Türk emîrlerinin Kuzey Suriye topraklarına girişleri Büyük Selçuklu Devleti açısından dikkate değer bir gelişme idi. Zira Suriye toprakları, Selçukluların İslâm dünyasındaki rakipleri Fâtımî Halifeliği için stratejik bir öneme sahipti. Daha açık bir ifade ile bu topraklar, Fâtımîlerin merkezi Mısır'ın önünde âdetâ bir set vazifesi görerek burayı dış tehlikelere karşı korumaktaydı. Yine Fâtımîler Suriye

⁴¹⁵ Kuzey Suriye'nin en önemli şehri Haleb idi. Nitekim önemi İslâmiyet'ten çok daha evvelki devirlerden başlayan Halep, Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Anadolu'dan İran'a giden yolların kavşak noktasında bulunuyordu ve dolayısıyla bölgede ticarî faaliyetler çok gelişmiş, buna bağlı olarak da medeniyet oluğu ilerlemişti. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Yazıcı, 1997: 239 vd, Sauvaget, 1997:117 vd)

⁴¹⁶ Hanedanın kurucusu Esedüddin Sâlih b. Mirdâs'ın mensubu olduğu Kuzey Arabistan kabilelerinden Benî Kilâb'ın bir kısmı X. Yüzyıldan beri Suriye çölünde yaşıyordu ve bu sıralarda Şîliği benimsemişlerdi. Bu dönemde Irak'ın Hille bölgesinde bulunan Sâlih b. Mirdâsî kısa süre içinde Rahbe'ye hâkim olduktan sonra bu yerde Fâtımî Halifesi Hâkim Biemrillâh adına hutba okuttu. (1009) Esasen Sâlih'in amacı Rahbe'de yeni bir devlet kurmaktır. Ancak hem Abbâsî hem de Fâtımî müdahalesi yüzünden buna imkân bulamadı. Daha sonra Hamdani memlûklerinden Lü'lü'nün oğlu Murtaza hâkimiyetindeki Haleb ile ilgilenmeye başladı ve neticede 1024 yılında Halep'i ele geçirip Mirdâsî hanedanının temellerini attı. Sâlih bir müddet sonra Humus, Ba'lebek, Hısnıakkâr ve Sayda'ya kadar uzanan toprakları zaptetti. Bu durum Fâtımîleri rahatsız etmişti. İşte bundan sonra Mirdâsîler bölgedeki hâkimiyetlerini korumak için Fâtımîlerle mücadeleye başladılar. Hatta kimi zaman Antakya'nın idaresini ellerinde bulunduran Bizanslılarla da çatışmalar yaşadılar. Sonuçta ise, Mirdâsîler, Funeydik'te Fâtımî ordusunu yenilgiye uğratarak onları Kuzey Suriye'den tamamen çıkardılar. (1060) (Ayrıntılı bilgi için bkz: Merçil, 2005: 149vd, Bosworth, 1980: 73,74)

bölgesini, Sünnî Abbâsî Halifeliği'nin başşehri Bağdat'a ulaşmak için de bir köprü olarak görüyorlardı. Hatta bu amaçla bölgedeki Şîî propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı.⁴¹⁷ Dolayısıyla Türk emîrlerinin bu topraklara düzenleyecekleri akınlar, Fâtımîlerin çıkarlarına zarar vereceği için onları rakip olarak gören Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasına da hizmet etmiş olacaktı.

Fâtımî Halifeliği'nin bu dönemdeki mevcut durumu ise, Türk emîrlerinin bölgede faaliyette bulunmaları için mühim bir avantaj sağlıyordu. Nitekim Fâtımî Halifeliği, kendi iç meseleleriyle uğraştığı için Türk emîrlerinin Suriye'ye gelişlerine müdahale edebilecek vaziyette değildi.⁴¹⁸ Dolayısıyla Türk emîrleri de bu durumdan faydalanmasını bileceklerdi.

Suriye topraklarına ilk giriş yapan Türk beyi ise Hanoğlu Emir Harun et-Türkmanî idi.⁴¹⁹ Adı bilinmeyen bir Türk hükümdarının oğlu olan Harun,⁴²⁰ babası ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle emrindeki Türkmenleri de yanına alarak Selçukluların Anadolu'ya düzenledikleri askerî harekâta katıldı ve ilk olarak da Mervânoğullarının yönetimindeki Diyarbekir'e gelip, buradan Bizans sınırına akınlar düzenlemeye başladı.⁴²¹ Öte yandan Harun, bu akın faaliyetlerinde bulunduğu sırada, Mirdâsî Emîri Atiyye tarafından Haleb'e davet edildi. Zira kardeşinin oğlu Mahmûd'a karşı mücadele eden Atiyye'nin yardıma ihtiyacı vardı. Bu çağrıyı kabul eden Harun ise, emrindeki Türkmenlerle birlikte Haleb yöresine gelip, el-Hazır semtine yerleşti. (1064/1065)⁴²² Böylece Harun'dan yardım almayı başaran Atiyye,

⁴¹⁷ Eymen, 1995: 163,164, Ocak, 2005: 193,194, Koca, 2011a: 113

⁴¹⁸ Halife el-Mustansır'ın (1036–1094) yetenekli veziri Cercerâî'nin ölümünden sonra (1045) art arda atadığı vezirler devlet idaresinde başarılı olamamışlardı. Nihayetinde ekonomik sıkıntılar baş göstermiş, asker ve sivil yönetim bozulmuş, bir taraftan Zenciler, diğer taraftan Türk ve Berberiler çatışmaya girmiş, devlet hazinesi boşalmış, huzursuzluklar artmıştı. Ayrıca ülkede kıtlık ve veba salgını başlamıştı. (Bkz: Yazılıtaş, 2009: 143–145, Graefe, 1997: 525, Hasan İbrahim Hasan, 1987: 183,184)

⁴¹⁹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 4

⁴²⁰ Mükrimin Halil Yinanç, Hanoğlu Harun'un babasının Türkistan Hakanı Tamgaç Han olduğunu belirtir. (Bkz: Yinanç, 1944: 60)

⁴²¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 14, Sevim, 2000b: 36, Yinanç, 1944: 60

⁴²² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 14, Sevim (İbnü'l Adîm), 2006: 4, Azîmî, 2006: 20

Mahmûd'un Haleb'i ele geçirmesine mâni oldu ve onu kendisiyle anlaşma yapmak mecburiyetinde bıraktı.⁴²³

Atiyye, Haleb'i kurtardıktan sonra da Hanoğlu Harun'la işbirliğine devam etti. Nitekim her ikisi de ortak olarak Bizans topraklarına akınlar düzenlediler ve bu akınlar sayesinde Kemnun Kalesi'ni fethederek, bol miktarda da ganimet ele geçirdiler.⁴²⁴ Ancak Harun ile Atiyye'nin arası Haleb'e döndükten bir süre sonra açıldı. Zira Mirdâsî Emîri, Hanoğlu Harun'un Haleb şehrini ele geçirmek istediğinden şüphelenmeye başlamıştı. Diğer taraftan Haleb halkı da Türkmenlerin varlığından rahatsızlık duymaktaydı. Dolayısıyla Atiyye, bir gece ansızın Harun'un ve ona bağlı Türkmenlerin üzerine baskın düzenledi. Bu baskın karşısında zor durumda kalan Harun, burayı terk ederek Mahmûd'un yanına gitti. Çünkü kendisine ihanet eden Atiyye'ye karşı onun rakibi olan Mahmud ile ittifak yapmak niyetindeydi.⁴²⁵ Nitekim Harun ile anlaşılan Mahmûd, Haleb'e karşı yürüyüşe geçti. Mahmud ve Atiyye arasındaki ilk savaş Haleb'in kuzeyindeki Mercûdâbık'ta gerçekleşti. Ancak Atiyye savaşı kaybetti ve Haleb'e sığındı. Bunun üzerine Mahmûd ve beraberindeki Harun Haleb'e gelip burayı kuşattılar.⁴²⁶ İki müttefikin karşısında ne yapacağını bilemeyen Atiyye ise, bu vaziyetten kurtulabilmenin çaresini Haleb şehrini yeğeni Mahmûd'a teslim etmekte buldu.⁴²⁷ Ancak Atiyye'nin, şehri Mahmûd'a bırakmadan önce, kendisinden yerine getirmesini istediği bir şartı vardı. Bu şart da Türkmenlerin

⁴²³ Mahmûd ve Atiyye arasında yapılan antlaşmaya göre; "Haleb, Rahbe, Menbic, Azaz, Balis ve yörelerinin Atiyye'ye, başta Esarib olmak üzere eskiden beri elinde tuttuğu yerlerin de kendisine kalması" kararlaştırıldı. [Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 4]

⁴²⁴ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 4

⁴²⁵ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1998: 14, Azîmî, 2006: 20, [Haleb Ahdâsı, Atiyye'nin kışkırtması sonucu Harun ve askerlerinin üzerine baskın düzenlemiş, onların bir kısmını öldürüp, mallarına el koymuştu. Harun ise bu sırada kaçmayı başarmıştı. Nitekim Harun atına binip şehir kalesinin dibinden "Ey Atiyye, böylece bana ve adamlarıma ihanet ve zulmetmiş olmadın mı? Tanrı'ya ant olsun ki ben, seni o kaleden en kötü biçimde aşağı indireceğim" diye bağırdı. Daha sonra da Haleb'e bağlı Semin beldesinde bulunan Mahmûd'un yanına gitti. [Bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 4,5]]

⁴²⁶ İbnü'l-Adîm'in ifadesine göre; Mahmûd Haleb'i kuşattığı esnada Mısır Halifesi el-Mustansır kendisine Zafer el-Müstefâdî adlı bir elçi göndermişti. Halife, Mahmud'a "Arap emirlerinin büyüğü, devletin bileği, halifelüğün kılıcı ve iki öğünme ve onur (maddi, manevi) sahibi" lakaplarını vermişti. Onun daha önceki lakabı ise "Devletin gücü ve güneşi" idi. [Bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 5]

⁴²⁷ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1998: 15, Azîmî, 2006: 20 [Atiyye; Rahbe, Azaz, Menbic, Balis ile Haleb'in doğu ve kuzey yörelerindeki yerleri, Mahmûd ise Haleb ile şehrin batı ve güneyindeki yöreleri aldı. [Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 5]

Haleb şehrine girmelerine müsaade edilmemesiydi. Esasen Mahmûd da Türkmenlerin şehre girmesi halinde kendisinin zor durumda kalabileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla amcasının talebini kabul etti.⁴²⁸ 1065 yılında Haleb'te hâkimiyetini ilân eden Mahmûd, şehre girmelerine müsaade etmediği Harun ve Türkmenlerine, Maarretünnûman'ı ikta olarak verdi.⁴²⁹ İbnü'l-Adîm'in belirttiğine göre; emrindekilerle birlikte buraya gelen Harun, herhangi bir yağma hareketine müsaade etmemişti. Daha açık bir ifade ile onun askerleri, halka ait bağ, bahçe ve diğer yerlerden parasız hiçbir şey almamışlar, hatta hayvanlarını dahi parayla sulatmışlardı. Ancak Maarretünnûman halkı Harun ve askerlerinden çekindikleri için onların burada kalmalarını istemiyorlardı. Bu sebeple de Mahmûd, Harun ve askerlerini Haleb'e getirmek zorunda kaldı.⁴³⁰ Öte yandan Türkmen askerlerinden bir grup da bu sıralarda Maarretünnûman yakınlarındaki Hunâk'ı ve buraya bağlı köyleri yağmalamışlardı. Bu yağma hareketi bölgede öyle bir tedirginlik yaratmıştı ki, Esfûna Kalesi'nin sahibi Hüseyin b. Kâmil, kendi isteğiyle kalesini yağmalardan korumak amacıyla Fâtımî Halifeliği'ne teslim etmişti.⁴³¹

Mirdâsoğullarının metbû olarak tanıdıkları Fâtımî Halifesi el-Mustansır, Mahmûd'un Harun'a bu kadar yakınlık göstermesinden hiç de memnun değildi. Nitekim bu hoşnutsuzluğunu, Mahmûd'a göndermiş olduğu mektubunda da açıkça dile getirdi. Buna göre el-Mustansır mektubunda Mahmûd'dan, bazı taleplerde bulunmasının yanı sıra, Harun ve Türkmenlerini Haleb'ten uzaklaştırmasını da istedi.⁴³² Fakat Mahmûd, Halife'ye göndermiş olduğu cevap mektubunda; "Harun ve Türkmenlerinin kendisinden daha güçlü oldukları için bir şey yapamayacağını, Haleb'ten uzaklaştırılmaları kesin olarak isteniyorsa da bölgeye takviye birliklerin gönderilmesi

⁴²⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 15, Sevim, 2000b: 40,41

⁴²⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 15, Sevim (İbnü'l Adîm), 2000a: 5

⁴³⁰ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a:5

⁴³¹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a:6

⁴³² Fâtımî Halifesi el-Mustansır'ın, Mirdâsî Emîri Mahmûd'a yazdığı mektubunu içeriği şu şekilde idi: "Eğer bana tâbi isen hazineye para göndermen, komşu bulunduğun Bizans'a gazâ yapman ve İbn Han ve beraberindeki Oğuzları Haleb'ten uzaklaştırman gerekir." [Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzi), 1998: 23]

gerektiğini” ifade etti.⁴³³ el-Mutansır ise aldığı bu cevap karşısına son derece sinirlendi ve isteklerini yerine getirmekten kaçınan vassalı Mahmûd’u cezalandırmak için de Dimaşk’ta bulunan Emîrû’l-Cuyûş Bedr el-Cemâlî’yi görevlendirdi. İleride de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Fâtımî Halifeliği’nde mühim bir rol oynayan Bedr el-Cemâlî, aldığı emir üzerine derhal harekete geçti. Mahmûd’un rakibi Atiyye ile bağlantı kuran Bedr el-Cemâlî, ondan Haleb’e doğru ilerlemesini istedi. Hatta bunun için kendisine yardımcı kuvvet göndereceğini de bildirdi. Bunun üzerine Atiyye, Haleb’e yürümek için Hama’ya geldi. Atiyye’nin harekete geçtiğini öğrenen Mahmud ise, onu karşılamak amacıyla Harun’un da desteğini alarak Haleb’ten çıktı. Fakat Trablus hâkimi İbn Ammâr’ın araya girmesiyle her iki taraf arasındaki savaş önlenmiş oldu. Böylece Mahmûd da Haleb’teki hâkimiyetini sürdürmeye devam etti.⁴³⁴ Öte yandan Musul Emîri Müslim b. Kureyş, bu durumu fırsat bilerek Atiyye’ye karşı harekete geçmişti. Bu cümleden olarak onun hâkimiyetindeki Rahbe’yi ele geçiren Kureyş, burada Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına Sünnî hutbe okutmaya başlamıştı. (1066/1067)⁴³⁵

Hanoğlu Harun ise bu sıralarda emrindeki kuvvetlerle birlikte Bizans İmparatorluğu’nun elindeki Artah Kalesi üzerine yürüyüşe geçmişti. Bu kale, Bizans açısından son derece stratejik bir öneme sahipti. Nitekim sağlam surlarla korunan Artah Kalesi’nde Bizans’ın ileri gelen yöneticileri ve kalabalık bir Hıristiyan nüfus yaşıyordu. Bu sebeple Bizans, kaleyi Harun’a karşı savunmak için ciddi bir gayret gösterdi. Ancak Harun, uzun bir kuşatmanın ardından, hücumla geçerek kaleyi ele geçirmeyi başardı. (1068) Onun bu

⁴³³ Mirdâsî Emîri Mahmûd, Fâtımî Halifesi el-Mustansır’a göndermiş olduğu mektubunda kendisine şöyle bir açıklama yapmıştır: “Haleb’i amcamdan (Atiyye) almak için Bizanslılardan borç para almak zorunda kaldım. Elimde sarf etmek zorunda olduğum paradan başka hiç para yok. Eğer aldığım borçları ödeyip işlerim yoluna girerse o zaman hazineye para gönderme hizmetinde bulunurum. Bizans’a gazâyâ gelince ben, belli bir süre için Bizans’tan aldığım borç para karşılığında oğlumu rehin olarak verip onlarla barış yaptım. Bu nedenle borcumu ödemek suretiyle oğlumu kurtarıp barış bozuluncaya dek onlarla savaşmam mümkün olamaz. İbn Han ve beraberindeki Oğuzların sorununa gelince, onların güç ve kuvveti benden üstün durumdadır. Ben, dost gibi görünerek onlardan yararlanıyor, böylece bana karşı olan fitne ve fesatçılardan kendimi koruyorum ve kurtarıyorum. Eğer onların Haleb’ten uzaklaştırılması, sizce gerekli görülüyorsa o takdirde benden daha kuvvetli birinin Haleb’e gönderilmesi gerekir, o zaman ben de ona yardımcı olurum.” Sevim (Sibt İbnü’l-Cevzî), 1998: 22

⁴³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: .Sevim (Sibt İbnü’l-Cevzî), 1998: 22,23, Sevim, 2000b: 42,43

⁴³⁵ Sevim (Sibt İbnü’l-Cevzî), 1998: 23, İbnü’l-Esîr, 1987b: 65

başarısının anlamı ise büyüktü. Zira bu sayede Haleb bölgesi güvence altına alındığı gibi Bizans'ın Antakya'daki savunma hattı da zarar görmüş oldu.⁴³⁶ Ayrıca Harun, Artah'tan sonra bölgenin bir diğer önemli kalesi olan İmm Kalesi'ni de fethetti.⁴³⁷

Bizans İmparatorluğu, bu dönemde gerek Kuzey Suriye'deki Türkmen gerekse Anadolu'daki Selçuklu akınları yüzünden oldukça zor bir vaziyette kalmıştı. Bizans'ı içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtarmak için harekete geçen kişi ise yeni İmparator IV. Romanos Diogenes oldu.⁴³⁸ Nitekim askerî aristokrasiye mensup bir imparator olan Romanos Diogenes, 1068 yılında kalabalık bir orduyla sefere çıktı. Anadolu toprakları üzerinden Kuzey Suriye'ye gelen Bizans İmparatoru, zamanında Harun'un fethettiği Artah ve İmm kalelerini ele geçirip,⁴³⁹ Haleb'i yağmaladıktan sonra Menbic üzerine yürüdü ve burayı kuşatmaya başladı. Menbic, Haleb ile Anadolu arasında son derece stratejik öneme sahip bir kaleydi.⁴⁴⁰ Dolayısıyla imparator ısrarla kuşatmasını sürdürüyordu. Bu baskı karşısında daha fazla dayanamayan

⁴³⁶ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 6,7, Sevim, 2000b: 43

⁴³⁷ Sevim, 2000b: 43

⁴³⁸ İmparator X. Konstantinos Dukas'ın ölümünden sonra (1067) oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos'un genç yaşta olmaları sebebiyle karısı Eudokia, kral naibi olarak tahta geçmişti. Fiili anlamda idare ise sivil aristokrasinin güçlü ismi Mikhail Psellos ile imparatorun kardeşlerinden biri olan Caesar Ioannes Dukas'ın elindeydi. Ancak bu dönemde meydana gelen askerî başarısızlıklar sivil aristokrasinin gücünü olumsuz yönde etkilemişti. Nitekim X. Konstantinos Dukas zamanında orduyu ihmâl eden bir politika takip edilmesi nedeniyle İtalya'da Normanlar, Balkanlarda birtakım Türk gurupları, kuzeybatıda Macarlar, kuzeydoğuda Uzlar ve Kumanlar güçlenmişti. Bilhassa da İran ve Irak'ta hâkimiyet kuran Selçuklular oldukça güçlenmiş ve Bizans'ın batı sınırına dayanmışlardı. Dolayısıyla bu durum Bizans'daki mevcut sivil idarenin nüfuzunu zayıflatırken, muhalefetin elini kuvvetlendiriyordu. Hatta Psellos'un dostu olan Patrik Ioannes Ksiphilinos da muhalefetin görüşlerini desteklemeye başlamıştı. Çünkü onlara göre, Bizans'ı içinde bulunduğu zor durumdan kurtarabilmek için, idareye bir imparatorun gelmesi gerekiyordu. Dolayısıyla İmparatoriçe Eudokia, hem ölen eşi X. Konstantinos Dukas'ın vasiyetine, hem de Psellos ve Caesar Ioannes'in itirazlarına rağmen Kappadokyalı bir asilzade olan General Romanos Diogenes ile evlenmeye karar vermişti. Nitekim Peçeneklere karşı önemli başarılar elde etmiş olan Romanos Diogenes, askerî partide mühim bir nüfuz ve itibara sahip bir kişiydi. İmparator olduktan sonra ilk işi ise, Selçuklu akınlarına karşı harekete geçmek oldu. Ancak onun imparator olmasını bir türlü kabullenemeyen Psellos, Romanos Diogenes'in Selçuklulara karşı giriştiği askerî harekâtı bir hata olarak görmüştür. Nitekim sivil kanadın bu güçlü ismi Khronographia'sında Romanos Diogenes ve icraatları hakkındaki olumsuz fikirlerini dile getirmekten de çekinmemiştir. (Bkz: Ostrogorsy, 1999: 318, T. Gregory, 2011: 248, Attaleiates, 2008: 108,109, Zonaras, 2008: 121vd, Psellos, 1998: 221vd., Baştav, 1971:s.35)

⁴³⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1998: 27, Abu'l-Farac, 1999: 319, [Attaliates, Bizans İmparatorunun Menbic'i ele geçirdikten sonra Artah kalesini fethettiğinden bahsediyor. (Bkz: Attaleiates, 2008:124,125)]

⁴⁴⁰ Le Strange, 1930: 107

Menbic halkı ise, şehri boşaltmaya ve Haleb'e sığınmaya karar vermişti.⁴⁴¹ Öte yandan Amertice (Amertikes) adlı bir Türk beyi⁴⁴², Bizans birliklerine karşı mücadeleye devam etti. Ancak o da, daha fazla direnemeyerek teslim olmak zorunda kaldı.⁴⁴³ Böylece Menbic, Bizans'ın eline geçmiş oldu. (1068/1069)⁴⁴⁴

Bizans ordusunun Haleb ve çevresinde yarattığı tahribat bu defa bölge emîri Mahmud'u telaşlandırmıştı. Dolayısıyla Mahmûd, onlara karşı hücumla geçmek için hazırlıklara başladı ve bilhassa da Harun'dan destek almayı ihmâl etmedi. Nihayetinde Bizans ordusuna karşı harekete geçen Mahmud, ilk çarpışmada Harun'un da yardımı sayesinde galip gelmeyi başardı. Romanos Diogenes bu sırada Menbic Hisarı'nda buluyordu. Ancak askerlerinin yenildiği haberini alır almaz yanında bulunan kuvvetlerle birlikte onların yardımına gitti. Bunun üzerine Mahmûd ve Harun, İmparator'un karargâhını kuşatma altına aldılar. Çevresi Türkmen ve Arap kuvvetleri tarafından sarılan İmparator, ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştı.⁴⁴⁵ Zira Harun'un ve Mahmûd'un birlikleriyle çarpışmaya giren İmparator, yenilgiye uğramıştı. Ancak İmparator, bir gece aniden Türkmen ve Arap askerlerinin çadırlarına saldırı düzenleyerek bunları ateşe verdi ve bu sırada oluşan panik anından faydalanarak da kaçmayı başardı.⁴⁴⁶ Böylece kuşatmadan kurtulan İmparator, tekrar Menbic'e geldi. Buradan da Haleb'in kuzeyindeki Azaz Kalesi'ni almak için harekete geçti. Fakat bir taraftan Türkmen ve Arap birliklerinin saldırılarının devam etmesi, diğer taraftan da orduda kıtlık ve vebanın baş göstermesi Bizans İmparatoru'nun Azaz Kalesi'ni fethine mâni oldu. Daha sonra ise İmparator Romanos Diogenes bölgeden ayrıldı.⁴⁴⁷

Hanoğlu Harun ve Mahmûd arasındaki ilişki de bir süre sonra bozuldu. Nitekim hangi sebepten ötürü Mahmûd ile arasının açıldığı bilinmeyen Harun,

⁴⁴¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 27, Sevim, 2000b: 44

⁴⁴² Attaleiates, bu emîrin Selçuklu hanedanına mensup olduğu belirtiyor. (Bkz: Attaleiates, 2008:116), Yinanç ise, bu beyin adının Umur Tekin olduğunu ifade ediyor. (Bkz: Yinanç, 1944: 66)

⁴⁴³ Attaleiates, 2008: 117, Sevim, 2000b: 44

⁴⁴⁴ Attaleiates, 2008: 117, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 27, Abu'l-Farac, 1999: 319, Urfalı Mateos, 2000:137, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 7, İbnü'- Esîr, 1987b: 68, Azîmî, 2006: 22

⁴⁴⁵ Attaleiates, 2008: 119,120, Sevim, 2000b: 45

⁴⁴⁶ Sevim, 2000a: 45

⁴⁴⁷ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 7, Attaleiates, 2008: 122,123, Sevim, 2000b: 46

onu bertaraf etmek için birkaç girişimde bulunmuş, fakat istediği sonucu elde edememişti. Bunun üzerine kendini güvende hissetmeyen Harun, emrindeki kuvvetlerle birlikte Sur şehrine gitti. Sur'un hâkimi Kadı Aynüddeve Ebu'l-Hasan b. Ebû Ukayl, Harun'un gelişinden memnuniyet duydu ve ona karşı çok iyi davrandı. Zira kendisi bu sırada metbû olan Mısır Fâtımî Halifeliği'ne karşı isyan halindeydi ve bu sebeple Harun'un gücünden faydalanmak istiyordu. Ancak Harun bir müddet sonra Fâtımî Halifesi'nin Sur şehri üzerine gönderdiği Bedr el-Cemâlî'nin sahte hoşgörüsüne kanarak onun tarafına geçti. Aynüddeve de Harun'un bu tavrı karşısında sessiz kalmadı. Nitekim onun Türkmenlerinden bir kısmıyla bağlantı kuran Aynüddeve, şu sözlerle onları Harun'a karşı kışkırttı. "Biliyorsunuz ki ben, emîrinize iyilikler yaptım, pek çok mal ve para verdim. Fakat o, buna karşılık bana iyi davranmayıp benim bu ihsanlarıma yakışır bir tavır takınmadı. Sizin, benim için yapacağınız şey, onu öldürmenizdir. Buna karşılık ben, sizlere pek çok para veririm."⁴⁴⁸ Sonuçta Aynüddeve'nin bu sözlerinden etkilenen iki Türkmen Harun'u öldürdüler ve başını Aynüddeve'ye götürdüler. Harun'un bu şekilde öldürülmesinin ardından ona bağlı Türkmenler ise, Bedr el-Cemâlî'ye katıldılar. (1070/1071)⁴⁴⁹

Hanoğlu Harun'dan başka Sultan Alp Arslan'ın ünlü kumandanlarından Bekçioğlu Afşin de Suriye topraklarına girmiştir. Esasen Afşin, daha sonra da bahsedeceğimiz gibi, Ahmed-şah ve Gümüş-tigin gibi Selçuklu emîrleriyle birlikte Anadolu yönünde akınlar düzenlemekteydi. Ancak bu sırada Gümüş-tigin ile kavga eden Afşin, onu öldürdü ve dolayısıyla Sultan tarafından cezalandırılmaktan korktuğu için de Bizans topraklarına yöneldi. Nitekim Afşin, bu akın faaliyetleri esnasında Haleb bölgesine de giderek burada istilâya uğramadık bir yer bırakmadı. (1067/1068) Fakat Alp Arslan'ın kendisini affetmesi üzerine Kuzey Suriye'de daha fazla kalmayan Afşin, akınlar sırasında elde ettiği pek çok ganimetle birlikte bölgeden ayrıldı.⁴⁵⁰ Öte yandan Büyük Selçuklu Devleti'nin ileri gelen emîrlerinden birisi olan Sunduk

⁴⁴⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 34

⁴⁴⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 34, Sevim, 2000b: 47

⁴⁵⁰ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 6, Sevim, 1990a: 10

et-Türkî de Anadolu'ya akınlar düzenlediği dönemde Kuzey Suriye topraklarına girmişti. Bu cümleden olarak; Sunduk, Anadolu'dan gelip Urtîk'ten Cezr'e, Maarretünnûman, Kefertab, Hama ve Rafeniyye'ye kadar Haleb topraklarına⁴⁵¹ girdi ve buralarda yağma hareketinde bulundu. Emîr Mahmud'un kendisine verdiği armağanları alan Sunduk, kış mevsiminin sona ermesinin ardından da Kuzey Suriye'den ayrılıp tekrar Anadolu'ya yöneldi. (1069/1070)⁴⁵²

Bu arada şunu da vurgulamak gerekir ki, Türkmenlerin Suriye'deki faaliyetleri, Mirdâsoğulları Emîrliği'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olmayı kabul etmesinde de mühim bir rol oynadı. Çünkü Mirdâsoğulları her geçen gün Suriye topraklarında kuvvetlenen Türkmenleri durdurabilmek için bir şey yapamıyorlardı. Ayrıca metbû olarak tanıdıkları Fâtımî Halifeliği de onları bölgeden uzaklaştıracak herhangi bir müdahalede bulunamıyordu. Dolayısıyla Mirdâsoğulları Emîrliği Kuzey Suriye'deki varlıklarını koruyabilmek amacıyla Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh adlarına hutbe okutmayı tercih etti.⁴⁵³ Nitekim Mahmud, bu kararını emîrliğinin ileri gelenlerine şu sözlerle açıkladı: "Mısır Fâtımî Devleti artık çökmüş bulunuyor. Hâlbuki bu Selçuklu Devleti, yeni olup sağlam, güçlü ve kuvvetli bir hâkimiyete sahiptir. Biz, kanlarını, kendi Sünnî mezhepleri uğruna akıtmayı helâl sayan bu devletin korku ve tehdidi altında bulunuyoruz. Benim fikrime göre, bizim söz ve çok para sarf etmemizin işe yaramayacağı bir zamanın gelmesi korku ve endişesiyle böyle beklemeden hutbeyi onlar adına okutalım." Haleb emirliğinin ileri gelenleri ise Mahmud'un bu sözlerini yerinde bularak kabul ettiler.⁴⁵⁴ Diğer taraftan bu sıralarda Kilâboğulları da "Dimaşk ve yörelerinde Halife ve Sultan adlarına Sünnî hutbesi okutacaklarına" dair karar almışlardı.⁴⁵⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî ise bu hususta Vezir İbn Cüheyr'in önemli bir etkisi olduğunu söylemektedir. Zira onun ifadesine göre; İbn Cüheyr, daha önceden Arap emîrlere mektuplar yazarak onları

⁴⁵¹ Hudûdü'l-Âlem, 2008: 110

⁴⁵² Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 7

⁴⁵³ Sevim, 2000b: 55

⁴⁵⁴ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 8, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1998: 33, İbnü'l-Esîr, 1987b: 70

⁴⁵⁵ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1998: 33

Halife ve Sultan adlarına Sünnî hutbesi okutmaları hususunda iknâ etmiştir.⁴⁵⁶

Mahmûd Haleb'te Sünnî hutbesi okutma kararını resmen Halife ve Sultan'a bildirdikten sonra, onlar tarafından kendisine hil'atler gönderilmiştir.⁴⁵⁷ Ayrıca Abbâsî Halifesi, Mirdâsî emîrine bazı lâkaplar da vermiştir.⁴⁵⁸ Öte yandan Haleb'e bağlı yerlerdeki müezzin ve hatipler, Sünnî simgesi siyah cübbeler giyip Halife el-Kâim ve Sultan Alp Arslan, ardından da Emîr Mahmud adlarına Sünnî hutbesi okumaya başlamışlardır.⁴⁵⁹

Görüldüğü gibi, Mirdâsoğullarının bağımsızlıklarını ilân ettikleri dönemden itibaren sadece temsili olarak devam eden Haleb'teki Fâtîmî hâkimiyeti böylece son bulmuş oldu.⁴⁶⁰ Ancak Hamdaniler zamanından beri İmamiyye Şîasına mensup olan Haleb halkının çoğunluğu, Sünnî hutbesi okutulmasını benimsemekte zorlanmışlardır.⁴⁶¹ Hatta bu hususta bazı zamanlar tepkilerini göstermekten de geri durmamışlardır.⁴⁶² Öte yandan Haleb'te Selçuklu hâkimiyetinin tam olarak kabullenilmemesi, Sultan Alp Arslan'ın da bizzat Haleb'e kadar gelip burayı kuşatmasına sebep olmuştur. Nitekim ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi, Mısır'a karşı sefere çıkan Alp Arslan, bu sırada Mahmûd'un huzuruna gelmemesi üzerine Haleb'e

⁴⁵⁶ İbn Cühey'r'in, Emîr Mahmûd ile Dimaşk ve Arap ileri gelenlerine, "Halife ve Sultan adlarına Sünnî hutbesi okutmalarını, bu sebeple kendilerine iyi muamele yapılacağını, sultanın askerlerinden ve Türkmenlerden kendileri için aman alınacağını" bildirmiş, onlar da vezire olumlu cevap vermişlerdi. Bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 33

⁴⁵⁷ Nâkibü'n-nükaba Ebû'l-Fevâris Tırad b. Ali ez-Zeynebî, beraberinde halife el-Kaim Bi Emrillâh ve sultan Alp Arslan'ın hil'atleri olduğu halde Haleb'e gelmiştir. [Bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 8, İbnü'l-Esîr, 1987b: 70]

⁴⁵⁸ Halife, Mahmûd'a "Emîrû'l-ecell, Hüsamû'd-devleti'l-Abbasiyye, Zaîmu cüyûşî's-Şâmiyye, Tâcû'l-mülûk, Nâsirû'd-dîn, Şerefû'l-ümme, Zü'l-hasebeyn ve Hâlisatü Emîri'l-Mümi'nîn" lakaplarını vermiştir. [Bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 8]

⁴⁵⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 33, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 8, İbnü'l-Esîr, 1987b: 70, Azîmî, 2006: s.22

⁴⁶⁰ Sevim, 2000b: 56

⁴⁶¹ Sauvaget, 1997: 119, Köymen, 1998: 152, Turan, 1965: 115, Kara, 2007: 99

⁴⁶² Kaynaklardaki ifadeye göre; Haleb halkı, camilerde Sünnî hutbesinin okutulması üzerine tepki göstermişlerdir. Bu durum karşısında Emîr Mahmûd ise, ertesi hafta Cuma günü İbn Han ve Oğuzlarını cami kapısına koyarak onlara "Kim camii terk eder ve namaz kılmazsa onu öldürün" demiştir. Haleb ileri gelenleri, Mahmûd'un bu sözlerini duyunca herhangi bir kargaşa yaşanmasına engel olmak için Mahmûd'un yanına gitmişler ve ona "Bizim Oğuzlara ihtiyacımız yoktur, sizin dediklerinizi biz yaparız" demişler ve daha sonra camiye giderek hutbe okununcaya kadar kapıda beklemişlerdir. [Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 34, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 8] Öte yandan halk namazı kıldıktan sonra camideki hasırları almışlar ve "Bu Ali b. Ebû Tâlib'in hasırıdır, bunun yerinie Ebû Bekr'in hasırının serilip üzerinde namaz kılınması gerekir" demişlerdir. [Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 34, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 8, İbnü'l-Esîr, 1987b: 70]

doğru ilerleyip burayı kuşatmış ve sonuçta Mahmûd da bir kez daha Selçuklu Sultanı'na itaatini arz etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁴⁶³

Öte yandan buraya kadar vermeye çalıştığımız bilgileri genel olarak şu şekilde değerlendirebiliriz: Suriye topraklarına giren Türk emîrleri, bu bölgede mühim faaliyetlerde bulunmuşlardır. Meselâ Hanoğlu Harun, Mirdâsî emîrleri Atiyye ve Mahmûd arasında geçen mücadelede, kazanan tarafın belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk gibi Türk emîrleri, Suriye topraklarına düzenledikleri akınlarda bol miktarda ganimet elde etmelerine rağmen, bu bölgede herhangi bir kalıcı fetih gerçekleştirememişlerdir. Fâtımî Halifeliği ve bölgedeki Arap kabileleri ise, Türk emîrlерinin bu ilerleyişlerini durdurabilmek adına herhangi bir müdahalede bulunamamışlardır. Nitekim daha önce de pek çok kereler bahsettiğimiz gibi bu dönemde zor günler geçiren Fâtımîler, Türkmenlere karşı doğrudan bir ordu sevk edemedikleri gibi, Halife el-Mustansır'ın, Hanoğlu Harun'u Kuzey Suriye'den uzaklaştırmasını istediği Mirdâsî Emîri Mahmud da buna cesaret edememiştir. Diğer taraftan Türkmen beylerinin Suriye'ye gelişleri, Bizans İmparatorluğu'nu da tedirgin etmiştir. Çünkü bu beyler yeri geldiğinde Suriye sınırındaki Bizans topraklarına da akınlar düzenlemişlerdir. Hatta bu beylerden Hanoğlu Harun daha önce de değindiğimiz üzere, Bizans hâkimiyetindeki Haleb'e bağlı, son derece stratejik öneme sahip Artah ve İmm kalelerini geçici bir süreliğine de olsa ele geçirmeyi başarmıştır. Diğer taraftan Suriye'deki Türkmen akınları yukarıda da belirttiğimiz gibi Miradâsoğulları Beyliği'nin Selçuklu hâkimiyetini tanımasında da önemli bir rol oynamıştır. Nitekim bölgedeki Türkmen akınları karşısında zor durumda kalan Mirdâsî Emîri Mahmûd, bu vesileyle İslâm dünyasındaki en güçlü iktidarın Büyük Selçuklu Devleti olduğunu anlamış ve Fâtımî vassallığı yerine Selçuklulara tâbi olmayı tercih etmiştir Dolayısıyla bu kararın bir neticesi olarak da Haleb'de Şîî hutbesi yerine Sünnî hutbesi okutmaya başlamıştır. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, Türkmenlerin,

⁴⁶³ İbnü'l-Esîr, 1987b: .69, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 9, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 35,36

Suriye'deki akın faaliyetleri, ileride bu topraklar üzerinde gerçekleştirilecek fetihlere de zemin hazırlamıştır.⁴⁶⁴

2) Nâvekiyye (Yavgiyye) Türkmenlerinin Fâtımî Hâkimiyetindeki Filistin Topraklarına Girişleri

a) Kızılı Bey Liderliğindeki Faaliyetler:

Hanoğlu Harun, Sunduk ve Afşin'in Kuzey Suriye'de faaliyetlerde bulundukları sıralarda Nâvekiyye veya Yavgiyye adlı Türkmen grubu da Mısır Fâtımî Halifeliği'nin hâkimiyetindeki Filistin topraklarına girmişti.⁴⁶⁵ Bu Türkmenler Filistin'e gelmeden önce ise, Alp Arslan'ın eniştesi Erbasgan'ın kumandasında Anadolu'ya akınlar düzenliyorlardı. Fakat Erbasgan, ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi, Sultan'a karşı itaatsizlik edip ardından da Bizans İmparatorluğu'na sığınınca, ona bağlı Türkmenler de dağılmışlardı. Nitekim bunların bir kısmı Anadolu'ya akınlar düzenlemeyi sürdürürken diğer bir kısmı da Filistin'e gitmeyi tercih etmişti.⁴⁶⁶ İşte bu Türkmen grubu İbnü'l Adîm'e göre Filistin'e gelen ilk Türk unsuruydu.⁴⁶⁷

Bu Türkmenler, başbuğ mevkiine sahip olan Kızılı et-Türkî ile Uvakoğlu Atsız ve kardeşleri, Şöklü ve Hanoğlu Harun'un adı belirtilmeyen bir yeğeninin idaresinde Dimaşk dolaylarına geldiler. İlk olarak da Fâtımî Halifeliği'nin Akkâ Valisi Bedr el-Cemâlî ile işbirliği yaptılar. Nitekim bu sıralarda göçebe Arap kabilelerinin saldırısına uğramış olan Bedr el-Cemâlî, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmek için bölgeye gelen Türkmenlerden yardım istedi. Onlar da bu talebe olumlu bir cevap vererek, Bedr el-Cemâlî'nin Araplar karşısında galip gelmesini sağladılar. Türkmenler bu desteklerine karşılık olarak da Bedr el-Cemâlî'den para istediler. Fakat o, bu isteğe "Bende para yok, ben Araplara hâkim değilim, sizlere Suriye'de ıktâ da veremem. Ancak siz, Arapları yağmalamakla yetinin" şeklinde bir cevap verdi. Bunun üzerine Türkmenler, Bedr el-Cemâlî'ye; "Biz, bu toprakları kendi

⁴⁶⁴ Sevim, 2000b: 61

⁴⁶⁵ Sevim, 2005e: 49

⁴⁶⁶ Sevim, 2005e: .49,50

⁴⁶⁷ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 13

kılıcımız sayesinde ele geçirdik” diyerek, Taberiyye tarafına gittiler ve buradaki toprakları kendi aralarında paylaştılar.⁴⁶⁸ Bedr el-Cemâlî ise onların bu hareketi karşısında oldukça telâşlandı. Dolayısıyla o, zamanında anlaşmazlık yaşadığı Arap kabileleriyle, bu defa Türkmenlere karşı işbirliği yaptı. Bu cümleden olarak, Bedr el-Cemâlî ile anlaşılan göçebe Arap kabileleri, Türkmenlerin yerleştiği Taberiyye’ye yakın bölgeye gelip konakladılar. Arap kabilelerinin buraya gelişlerinden huzursuz olan Türkmenler ise bir gece onların üzerlerine baskın düzenleyerek pek çoğunu tutsak alıp, bir kısmını da öldürdüler. Böylece Arap kabilelerinin yarattığı tehlikeden kurtulmayı başaran Türkmenler, tekrar Taberiyye’ye döndüler. Ancak onlardan bir kısmı burada da kalmayarak Trablus tarafına gitmeyi tercih etti (1071)⁴⁶⁹

Öte yandan Kızılı Bey, Bedr el-Cemâlî’yi Sur şehri civarında da zor bir durumda bırakmıştı. Zira Fâtımîlere karşı isyan eden ve bu sebeple de Bedr el-Cemâlî tarafından kuşatma altına alınan Sur Valisi Aynüddeve, bu zor vaziyetten kurtulabilmek için Kızılı Bey’den kendisine yardım etmesini istemişti. Ancak Kızılı Bey, taktik gereği doğrudan Bedr el-Cemâlî’nin üzerine yürümek yerine, onun idaresindeki Sayda şehrini kuşatmayı tercih etti. Bu taktik ise sonuç vermekte gecikmedi. Nitekim Bedr el-Cemâlî, Sayda’yı savunmak için Sur şehrindeki kuşatmayı kaldırdı. Bunun üzerine Kızılı Bey de Sayda kuşatmasını daha fazla devam ettirmeyerek oradan ayrıldı. Böylece Aynüddeve, Türkmenlerin yardımı sayesinde kurtulmuş oldu.⁴⁷⁰

Mirdâsî Emîri Mahmûd ise, Nâvekiyye Türkmenlerinden yardım isteyen diğer bir kişi idi. Çünkü bilindiği gibi Mahmûd, Hanoğlu Harun’un desteği sayesinde ele geçirdiği Haleb şehrindeki hâkimiyetini, uzun zamandan beri amcası Atiyye’ye karşı korumaya çalışıyordu. Nitekim Atiyye’nin son icraatı Antakya Dükü ve Kilâboğullarıyla işbirliği yaparak Haleb’e bağlı Maarretü Masrîn’i yağmalamak olmuştu. Mahmûd ise bu sıralarda Fâtımî hâkimiyetindeki Dimaşk üzerine sefere çıktığı için herhangi

⁴⁶⁸ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1998: 41

⁴⁶⁹ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1998: 41

⁴⁷⁰ Sevim, 2005e: 51, [İbnü’l-Esir, bu yardımın (1069/1070) yılında gerçekleşmiş olduğunu belirtir. (Bkz: İbnü’l-Esir, 1987b: 68)]

bir şey yapamamıştı. Fakat Atiyye'nin bu akın faaliyetini haber alır almaz seferi bırakıp Haleb'e döndü ve gerekli savunma tedbirlerini almaya başladı. İşte bu sırada Kızlı et-Türkî ve beraberindekilerle bağlantı kurarak onlardan kendisine yardımcı olmalarını istedi. Onlar da Mahmûd'un bu talebini kabul etti. Nihayetinde Kızlı Bey ve yanındakiler, Mahmûd'un Atiyye'yi yenmesinde mühim bir rol oynadılar. Mahmûd ise, bu desteği karşılıksız bırakmayarak Türkmenlere at ve para verdi. (1071)⁴⁷¹

Türkmenler daha sonra Taberiyye Gölü'nün doğusundaki verimli Belkâ topraklarını ele geçirip, bölgede yer alan ve Arapların erzak deposu olarak kullandıkları Nâman Kalesi'ni fethettiler. Çok geçmeden de Taberiyye üzerinden güneye inerek Kudüs'ün batısındaki Remle'yi işgal ettiler. Fakat burası yoksul ve harap bir vaziyetteydi. Dolayısıyla Türkmenler hiç vakit kaybetmeden Remle'yi imar edip yeniden canlandırdılar.⁴⁷²

Nâvekiyye Türkmenleri bir süre sonra, Fâtımî Valisi İbnü'l Münzevî'l Kitâmî'nin idaresindeki Dimaşk'ı kuşattılar. Ancak zor durumda kalan İbnü'l Münzevî kendilerine barış teklif edince kuşatmayı kaldırıp bölgeden ayrıldılar.⁴⁷³ Daha sonra da Bedr el-Cemâlî'nin yönetimindeki Akkâ'yı kuşattılar. Lâkin bu sırada Kızlı Bey vefat etti. Ancak kuşatma yine de sürdürüldü. Zira isminin Atsız olduğu tahmin edilen Türkmen Bey'i⁴⁷⁴ bölgeye gelerek Kızlı Bey'in görevini devralmıştı. Bu arada Türkmen kuvvetleri de Sur başta olmak üzere bölgedeki bazı şehirlere akınlar düzenlediler. Öte yandan Akkâ kuşatması oldukça uzamıştı. Zira Bedr el-Cemâlî, şehre deniz tarafından yiyecek maddesi yolladığı için halk kuşatma yüzünden herhangi bir erzak sıkıntısına düşmüyordu. Dolayısıyla moralleri bozulan Türkmenler sonuç alamadıkları bu kuşatmayı daha fazla sürdüremeyerek Filistin'e geri döndüler. Diğer taraftan bu Türkmenlerden bazıları, Mısır yönüne hareketle

⁴⁷¹ Sevim (İbnü'l Adîm), 2000a: 13, Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1998: 41

⁴⁷² Remle'ye gelen Türkmenler, burayı imar ettiler. Nitekim boş toprakları ektiler ve zeytinliklere bakmak için çevre yörelerden çiftçiler getirttiler. Bunun sonucunda o yıl inanılmaz bir verim elde ettiler. Hatta elde ettikleri gelirlerden, tâbi oldukları Büyük Selçuklu Devleti hazinesine 30 bin altın ödediler. Rivayete göre ise, Türkmenler, bir mevsimde 300 bin altın değerinde zeytin satmışlardır. Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1998: 41,42

⁴⁷³ Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1998: 46

⁴⁷⁴ Sevim, 2005e:54

Suriye yolu üzerindeki Belbeys'e ulaştılar ve Mısır'a bağlı birtakım yerleri yağmaladılar. Ancak kendileri ve hayvanları için gerekli yiyecek maddeleri bulamamalarından ötürü daha fazla ilerleyemeyerek, Filistin'e dönmek zorunda kaldılar.⁴⁷⁵

Görüldüğü gibi Filistin topraklarına gelen Türkmen beyleri de tıpkı Suriye'deki Türk emîrleri gibi mühim faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu cümleden olmak üzere Filistin topraklarına giren ilk Türkmen grubunun başı olan Kızılı Bey, Fâtımî Halifeliği'nin Akkâ Valisi Bedr el-Cemâlî'ye Arap kabilelerinin isyanlarının bastırılmasında yardımcı olmuştur. Öte yandan Kızılı Bey ve beraberindeki Türkmenler bu topraklarda ilk Türk beyliğini kurmayı başarmışlardır. Fâtımî Valisi Bedr el-Cemâlî ise Filistin'e giren Nâvekiyye Türkmenlerinin ilerleyişini engelleyememiştir.⁴⁷⁶

b) Atsız'ın Türkmenlerin Başına Geçmesi ve Kudüs'ü Fethi

Kızılı Bey'in vefatından sonra onun yerini alan Atsız, Fâtımî idaresindeki Filistin'in merkezi Kudüs'ü zapt etmek için derhal harekete geçti. Ancak Türkmen beyi, bu kutsal şehri savaşmadan ele geçirmek istiyordu.⁴⁷⁷ Hatta bu niyetini de bir mektupla Bağdat'a bildirmişti. Nitekim Atsız, bu mektupta; "Fethedeceği Kudüs'ün halkını savaşıp öldürmeyeceğini, çünkü Tanrı'nın bu şehre karşı savaşmasını haram kıldığını, ancak burada Abbâsî Halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adlarına Sünnî hutbe okutmak istediğini" açıkça dile getirmişti.⁴⁷⁸

Öte yandan Atsız'ın Kudüs'ü kuşatması, şehirde fiyatların artmasına ve halkın zor bir duruma düşmesine sebep oldu. Bu arada Kudüs'te Fâtımîlerin temsilcisi olarak Türk asıllı bir valinin bulunması, Atsız'a mühim bir avantaj sağladı. Zira bu vali Türkmen beyine karşı ciddi bir direniş göstermedi⁴⁷⁹ ve ona şöyle bir haber gönderdi."Ben, sizlerden olduğum için size asla karşı koymayacağım. Eğer canıma, mal ve parama aman verirsen o

⁴⁷⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 46

⁴⁷⁶ Sevim, 2000b: 61,62

⁴⁷⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 7, Sevim, 2000b: 65, Koca, 2011a: 116

⁴⁷⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 7

⁴⁷⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 7, Sevim, 2000b: 65, Koca, 2011a:116

takdirde bu şehri sana teslim edip kaleden iner senin yanına gelip otururum.”⁴⁸⁰ Valinin bu teklifini olumlu karşılayan Atsız, böylece bütün Müslümanlar için kutsal sayılan Kudüs’ü savaşmadan almış oldu. (1071)⁴⁸¹

Nihayetinde şehre giren Atsız, Türk devlet geleneklerine uygun hareket ederek din, soy ve kültür farkı gözetmeden bütün Kudüs halkına karşı büyük bir hoşgörüyü yaklaştı.⁴⁸² Nitekim Sıbt İbnü’l Cevzî’nin ifadesine göre; “Atsız, şehirdeki herkese aman verdiğini münâdîlerle halka ilân etti. Şehirde bulunan pek çok malları yağmalattırmadığı gibi, halkı ve mallarını koruyan muhafızlar da görevlendirdi; böylece halk, hiç beklemediği bir tutum ve davranışla karşılaştı ve buna çok memnun olup sevindi. Bu arada Atsız, şehir camilerinde Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adlarına hutbe okuttu. Daha sonra da kente ait kale ve yerleri birer birer fethetti.”⁴⁸³ Diğer taraftan Türkmen Beyi Atsız; ailesi, yakın çevresi ve beraberindeki hazineyle birlikte, kaledeki ünlü Davud burcuna yerleşti. Neticede Filistin’de kurulan küçük Türkmen beyliği, Atsız’ın başkenti Remle’den Kudüs’e nakletmesiyle birlikte, Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlı bir Selçuklu melikliğine dönüşmüş oldu.⁴⁸⁴

Atsız, Kudüs’ün ele geçirilmesinden sonra ise, Suriye’nin merkezi şehirlerinden birisi olan Dimaşk’a yöneldi ve burayı kuşatma altına alarak, şehir halkının teslim olmasını sağlamaya çalıştı. Gerçekten de o, Dimaşk’a bağlı kasabaları tahrip edip, şehre erzak gönderilmesine mâni olarak halkı çok müşkül bir durumda bıraktı. Fakat Atsız, bütün bu yıldırma taktiklerine rağmen Dimaşk’ı ele geçiremedi. (1071) Lâkin ileride de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi buraya bağlı yerleri tahrip etmeye ve sıkıştırmaya devam ettiği gibi⁴⁸⁵ Sultan Melikşâh döneminde, bölgede daha aktif bir rol oynadı.

⁴⁸⁰ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 7

⁴⁸¹ İbnü’l-Esîr, 1987b: 74, Urfalı Mateos, 2000: 170, Sevim (İbnü’l-Kalânîsî), 2008: 7, Sevim, 2000b: 65, Turan, 1965: 143 Buhl, 1997: 957, [Sıbt İbnü’l-Cevzî ise Kudüs’ün ele geçirilme tarihini, 1073/1074 olarak veriyor. Bkz: Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 7]

⁴⁸² Koca, 2011a: 116

⁴⁸³ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 7

⁴⁸⁴ Sevim, 2000b: 65,66

⁴⁸⁵ İbnü’l-Esîr, 1987b: 74, Müneccimbaşı, 2000: 214

3) Sultan Alp Arslan'ın Yarım Kalan Mısır Seferi

Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Alp Arslan, ilk olarak Anadolu ve Kafkasya bölgelerine seferler düzenlemiştir. Gerçekten de ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi bu topraklar üzerine başarılı seferler gerçekleştiren Sultan Alp Arslan'ın, batı yönündeki diğer bir hedefi ise, Mısır olmuştur. Çünkü Sultan Alp Arslan da amcası Tuğrul Bey'den sonra, "Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasının birlik ve bütünlüğünü sağlayabilmeyi" kendisine başlıca amaç edinmişti. Nitekim Sultan Alp Arslan zamanından kalan bazı paralardan anlaşıldığına göre, kendisi "el-Muazzam Şahinşah el'Azam el-Melik el-Maşrık ve'l Magrib" unvanını kullanmıştır.⁴⁸⁶

Alp Arslan'ı bu amacına ulaştırabilecek fırsat ise, tabiri caizse kendiliğinden önüne geldi. Nitekim Mısır'ın idaresini ele geçirmek isteyen Fâtımî Veziri Nâsırüddeve Ebû Ali el-Hasan b. Hamdan bu sebepten ötürü rakip emîrler ve Halife el-Mustansır ile çatışmaya girmiş⁴⁸⁷ ve bu çatışma sırasında zor durumda kalınca da çareyi Sultan Alp Arslan'ı Mısır'a davet etmekte bulmuştu. Kadı Ebû Cafer Muhammed b. Ahmet el-Buhari'yi, Selçuklu Sultanı'na elçi olarak gönderen Nâsırüddeve, ona "Ordusuyla birlikte Mısır'a gelmesini, Mısır'ı kendisine teslim edeceğini ve Şîî hutbeyi değiştirip Sünnî hutbe okutacağını bildirdi. (1070/1071) Tarihin önüne çıkardığı bu fırsatı kaçırmak istemeyen Alp Arslan ise, derhal hazırlıklarını

⁴⁸⁶ Alptekin, 1971: 437

⁴⁸⁷ Bu dönemde Mısır'da askerî güçler arasında bir iç savaş yaşanıyordu. Yukarı Mısır bölgesi (Said) Sudanlıların, Aşağı Mısır bölgesi (Bahire) Nasır ed-Devle İbn el-Hamdan'ın, Kahire şehriyse Türkler ile Magriblilerin tahakkümüne girmişti. (Bkz: Çelik, 2002: 748) Nitekim Fâtımî Halifesi el-Mustansır'ın annesi el Seyyide Rasad, Mısır'daki Türklerin gücünü kırmak için Zencilere destek vermişti. Bu sebeple Nâsır ed-Devle, Türklerle birlikte onlara karşı yürüyüşe geçmiş ve onları mağlup etmeyi başarmıştı. Ancak zaman içinde gücünü arttıran Nâsır ed-Devle, bir süre sonra Türklerden bağımsız hareket etmeye başlamıştı.(1068/1069) Bu durumdan rahatsız olan Türkler ise, vezir Hatîr el-Mülk İbn Ebî Kudeyne vasıtasıyla Halife Mustansır'dan, Nâsır ed-Devle'yi Mısır'dan çıkarmasını istemişlerdi. Türklerin lideri ise Nâsır ed-Devle'nin damadı Esed ed-Devle İldeniz idi. Bunun üzerine Nâsır ed-Devle, el-Cize'ye gitti. Fakat Nâsır ed-Devle, onlar karşısında başarılı olamamış ve el-Buhayra'ya kaçmıştı. Bundan bir süre sonra ise Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ı Mısır'a davet etmişti. (Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 84 vd, Yazılıtaş, 2009:156vd) Öte yandan şunu da ifade etmek gerekir ki, İbnü'l-Adîm, Nâsır ed-Devle'nin Mısır'daki Yeldeniz el-Acemi ve öteki bazı emîrler ve Suriye'de bulunan Bedr el-Cemâlî ile anlaşmazlık yaşadığı için Alp Arslan'ı Mısır'a davet ettiğini ifade eder. (Bkz: İbnü'l-Adîm, 1989:13,14)

tamamlayarak yola çıktı.⁴⁸⁸ Öte yandan daha önce de bahsettiğimiz gibi, Türk emîrleri de bu sıralarda Mısır'ın savunma hattı olarak görülen Suriye ve Filistin topraklarına akınlar düzenleyerek Fâtımî Halifeliği'ni sıkıştırmaya devam ediyorlardı.

Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya giren Alp Arslan, Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan ve zamanında Tuğrul Bey'in kuşatıp alamadığı bu bölgenin en önemli kilit kalelerinden birisi olan Malazgirt Kalesi'ni fethedip, Erciş'i ele geçirdi.⁴⁸⁹ Bu arada Sultan Alp Arslan, daha önce de değindiğimiz ve ileride de bahsedeceğimiz gibi, eniştesi Erbasgan'ı takip etmesi için Afşin'i görevlendirdi.⁴⁹⁰ Daha sonra Diyâr-ı Bekr bölgesine gelen Selçuklu Sultanı, buradaki vassalı Mervânoğlu Nasr'ı huzuruna kabul etti.⁴⁹¹ Ardından da Bizans'ın yönetimindeki Tulhum ve Siverek kalelerini zapt etti. Sultan Alp Arslan, bundan sonra ise Bulgar Kralı Alusion'un oğlu Vasil'in idaresindeki Urfa önlerine geldi. (1071)⁴⁹² Sağlam surlarla çevrili olan Urfa, Anadolu'nun müstahkem mevkilerinden birisi idi. Dolayısıyla Selçuklu sultanı burayı ele geçirmek konusunda fazla ısrarcı olmadı ve kuşatmayı kaldırdı.⁴⁹³

Bu arada Sultan Alp Arslan, Fakih Ebû Cafer'i, Haleb hâkimi Mahmûd'a elçi olarak gönderdi ve ondan "Şerefüdevle Müslim b. Kureyş, İbn Vessab, İbn Mezyed, Türk ve Deylem hükümdarlarının heyet yollamak suretiyle itaat arz ettikleri gibi, kendisinin de huzuruna gelerek hizmette bulunup, bağlılığını bildirmesini istedi."⁴⁹⁴ Fakat Mahmûd, Sultan'dan çekindiği için bu emre riayet etmedi. Dolayısıyla Alp Arslan derhal Fırat'ı

⁴⁸⁸ Merçil, 2002: 612, Köymen, 2003: 25, Sevim, 2000b: 56,57

⁴⁸⁹ Urfalı Mateos, 2000: 138, Abu'l-Farac, 1999: 320, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 35, Köymen, 2003: 25, Turan, 1965: 118, Sevim, 2000b: 57, Merçil, 2002: 612, Eickoff, 1995: 471

⁴⁹⁰ Ahmed b. Mahmud, 1977: 81, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 35

⁴⁹¹ Sultan, huzuruna gelen Nasr b. Mervân'a yakınlık gösterip hil'atler verdi. Daha sonra kendisinden, ordusu için "100 bin altın ödemesini" istedi. Nasr ise sultana, halktan topladığı birçok parayı yolladı. Ancak Alp Arslan, "Benim çiftçilerin paralarına ihtiyacım yoktur" diyerek bu parayı kabul etmedi. Bunun üzerine Nasr da bizzat kendisine ait paralardan sultana gönderdi. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 70, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 36)

⁴⁹² Urfalı Mateos, 2000: 138, Abu'l-Farac, 1999: 320, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 35, Köymen, 2003: 25, Turan, 1965: 118, Sevim, 2000b: 57, Merçil, 2002: 612, Ekinci, 2006: 66

⁴⁹³ Urfalı Mateos, 2000: 139,140, İbnü'l-Esîr, 1987b: 71, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 35, Ahmed b. Mahmud, 1977: 81, Çamiçyan, 1941: 75,76

⁴⁹⁴ İbnü'l-Adîm, 1989: 14

geçerek⁴⁹⁵ Haleb'e doğru ilerlemeye başladı. Nitekim Haleb'e bağlı Kınnesrin, Funeydik, Azaz, Mercüdâbık ve Esârib arasındaki topraklarda konaklayan Alp Arslan, bu esnada bir kez daha Mahmûd'a haber gönderip huzuruna gelmesini istedi.⁴⁹⁶ Ancak Mahmûd yine Sultan'ın huzuruna gitmedi ve yalnızca halktan topladığı parayı ona göndermekle yetindi. Bunun üzerine Alp Arslan, Mahmûd'a şöyle bir haber gönderdi: "Adımı hutbede okutmana ve açıkça bana mektuplar göndermene ve katıma gelen çevre hükümdarlara lütuf ve ihsanlarda bulunduğumu bilmene rağmen huzuruma gelmekten çekinmeni anlamıyorum."⁴⁹⁷ Mahmûd ise Sultan'ın bu haberine karşılık annesi ve oğlunu az bir hediye ile birlikte Alp Arslan'ın huzuruna gönderdi. Mahmûd'un bu davranışı Sultanı daha da öfkeliendirmekten başka bir işe yaramadı. Bunun üzerine Mahmûd, o sırada Haleb'te bulunan Bağdat Nakîbü'n-nükabâsı Ebu'l-fevâris Tırâd'dan, Sultan katında kendisine yardımcı olmasını istemeye karar verdi. Nakîbü'n-nükebâ'nın Haleb'de olma sebebi ise, Abbâsî Halifesi'nin, Mahmûd'a yollamış olduğu hil'atleri kendisine teslim etmektir. Çünkü bilindiği gibi Mirdâsî Emîri Mahmud, Suriye'deki Türkmen akınlarının yoğunlaştığı esnada, Haleb'teki hâkimiyetini koruyabilmek için Selçuklu Sultanı ve Abbâsî Halifesi adlarına Sünnî hutbesi okutma kararı almıştı.⁴⁹⁸ Nihayetinde Mahmûd, Nakîb ile görüşerek kendisine "Sultan buraya gelmeden önce ben size itaat ettim, kendimin ve ülkemin korunmasını istedim. Senin de gördüğün gibi, memleketim harap ve yağma edilmiştir. Ben de Sultan'ın huzuruna gitmek istemiştım. Benden, gücümün yetmeyeceği miktarda istenilen para, kuşatılma ve felâkete sebep oldu. İşte Sultan, şu mektubunda katına gelip yer öpmemi istemektedir" dedi.⁴⁹⁹ Bunun üzerine

⁴⁹⁵ Sultan Alp Arslan, Fırat'ı geçtikten sonra Fakih Ebû Cafer ile aralarında şöyle bir konuşma geçmişti: fakih, sultana "Efendimiz, sana ihsan buyurduğu nimetten dolayı, Ulu Tanrı'ya şükret" deyince, sultan "Bu nimet nedir?" diye sormuştu. Bunun üzerine fakih "Bu ırmağı şimdiye dek köle (memluk) olmayan hiçbir Türk geçmemiştir. Bugün ancak siz sultan geçtiniz" demişti. Sultan ise "Evet biliyorum" diye cevap vererek, emîr ve meliklerden bir gurubu huzuruna çağırıp, fakihten kendisine söylemiş olduğu sözleri tekrarlamasını istemişti. Dolayısıyla fakih de sözleri tekrarlamıştı. Bunun üzerine sultan ve huzurunda bulunanlar da Tanrı'ya şükretmişlerdi. (Bkz: İbnü'l-Adîm, 1989: 14)

⁴⁹⁶ İbnü'l Adîm, 1989: 14, 15, Ahmed b. Mahmud, 1977: 84

⁴⁹⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 35

⁴⁹⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 35, 36

⁴⁹⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 36

Nakîb, bu mektubu, Mahmûd'dan alarak Alp Arslan'ın yanına gitti. Selçuklu Sultanı, izzet ve ikramla karşıladığı Nakîb'i huzuruna kabul etti. Nakîb, kendisine Halife'nin göndermiş olduğu hil'atleri takdim ettikten sonra, geliş sebebinin Mahmûd'un affını istemek olduğunu açıkladı ve ardından da Mahmûd'dan aldığı mektubu Sultan'a verdi.⁵⁰⁰ Bunun üzerine Sultan "Doğrudur, bunu, ondan uzaklarda bulunduğum sırada, gönlünü almak için yazmıştım. Fakat buraya gelince bu mektuptaki sözlerime inanmadı. Bize tâbi olduğu halde, bu hareketi niçin yapıyor. Bize isyan edip, savunmada bulunmak amacıyla surlara mancınıklar kurdu. Meliklerin bize göstermeleri gereken saygıdan ne kaldı. Senin, onun yanına gidip istediğin şekilde onu bizim adımıza iknâ etmen yerinde olur" dedi.⁵⁰¹ Nakîb ise, Sultan'ın bu isteğini derhal yerine getireceğini söyledi. Öte yandan Sultan Alp Arslan'ın canı, Halife'nin, Mahmûd'a hil'at göndermesine sıkılmıştı.⁵⁰² Bunun sebebi ise, büyük bir ihtimâlle Sultan'ın, bu gelişmeden haberdar olmaması idi. Fakat Sultan'ın bu husustaki sıkıntısı uzun sürmemiştir. Zira hâciblerinden birisinin kendisine "Halife bunu ancak size yardım etmek için yapmıştır" demesi üzerine rahatlamıştır. Bu arada Nakîb de Büyük Selçuklu Devleti Veziri Nizâmü'l Mülk ile Mirdâsî Emirî Mahmud meselesini görüştüktan sonra Haleb'e döndü.⁵⁰³ Ancak o, Mahmûd'u bir türlü Selçuklu Sultanı'nın huzuruna gitmeye iknâ edemedi. Diğer taraftan Mahmûd bu isyankâr tavrının karşılıksız kalmayacağını çok iyi biliyordu. Bu sebeple de Haleb'e çekilere savunma tedbirlerini daha da arttırdı. Ayrıca bazı Arap kabilelerini yardımına çağırdı. Fakat onlar, Sultan Alp Arslan'ın çok sayıda askerden oluşan ordusuyla karşı karşıya gelmekten çekiniyorlardı.⁵⁰⁴

Haleb önlerine gelen Sultan Alp Arslan, hiç vakit kaybetmeden bu şehri kuşatma altına aldı. Ancak kuşatma uzamaya başlamıştı. Bu yüzden

⁵⁰⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 36, Ahmed b. Mahmud, 1977: 85

⁵⁰¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 198: 36, [İbnü'l Esîr ise sultanın, nakîbe cevabını şu biçimde aktarır: "Onlar hâlâ 'Hayya alâ hayri'l-amel' şeklindeki Şîî ezanını okutmaya devam ettikten sonra hutbe okutmuşlar ne ifade eder? Mutlaka huzuruma gelip yer öpmesi gerekir" dedi. (İbnü'l-Esîr, 1987b: 71)

⁵⁰² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 36

⁵⁰³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 36, Ahmed b. Mahmud, 1977: 86

⁵⁰⁴ İbnü'l-Adîm, 1989: 14,15

halk yiyecek sıkıntısına düştüğü gibi şehirdeki fiyatlar da arttı.⁵⁰⁵ Bu arada Selçuklu askerleri Haleb'in en sağlam burcu olan Ganem burcunu delerek şehre giden yolu açmışlardı. Lâkin Sultan Alp Arslan, "Ben bu uç şehrinin zayıf düşürüp Bizanslıların eline geçmemesi için kılıçla almaktan çekinirim" diyerek askerlerine engel oldu.⁵⁰⁶ Öte yandan Alp Arslan, Haleb'i kuşattığı sırada Bizans İmparatoru'nun kalabalık bir ordu ile Horasan'a yürümek amacıyla Doğu Anadolu'ya ulaştığı haberini almıştı. Bu sebeple Selçuklu Sultanı Haleb kuşatmasını Mahmûd'a muhalif olan Kilâboğulları kabilesi emîrlere bırakarak bölgeden ayrılmaya karar verdi. Mahmûd ise yaşanan bu gelişmeden ötürü son derece tedirgin oldu. Çünkü kuşatmanın uzaması ve Kilâboğullarının Sultan Alp Arslan ile işbirliği yapması neticesinde, Haleb'deki hâkimiyetini kesin olarak kaybedeceğini düşünüyordu.⁵⁰⁷ Dolayısıyla Mahmûd, Sultan'dan barış talebinde bulunmaya karar verdi. Nitekim Ay-tigin es-Süleymanî'ye başvuran Mahmud, ona "Sultanın katına çıkıp itaat arz edeceğini" bildirdi ve çok geçmeden Oğuz kıyafeti giyip, şehrin anahtarlarını da yanına alarak annesiyle birlikte Sultan'ın huzuruna gitti ve ondan özür diledi. Alp Arslan da onun özrünü kabul ederek Haleb'deki hâkimiyetini devam ettirmesine müsaade etti.⁵⁰⁸ Ayrıca Selçuklu Sultanı Mahmûd'a Ay-tigin ile birlikte Fâtımî yönetiminde bulunan Dimaşk ve yörelerini fethetme emrini verdi.⁵⁰⁹ Fakat daha önce de değindiğimiz gibi Mahmûd, bu sırada amcası Atiyye'nin Haleb'i kuşattığı haberini aldığı için seferi yarıda bırakarak geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Öte yandan Mahmûd'un özrünü kabul eden Sultan Alp Arslan da Kuzey Suriye'de daha fazla kalmayarak bölgeden

⁵⁰⁵ İbnü'l-Adîm, 1989: 15, İbnü'l-Esîr, 1987b: 71, Münecimbaş, 2000: 40

⁵⁰⁶ İbnü'l-Adîm 1989: 15

⁵⁰⁷ İbnü'l-Adîm, 1989: 15, Sevim, 2000b: 60

⁵⁰⁸ Ahmed b. Mahmud, 1977: 87, Azîmî, 2006: 22,23, İbnü'l-Adîm, 1989: 16, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 36 [Emîr Mahmûd, annesi Seyyide adıyla tanınan Vessab kızı Ulviye ile birlikte Sultan'ın huzuruna gitmişti. Mahmûd'un annesi, Sultana "Bu oğlumdur, size teslim ediyorum, ona istediğinizi yapınız" demişti. Nitekim daha evvel de bahsettiğimiz gibi Mahmûd'un annesi, önceden de Sultan'ın huzuruna giderek oğlunun mektubunu iletmişti. Sonuçta Sultan Alp Arslan, Mahmûd'u affetmişti. Ona değerli hil'atler giydirmiş, altın ve gümüş eyerli atlar, kösler ve bayraklar vermişti. [Bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1997: 36, İbnü'l-Adîm, 1989: 16]

⁵⁰⁹ İbnü'l-Adîm, 1989: 16

ayrılmıştı. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi Bizans İmparatoru, Selçuklulara karşı yürüyüşe geçmişti.⁵¹⁰

Sultan Alp Arslan'ın Mısır seferinin tamamlanamadan son bulmuş olması ise, Fâtımî Halifeliği'ne yaradı. Zira İslâm dünyasındaki en güçlü rakibi olan Büyük Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmamış, daha da önemlisi Mısır'ın Selçuklu hâkimiyetine geçme ihtimâli, şimdilik de olsa, gerçekleşmemişti. Oysaki mevcut durum Sultan Alp Arslan'ın lehine idi. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mısır'da Selçuklu hâkimiyetini tanımaya hazır olan Fâtımî Veziri Nasrüddevle, Alp Arslan'ın Mısır'a gelmesini bekliyordu. Bunun yanı sıra Türkmenlerin, Suriye ve Filistin'e düzenledikleri akınlar da Fâtımî Halifeliği'ni zor bir duruma düşürmüştü.

Mısır seferini yarıda kesmek mecburiyetinde kalan Alp Arslan, daha sonraki dönemde ise, bir daha bizzat Fâtımîlere karşı sefer düzenleme fırsatı bulamadı. Ancak bu dönemde yani Sultan Alp Arslan'ın iktidarı zamanında Fâtımî Halifeliği karşısında mühim avantajlar elde edildiği de bir gerçektir. Nitekim Müslümanlar için manevî anlamı son derece büyük olan Mekke'nin Emîri (462/1069) senesinde Sultan Alp Arslan'a elçi göndermiş ve Mısır Şîî Halifesi adına okutmakta olduğu hutbeyi Sünnî Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına çevireceğini bildirmişti.⁵¹¹ Ayrıca yukarıda ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz gibi Suriye ve Filistin'e gelen Türkmen ve Selçuklu beyleri de bu topraklarda Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikası lehine önemli faaliyetlerde bulunmuşlar, bilhassa da Haleb şehrinin Emîri Mirdâsoğlu Mahmud'un Şîî hutbe yerine Sünnî hutbe okutmasını sağlayarak önemli bir başarı elde edilmesini sağlamışlardır. Yine Türkmen Beyi Atsız da Filistin'in merkezi Kudüs'ü ele geçirerek Fâtımîlerin tedirginliklerini daha da arttırmıştır. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki; Sultan Alp Arslan, Mısır seferini yarıda bırakıp geri dönmesine sebep olan Bizans İmparatoru sayesinde Anadolu politikası adına mühim bir başarı elde edecektir. Nitekim ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Selçuklu Sultanı, Bizans İmparatoru

⁵¹⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 37, Azîmî, 2006: 23

⁵¹¹ Turan, 1965: 115

Romanos Diogenes'i Malazgirt'te bozguna uğratarak, gerek Türk ve İslâm gerekse dünya tarihinde iz bırakan bir zafer kazanmayı başaracaktır.

Bu arada Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ı Mısır'a davet eden Nasirüddeve'nin durumundan da bahsetmek gerekirse; kendisi, kısa süreliğine de olsa rakipleri karşısında üstün gelmeyi başarmıştır. Nitekim Nasirüddeve'nin, Alp Arslan'a elçi gönderdiğini haber alan Fâtımî Halifesi el-Mustansır, onun üzerine bir askerî birlik göndermiştir. Ancak el-Mustansır'ın bu askerî birliği Nasirüddeve karşısında herhangi bir başarı elde edemeyerek yenilgiye uğramıştır. Üstelik Fâtımî Halifesi'nin askerî birliklerinin yenilmesi Nasirüddeve'nin gücünü daha da arttırmıştır. Hatta maddi anlamda zor bir duruma düşen Halife el-Mustansır'a aylık maaş dahi bağlayacak kadar kuvvetlenmiştir. Nasirüddeve'nin amacı ise, bilindiği gibi Mısır'daki hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okutmak ve Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldırmaktır. Fakat Nasirüddeve bu hedefine ulaşamamıştır. Zira onun bu kadar güçlenmesinden tedirgin olan devlet adamlarından İldeniz, Türklerin önde gelen kumandanlarından Yeldeniz'le işbirliği yaparak Nasirüddeve'yi bir gece evinde öldürmüştür. (1073)⁵¹²

4) Sultan Alp Arslan Zamanında Mısır Politikasına Zarar Veren Fâtımî Dâîlerine Karşı Alınmaya Çalışılan Tedbirler:

Selçuklular, Mısır politikalarını hedefine ulaştırabilmek için sadece askerî faaliyetlerde bulunmamışlar, aynı zamanda rakipleri Şîî Fâtımî Halifeliği'nin kendi aleyhlerine yürüttükleri propaganda faaliyetleriyle de mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Çünkü Fâtımîler askerî güçlerinin yetmediği Selçukluları, dâî⁵¹³ adı verilen propagandacılar vasıtasıyla yürüttükleri faaliyetlerle durdurmaya çalışmışlardır. Nitekim dâîler, Şîî Fâtımî Devleti'nin

⁵¹² Yazılıtaş, 2009:162,163

⁵¹³ Dâî, "davet eden, hak dinine çağırın" manasına gelir, bu tabire en çok İsmâiliyye, Karmatîyye ve Dürzî tarihlerinde rastlanır. Öte yandan İmam tarafından yetki verilme suretiyle atanan dâîler, İsmâiliyye mezhebinin mertbe silsilesinde 5. sıradadır. Dâîlerin kendi aralarındaki hiyerarşide en yüksek rütbe sahibi bulunan dâî-i ekber veya bab unvanıyla da anılan ve imamin sözcüsü durumunda olan dâî'd-dûat'tır. Bu en yüksek mevkie sahip dâî de her türlü ilim ve mezhep faaliyetlerini yürütmek hususunda bir üst rütbe olan hüccete karşı sorumludur. Bunun yanı sıra diğer dâîler de hiyerarşi içinde farklı unvan ve görevlere sahiptirler. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Vaux, 1997: 461,462, Öz, 1993: 420 vd.)

kuruluşunda ve bu devletin hâkimiyetini İslâm dünyasında yaymasında mühim bir rol oynamışlardı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; Fâtımîlerin mensubu oldukları Şîanın İsmâiliyye kolu genel olarak “Bâtîniye”⁵¹⁴ adıyla da anıldığı için propaganda faaliyetlerinde bulunan dâîlere “Bâtîniye dâîleri” de deniliyordu.⁵¹⁵

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Selçukluların İslâm dünyasındaki yükselişlerini askerî güçleriyle engellemeyi başaramayan Fâtımîler, en iyi bildikleri yönetime başvurmışlar, yani dâî adı verilen propagandanistleri Selçuklular aleyhine faaliyette bulunmaları için teşvik etmişlerdi. Bu cümleden olmak üzere İsmâili Fâtımî dâîlerinin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilen el-Müeyyed fi’-d-Din Hebbetullah eş-Şîrâzî bilindiği gibi, Tuğrul Bey’in Bağdat’a gelişine tepki gösterip ona karşı cephe alan Arslan el-Besâsirî’ye Fâtımî Halifeliği adına destek vermişti. Hatta bu dâî, Tuğrul Bey’in üvey kardeşi İbrahim Yinal’ın Sultan’a isyan edip Arslan el-Besâsirî ile anlaşması hususunda da mühim bir rol oynamıştı.⁵¹⁶

Fâtımî Halifeliği’nin dâîler vasıtasıyla Selçuklular aleyhine yürüttüğü faaliyetlere karşı ilk dikkat çekici tedbirin ise Sultan Alp Arslan zamanında alınmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak bu konuya geçmeden evvel Selçukluların, devletleri için bir tehdit unsuru olarak gördükleri Fâtımî dâîlerinin özelliklerinden genel olarak bahsetmek yerinde olacaktır sanırız: Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Fâtımî dâîlerinin iyi bir eğitim almaları son derece mühimdi. Bu cümleden olmak üzere Fâtımî dâîleri genellikle Kur’ân-ı Kerîm, tefsir ve te’vil, fıkıh, hadisin bütün dalları, davet nazariyesi, münazara üslubu, dini kıssalar, bid’at ehli ve zındıklarla ilgili bilgiler, felsefe ve özellikle

⁵¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm ile hadislerin ancak te’vil ile anlaşılabilceğini iddia eden fırkaların genel adıdır. Nitekim İsmâiliyye dışında, Karmatîyye, Sebiyye, Mubarekiyye gibi fırkalar da Bâtîniye adı altında anılmaktadırlar. Bâtîniye’nin kökeni hakkında ise farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu cümleden olmak üzere Bâtîni yazarlara göre; Bâtîni davet Cafer es-Sâdık zamanında başlamıştır. Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile âlimlerine göre ise, Bâtîniye’nin kökeni Mecusilik, Sabilik, Yahudilik gibi eski din ve kültürlerle dayanmaktadır. Ayrıca çağdaş bazı araştırmacılar da, Bâtîniye’nin kaynağının Yeni Eflatunculuk, Yeni Pisagorculuk gibi genostik felsefik akımlar olduğunu iddia ederler. Öte yandan mezhep tarihçileri, Bâtîniye’nin bir mezhep olarak ortaya çıkışının IX. yüzyılın ikinci yarısına denk geldiğini söylemektedirler. Fakat Bâtîniye hareketinin ortaya çıkışına vesile olan siyasî ve fikrî sebepler VIII. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: el-Bağdadî, 2011: 219–241, Ateş, 1997: 339–342, İlhan, 1992: 190–194)

⁵¹⁵ İlhan, 1992: 192

⁵¹⁶ Köymen, 1998: 60, Genç, 2002: 650

sudur felsefesi, mantık, fiziki âlemdaki meselelerin manevî âleme uygulanması gibi konularda eğitim görmekteydiler.⁵¹⁷ Fâtımî da'vet teşkilâtında eğitimden sorumlu en önemli kişi ise, hiyerarşide üst düzey kademede yer alan dâî idi. Bu dâî, kendisine bağlı olan diğer dâîlerin ve ilgili olduğu bölgedeki dâî adaylarının eğitiminden doğrudan sorumlu idi.⁵¹⁸ Öte yandan dâîler Fâtımî Halifeliği'nin başşehri Kâhire'de kurulan Dârülhikme adlı ilim ve kültür merkezinde de eğitim görmekteydiler. Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillah tarafından 1004 yılında kurulan ve Dârülilim de denilen bu merkez, çeşitli toplantı salonları ve odalarının yanı sıra nadir kitapların bulunduğu kütüphanesiyle dikkat çekiyordu. Bunun yanı sıra Halife Hâkim, Dârülhikme'nin masraflarını karşılamak amacıyla Fustat'taki birkaç yerin gelirlerini bu kuruma vakfettiği gibi Ezher Cami vakfı başta olmak üzere Kâhire'deki bazı camilerin vakıf gelirlerinin bir kısmını da bu merkeze nakletti.⁵¹⁹ Ayrıca dâîler, bizzat halifelik sarayında ve Ezher Caminde İsmâiliyye mezhebini halka tanıtmak ve öğretmek amacıyla ders de veriyorlardı.⁵²⁰ Dâîlerin iyi bir eğitim almaları kadar yeterli ahlâki ve entelektüel özelliklere de sahip olmaları gerekiyordu. Buna göre; dâî olan kişi yüksek bir teşkilâtçılık yeteneğine sahip olmalı, Müslümanlığın dışındaki dinlerle, İslâm dininin çeşitli mezheplerinin öğretileri hakkında bilgi sahibi olmalıydı, görevlendirildiği bölgenin yerel dillerini ve geleneklerini de bilmeliydi. Ayrıca bir dâî, zeki olduğu kadar sabırlı, hoşgörülü, cömert ve kararlı olmalıydı.⁵²¹ Dâîler gerekli özelliklere ve donanıma sahip olduklarını kanıtlayıp görev yerlerine atandıktan sonra faaliyetlerinde büyük ölçüde bağımsız oluyorlardı. Fakat Kâhire'deki merkezle olan iletişimlerini de düzenli bir şekilde devam ettiriyorlardı.⁵²² İsmâîlî dâîlerinin faaliyetlerinde esas olan gizlilikti. Ancak dâîler, imamın bir halife gibi devlete hâkim olduğu dönemde idari kademelerde önemli bir itibar kazanmışlardı. Hatta dini işlerden sorumlu dâî'd-duât, vezirliğe eş değer bir mevkîe sahip olduğu gibi, dâîler yeri

⁵¹⁷ Öz, 1993: 420

⁵¹⁸ Büyükkara, s.17,18

⁵¹⁹ Kaya, 1993: 537, Erünsal, 1993: 540, Daftary, 2005: 286

⁵²⁰ Büyükkara, 1998: 18

⁵²¹ Daftary, 2005: 345, Büyükkara, 1998: 23,24

⁵²² Daftary, 2005: 345, Büyükkara, 1998: 19

geldiğinde ordu komutanlığı da yapıyorlardı.⁵²³ Öte yandan Fâtımî dâîleri çok geniş bir coğrafyada propaganda faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Bilhassa da Halife el-Mustansır zamanında bu faaliyetler oldukça geniş bir coğrafyaya yayıldı. İsmâîlî dâîlerinin Mısır ve Fâtımî yönetimi dışındaki faaliyet gösterdikleri bölgeler ise; Irak, Fars ve Horasan gibi İran'ın çeşitli kısımları, Mâverâünnehr, Yemen, Hindistan ve Sind toprakları idi.⁵²⁴ Bu bölgelerde görev yapan dâîler halk kitlelerini kendi taraflarına çekmek amacıyla faaliyette bulundukları gibi özel olarak toplum içindeki sosyal gruplara yönelik de faaliyetlerde bulunuyorlardı. Hatta hükümdar çocukları, vezirler, valiler, kâtipler, tacirler, sanatkârlar, edebiyatçılar ve fakihlerden oluşan bu sosyal grupları etkilemek için her bir gruba ayrı temsilci atanıyordu.⁵²⁵

İşte Sultan Alp Arslan yukarıda belirttiğimiz gibi, bu son derece iyi eğitim almış Fâtımî dâîlerinin propagandalarına karşı Sünnîliği ve Büyük Selçuklu Devleti'ni korumak adına bazı tedbirler alınmasına özen göstermişti. Ünlü Vezir Nizâmü'l Mülk ise bu hususta Sultan Alp Arslan'ın en önemli yardımcısı olmuştur. Nitekim Selçuklu Sultanı, veziri sayesinde ülkenin dört bir tarafında yaygın hale getirilen ve bu sebeple de Nizâmiye adıyla anılan medreselerin Fâtımî dâîlerine karşı verilen mücadelede mühim bir vasıta olarak kullanılmasına imkân tanımıştır. Çünkü Nizâmiye medreselerinin⁵²⁶ yaygın hale getirilmelerindeki en önemli sebeplerden birisi, Sünnîliği savunacak din ve devlet görevlileri yetiştirmektir.⁵²⁷ Böylece Nizâmiye medreseleri Mehmet

⁵²³ Öz, 1993: 421

⁵²⁴ Daftary, 2005:317, Büyükkara, 1998: 27

⁵²⁵ Büyükkara, 1998: 28

⁵²⁶ Medrese, İslâm dünyasında başlıca eğitim kurumuydu. George Makdisi'nin belirttiğine göre; bu kurum "mescid" ve fıkıh öğrencileri için yurt hizmeti veren "han" kurumlarının gelişimi neticesinde ortaya çıkmıştı. Nitekim XI. yüzyılda zirveye ulaşan medreselere dönemin devlet adamları, zengin şahısları destek olurlardı. Öte yandan ilk Selçuklu medresesi Tuğrul Bey zamanında Nişâbü'r'da inşa edilmiş, Çağrı Bey Merv'de, Vezir Kündirî de yine Merv'de medrese yaptırmışlardır. Ancak bu kurumun devlet eliyle belirli bir siteme göre yapılmaya başlanması Sultan Alp Arslan zamanına denk gelmektedir. Bu cümleden olarak Sultan Alp Arslan zamanında ülkenin dört bir tarafında devlet eliyle yatılı-burslu medreler yapılmaya başlanmış, bunlar için zengin vakıflar tahsis edilmişti. Öte yandan bu medrelerin yapılmasında Vezir Nizâmü'l Mülk'ün rolü büyüktü. Nitekim Sultan Alp Arslan'ın emriyle ilk olarak Bağdat'ta yapılan medresenin cephesinde Nizâmü'l Mülk'ün ismi yazıldığı için bundan sonraki dönemde yapılan medreseler, "Nizâmiye" adı ile anılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Makdisi, 2012: 67vd, Koca, 1997: 217, Köymen, 2001: 347vd, Merçil-Sevim, 1995: 515, Sayılı, 2002: 1-39, Çelebi, 1983: 108-114, Özaydın, 2007: 188-191)

⁵²⁷ Turan, 1965: 238, Kafesoğlu, 1985: 190, Köymen, 2001: 356

Altay Köymen'in ifade ettiği gibi, âdetâ Fâtımî dâîlerinin eğitim gördükleri Dârülhikme'ye denk bir silah gibi kullanılmaya başlanmış oldu.⁵²⁸

Öte yandan bu dönemde ilim adamlarının himâye edilmelerine de ayrı bir önem verilmiştir. Zira her devirde İslâm toplumu üzerinde son derece etkili olan ilim adamları, Sünnî inancın korunması ve yaygınlaştırılması konusunda da mühim bir rol oynamaktaydılar.⁵²⁹ Nitekim ilim adamlarına karşı oldukça cömert olmaya itina eden Nizâmü'l Mülk, Sultan Alp Arslan ile yaptığı bir konuşma sırasında bu hususa değinmiş ve ilim adamlarından meydana getirilecek bir ordunun din ve devletin savunulmasında ne kadar önemli bir rol oynayacağını açıkça ifade etmekten geri durmamıştır.⁵³⁰

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Fâtımî propagandacılarına karşı verilen mücadelede yukarıda saymış olduğumuz tedbir mahiyetindeki uygulamalar tek başına yeterli gözükmemekteydi. Selçukluların aynı zamanda güçlü bir istihbârât ağına da ihtiyaçları vardı. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi İslâm dünyasının dört bir tarafına yayılmış ve özellikle de gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdüren Fâtımî dâîlerinin ne gibi hazırlıklar içinde olduklarını takip edebilmek için bu gerekliydi. Nitekim Vezir Nizâmü'l Mülk, ülkenin hemen hemen her köşesinde haberciler (casuslar) ve postacılar görevlendirilmesi gerektiği hususunu Sultan Alp Arslan'a arz etmişti. Fakat Sultan vezirine; "Habercinin bize lüzumu yoktur, dünyanın her şehrinde dostlarımız da düşmanlarımız da bulunur. Haberci bize bir haber getirdiği zaman kendisinin bir garezi varsa, dostu düşman, düşmanı dost suretinde gösterebilir" diye karşılık vermişti.⁵³¹

Sonuçta Sultan Alp Arslan, her ne kadar istihbârât hususuna biraz tereddütle yaklaşmış olsa da, Nizâmiye medreselerinin ülkede yaygın bir hale getirilmesine destek vererek Fâtımî dâîlerine karşı etkili bir mücadele verilmesine katkıda bulunmuştur. Ancak ileride de bahsedeceğimiz gibi Hasan Sabbâh adlı bir dâînin Şîî propaganda faaliyetlerini daha farklı bir

⁵²⁸ Köymen, 1998: 208

⁵²⁹ Kara, 2007: 185

⁵³⁰ Sadruddîn el- Hüseyînî, 1999: 46

⁵³¹ Bundârî, 1999: 67

metotta uygulamaya başlayacak olması, olayların Selçukluların aleyhine bir seyir takip etmesine sebep olacaktır.

B) SULTAN ALP ARSLAN VE ANADOLU POLİTİKASI

1) Sultan Alp Arslan'ın Gürcistan ve Doğu Anadolu Seferi

Alp Arslan iktidarını kurmasının ardından, daha önce de belirttiğimiz gibi Tuğrul Bey zamanında belirlenen devlet politikasına uygun olarak harekete geçti ve öncelikle de Türkmenlere hedef gösterilen Anadolu yönünde sefere çıktı. Bu sefer sırasında Sultan Alp Arslan'ın yanında oğlu Melikşâh ve veziri Nizâmü'l Mülk de yer alıyordu. Rey üzerinden Azerbaycan'a gelen Sultan Alp Arslan, Merend'e vardığı sırada Tuğ-tigin adlı bir Türkmen beyi ile görüştü. Tuğ-tigin, emrindeki Türkmenlerle birlikte Anadolu'ya yönelik gazâ faaliyetlerinde bulunduğu için, bu coğrafya hakkında önemli bir bilgiye sahipti. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan'a, Anadolu seferinde rehberlik edecekti. Nitekim Tuğ-tigin'i de yanına alan Alp Arslan, Nahcivan'a gitti. Bu arada çevredeki şehirlerin hâkimleri de Sultan'ın yanına gelerek ona destek verdiler.⁵³² Daha sonra Aras Nehri üzerinde gemilerden bir köprü kurduran Selçuklu Sultanı, bölgedeki yeni katılımlarla daha da güçlenen ordusunu bu köprüden karşı tarafa geçirdi⁵³³ ve ardından da orduyu iki kola ayırdı. Bunlardan bir kolun idaresini oğlu Melikşâh ve veziri Nizâmü'l Mülk'e vererek onları Doğu Anadolu üzerine gazâyâ sevk etti.⁵³⁴ Sultan'ın kendisi ise, diğer bir kolun başında Gürcistan'a yöneldi. Zira Sultan Alp Arslan, Gürcü ve Ermeni prensliklerinin bölgede meydana getirdikleri savunma hattını kırarak, ileride Anadolu'ya düzenleyeceği seferler için geri emniyetini

⁵³² İbnü'l-Esîr, 1987b: 49, Ahmed b. Mahmud, 1977: 60, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 24, Münecimbaş, 2000: 36, Yinanç, 1944: 57, Merçil, 2002: 608, Turan, 1965: 103,104, Köymen, 2003: 14, Eğilmez, 2002: 705

⁵³³ Nahcivan'a gelen Sultan Alp Arslan, burada, Aras nehrinin geçilebilmesi için gemiler yapılmasını emretmişti. Öte yandan Alp Arslan bu esnada da Azerbaycan'a bağlı Hoy ve Selamas şehri sakinlerinin Büyük Selçuklu Devleti'ne itaat etmekten kaçındıkları haberini almıştı. Bu sebeple sultan, Horasan amirini onlara göndererek itaate davet etmiş, buna karşı çıkarılarsa da gereğini yapacağını bildirmişti. Bunun üzerine Hoy ve Selamas halkı da sultana itaatlerini arz etmişler ve ayrıca Selçuklu ordusuna bir birlik yollamışlardır. Böylece Sultan Alp Arslan'ın ordusundaki asker sayısı, daha önceki katılımlarla da birlikte oldukça artmıştır. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 49)

⁵³⁴ İbnü'l-Esîr, 1987b: 50, Köymen, 2003: 14, Sevim, 2000c: 59,60

sağlamayı istiyordu.⁵³⁵ Nitekim Alp Arslan'a, Anadolu seferi sırasında rehberlik eden Emir Tuğ-tigin Selçuklu Sultanı'nı bu hususta teşvik etmişti.⁵³⁶ Ayrıca Vezir Nizâmü'l Mülk de Sultana "Önce Gürcistan'ın alınması ve ondan sonra Bizans'a sefer yapılması uygun bir tedbir olur" demiştir.⁵³⁷

Gürcistan topraklarına yönelen Sultan Alp Arslan, ilk olarak Kangarni bölgesine ve Trialet'e girdi. Ardından Kvelis-Kur'a kadar ilerledi. Şavşet, Klarcet ve Tao içinden geçerek Panaskert'e kadar geldi. Aynı günde Tor ve Ghviv'i vadisine kadar giderek Trialet'de üç gün kaldı. Gürcistan Kralı IV. Bagrat ise, bu sırada Selçuklu Sultanı'nın karşısına çıkmaya cesaret edememişti.⁵³⁸ Gürcistan topraklarında ilerleyen Alp Arslan daha sonra bugünkü Ardahan'ın kuzeydoğusunda yer alan Ahalkelek'in (Ahal-Kalak) üzerine yürüdü ve burayı hücumla ele geçirdi.⁵³⁹ Öte yandan Sultan Alp Arslan, Ermeni prensi Giorg'a elçi göndererek ona, kızıyla evlenmek istediğini bildirdi.⁵⁴⁰ Giorg da, Sultan'ın bu talebini kabul etti. Böylece her iki taraf arasında da dostluk kurulmuş oldu. Bu dostluğun kurulmasından sonra ise, Alp Arslan, Giorg'a hediyeler vererek onu, kendi başşehri olan Erran'daki Lori'ye uğurladı.⁵⁴¹ Giorg'un kendisine tâbi olmasını sağlayan Alp Arslan, aynı zamanda Gürcü Kralı IV. Bagrat ile de bir antlaşma yaptı. Böylece Alp Arslan her iki devleti de vassâlî haline getirmiş oldu. Ayrıca bu sefer sırasında bol miktarda ganimet ele geçiren Selçuklu Sultanı, bu ganimetleri başkent Rey'e gönderdi.⁵⁴²

Bu arada Melikşâh da Vezir Nizâmü'l Mülk ve emrindeki ordu ile birlikte Anadolu topraklarına girdi. Melikşâh öncelikle Bizans kuvvetlerinin savunduğu Anberd'i (Birakan) ele geçirdi. Daha sonra da Sürmeli (Sürmari) Kalesi'ni fethetti. Bu kalenin içinde akarsular ve bostanlar vardı. Sürmeli'nin yakınında başka bir kale daha yer alıyordu. Melikşâh büyük bir olasılıkla adı

⁵³⁵ Kafesoğlu, 1989: 527, Koca, 1997: 135, Köymen, 2003: 14

⁵³⁶ Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 24

⁵³⁷ Ahmed b. Mahmud, 1977: 60

⁵³⁸ Brousset, 2003: 287

⁵³⁹ Brousset, 2003: 288, Urfalı Mateos, 2000: 119, Vardan, 1937: 177

⁵⁴⁰ Urfalı Mateos, 2000: 119, Vardan, 1937: 177, Zâhirüddîn Nişâbü'rî, 1332: 24, [Brousset'in ifadesine göre, Giorg'un kızı aynı zamanda Kral IV. Bagrat'ın da yeğeni idi. (Bkz: Brousset, 2003:288)]

⁵⁴¹ Urfalı Mateos, 2000: 118,119

⁵⁴² Köymen, 2003: 15

Hagios Georgio olan bu kaleyi de zapt etti ve burayı tahrip etmek istedi.⁵⁴³ Fakat Nizâmü'l Mülk, Melikşâh'a "Bu sağlam bir hisardır. Bu zapt olunca, kâfirlerin İslâm yurduna girmek için yolları kapanır ve İslâm halkı üzerine gelmelerine engel olur" diyerek onu bu fikrinden vazgeçirdi.⁵⁴⁴ Dolayısıyla Melikşâh bu kaleyi tahrip etmek yerine yeniden imar ettirdi. Ayrıca kalenin içine bir askerî birlik yerleştirip, bunlar için gerekli ihtiyaç maddelerini de buraya depo ettirdi. Daha sonra ise, bütün bu kalelerin idaresi Nahçıvan Emîri Ebulesvâr'a bırakıldı.⁵⁴⁵ Melikşâh bu fetihlerinin ardından, Meryem-nişîn'i kuşattı. Rahip ve keşişlerin yaşadığı Meryem-nişîn, müstahkem bir şehirdi. Surları demir çivilerle birbirine kenetlenmiş büyük taşlarla yapılmıştı. Ayrıca yanında da büyük bir nehir vardı ve bu nehir şehrin önündeki hendeği de su doldurmuştu. Dolayısıyla Nizâmü'l Mülk gemileri ve diğer gerekli teçhizatı hazırlatarak şehre doğru hücumla geçti. Böylece Selçuklu ordusu şehri ele geçirmeyi başardı. Bu sırada Sultan Alp Arslan, oğlu Melikşâh'ı ve veziri Nizâmü'l Mülk'ü yanına çağırdı. Babasının isteği üzerine derhal yola çıkan Melikşâh, bu yolculuk sırasında da birkaç kaleyi daha fethetti. Daha sonra Sultan Alp Arslan'ın huzuruna gelen Melikşâh, kendisine, gerçekleştirdiği fetihler hakkında bilgi verdi. Selçuklu Sultanı ise, oğlunun bu başarılarından dolayı son derece sevindi.⁵⁴⁶

Sultan Alp Arslan'ın bundan sonraki hedefi, Sepid Şehr oldu. Büyük bir savaş sonucunda burayı ele geçirmeyi başaran Selçuklu Sultanı daha sonra da Kars'ın kuzeydoğusundaki Allaverdi (Lal) şehri üzerine yürüdü. Gürcü bir yöneticinin idaresinde olan bu şehir, oldukça yüksek surlara sahipti. Doğu ve batı tarafında ise, yüksek bir dağ yer alıyordu. Dağda da birkaç tane kale vardı. Ayrıca şehrin kuzey ve güney yönlerinde geçilmesi güç büyük bir nehir akıyordu. Bu sebeple Sultan, nehrin üzerine geniş bir köprü kurdurdu ve askerler bu köprüden geçerek hisara ulaştılar. Böylece her iki taraf şiddetli bir çatışmaya girdiler. Fakat kaledekiler bu çatışma sırasında hileye başvurdular.

⁵⁴³ İbnü'l-Esîr, 1987b: 50, Ahmed b. Mahmud, 1977: .60,61, Köymen, 2003: 15,16, Sevim, 2000c: 60,61, Turan, 1965: 104

⁵⁴⁴ Ahmed b. Mahmud, 1977: 61

⁵⁴⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 50, Ahmed b. Mahmud, 1977: 61, Köymen, 2003: 15

⁵⁴⁶ İbnü'l-Esîr, 1987b: 50,51, Ahmed b. Mahmud, 1977: 61,62, Müneccimbaşı, 2000: .36, Sadruddin el-Hüseynî, 1999: 24.25

Nitekim onlar, Sultan'a teslim oluyormuş gibi yapıp pek çok Müslüman askeri tuzağa çekerek şehit ettiler. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan da şiddetli bir hücumla geçerek kaleyi fethetti.⁵⁴⁷ Öte yandan Gürcü Prensi, Alp Arslan'ın bu fetih faaliyetleri yüzünden oldukça tedirgin olmuştu. Bu sebeple Selçuklu Sultanı'na pek çok hediyelerle birlikte bir elçi göndererek onu, savaşmaktan vazgeçirmeye çalıştı. Ancak Sultan'ın bu hususta bir şartı vardı. Bu şart da Gürcü Prensi'nin ya Müslüman olmayı ya da cizye vermeyi kabul etmesiydi. Gürcü Prensi ise bu şartlardan cizye vermeyi kabul ederek Selçuklu Sultanı'na itaatini bildirdi.⁵⁴⁸

Sultan Alp Arslan bu defa Bizans'ın elinde bulunan Kars bölgesine girdi. Sultanın gelişini haber alan Kars Çayı yanında, Çıldır Gölü güneyinden bulunan iki kalenin halkı ise, onu karşılayarak, kendisine Müslüman olduklarını bildirdiler. Alp Arslan bu gelişmeden dolayı oldukça mutlu oldu ve kalelerdeki kiliseleri mescit yaptı.⁵⁴⁹ Sultan Alp Arslan daha sonra Bizans için âdetâ bir kilit noktası olan Ani⁵⁵⁰ üzerine yürüdü. Nitekim Ani, sarp ve yüksek kayalar üzerinde yer alıyordu. Üç tarafı anafolar oluşturan bir nehirle çevriliydi. Ayrıca şehir bir tarafında yer alan hendek ve etrafını çeviren sağlam surlarla korunuyordu. Kalabalık bir nüfusa sahip olan Ani'de çok sayıda kilise yer aldığı gibi, bölge için gerekli yiyecek maddeleri ve silahlar da burada depolanıyordu. Konumu ve yapısı itibarıyla son derece müstahkem bir mevki olan Ani'nin idaresi ise Ermeni Kralı Bagrat'ın elindeydi.⁵⁵¹ Fakat

⁵⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l Esîr, 1987b: 51, Ahmed b. Mahmud, 1977: 62,63

⁵⁴⁸ Alp Arslan, Gürcü prensine şöyle bir cevap mektubu yazmıştı: "Sana mektubum vasıl olunca, ya İslam'a gelip, hak yolunu bulursun ya da cizye kabul edip kılıçtan kurtulursun. Başka şekilde seninle savaştan vazgeçmeye imkân yoktur" dedi (Bkz: Ahmed b. Mahmud, 1977: 64,65) Öte yandan Sadruddîn el-Hüseynî de Gürcü meliklerin, sultandan barış talebinde bulunduklarından ve buna karşılık sultanın cizye ödemeyi kabul ederlerse aralarında barış antlaşması yapılabileceğini ifade ettiğinden bahsediyor. (Bkz: Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 26) İbnü'l-Esîr ve Müneccimbaşı ise, bu antlaşmanın Ani'nin fethinden sonra gerçekleştiğini ifade ederler. (İbnü'l-Esîr, 1987b: 52, Müneccimbaşı, 2000: 37)

⁵⁴⁹ Ahmed b. Mahmud, 1977: 65, Merçil, 2002: 608, Köymen, 2003: 17

⁵⁵⁰ Ani, Kars vilayetinde, bugünkü Arpaçay'ın sağ sahilinde ve bu nehrin Aras ile birleştiği noktadadır. Ani, 993'ten itibaren Ermeni katolikosunun merkezi olmuştur. I. Gagik zamanında (990–1020) Bagrat krallığı en parlak devrini yaşarken, buna bağlı olarak Ani şehri de büyük bir refah görmüştür. Ancak I. Gagik'in halefleri zamanı Ani zor günler geçirmeye başlamıştır ve 1044 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından iltilhak edilmiştir. (Bkz: Barthold, 1997: 435)

⁵⁵¹ Ahmed b. Mahmud, 1977: .65,66, Attaleiates, 2008: .88,89, İbnü'l-Esîr, 1987b: 51,52, Abu'l-Farac, 1999: 316, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzi), 1998: 10, Müneccimbaşı, 2000: 36,37, Merçil, 2002: 608, Köymen, 2003: 18, Koca, 1997: 136, Turan, 1965: 105, Sevim, 2000c: .61

Attaleiates, Bizans İmparatoru Konstantinos Dukas'ın bu kadar önemli bir yerin idaresini Bagrat'a bırakmasını eleştirmektedir. Çünkü ona göre; Bagrat, Ani'nin savunması için gerekli idarî ve askerî tedbirleri alamayacak kadar yeteneksiz bir yönetici idi.⁵⁵²

Öte yandan Ani'yi kuşatma altına alan Alp Arslan, burayı fethetmek için oldukça uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Nitekim Selçuklu Sultanı, bir taraftan inşa ettirdiği ahşap bir kuleye yerleştirdiği mancınık ile surları dövdürürken diğer taraftan da okçu birlikleriyle kale savunucularını baskı altına aldı. Selçuklu askerleri bütün güçleriyle savaşmaya devam ediyorlardı. Ancak kale halkı da sağlam surların avantajını kullanarak direnmeyi sürdürüyordu. Dolayısıyla kuşatma gereğinden fazla uzadı. Bu durum da doğal olarak Selçuklu ordusu üzerinde moral bozucu bir etki yarattı. Aynı şekilde Sultan Alp Arslan'ın da maneviyatı sarsıldı. Hatta o, bu sebepten ötürü kuşatmayı kaldırıp geri dönmeyi bile düşündü.⁵⁵³ Bu arada kaledeliklerin vaziyeti de pekiyi sayılmazdı. Zira Bizans garnizonunun iç kaleye çekilmesi, korumasız kalan halk üzerinde büyük bir paniğe yol açmıştı.⁵⁵⁴ Rakip cephede yaşanan bu gelişmeleri fark eden Selçuklu askerleri ise, derhal Sultan'ın yanına giderek mevcut durumdan kendisini haberdar ettiler. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan şiddetli bir hücumla geçerek şehre girmeyi ve iç kale de dâhil bütün Ani'yi zapt etmeyi başardı. (1064) Bilhassa iç kalenin düşmesi neticesinde Selçukluların eline bol miktarda ganimet geçti.⁵⁵⁵

Ani'yi fetheden Alp Arslan, teslim olan Hristiyan din adamlarına ve halka, cizye ödemeleri koşuluyla dokunmadı.⁵⁵⁶ Bunun yanı sıra Selçuklu Sultanı çatışmalar sebebiyle harabeye dönen şehri yeniden imar etmeye başladığı gibi, burada bir de mescit inşa ettirdi. Daha sonra bölgedeki Selçuklu hâkimiyetinin kalıcı olabilmesi için buraya bir komutan tayin etti ve

⁵⁵² Attaleiates, 2008: 89

⁵⁵³ Urfalı Mateos, 2000: 120, Ahmed b. Mahmud, 1977: .66vd, İbnü'l-Esîr, 1987b: 52, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 10, Koca, 1997: 136, Köymen, 1998: 18

⁵⁵⁴ Urfalı Mateos, 2000: 120, Grousset, 2003: 599, Koca, 1997: 136,137

⁵⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Mahmud, 1977: .66vd, İbnü'l-Esîr, 1987b: 52, Urfalı Mateos, 2000: 120, Attaleiates, 2008: 90, Simbat 1946: 40, Çamiçyan, 1941: 67vd, Brousset, 2003: 288, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 10

⁵⁵⁶ Sevim, 2000c: 62

onun emrine bir askerî birlik verdi.⁵⁵⁷ Böylece kaynaklarda fethi imkânsız gibi gösterilen Ani,⁵⁵⁸ Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiş oldu. Bu müstahkem mevkiinin fethinin anlamı ise, Selçuklular açısından son derece önemliydi. Çünkü Ani'nin ele geçirilmesi Bizans İmparatorluğu'nun savunma sistemine ciddi bir darbe vururken, Selçuklulara Anadolu fetihleri için mühim bir avantaj sağlamıştır. Başka bir ifade ile Selçuklular bu fetih sayesinde ileriki zamanlarda Anadolu'ya düzenleyecekleri seferlerde geri emniyetlerini daha rahat sağlayabileceklerini görmüşlerdir.⁵⁵⁹

Sultan Alp Arslan, Ani'nin fethinden sonra Vanant (Kars) bölgesi Kralı Gagik Apas'a haber gönderip, ondan huzuruna gelerek itaat arz etmesini istedi. Gagik ise bu talebe herhangi bir itirazda bulunmadı. Çünkü Ani şehrinin başına gelenleri çok iyi biliyordu. Dolayısıyla da Selçuklu vassâlı olmayı kabul ederek mevkiini korumayı başardı.⁵⁶⁰

Bu arada Selçuklu sultanının Gürcistan ve Anadolu topraklarında gerçekleştirdiği fetihler Müslümanlar arasında büyük bir sevinç yaratmıştır. Nitekim Sultan Alp Arslan başta Abbâsî Halifesi⁵⁶¹ olmak üzere, İslâm dünyasındaki emîrlere birer fetihnâme göndererek elde ettiği başarılar hakkında bilgi vermiş ve onun bu başarıları Müslümanlar arasında büyük bir mutluluk yaşanmasına vesile olmuştur.⁵⁶² Hatta Halife, bu başarılı fetihlerinden ötürü sultana Ebû'l Feth (Fetihlerin Babası) unvanını vermiştir.⁵⁶³

Öte yandan Sultan Alp Arslan, ülkesinin doğu sınırında bazı meselelerin yaşanmakta olduğunu haber aldığı için Anadolu'dan ayrılma

⁵⁵⁷ Çamiçyan, 1941: 70, Köymen, 2003: 19, Turan, 1965: 105, Koca, 1997: 137, Gümüş, 2002: 715

⁵⁵⁸ Urfalı Mateos, 2000: 120

⁵⁵⁹ Koca, 1997: 138

⁵⁶⁰ Kaynaklarda zeki ve yetenekli bir kişi olarak tasvir edilen Gagik, sultanını elinden kurtulabilmek için bir çare düşünmüştü. Buna göre; güya matemdeymiş gibi siyah bir elbise giydi. Onu bu vaziyette gören sultanın elçisi kendisine, bir kral olduğu halde niçin siyahlara bürünmüş olduğunu sordu. Gagik de elçiye: "Dostu Tuğrul Bey'in vefatından ötürü yas tuttuğu için siyahlar giydiğini" söyledi. Bu sözlerden çok etkilenen elçi ise vaziyeti Alp Arslan'a anlattı. Bunun üzerine ordusuyla birlikte Kars'a giden sultan, Gagik ile dostluk anlaşması yaptı. Ancak Gagik bir süre sonra Kars'ın idaresini kendi isteğiyle Bizans'a teslim etti. (Bkz: Urfalı Mateos, 2000: 121, 122, Çamiçyan, 1941: 71, 72, Simbat, 1946: 40, 41, Varda, 1937: 178, Grousset, 2003: 600)

⁵⁶¹ Hilafet veziri İbn Cüheyri, Beytû'n-nübe'de bir toplantı düzenleyerek sultanın göndermiş olduğu fetih mektubunu okuttu. Bu arada halifenin bu fetih dolayısıyla son derece sevindiğini açıkladı. [Bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzi), 1998: 10]

⁵⁶² Sevim-Merçil, 1995: .51

⁵⁶³ Abu'l-Farac, 1999: 316, Merçil, 2002: 609, Sevim, 2000c: 62, Turan, 1965: 105

kararı almıştır.⁵⁶⁴ Ancak bölgeden ayrılmadan önce, fethettiği yerlerin idaresini yanında yer alan emirlere bırakmayı ihmâl etmemiştir. Buna göre Selçuklu Sultanı; Van Gölü bölgesini Nahçıvan Emîri Sakaroğlu Ebû Dülef'e, Ani ve yörelerini Dübeyl Emîri Ebulesvâroğlu Minuçehr'e, Gürcistan'ın bir kısmını Gence Valisi Fadlun'a bir kısmını da Tiflis emîrine verdi.⁵⁶⁵

2) Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu Akınları:

Selçuklu ve Türkmen beyleri, Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'dan ayrılmasından sonra bölgedeki akın faaliyetlerini aynı şekilde devam ettirdiler. Bu cümleden olmak üzere; Sâlâr-ı Horasan öncelikle Ergani yakınlarındaki Tulhum kalesini ardından da Siverek kalesini kuşattı. Fakat her iki kuşatmadan da bir sonuç alamadan Urfa tarafına yöneldi ve bu şehri kuşattı. Ancak bu teşebbüsünde de başarılı olamadı. (1065/1066) Urfa çevresinde gerçekleştirdiği akın faaliyetleri neticesinde önemli miktarda ganimet elde etmeyi başaran Sâlâr- Horasan, daha sonra Diyarbekir'e gelerek şehrin Hevve Kapısı önünde karargâh kurdu (1066)⁵⁶⁶ Fakat buranın

⁵⁶⁴ Alp Arslan öncelikle kendisine karşı birtakım isyan hareketlerinde bulunan kardeşi Kirman Meliki Kara Arslan Kavurt'a karşı yürüyüşe geçti. Ancak Kavurt, Selçuklu sultanına direnmeyerek ondan kendisini affetmesini istedi. Bunun üzerine Alp Arslan, ona dokunmadı Selçuklu sultanı daha sonra Ceyhun ırmağını geçip burada sorun çıkaran gayrimüslim Türkler ve onlarla işbirliği yapan bazı Türkmenleri itaat altına aldı. (1065/1066). Ayrıca Alp Arslan, Selçuk Bey'in Cend'deki mezarını ziyaret etmeyi de ihmâl etmedi. Öte yandan Al Arslan bu seferi sırasında oğlu Melikşah'ı Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun ile evlendirdi. Diğer oğlu Arslanşah'ı ise Gazne hükümdarı İbrahim'in kızıyla, kendi kızını da İbrahim'in oğluyla evlendirdi. Böylece Selçukluların, Karahanlı ve Gazneli hanedanlıklarıyla aralarında güçlü bir ittifak kurulmuş oldu. Selçuklu Sultanı'nın bu sefer sırasındaki en dikkat çekici kararlarından birisi ise oğlu Melikşah'ı veliahdı olarak ilan etmesi idi. (1066/1067) Nitekim Selçuklu Sultanı oğlu Melikşah'ı veliaht ilan edip ona Şiraz ve İsfahan'ın yönetimini vermiş ve bütün ülkedeki hutbelerde kendi adından sonra onun adının okutulmasını emretmiştir. Bunun yanı sıra Alp Arslan; Mazenderan'ı Emîr İnanç Yabgu'ya, Belh'i kardeşi Süleyman b. Davud Çağrı Bey'e, Harezm'i diğer kardeşi Arslan Argun'a, Merv'i diğer oğlu Arslanşah'a, Saganiyan ve Tohoristan'ı kardeşi İlyas'a, Bağsur vilayetini yakın adamlarından Mesud b. Ertaş'a, İsfirar'ı da Mevdud b. Ertaş'a ıktâ olarak verdi. Öte yandan Melik Kavurd bir kez daha isyan etmişti (1067). Ancak Sultan Alp Arslan yine onu affetmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esir, 1987b:59,62, Sadruddîn Hüseyinî, 1999: 28,29, Ahmed b. Mahmud, 1977: 68vd, Müneccimbaşı, 2000: 37vd, Merçil-Sevim, 1995: 52, Turan, 1965:106vd, Köymen, 2003: 41, 46vd, Merçil, 1989: 25vd)

⁵⁶⁵ Sevim, 2000c: 62

⁵⁶⁶ Urfalı Mateos, 2000: 125vd, Attaleiates, 2008: 100,101, Yinanç, 1944:59,60, Köymen, 1962: 103, Sevim, 2000c: 62,63

Emîri Nizâmüddin, Sâlâr-ı Horasan'ı görüşme bahanesiyle şehre davet ederek onu hileyle öldürttü.⁵⁶⁷

Bu sıralarda Hanoğlu Harun da Anadolu topraklarına düzenlenen akın faaliyetlerine katıldı. Nitekim daha önce de ayrıntılı olarak bahsettiğimiz gibi, Türkistan Hanı Tamgaç Han'n oğlu olduğu tahmin edilen Harun, babası ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle Selçukluların Anadolu'ya düzenledikleri askerî harekâta katılmıştır. Öncelikle Diyâr-ı Bekr yörelerinde akınlarda bulunan Harun daha sonra da Kuzey Suriye'ye giderek buradaki Mirdâsoğulları ile işbirliği yapmıştır. (1064/1065)⁵⁶⁸ Bu cümleden olmak üzere Harun, daha önce de ayrıntılı olarak bahsettiğimiz gibi onlarla birlikte Bizans İmparatorluğu'na karşı akın faaliyetlerinde bulunmuştur. Hatta bu sıralarda bilindiği gibi Bizans idaresinde olan Artah ve İmm kalelerini ele geçirmeyi başarmıştır.⁵⁶⁹

Bu dönemde Selçuklu devlet adamlarından Gümüş-tigin de Anadolu topraklarına sefer düzenledi (1066). Ancak Gümüş-tigin bu sırada yalnız değildi. Çünkü Türkmen beyleri Afşin ve Ahmed-şah da Selçuklu Sultanı'nın emri üzerine Gümüş-tigin'in idaresinde bu sefere katılmışlardı.⁵⁷⁰ Mehmet Altay Köymen'e göre bu durumun, Alp Arslan'ın Türkmen beylerini kontrol altında tutmak istemesiyle bir alâkası vardı. Çünkü bilindiği gibi, Türkmenler kendi emekleriyle kurulan devlet içerisinde ikinci plânda kalmaktan ötürü Selçuklu iktidarına karşı kırgınlık duyuyorlardı. Dolayısıyla onlara karşı temkinli yaklaşması gerektiğini düşünen Alp Arslan da böyle bir karar almış olmalıydı.⁵⁷¹ Nihayetinde Gümüş-tigin maiyetindeki beylerle birlikte Elcezîre bölgesine gelip Ergani ve Nizip yörelerindeki bazı kaleleri ele geçirdi ve ardından yanındaki bu beyler Nusaybin üzerine yürüdüler. Fakat burayı alamadılar. Daha sonra ise Fırat ırmağını geçerek Hısn-ı Mansur (Adıyaman) bölgesine akınlar düzenlediler. Bu esnada Bizans'ın komutanlarından Aruandanos, Selçuku kuvvetlerini durdurmak için harekete geçtiyse de

⁵⁶⁷ Turan, 1965: 110, Sevim, 2000c: .63

⁵⁶⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzi), 1998: 14, Sevim, 2000b: .36, Yinanç, 1944: 60, Turan, 1965: 111

⁵⁶⁹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 6,7, Sevim, 2000b: 43, Honigman, 1970: 117

⁵⁷⁰ Çamiçyan, 1941: 74, Köymen, 2001: 49

⁵⁷¹ Köymen, 2003: .49

başarılı olamadı ve onların eline esir düştü. Ancak Selçuklular, bu komutanı bir süre sonra fidye karşılığında serbest bıraktılar. Öte yandan Gümüş-tigin ve yanındaki beyler de bu sırada ele geçirdikleri ganimetlerle birlikte Selçukluların Anadolu'daki askeri üsleri olan Ahlat'a döndüler.⁵⁷² Ancak burada Gümüş-tigin ile Afşin'in arası açıldı ve yaşanan kavga esnasında Afşin Gümüş-tigin'i öldürdü. Bu tavrında dolayı Sultan Alp Arslan'ın kendisini cezalandıracağından korkan Afşin, idaresindeki Türkmen kuvvetleriyle birlikte Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başladı.⁵⁷³ Nitekim Afşin'in birliklerinin bir kısmı Gaziantep yakınındaki Dülük'u yağmalarken diğer bir kısmı da Antakya'yı istilâ etti. (1067) Malatya civarına gelen Afşin ise, burada Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğrattı ve ardından Kayseri'ye girip şehri kısa bir süreliğine de olsa işgal etti. Kayseri'den sonra da Kilikya bölgesine gitti ve burayı da yağmaladı. Anadolu topraklarında başarılı akın faaliyetleri gerçekleştiren Afşin, Kuzey Suriye tarafına gitmeyi de ihmâl etmedi. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi Haleb'e gelen Afşin, burada Anadolu'da elde ettiği ganimetleri sattığı gibi yağma faaliyetlerinde de bulundu. (1067/1068)⁵⁷⁴ Ancak Afşin'in bu askerî harekâtı daha fazla devam etmedi. Çünkü Sultan Alp Arslan'dan kendisini affettiğine dair mektup aldığı için onun huzuruna çıkmak amacıyla bölgeden ayrılma kararı almıştı.⁵⁷⁵ Öte yandan Bizans idaresi de Doğu ve Güney Anadolu'da Selçuklu akınlarının yarattığı tahribatı önlemek maksadıyla, Antakya Valisi Nikhephoros Botaniates'i görevlendirmişti. (1068)⁵⁷⁶ Bu cümleden olmak üzere Nikhephoros Botaniates; Sivas, Malatya, Divriği ve diğer şehirlerin kalelerini tamir ettirip, buralara takviye kuvvetler yerleştirmişti. Fakat bütün bu tedbirler aralıksız devam eden Selçuklu akınlarını durdurmaya kâfi gelmedi.⁵⁷⁷

⁵⁷² Urfalı Mateos, 2000: 133 vd, Yinanç, 1944: 60, Sevim, 1990a: 18, Köymen, 1962: 103, Turan, 1965: 110

⁵⁷³ Abu'l-Farac, 1999: 318, Köymen, 1962: 103, Turan, 1965:110, Yinanç, 1944: 60, Sevim, 1990a: 19

⁵⁷⁴ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 6, Zonaras, 2008: 122, Attaleiates, 2008: 101vd, Honigman, 1970:117, Yinanç, 1944: 65, Sevim, 1990a: 19,20, Köymen, 1962: 103, Turan, 1965: 110,111

⁵⁷⁵ Turan, 1965: .111, Sevim, 1990a: 20

⁵⁷⁶ Attaleiates, 2008: 103, Yinanç, 1944: 61, Turan, 1965:111, Sevim, 2000c: 65

⁵⁷⁷ Sevim, 2000c: 65, Yinanç, 1944: 61

Selçuklu ve Türkmen beylerinin Anadolu akınlarına devam ettikleri sıralarda Sultan Alp Arslan da Gürcistan'a ikinci bir sefer düzenlemek mecburiyetinde kalmıştı. (1067/1068) Çünkü kuzeyden gelen Alanlar, Gürcü ve Aphazlarla işbirliği yaparak Büyük Selçuklu Devleti vassâlı olan Şeddâdoğulları ve Şirvânşahların ülkelerini istilâ etmişlerdi. İşte bu sebeple harekete geçen Alp Arslan, Nizâmü'l Mülk ve Sav-tigin ile birlikte Gürcistan bölgesine gelerek akınlara başladı ve bu akınlar sırasında da önemli bir başarı elde etti.⁵⁷⁸ Ancak Selçuklu Sultanı bu topraklara yönelik düzenlediği sefer faaliyetini daha fazla sürdüremedi. Zira devletin doğu sınırında meydana gelen karışıklıklar dolayısıyla Sultan'ın buraya gitmesi gerekmiştir.⁵⁷⁹

Bu sıralarda Bizans İmparatoru Romanos Diogenes de aralıksız devam eden Selçuklu ve Türkmen akınlarını durdurabilmek amacıyla bizzat sefere çıkmaya karar vermişti. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi büyük bir ordunun başında Türklere karşı harekete geçen Bizans İmparatoru, ilk olarak güney sınırına yöneldi. Fakat bu sırada Selçukluların Niksar'ı yağma ettikleri haberini aldı ve yolunu değiştirerek Kayseri üzerinden Sivas'a geldi. Burada çok kalmayan İmparator, doğu yönünde yürüyüşüne devam etti. İşte bu esnada Türklerle karşılaştı ve yapılan çarpışmada galip geldi. Daha sonra Göksun ve Maraş taraflarına giden Bizans İmparatoru, buradan da Suriye topraklarına yöneldi.⁵⁸⁰ Bilindiği gibi Romanos Diogenes bu bölgeye

⁵⁷⁸ Kuzeyden gelen Alanlar, bölgedeki Gürcü ve Aphaz kuvvetleriyle birleşerek Şeddâdoğulları ülkesini istilâ etmişlerdi. Bunun üzerine Alp Arslan beraberinde Nizamü'l Mülk ve Savtigin olduğu halde buraya gitti. Alp Arslan'ın gelişini haber alan Şeddâdoğulları Emiri Fadlun ile Şirvânşahlar hükümdarı Feraburz b. Salar, sultanın huzuruna giderek itaatlerini yenilediler. Daha sonra Alp Arslan, Şekki ve Hazar ülkelerine akınlara başladı. Öte yandan sultanın karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Gürcü Kralı Bagrat, bu sırada kaçmayı tercih ederken Şekki hâkimi Ahastan, Selçuklulara tâbi olmayı seçti. Hatta İslâmiyet'i kabul etti. Sultan Alp Arslan bundan sonra ise, Tiflis ve Rustov üzerine yürüdü. Buralardaki pek çok kaleyi fethetti. Daha önceden huzuruna çıkmayı reddeden Bagrat'a itaatini kabul ettirdi. Ancak Karahanlı hükümdarının ölümü sebebiyle ülkenin doğu sınırında karışıklıklar çıkması, Sultan Alp Arslan'ın bu topraklarda daha fazla ilerlemesine mâni oldu ve onu geri dönmek zorunda bıraktı. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Mahmud, 1977: 76 vd, Brousset, 2003:290 vd, Sadruddîn Hüseyinî, 199: 30 vd, Sevim, 2000c: .66,67, Köymen, 2003: .20,21, Turan, 1965: 112,113, Yinanç, 1944: s.62vd)

⁵⁷⁹ Alp Arslan, Karahanlı hükümdarının ölümünün ardından çıkan karışıklıklar sebebiyle ülkenin doğu sınırına yönelmişse de kısa süre içinde bu topraklara gitmesine gerek kalmadığını öğrenmiştir. Zira. Semerkand hükümdarı İbrahim Han İlig Nasr Han'ın oğlu Şemsü'l Mülk mevcut duruma hâkim olmayı başarmıştır. (Bkz: Turan, 1965: 114)

⁵⁸⁰ Attaleiates, 2008: 112 vd, Zonaras, 2008: 126, Köymen, 1962: 104, Sevim, 2000c: 68

geldiğinde Menbic'i ve ardında da zamanında Hanoğlu Harun'un kendilerinden almış olduğu Artah ve İmm kalelerini ele geçirmişti.⁵⁸¹ Bizans İmparatoru'nun Suriye'de olmasını fırsat bilen Afşin ise, Ahmed-şah ile birlikte Sakarya havzasına kadar ilerledi ve İstanbul-Kilikya yolu üzerinde mühim bir mevki olan Amorium (Amuriyye)'yi zapt etti. Bu durumu haber alan Romanos Diogenes, Afşin'in yolunu kesmek istediye de, Türkmen beylerinin süratle bölgeden ayrılmaları sebebiyle başarılı olamadı ve kış mevsiminin yaklaşması üzerine de İstanbul'a dönme kararı aldı.⁵⁸²

1069 yılında Afşin, Ahmed-şah, Sunduk gibi Selçuklu ve Türkmen beyleri, emirlerindeki kuvvetlerle birlikte doğu ve güneyden Anadolu topraklarına tekrar girdiler.⁵⁸³ Bunun üzerine Bizans İmparatoru bir kez daha harekete geçerek Kayseri'ye kadar geldi. İmparator'un esas maksadı ise; Selçukluların Doğu ve Güney Anadolu'da fethettikleri yerleri geri almak, özellikle de Selçuklu birliklerinin harekât üssü olan Ahlat'ı ele geçirerek onları Anadolu'dan çıkarabilmektir. Dolayısıyla Romanos Diogenes Kayseri'den Harput'a yöneldi. Diğer taraftan Selçuklu ve Türkmen akınları da bütün hızıyla devam etmekteydi. Nitekim Malatya'daki Bizans komutanını yenilgiye uğratan Türk birlikleri Karaman ve Konya'yı istilâ ederek Orta Anadolu'ya kadar ilerlemişlerdi. Bu sebeple İmparator, seferini yarıda kesip Selçukluları durdurabilmek için Sivas üzerinden Kayseri'ye dönmek mecburiyetinde kaldı. Ancak İmparator yine amacına ulaşamadı. Çünkü onun ne yapmak istediğini anlayan Selçuklu ve Türkmen kuvvetleri hiç vakit kaybetmeden Kuzey Suriye'deki harekât üsleri olan Haleb'e doğru yola çıkmışlardı. Böylece Bizans İmparatoru bu seferde de hedefine ulaşamamış oldu ve Selçuklu akınlarına karşı ordu komutanlarından Manuel Komnenos'u Anadolu'da bırakarak İstanbul'a geri döndü.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Urfalı Mateos, 2000: 137, Abu'l Farac, 1999: 318,319, Zonaras, 2008: 126,127, Attaleiates, 2008:115 vd, Bundârî, 1999: 30, Sevim (İbnü'l-Adîm),2000a: 7, Honigman, 1970: 117, Sevim, 2000c:67,68, Yinanç, 1944: 66

⁵⁸² Abu'l-Farac, 1999: 319, Attaleiates, 2008: 127,128,Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 31, Yinanç, 1944: 66, Sevim, 1990a:23,24,

⁵⁸³ Sevim, 2000c:69, Köymen, 2003: 24

⁵⁸⁴ Attaleiates, 2008:140vd, Zonaras, 2008:128,129, Sevim, 1990a: .24,25, Yinanç, 1944: 67

Sultan Alp Arslan ise bu sıralarda Anadolu topraklarına bir kez daha girmişti. Nitekim daha önce de ayrıntılı olarak izah etmeye çalıştığımız gibi Fâtımî Veziri Nâsırüddeve'den aldığı davet üzerine Mısır seferine çıkan Selçuklu Sultanı, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girmiş, Malazgirt, Erciş, Tulhum ve Siverek'i işgal edip, Urfa'yı kuşatmış, fakat burayı zapt edemedi. Mirdâsî Emîri Mahmûd ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle Haleb'e yönelmişti. (1070/1071)⁵⁸⁵

Öte yandan Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un eşi olan Erbasgan da aynı dönemde Sultan'a karşı isyan ederek, idaresindeki Nâvekiyye Türkmenleriyle birlikte Anadolu'nun batı yönünde kaçmaya başlamıştı. (1070/1071)⁵⁸⁶ Fakat Selçuklu Sultanı onun peşini bırakmamakta kararlıydı. Bu sebeple de Afşin'i, onun yakalaması için görevlendirdi. Öte yandan Sultandan kaçmaya çalışan Erbasgan'ın yolu Sivas civarında Bizanslı komutan Manuel Komnenos tarafından kesildi. Ancak Erbasgan, sahte geri çekilme taktiğiyle Manuel'i yenilgiye uğratmayı ve onu beraberindekilerle birlikte tutsak almayı başardı. Komutanının Türkmenler tarafından esir edildiğini haber alan Bizans İmparatoru ise oldukça telâşlandı ve onu kurtarabilmek için ordusuyla birlikte yola çıkmaya karar verdi. Lâkin bu sırada enteresan bir gelişme yaşanmış; Manuel, Sultan'dan kaçan ve zor bir durumda olan Erbasgan'ı, Bizans'a sığınmak konusunda iknâ etmişti. Bu cümleden olmak üzere yakın çevresiyle beraber İstanbul'a giden Erbasgan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı.⁵⁸⁷ Bu arada Erbasgan'ın Bizans'a sığınması neticesinde kendi başlarına kalan Nâvekiyye Türkmenlerinden bir bölümü Anadolu'ya gazâ yapmayı sürdürürken, diğer bir bölümü de Filistin tarafına gitmeyi tercih etmişti.⁵⁸⁸ Nitekim daha önceden ayrıntılı olarak ifade etmeye çalıştığımız gibi Kızılı, Atsız ve Şöklü gibi beylerin idaresinde Fâtımî hâkimiyetindeki Filistin

⁵⁸⁵ Turan, 1965: 118vd, Köymen, 2001: 25vd

⁵⁸⁶ Erbasgan, Sultan Alp Arslan'ın kardeşi Kirman Meliki Kara Arslan Kavurd'un isyan hareketine destek vermişti. Bu durum da doğal olarak sultan ile aralarının açılmasına sebep olmuştu. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Turan, 1965:120vd)

⁵⁸⁷ Brynnios, 2008: 45,46, Zonaras, 2008: 130,131, Urfalı Mateos, 2000: 137,138, Çamiçyan, 1941:

75

⁵⁸⁸ Sevim, 2000c: 70

bölgesine giren Nâvekiyye Türkmenleri, bu topraklarda son derece mühim faaliyetlerde bulunarak âdetâ Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasına hizmet etmişlerdir.

Erbasgan'ı takip ile görevlendirilen Afşin ise bu esnada Kapadokya bölgesini istilâ etti ve hiçbir direnişle karşılaşmadan Afyon-Uşak –Denizli üzerinden Marmara sahillerine kadar ilerleyip, Kadıköy'e kadar geldi. Afşin buradan, Bizans İmparatoru'na bir elçi göndererek Erbasgan'ın kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat İmparator, onu teslim etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Afşin de Ahlat üssüne döndü (1070/1071)⁵⁸⁹ ve Sultan'a Bizans'ın savaş gücünün ne kadar zayıf olduğu hakkında bilgi verdi. Böylece Alp Arslan'ın Bizans İmparatorluğu karşısındaki cesareti daha da artmış oldu.⁵⁹⁰

Sultan Alp Arslan zamanında Anadolu'ya düzenlenen seferleri kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz:

!) Alp Arslan zamanında Anadolu'ya düzenlenen akınlar daha da geniş bir sahaya yayılmıştır. Nitekim başta Sultan olmak üzere Selçuklu ve Türkmen beyleri emirlerindeki kalabalık kuvvetlerle birlikte Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerine seferler düzenlemişlerdir. Bu seferlerin en dikkat çekici sonuçlarından biri ise hiç kuşkusuz fetihler gerçekleştirilmiş olmasıdır. Zira Selçuklular Ani ve Malazgirt gibi Anadolu'nun müstahkem mevkieinden bazılarını ele geçirerek Bizans İmparatorluğu'nun savunma gücünü önemli ölçüde yıpratmışlardır.⁵⁹¹ Öte yandan Selçukluların fetihler gerçekleştirmiş olmaları, onların kuşatma savaşlarında ne kadar deneyim kazanmış olduklarını göstermesi bakımından da son derece mühimdir. Çünkü bilindiği gibi Selçuklular ilk zamanlar kuşatma savaşlarına alışık olmadıkları için Tuğrul Bey döneminde oldukça zorlanmışlardı.

2)Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, Anadolu'ya düzenlenen Selçuklu ve Türkmen akınları Bizans İmparatorluğu tarafından durdurulmak istenmiş, hatta bu uğurda bizzat Romanos Diogenes bile sefere çıkmıştır.

⁵⁸⁹ Sevim (Sıbt İbü'l-Cevzi), 1998: 37, Çamiçyan, 1941: 75, Yinanç, 1944: 68, Koca, 2003: 17, Sevim, 2000c:70,71

⁵⁹⁰ Abu'l-Farac, 1999: 320

⁵⁹¹ Köymen, 1962: 105

Ancak Bizans'ın bütün müdanelerine rağmen son derece dinamik savaşçılar olan Selçuklu ve Türkmen birlikleri Anadolu'daki ilerleyişlerine başarıyla devam etmişlerdir.

3) Sultan Alp Arslan'ın İslâm dünyasındaki itibarı Anadolu'da gerçekleştirilen fetihler sayesinde daha da artmıştır. Nitekim önceden de belirttiğimiz gibi Abbâsî Halifesi, Bizans topraklarında elde ettiği başarılar vesilesiyle Müslümanlara büyük bir sevinç yaşatan Selçuklu sultana Ebû'l Feth unvanını vermiştir.

3) Anadolu Politikasında Bir Dönüm Noktası: Malazgirt Zaferi

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sultan Alp Arslan'ın Mısır seferinde olduğu sırada Selçukluları Anadolu'dan çıkarmak ve daha da ileri giderek Büyük Selçuklu Devleti'ni bertaraf etmek amacıyla harekete geçmişti.⁵⁹² Nitekim Peçenek, Uz, Kıpçak ve Hazar Türkleriyle, Slav, Frank, Bulgar, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir ordunun başında Anadolu topraklarında ilerlemeye başlayan Bizans İmparatoru, bu esnada Halep dolaylarında bulunan Selçuklu Sultanı'na da bir elçi göndererek ondan Ahlat ve Malazgirt gibi kalelerin Bizans'a teslim edilmesini istemişti.⁵⁹³ İmparator'un bu talebi karşısında oldukça sinirlenen Alp Arslan ise, onunla mücadele edebilmek için Mısır seferini yarıda kesip derhal Anadolu'ya doğru yola çıkmıştı. Ancak Selçuklu Sultanı, ordusuyla birlikte Fırat nehrini geçtiği esnada hayvanlarının ve mallarının çoğunu kaybetti. Üstelik yiyecek sıkıntısı sebebiyle de Irak askerlerini terhis etmek mecburiyetinde kaldı.⁵⁹⁴ Bütün bu yaşanan olumsuzluklara rağmen pes etmemekte kararlı olan Alp Arslan, nihayetinde 4 bin kişilik hassa birliğiyle beraber Azerbaycan'ın Hoy şehrine geldi.⁵⁹⁵ Bu

⁵⁹² Baştav, 1971: 36, Sevim, 2000c: 81, Kafesoğlu, 1985: 113,114

⁵⁹³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 37, Sevim, 1993: 222, Kafesoğlu, 1959: 17, Köymen, 1962: 106

⁵⁹⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 37, Sevim, 2000c: 74, Turan, 1965:125

⁵⁹⁵ Sultan Alp Arslan'ın Suriye'den Anadolu'ya geliş güzergâhı konusu kaynaklarda net değildir. Nitekim bazı kaynaklara göre Bizans İmparatoru'nun Anadolu'da ilerlediği haberini alan sultan, Halep'ten Musul'a gelmiş, buradan Erzen ve Bitlis'e yönelmişti veya Erzen'den Urfa'ya doğru gitmişti. Bazı kaynaklara göre ise, Azerbaycan'ın Hoy şehrine gelmişti. (Bkz: Urfalı Mateos, 2000: 141, İbnü'l-Esîr, 1987b: 71, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: s.32, Bundârî, 1999: 37, Cahen, 1972: 89)

arada Selçuklu Sultanı'nın askerî gücü yeni katılımlarla daha da arttı. Nitekim Gevherayin, Sav-tigin, Ay-tigin, Sunduk ve Afşin gibi Selçuklu komutanları emirlerindeki kuvvetlerle birlikte Sultan'ın ordusuna katıldılar. Ayrıca Artuk, Tutak, Dimlaçoğlu Muhammed, Arslan-taş, Duduoğlu Ahmed Gazi gibi Selçuklu ve Türkmen beylerinin de idaresindeki birliklerle beraber Sultan Alp Arslan'ın ordusuna katılmış olmaları büyük bir olasılıktır.⁵⁹⁶ Diğer taraftan Selçuklu Sultanı, veziri Nizâmü'l Mülk'e ve komutanlarına, kendisine bir şey olması halinde oğlu Melikşâh'a itaat etmelerini vasiyet etti.⁵⁹⁷ Daha sonra da eşi Seferiyye Hatun ile veziri Nizâmü'l Mülk'ü ağırlıklarla birlikte Hemedan'a gönderdi ve vezirine "Asker toplayıp kendisine yollamasını" emretti.⁵⁹⁸

Öte yandan Bizans İmparatoru da bu sıralarda Sivas'ta komutanlarının katıldığı bir savaş meclisi topladı ve onlara "Selçukluların ülkesine doğru mu yürümeli, yoksa kendi ülkelerinde kalıp Selçukluların gelmesini mi beklemeli" diye sordu. Bunun üzerine bazı tecrübesiz komutanlar, İmparator'un gözüne girmek adına, Sultan'ın ordusuna karşı harekete geçilmesi gerektiği fikrini savundular. Ancak İoseph Tarkhaneiotes ve Nikephoros Bryennios gibi deneyimli komutanlar bu düşüncenin yanlış olduğunu ileri sürerek İmparatora; bölgedeki şehirlerin tahkim edilmesini ve çevredeki ovaların yağma edilip rakip tarafın sıkıntıya düşürülmesini, nihayetinde de onları Erzurum tarafına çekerek onlarla burada savaş yapılmasını tavsiye ettiler. Fakat kendisine ve ordusuna son derece güvenen Romanos Diogenes, tecrübeli komutanlarını dinlemek yerine deneyimsiz komutanlarının önerisine uyarak Selçuklulara karşı yürüyüşe geçmeye karar verdi.⁵⁹⁹ Nitekim bu kararının ardından derhal yola çıkan İmparator, Bizans'ın elindeki önemli garnizonlarının yer aldığı Erzurum'a ulaştı ve burada bir karargâh kurdu.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Sümer, 1975: 197-207

⁵⁹⁷ Sultan Alp Arslan'ın vasiyeti şöyle idi: "Ben Allah'ın rızasını savunarak sabırla savaşacağım. Sağ kalırsam bu Allah'ın bir lütfüdür. Eğer şehit olursam oğlum Melikşâh veliahdımdır." [İbnü'l-Esir, 1987b: 71, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 529, Sadruddîn Hüseyinî, 1999: 33, Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1998: 37]

⁵⁹⁸ Kaynaklardan bazıları Sultanın, eşini ve veziri Nizâmü'l Mülk'ü Tebriz'e gönderdiğini belirtiyor. [Bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1998: 37, Sevim (İbnü'l Cevzî), 2005a: 529, İbnü'l-Esir, 1987b: 71, Bundârî, 1999: 37, Reşidüddîn, (Türkçe terc), 2010: 112]

⁵⁹⁹ Bryennios, 2008: 48,49

⁶⁰⁰ Eickoff, 1995: 474

Daha sonra da askerlerinin bir kısmını ordusunun erzak ihtiyacını sağlamak maksadıyla Kafkaslar tarafına gönderirken Uz ve Franklardan oluşan bir birliği de Trakhaniotes ve Norman asıllı Roussel'in kumandasında Ahlat üzerine sevk etti. Kendisi ise başka bir birliğin başında Malazgirt'e yöneldi. Ancak Ahlat yönünde ilerlemeye başlayan Trakhaniotes ve Roussel, hedeflerine ulaşamadan Selçuklu birlikleri tarafından geri çekilmek mecburiyetinde bırakıldılar.⁶⁰¹ Bu arada Bizans İmparatoru, ordusundaki Türk asıllı askerlerin Selçuklularla irtibat halinde oldukları ve onlardan yana bir tavır takındıklarına dair bilgi edinmişti. Dolayısıyla İmparator, zamanında Sultan'dan kaçıp kendisine sığınan ve bu seferde yanında bulunan Erbasgan'ı tedbir olarak derhal İstanbul'a geri gönderdi.⁶⁰²

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, kısa süre içinde Malazgirt'e ulaşmış⁶⁰³, Müslümanların birçoğunu kılıçtan geçirerek burayı zapt etti.⁶⁰⁴ Onun zulmünden kaçmayı başaran Malazgirt Kadısı ve bazı Müslümanlar ise başlarına geleni Sultan'a bildirip ondan yardım istediler.⁶⁰⁵ Bunun üzerine Sultan Alp Arslan Ahlat'a gitmeye karar verdi. Nitekim çok geçmeden buraya ulaşmayı başardı.⁶⁰⁶ Bu arada Selçuklu öncü birlikleri de Malazgirt Kalesi çevresinde bulunan Bizans askerlerine hücum ederek onları yenilgiye uğratmışlardı.⁶⁰⁷ Dolayısıyla Bizans İmparatoru, Brynnios komutasında yeni bir birliği bölgeye gönderdi. Ancak bu birlik de meşhur Selçuklu komutanı Sunduk tarafından bozguna uğratıldı.⁶⁰⁸ Bütün bu yaşananlara rağmen İmparator, ısrarından vazgeçmeyerek, bu defa da Basilakes idaresindeki bir bölüğü Selçukluların üzerine sevk etti. Lâkin bu Bizans kuvveti de Sunduk

⁶⁰¹ Attaleiates, 2008: 153,154, Zonaras, 2008: 132,133, Sevim, 1993: 223

⁶⁰² Sevim, 2000c: 77, Turan, 1965: s.128

⁶⁰³ Bizans imparatoru Malazgirt'e ulaştığında Basilakios adlı bir kişi beraberindeki Suriye ve Ermenistan'dan gelen askerlerle birlikte kendisini karşılamıştı. Ayrıca Leon Diabatenos da bu sırada imparatora "Sultanın, Bizanslılardan çekinip Irak tarafına gittiğine" dair yanlış bir bilgi vermişti. Gerçekte ise sultan, Ahlat'a doğru ilerliyordu. Ancak imparator, bu durumdan habersiz olduğu için kendisine iletilen bilgiye göre hareket etmiş ve ileride de bahsedeceğimiz gibi sultanın birliklerinin bölgeye gelmesiyle hazırlıksız yakalanmıştır. (Bu hususta bkz: Bryennios, 2008: 49)

⁶⁰⁴ İbnü'l-Esir, 1987b: 71, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzi), 1998: 38, Abu'l-Farac, 1999: 321, Attaleiates, 2008: 156, Çamiçyan, 1941: 76

⁶⁰⁵ Sevim, 2000c: 74, Turan, 1965: 125

⁶⁰⁶ Kafesoğlu, 1959: 17, Sevim, 1993: 223, Turan, 1965, s.125, Dirimtekin, 1993: .241

⁶⁰⁷ Bryennios, 2008: .50, Attaleiates, 2008: 155, Zonaras, 2008: .133

⁶⁰⁸ Attaleiates, 2008: .158, Zonaras, 2008: 133, Sevim, 2000c: 78

karşısında mağlup olmaktan kurtulamadı.⁶⁰⁹ Üstelik Basilakes yanındaki büyük haçla birlikte Selçukluların eline esir düştü. Nitekim Sultan Alp Arslan bu haçı bir zafer alâmeti olarak Bağdat'a sevk etmesi için Hemedan'daki veziri Nizâmü'l Mülk'e yollamıştı.⁶¹⁰

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, komutanlarının bu şekilde yenildiklerini öğrendiği esnada son derece tedirgin oldu ve dolayısıyla keşfe çıkarak olan biteni bizzat öğrenmeye karar verdi. Gerçekten de ordugâhtan çıkıp etraftaki vaziyeti tetkik etmeye başladı. Fakat akşam olduğu sırada Selçuklular aniden ortaya çıktılar ve naralar atıp, tehditler savurarak Bizans birliklerini ok yağmuruna tuttular. Ne yapacaklarını bilemeyen Bizans birlikleri ise oldukça yıpranmış bir vaziyette ordugâha doğru kaçtılar. Ancak Selçuklular onların peşlerini bırakmamakta kararlıydılar. Dolayısıyla da ordugâhı kuşatıp Bizans kuvvetlerine karşı psikolojik bir baskı uygulayarak onlara büyük bir korku yaşattılar.⁶¹¹ Diğer taraftan Bizanslı komutan Trakhanioles tam da bu sıralarda Selçukluların İmparator'un ordugâhını kuşattıkları haberini almıştı. Ancak o, İmparatora yardım etmek için hiçbir şey yapmadı. Aksine onu kendi başına bırakarak hızla bölgeyi terk etti.⁶¹² Bütün bu yaşananlar doğal olarak Bizans ordusunu maddi ve manevi anlamda oldukça sarsmıştı. Lâkin İmparator Romanos Diogenes, hâlâ sahip olduğu askerî güce fazlasıyla güvendiği için Sultan Alp Arslan ile karşı karşıya gelmek konusunda ısrarcı davranıyordu.⁶¹³

Bu arada Sultan Alp Arslan da Ahlat-Malazgirt arasında yer alan Rahve (Zehra) ovasına gelip, ordusunun su ihtiyacını karşılayabileceği ırmağın kenarında karargâh kurdu. Ardından da Bizans İmparatoru bu ovaya gelerek stratejik anlamda avantajı olmayan bir mevkiye yerleşti. Böylece Selçuklu ve Bizans orduları karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı.⁶¹⁴ Ancak

⁶⁰⁹ Attaleiates, 2008:158,159, Zonaras, 2008: 133,134, Bryennios, 2008: 50, Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzi), 1998:38, Bundârî, 1999: 38, İbnü'l-Esîr, 1987b: 72, Sevim, 2000c: 78

⁶¹⁰ İbnü'l-Esîr, 1987b: 72, Bundârî, 1999: 38, İbnü'l-Adîm, 1989: 20, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzi), 1998: 38

⁶¹¹ Attaleiates, 2008:160,161, Zonaras, 2008:134

⁶¹² Attaleiates, 2008: 162, Zonaras, 2008: 135

⁶¹³ Süryanî Mihail, 1944: 26, Sevim, 1993: .225

⁶¹⁴ İbnü'l-Adîm, 1989: 20, Bundârî, 1999: 39, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 34, Attaleiates, 2008: 162

Sultan Alp Arslan savaş başlamadan önce âdetlere uygun olarak Bizans İmparatoru'na barış teklifinde bulunmak için harekete geçti.⁶¹⁵ Bu cümleden olmak üzere Abbâsî Halifesi'nin ileri gelen ricâlinden olan İbn Mahleban'ın başkanlığındaki bir elçilik heyetini İmparator'a gönderdi.⁶¹⁶ Ayrıca kumandanı Sav-tigin'i de bu heyette yer alması için görevlendirdi.⁶¹⁷ Çünkü Alp Arslan'ın, Romanos Diogenes'e elçi göndermekteki diğer bir amacı da Bizans'ın askerî durumu hakkında istihbarat toplamaktı.⁶¹⁸ Sonuçta Selçuklu heyeti, Bizans karargâhındaki İmparator'un yanına gidip onunla görüştüler. Fakat bu görüşme hiç de olumlu geçmedi. Çünkü İmparator, daha önce de birkaç kez ifade ettiğimiz gibi kendisine ve ordusuna⁶¹⁹ çok güveniyordu.⁶²⁰ Ayrıca danışmanları da, bu barış önerisinin aldatmacadan ibaret olduğunu ve Sultan'ın böyle bir teklifte bulunarak zaman kazanmaya çalıştığını iddia ederek, kendisini barış yapmaması konusunda iknâ etmişlerdi.⁶²¹ Dolayısıyla İmparator Romanos Diogenes hiç düşünmeden Alp Arslan'ın barış teklifini reddetti.⁶²² Hatta daha da ileri giderek, savaşın neticesi belli olmadan, Büyük

⁶¹⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 72, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 34, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 531, Bundârî, 1999: 39, Abu'l-Farac, 1999: 321, Urfalı Mateos, 2000: 142, Attaleiates, 2008:163, Zâhirüddîn Nişâburî, 1332: 24, Reşîdüddîn, (Türkçe terc), 2010: 113, Sümer-Sevim, 1988: 4

⁶¹⁶ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2005a:11, Sümer-Sevim, 1988: 4, Dirimtekin, 1993: 243

⁶¹⁷ Abu'l-Farac, 1999: 321, Mirhond, 1339: 266, Sümer, 1975: 199, Dirimtekin, 1993: 243

⁶¹⁸ Koca, 2003: 20

⁶¹⁹ Bizans İmparatorluğu ordusundaki asker sayısı hakkında kaynaklarda farklı ve abartılı rakamlar yer almaktadır. Bu durum ise kaynakların Bizans ordusunun sayı bakımından ne kadar kalabalık olduğunu vurgulamak istemelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Sıbt İbnü'l Cevzî'ye göre, Bizans imparatorunun ordusunda; 100 bin asker, 100bin delici (Nakkab), 100 bin çarhçı, 100bin usta, 800 mandanın çektiği, içinde nal ve çiviler bulunan 400 araba ile silah, mancınık ve diğer saldırı aletlerinin bulunduğu 1000 araba vardı. Ordusunun başında ise 3500 kumandan bulunuyordu. Ordusunda bulunan bir mancınığı 1200 kişi çekiyordu. Hazinesinde ise bir milyon altın, 100 bin ipekli giysi ile altın eyerler, kemerler ve bunlara benzer altın ve gümüş eşyalar bulunuyordu. [Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38] İbnü'l-Cevzî ise asker sayısını şu şekilde verir: 35 bin Frank askeri, 200 patrik, bu patriklerden her birinin beraberinde 2 bin ile 500 arasında atlı kuvveti, ayrıca İstanbul'un öte yakasında yaşayan Oğuzlardan (Hristiyan) 15 bin kişi idi. [Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 30] Reşîdüddîn, Bizans İmparatoru'nun 300 bin süvarisi olduğunu ifade eder. (Reşîdüddîn, 1999: 32)

⁶²⁰ Zonaras, 2008: 135, Sâdrüddîn el-Hüseynî, 1999: 34 Mirhond, 1339: 266, Sevim, 1993:225

⁶²¹ Attaleiates, 2008: 164, Zonaras, 2008: 135

⁶²² Sultan, imparatora "Ülkene geri dön, barış yapmak istersen, bunu Bağdat halifesi aracılığıyla yaparız. Aksi takdirde biz, azim ve kararımızı, içtenlikle bağlı olduğumuz Ulu Tanrı'ya bırakırız" dedi. İmparator Romanos Diogenes ise, Selçuklu heyetine "Ben, bu üstün ve kudretli duruma, pek çok para ve çaba sarf ederek erişmiştim. Barış, ancak ve ancak Selçuklu başkenti Rey'de yapılacaktır. Ben, İslâm ülkelerine, kendi ülkem gibi hâkim olmadıkça asla geri dönmeyeceğim" dedikten sonra "İsfahan mı güzeldir, yoksa Hemedan mı?" diye sorunca heyet başkanı İbnü'l Mühelban "İsfahan" diye cevap verdi. Bunun üzerine imparator "Hemedan'ın çok soğuk olduğunu haber aldım, bu

Selçuklu Devleti'nin Horasan, Mısır, Suriye ve Irak'taki topraklarını komutanları arasında paylaştığını ilân etti.⁶²³

Bizans İmparatoru'nun olumsuz cevabı karşısında Sultan Alp Arslan ise, savaşmak için son hazırlıklarını yapmaya başladı. Bu arada Fakih Buharalı Ebû Nasr Muhammed, Sultan'a şu sözlerle destek verdi: "Sen Allah'ın zafere ulaştıracağını ve diğer dinlere üstün kılacağını vaat ettiği bir din uğrunda savaşıyorsun. Umarım Allah bu fethi sana nasip edecektir. Cuma günü zevâl vaktinden sonra hatiplerin minberde olduğu ve mücahitler için Allah'a duada bulundukları ve duaların kabul edildiği saatte düşmana hücum et."⁶²⁴ Diğer taraftan Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh da Alp Arslan'ın galibiyeti için bir dua metni hazırlatarak Cuma namazında bütün İslâm ülkelerindeki minberlerde okutulmasını emretti.⁶²⁵ Böylece Selçuklu Sultanı'nın ve ordusunun manevî gücü daha da arttı.⁶²⁶

bakımdan biz, İsfahan'da kışlayacağız, hayvanlarımız ise Hemedan'da kışlayacaklardır" dedi. Bu alaylı sözler karşısında İbnü'l Muhalban, ona "Hayvanlarınız Hemedan'da kışlayabilirler, ama sizlerin nerede kışlayabileceğinizi bilemem" şeklinde çok anlamlı sözler söyledi. (Sevim, 2000c: 80,81)

⁶²³ Bizans İmparatoru, Mısır, Suriye, Horasan ve Irak gibi yerleri savaşın sonucu belli olmadan kumandanları arasında taksim etti. Ancak Bağdat'ı bunun dışında bırakmış ve bu hususta şöyle demişti: "İyi insan o ihtiyara (halife) ilişmeyiniz. Çünkü o, bizim dostumuzdur." [Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzi), 1998: 38]

⁶²⁴ İbnü'l-Esir, 1987b:72, Bundârî, 1999: 39, Sadrüddîn el-Hüseynî, 1999: 34

⁶²⁵ Dua metni şöyledir: Tanrım, İslam sancağını yükselt ve İslâm'a yardım et! Şirkin boynunu vurmak ve kökünü kazımak suretiyle onu yok et! Sana itaat için canlarını fedâ edip kanlarını, sana bağlanarak akıtan mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarını esirgeme: Mü'minlerin emîrinin burhanı olan Şahinşahü'l-azam (Alp Arslan)'ın bayraklarını her yerde dalgalandıran ve zamanın güçlükleri karşısında kendini kolayca tutunduran yardımdan uzak tutma! Senin dinini, şerefli ve yüce tutabilmek için, onu, lütfkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun bırakma! Onun, kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin! Ordusunu meleklerinle güçlendir, niyet ve azmini hayır ve başarı ile sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terk etti. Malı ve canı ile senin buyruklarına uymak amacıyla, senin yoluna düştü. Çünkü sen, 'Ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Tanrı ve Peygamberine inanıyorsanız, onun yolunda can ve malınızla savaşıyorsanız' diyorsun. Senin sözün gerçektir. Tanrım, o nasıl senin çağrına uyup şeriatının korunmasında gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için, geceyi gündüze katmışsa, sen de ona zafer kısmet eyle, dilediklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için iyi tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü hilelerinden beri olsun ve lütfünla bu koruyucu onu, güzel sıfatların içinde ve en sağlam ellerle korusun! Yapmak istediği şeyi ona kolay kıl. Ta ki, onun (düşmana karşı olan) kutsal hareketi zaferden ışık alsın ve şirk ehlinin, hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun! Ey İslâm cemaati, doğru bir niyet, dürüst bir azim ve Tanrı'dan korkan temiz kalplerle ve ihlâs bahçelerinden kısmet alan inançlarla onun (Alp Arslan) için Tanrı'ya yalvarıp yakarınız. Onun, şerefli olarak düşmanlarını yok etmesi ve sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine ve amacına nail olması hususunda Tanrı'ya dua ve niyazda bulununuz!" (İbnü'l Adîm, 1989: 19)

⁶²⁶ Sevim, 1993: 225

Sultan Alp Arslan da savaşa başlamadan hemen önce Cuma namazını ordusuyla birlikte kılarak zafer kazanmak için dua etti.⁶²⁷ (26 Ağustos 1071) Daha sonra beyaz bir elbise giydi, Türk âdeti gereğince atının kuyruğunu eliyle bağlayıp, okunu ve yayını bırakarak eline kılıcını aldı.⁶²⁸ Böylece o, yalnızca emir veren bir komutan olmadığını, verdiği emri bizzat kendisinin de uygulayacağını göstermiş oldu.⁶²⁹ Bu arada Selçuklu Sultanı, ordusuna karşı son derece etkili bir nutukta bulunmayı da ihmâl etmedi. Nitekim Alp Arslan ordusuna “Daha ne kadar biz azınlıkta, düşman da çoğunlukta olmak üzere, böyle bekleyeceğiz? Ben, bizzat Müslümanların minberlerinde bizim için dua ettikleri sıralarda düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirsek ne âlâ, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Bana bağlı olanlar kalsınlar, geri dönmek isteyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün, burada bir sultan yoktur, ben de ancak sizlerden biriyim. Biz, Müslümanların eskiden beri yapa geldikleri gazayı yapmak istiyoruz.” sözleriyle hitap etti.⁶³⁰

Görüldüğü gibi Sultan Alp Arslan bu nutkunda bir komutan gibi değil bir er gibi savaşacağını söyleyerek emrindeki askerlerden hiçbir farkı olmadığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra sadece devlet için değil İslâm dini uğruna da savaşacaklarını dile getirerek bu mücadelenin son derece yüce bir gaye uğruna verildiğini belirtmiş ve bütün Müslümanların dua ettikleri bir saatte savaşa başlayacaklarını hatırlatarak da askerlerinin manevî duygularını yükseltmek istemiştir. Ayrıca askerlerine, isteyenlerin çekip gitmekte serbest olduklarını söyleyerek onları daha da cesaretlendirmeye çalışmıştır. Öte yandan Sultan Alp Arslan nutkunda, bu savaşta mücadele edecek olan herkesin mutlaka kazanacağına dikkat çekerek; eğer şehit olunursa cennete, hayatta kalırsa da dünya nimetlerine kavuşacaklarını ifade etmiştir.⁶³¹ Nitekim Selçuklu Sultanı'nın bu nutku, askerleri üzerinde

⁶²⁷ İbnü'l-Esîr, 1987b: 72, Sadruddîn el-Hüseyî, 1999: 34, Zâhirüddîn Nîşâburî 1332: 25, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 531, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38

⁶²⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b:72, Sadruddîn el-Hüseyî, 1999: 34, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzi), 1998: 38, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 531

⁶²⁹ Koca, 2003: 21,22

⁶³⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a:531

⁶³¹ Köymen, 1962: 109,110, Koca, 2003: 22,23

büyük bir etki yapmış ve onların hepsi birden Sultan'ın yanında savaşacaklarını dile getirmişlerdir.⁶³²

Bu arada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes de son savaş meclisini topladı ve burada yapılan görüşmeler neticesinde Selçuklulara karşı taarruza geçmeye karar verdi. Ayrıca ordugâhının çevresine hendek kazdırarak saldırılara karşı tedbir almaya çalıştı.⁶³³ Öte yandan Bizans ordusunda bütün bu askerî hazırlıklar yapılırken bir taraftan da dini törenler düzenleniyordu. Gerçekten de keşiş ve rahipler İncil okuyarak askerlere moral vermeye çalışıyorlardı.⁶³⁴

Nihayetinde Selçuklu ve Bizans orduları savaş meydanındaki yerlerini aldılar. Buna göre; İmparator, ordusunun sol kanadının idaresini Nikephoros Brynnios'a, sağ kanadın idaresini Aliattes'e verirken, kendisi de merkez kuvvetlerin başında yer aldı. Ayrıca üvey oğlu Andronikos Doukas'ı gerideki ihtiyat güçlerinin başına getirdi. Öte yandan Sultan Alp Arslan da aynı şekilde ordusunu dört kısma ayırdı. Bunlardan ikisini savaş meydanının yanındaki tepelere pusuya yatırdı. Diğer bir birliği de Bizans ordusunu arkadan çevirmesi için ilerdeki bir tepenin arkasına yolladı. Kendisi ise son grubun başına geçti.⁶³⁵

Her iki taraf arasındaki savaş çok geçmeden başladı. Fakat bu sırada bir fırtına yaşandı. Fırtınanın dinmesinden sonra ise Selçuklular etkili bir harekâta başladılar. Bu cümleden olmak üzere, Selçuklu birlikleri müstakil gruplar halinde Bizans ordusu üzerine oklarını atarak süratle geri çekiliyorlardı. Bu birliklerin yerini ise aynı hızla yeni birlikler alıyordu. Böylece Bizans ordusunu oldukça yıpratın Selçuklu kuvvetleri, daha sonra yavaş yavaş geri çekilmeye başladılar. Bunun bir taktik olduğunu anlayamayan Bizans İmparatoru da onları takibe koyuldu. Nitekim Selçuklular kısa süre içinde kendilerini izleyen Bizans ordusunu önceden kurdukları pusuya düşürerek hücumla geçtiler. İlk olarak Bizans'ın merkez kuvvetini çember

⁶³² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 531, Mirhond, 1339: 267

⁶³³ Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 34, Sevim, 2000c: 86

⁶³⁴ Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 34, Kafesoğlu, 1959: 18, Köymen, 1962: 111, Sevim, 2000c: 86, Turan, 1965: 129

⁶³⁵ Sevim, 2000c: .83

içine aldılar. Ardından da sağ ve sol kanatları bozguna uğrattılar. Böyle bir saldırıya maruz kalmayı beklemeyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ise büyük bir şaşkınlık içine düştü ve ne yapacağını bilemedi.⁶³⁶ Üstelik ordusunda yer alan Peçenekler ve Uzlar da çarpışma başlar başlamaz kendi soydaşları olan Selçukluların tarafına geçmeyi tercih etmişlerdi.⁶³⁷ Bu durumda tek çarenin geri çekilmek olduğuna karar veren Bizans imparatoru, karargâhına dönmek için harekete geçti. Ancak bu teşebbüsünde başarılı olamadı. Zira Selçuklu birlikleri aralıksız hücumlarına devam ediyorlardı.⁶³⁸ Bundan başka İmparator'un ordusu da kendi içinde çözülmeye başlamıştı. Nitekim Bizans'ın mezhep ayrımcılığı ve baskıcı politikalarından rahatsızlık duyan Ermeni birlikleri savaş alanını terk ettikleri gibi ücretli Frank askerleri komutanı Roussel de zor bir durumda olan İmparatora yardım etmek yerine batı yönünde kaçmayı seçmişti.⁶³⁹ Ayrıca Bizans ordunun ihtiyat kuvvetlerinin başında yer alan ve İmparator'un üvey oğlu olan Andronkos Dukas da Romanos Diogenes'e ihanet etmiş, hatta onun öldüğünü ilân ederek herhangi bir çarpışmaya girmeden savaş meydanını terk etmiştir.⁶⁴⁰ Kısacası Romanos Diogenes, askerî birlikleri tarafından savaş alanında yalnız başına bırakılmıştır.⁶⁴¹ Öte yandan Sultan Alp Arslan da bu sıralarda Bizans ordusunu imha etmek amacıyla bizzat çarpışmalara katılıyordu. Nitekim Selçuklu emirlerinden Ay-tigin, canını tehlikeye attığı için Sultanı uyarmaya çalışmışsa da Sultan onu dinlemeyerek bütün gücüyle savaşmaya devam etmişti.⁶⁴² Neticede Bizans ordusu tamamıyla yenilgiye uğratıldı.⁶⁴³ Üstelik Bizans İmparator Romanos Diogenes, bir Selçuklu gulâmı tarafından tutsak

⁶³⁶ Urfalı Mateos, 2000: 143, Attaleiates, 2008: 165, Bryennios, 2008: 54, Zâhirüddîn Nişâburî, 1332: 26, Koca, 2003: 23,24, Kafesoğlu, 1959: 18, Sevim, 1993: 226, Dirimtekin, 1993: 246,247, Baştav, 1971:s.37

⁶³⁷ Kurat, 1971: 46

⁶³⁸ Urfalı Mateos, 2000: 143, Attaleiates, 2008: 165, Bryennios, 2008: 54, Koca, 2003: 23,24, Kafesoğlu, 1959: 18, Sevim, 1993: 226, Dirimtekin, 1993: 246,247, Baştav, 1971:s.37

⁶³⁹ Sevim, 1993: 226, Turan, 1965, 130

⁶⁴⁰ Attaleiates, 2008: 165,166, Bryennios, 2008: 52,53

⁶⁴¹ Süryanî Mikhail, 1944: 26

⁶⁴² Ay-tigin, Sultan Alp Arslan'a canını tehlikeye atmaması gerektiğini söylediğinde, sultan, ona "Müslümanlar için çekilen zahmeti rahat ve huzur sayarız" şeklinde bir cevap vermiş ve savaş meydanında bütün gücü ile mücadele etmeye devam etmiştir. (Bkz: Mirhond, 1339: 268)

⁶⁴³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 532, İbnü'l-Esîr, 1987b:72, İbnü'l-Adîm, 1989: 16, Bundârî, 1999: 49, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 35, Abu'l-Farac, 1999: 321, Attaleiates, 2008: 167, Bryennios, 2008: 55

alındı.⁶⁴⁴ Böylece tarihte ilk defa bir Bizans İmparatoru, savaş meydanında Müslüman bir Türk hükümdarına esir düşmüş oldu.⁶⁴⁵

Görüldüğü gibi Bizans İmparatoru'nun son derece güvendiği ordusu savaş meydanında büyük bir yenilgiye uğramış, daha da önemlisi İmparator'un kendisi, zamanında küçük gördüğü Selçuklu Sultanı'nın eline esir düşmüştü. Nitekim Bizans İmparatoru'nun ordusunun sayı ve teçhizat bakımından Selçuklulara göre üstün olduğu doğrudur. Lâkin bu ordunun birlik ve bütünlükten yoksun bir vaziyette bulunduğu da malûm bir gerçektir. Daha açık bir ifadeyle Bizans ordusunu meydana getiren Ermeni, Gürcü, Slav, Frank, Bulgar, Peçenek, Uz ve Kıpçak gibi milletlerin ortak bir amacı olmadığı gibi askerleri idare eden komutanlar da birbirleriyle rekabet halinde bulunmaktaydılar. Ayrıca Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in gözü intikamdan başka bir şey görmüyordu. Bu cümleden olmak üzere Selçukluları Anadolu'dan atmak hatta Büyük Selçuklu Devleti'ni tamamen yok etmek için sabırsızlanan Bizans imparatoru düşünmeden hareket etmiş, deneyimli komutanlarının fikirlerini hiçe saymakta ve Sultan'ın savaş öncesi yaptığı barış teklifini büyük bir kibirle reddetmekte tereddüt dahi etmemişti.⁶⁴⁶ Öte yandan Romanos Diogenes, bu savaşta, kendi imparatorluğu içinde de tam anlamıyla bir destek bulamamış, aksine Psellos gibi idarenin sivil kanat mensupları onu imparatorluk tahtı için pek de yeterli görmemişlerdi.⁶⁴⁷ Oysaki Sultan Alp Arslan'ın durumu rakibinden oldukça farklıydı. Her şeyden evvel o, dini ve devletini savunmayı kendisine başlıca amaç edinmiş, bu uğurda cesur, kararlı ve son derece mütevazı bir şekilde mücadele ederek canını bile ortaya koymaktan çekinmemişti. Ayrıca sahip olduğu ordu, yüksek rütbeli

⁶⁴⁴ Bizans imparatorunu, Gevherayin'in gulâmlarından birisi esir almıştı. Esasen bu gulâm Gevherayin tarafından Nizâmü'l Mülk'e takdim edildiğinde, Nizâmü'l Mülk, onu küçümseyerek kabul etmemişti. Bunun üzerine Gevherayin, bu gulâmı övünce Nizâmü'l Mülk "Belki de Bizans İmparatorunu esir alıp bize getirir" demişti. Nitekim onun dediği oldu ve bu köle imparatoru esir aldı. Sultan Alp Arslan ise bu gulâmı mükâfatsız bırakmayarak kendisine hil'at giydiren pek çok şeyler verdikten sonra Gazne'yi de dirlik olarak kendisine tahsis etti. [Bkz: Mirhond, 1339: 270, Zâhiruddîn Nişâburî, 1332: 26, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1998: 38,39, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 35,36, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2005a:12]

⁶⁴⁵ Yazıcızâde, 2009: 56, Koca, 2003: 24, Sevim, 1993: 28

⁶⁴⁶ Koca, 2003: 24,25, Köymen, 1962: 111

⁶⁴⁷ Bizans sivil kanadının önde gelen isimlerinden Psellos, Romanos Diogenes'in imparator olmasından pek de memnun değildi. Nitekim bunu kendi yazmış olduğu Khronographia adlı eserinde açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. (Bkz: Psellos, 1992: 225vd)

komutanından en küçük rütbeli askerine kadar büyük bir uyum içinde mücadele etmişti. Bu arada Müslümanlar da tam anlamıyla yekvücut olmuş Selçuklu Sultanı'nın zafer kazanması için dualar ederek askerlerin morallerini yükseltmişlerdi. Öte yandan Alp Arslan, savaş öncesi askerlerine yaptığı konuşmayla onların bütün dikkatlerini bu mücadele üzerinde toplamalarını sağlamış ve asla ordusunu riske atacak bir teşebbüste bulunmadan, Türk savaş taktiğini başarıyla uygulayarak tam bir strateji ustası olduğunu göstermiştir.⁶⁴⁸

Sultan Alp Arslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i ele geçirmiş olmasına rağmen asla bir gurura kapılmadı. Tam tersine ona karşı son derece merhametli bir şekilde yaklaştı ve onu rahat ettirebilmek için elinden geleni yaptı. Bu cümleden olmak üzere Sultan, İmparator adına özel bir çadır kurulmasını, hizmetkârlar tahsis edilip, hususi ihtiyaçları için de bir miktar para verilmesini emretti.⁶⁴⁹ Ayrıca Sultan Alp Arslan, İmparatoru huzura kabul ettiği esnada da ona karşı oldukça mütevazı davrandı ve onun zincirlerini çözdürüp tahtının yanındaki başka bir tahta oturttarak kendisiyle uzun uzun konuştu.⁶⁵⁰ İmparator Romanos Diogenes ise Sultan'ın kendisine karşı böyle iyi niyet göstermesini beklemediği için oldukça şaşırılmıştır. Nitekim Sultan'ın, rakibine karşı hoşgörölü tavrı, İslâm müellifleri kadar Bizans, Ermeni ve Süryani müellifleri tarafından da açıkça dile getirilmiş ve takdir edilmiştir.⁶⁵¹

Nihayetinde Selçuklu Sultanı Alp Arslan, hayatına dokunmadığı İmparator ile barış antlaşması yapmak hususunda mutabakata vardı. Buna

⁶⁴⁸ Köymen, 1977b: 8vd, Koca, 2003: 20,24

⁶⁴⁹ Zonaras, 2008: 137, Çamiçyan, 1941: 76, Sevim, 200c: 90

⁶⁵⁰ Sultan, İmparatorun huzuruna getirilmesini emretti, getirilince de elindeki kamçıyla imparatora üç defa vurdu ve “Sana barış için elçi gönderdiğim halde reddetmedin mi?” dedi. Ayrıca ona: “Sen beni esir almış olsaydın ne yapardın?” diye sordu. İmparator. “Kötülük yapardım” diye karşılık verdi. Sultan bu defa: “Peki benim sana ne yapacağımı zannediyorsun?” diye sorunca, imparator: “Beni ya öldürürsün, ya da İslâm ülkelerinde teşhir edersin yahut da uzak bir ihtimâl olmakla beraber affeder, fidye ve vergi alır, beni kendine nâib tayin edersin” cevabını verdi. Bunun üzerine sultan: “Ben de zaten bundan başka bir şey düşünmedim” dedi. İbnü'l-Esir, 1987b:72,73, [Ayrıca bkz: Sevim (İbnü'l-Cevzî), 1998: 39, Zâhiruddîn Nişâburî, 1332: 26,27, Reşidüddîn, 1999: 118,119, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 533,534, Bundârî, 1999: 41, Abu'l-Farac, 1999: 322, Zonaras, 2008: 137, Mirhond, 1339: 268,269]

⁶⁵¹ İbnü'l-Adîm, 1989:16,17, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 1998:39, Aksarayî, 2000:13, Abu'l-Farac, 1999: 322, Urfalı Mateos, 2000: 143, Psellos, 1992: 230,231, Attaleiates, 2008: 168,169, Bryennios, 2008: 56, Zonaras, 2008:42, Vardan, 1937:178, Çamiçyan, 1941: 76, Süryanî Mihail, 1944: 27

göre; İmparator Romanos Diogenes kurtuluş akçası olarak 1,5 milyon, barış için her yıl 360 bin altın ödeyecek, ihtiyaç olduğu takdirde askeri kuvvet gönderecek, Müslüman tutsakları serbest bırakacak ve yakın bir zaman önce Müslümanlardan alınan Antakya, Urfa, Menbiç ve Malazgirt'i Selçuklulara teslim edecekti.⁶⁵² Ayrıca iki taraf arasında oluşan dostluğu daha da kuvvetlendirmek amacıyla İmparator'un kızlarından birisi Sultan'ın oğluyla evlenecekti.⁶⁵³ Fakat bu antlaşma Selçuklular açısından yeterli ve tatmin edici görünmemektedir. Zira onlar, Malazgirt'te kazandıkları zafere denk bir antlaşma yapamamışlar, âdetâ Bizans İmparatoru'na karşı müsamahakâr bir şekilde davranmışlardır.⁶⁵⁴ Hâlbuki Sultan Alp Arslan, kazandığı zafer neticesinde Anadolu topraklarının hemen hemen tamamını büyük bir engelle karşılaşmadan ele geçirebilirdi. Öyleyse, "Selçuklu Sultanı niçin böyle bir teşebbüste bulunmamıştı?" Bu sorunun cevabı ise maalesef kaynaklarda net bir biçimde ifade edilmemiştir. Dolayısıyla araştırmacılar, konuyla ilgili sadece ellerindeki bilgiye dayanarak bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Nitekim bu tahminlere göre; Sultan Alp Arslan, yenilgiye uğramış bir hükümdarı daha fazla rencide etmek istemediğinden ya da Romanos Diogenes ile yaptığı antlaşma gereği Bizans İmparatorluğu'nu vassâl bir devlet haline getirmiş olmayı kâfi gördüğünden bu ülkesinin tamamını ele geçirme teşebbüsünde bulunmamış olabilir. Ayrıca Selçuklu Sultanı'nın, bütün dikkatini Bizans üzerine yoğunlaştırarak, Tuğrul Bey zamanından beri asıl hedefleri olan Mısır politikasından uzaklaşmak istememiş olması da büyük bir olasılıktı. Başka bir ifade ile Sultan Alp Arslan'ın, İslâm dünyasının siyasi bütünlüğünü sağlamadan, Bizans'a karşı bu kadar ciddi bir hamle yapmayı düşünmemiş olması kuvvetle muhtemel idi. Öte yandan Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu şöhret de Selçuklu Sultanını Anadolu'nun bütününe hâkim olma teşebbüsünden alıkoymuş olabilir. Zira Bizans İmparatorluğu bu dönemde, her ne kadar zor günler geçirse de, hâlâ bölgenin en önemli siyasî teşekküllerinden ve İslâm dünyasının da en güçlü rakiplerinden birisi olmayı

⁶⁵² İbnü'l-Esîr, 1987b:73, İbnü'l-Adîm, 1989: 20, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 39, Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 534, Abu'l-Farac, 1999: 323

⁶⁵³ Sevim, 193: 227,228, Koca, 2003: 26, Dirimtekin, 1993: 248

⁶⁵⁴ Köymen, 1962: 115

sürdürüyordu.⁶⁵⁵ Kısacası sebep ya da sebepler her ne olursa olsun Sultan Alp Arslan şimdilik, Bizans İmparatoru ile antlaşma yapmayı tercih etmişti.

Sultan Alp Arslan, barış anlaşmasının ardından Bizans İmparatoru'nun, antlaşma şartlarını yerine getirebilmesi için, İstanbul'a dönmesine izin verdi. Bunun için de ona altın nallı ve değerli taşlarla süslü bir koşum takımı hediye ettiği gibi, ayrıca onun yanına mühim miktarda refakatçi ve koruma da verdi.⁶⁵⁶ Ancak bu sıralarda İstanbul'da önemli değişiklikler olmuştu. Nitekim Malazgirt savaşında canını kurtarıp kaçmayı başaran birkaç asker, İstanbul'a geldiklerinde olan biteni buradakilere anlatmışlardı. Bunun üzerine de yüksek rütbeli pek çok kişi, Romanos Diogenes'e her ne olursa olsun, onun kendi kaderiyle baş başa bırakılması ve derhal yeni bir imparatorun seçilmesi gerektiği fikrini ortaya koydular. Onlara göre imparatorluk için en uygun aday ise, X. Konstantinos Dukas'ın büyük oğlu VII. Mikhael idi. Sonuçta da böyle oldu. Bizans senatosu, Romanos Diogenes'i tahttan indirip genç ve deneyimsiz VII. Mihael Dukas'ı tahta çıkardı. Bu arada Romanos Diogenes, kendi yerine VII. Mikhael'in imparator seçildiğini haber aldığı sırada Amasya ya da Tokat civarındaydı ve buradan yeni İmparatora bir mektup göndererek ondan Sultan Alp Arslan'a vermek için gerekli olan parayı istedi. VII. Mikhael bu talebe her hangi bir itirazda bulunmadı. Fakat Bizans hazinesinde fazla para olmadığını belirterek istenen paranın bir kısmını yollamakla yetindi. Romanos Diogenes de bu parayı ve kendisinin çevreden temin ettiği bir miktar değerli eşyayı, beraberindeki Selçuklu hâciblerine teslim ederek onları Sultan'ın yanına gönderdi. Bu olaydan bir süre sonra ise, Romanos Diogenes, Bizans tahtını yeniden ele geçirebilmek amacıyla harekete geçti. Hatta bu mücadelesinde Selçuklulardan dahi yardım istedi. Lâkin Romanos Diogenes, tahtı ele geçirme girişiminde başarılı olamadı ve Mikhael'in birlikleri tarafından yakalanarak gözlerine mil çekildi. Bundan sonrada bir manastıra kapanarak

⁶⁵⁵ Cahen, 1984: 277, Cahen, 1988:1398, Koca, 2003: .26, Köymen, 1998: 227, Köymen, 1962: 115

⁶⁵⁶ Zâhiruddîn Nîşâburî, 1332: 27

kalan ömrünü üzüntü içinde burada geçirdi.⁶⁵⁷ Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, Romanos Diogenes, soydaşlarından bile görmediği anlayış ve hoşgörüyü kendisine gösteren Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ı asla unutmadı ve onu hep iyi bir şekilde andı.⁶⁵⁸ Diğer taraftan Romanos Diogenes'in tahttan indirilişi ve ölümü Bizans İmparatorluğu açısından hiç de iyi olmadı. Zira onun ölümüyle birlikte Sultan ile yapılmış olan barış antlaşması hükümsüz kaldı ve buna bağlı olarak da Alp Arslan, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini verdi.⁶⁵⁹

Malazgir Savaşı'nın sonuçlarını genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Malazgirt'te kazanılan zafer neticesinde Selçukluların eline altın, gümüş ve çeşitli mücevherattan oluşan muazzam bir hazine geçmişti.⁶⁶⁰

2) Sultan Alp Arslan Malazgirt'te elde ettiği zaferi başta Bağdat'taki Abbâsî Halifesi olmak üzere, İslâm ülkelerindeki hükümdarlara birer fetihnâme göndererek müjdelemişti. Nitekim Alp Arslan'ın Bağdat'a gönderdiği fetihnâme, halifelik ileri gelenleri ve saray önünde toplanan halka törenle okunmuş, ardından da Bağdat'ta bu zaferi kutlamak için çok büyük ve görkemli bir tören düzenlenmişti. Ayrıca Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, Selçuklu Sultanı'na hil'at ve değerli armağanlarla birlikte özel bir mektup yollayarak kendisini, kazandığı zafer dolayısıyla kutlamıştı. Bu arada İslâm ülkelerindeki hükümdarlar da Alp Arslan'a hediyeler ve tebriknâmeler göndermeyi ihmâl etmemişlerdi. Öte yandan dönemin şair ve edipleri, Bizans karşısında bu kadar mühim bir başarı elde etmiş olan Alp Arslan adına kasideler ve medhiyeler yazmışlardı.⁶⁶¹

3) Malazgirt zaferi, İslâm dünyasının, Bizans İmparatorluğu karşısındaki cesaretini daha da arttırmıştır. Çünkü bu savaş, Bizans

⁶⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bryennios, 2008: 55vd, Attaleiates, 2008:169vd, Zonaras, 2008:138vd, Psellos, 1990: 231vd, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 42,43, Süryanî Mihail, 1944: 27, 29, Çamiçyan,1941: 77,78

⁶⁵⁸ Koca, 2003: 26

⁶⁵⁹ Ostrogorsky, 1999:319, Koca, 2003: 27, Köymen, 1962: 116, Sevim, 2000c: 92vd

⁶⁶⁰ Sümer-Sevim, 1995:2,5, Turan, 1965:133

⁶⁶¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 43, Kafesoğlu, 1997: 247, Sevim, 2000c: 94, Turan, 1965: 132,33

İmparatorluğu'nun artık eski ihtişamlı günlerinde olmadığını net bir şekilde meydana çıkarmıştır.⁶⁶²

4) Anadolu politikasında Malazgirt zaferiyle birlikte belki de Sultan Alp Arslan'ın dahi beklemediği mühim bir mesafe alınmıştır. Çünkü bilindiği gibi Selçuklu Sultanı'nın öncelikli hedefi Mısır'ı ele geçirmektir. Dolayısıyla da o, Bizans İmparatoru'nun, kendilerine karşı son derece büyük ve teçhizatlı bir orduyla harekete geçmesi üzerine Malazgirt'te savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bizans İmparatoru gerçekleştirmek istediği hedefe ulaşamamış, aksine barış teklifini reddederek savaşıma zorladığı Sultan Alp Arslan'a kendi elleriyle tarihi bir fırsat sunmuştur. Zira bu galibiyetten sonra, tabiri caizse Anadolu'nun kapıları ardına kadar Türklere açılmış ve bu toprakları Türk vatanı haline getirecek fetihler başlamıştır. Nitekim bilindiği gibi Sultan Alp Arslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile yaptığı antlaşmanın geçersiz olması üzerine Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermiştir.⁶⁶³

5) Bizans İmparatorluğu Malazgirt'te uğradığı yenilginin sonucunda onarılması güç bir darbe almıştır. Nitekim ordusu dağılmış ve imparatorluğun doğu sınırındaki savunma sistemi büyük bir oranda çöktüğü için Anadolu toprakları istilâlara açık bir hale gelmiştir.⁶⁶⁴ Ayrıca Bizans yönetiminin sivil kanadı bu mağlubiyeti bir fırsat bilerek tekrar iktidarda söz sahibi olmuş ve I. Aleksios Komnenos (1081) tahta çıkıncaya kadar geçen süreçte imparatorluk içinde birtakım karışıklıklar yaşandığı gibi askerî gücü toparlamak adına da ciddi bir teşebbüste bulunulmamıştır.

6) Malazgirt savaşı, dünya tarihinin akışına da büyük bir etki yapmıştır. Zira savaşın Türkler lehine sonuçlanması ve buna bağlı olarak da Anadolu'nun hızla Türk vatanı haline gelmeye başlaması batı dünyasının topyekün İslâm dünyasına karşı harekete geçmesine sebep olmuştur.

⁶⁶² Koca, 2003: 27

⁶⁶³ Sevim, 2000c: 95, Koca, 2003: 27,28

⁶⁶⁴ Koca, 2003: .27

Nitekim Haçlı seferleri olarak adlandırılan bu hareket uzun yıllar boyunca devam etmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶⁵ Koca, 2003: 27

III. BÖLÜM

SULTAN MELİKŞÂH ZAMANINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARI

A) SULTAN MELİKŞÂH VE MISIR POLİTİKASI

1) Fâtımîlerle Olan Mücadeleyi Üstlenen Atsız'ın Suriye ve Filistin Topraklarındaki Faaliyetleri

Alp Arslan'ın vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçen Melikşâh, Mısır politikasıyla bizzat ilgilenememiştir. Ancak bu durum, Mısır politikasının bu dönemde ihmâl edildiği anlamına gelmemelidir. Tam tersine Sultan Melikşâh zamanında, Tuğrul Bey ve Alp Arslan zamanlarında olmadığı kadar Fâtımîlerin merkezi Mısır'a yaklaşılmıştır. Nitekim bu bölümde ayrıntılı olarak bahsetmeye çalışacağımız gibi Türkmen Beyi Atsız, Sultan Melikşâh tarafından resmen görevlendirilmemesine rağmen, Mısır'ı ele geçirebilmek için mücadele etmiş ve böylece doğrudan olmasa da dolaylı olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasına hizmet etmiştir.⁶⁶⁶

a) Atsız'ın Fâtımîleri Metbû Tanıyan Şökli İle İktidar Mücadelesi

Atsız bilindiği gibi, Sultan Alp Arslan zamanından beri Filistin ve Suriye topraklarında faaliyetlerde bulunuyordu. Büyük Selçuklu Devleti tahtına Melikşâh'ın geçtiği sıralarda ise Dimaşk'ı ele geçirmek ile meşguldü.

Bu arada Atsız'ın idaresindeki beylerden Şökli de Fâtımîlerin kıyı şehri olan Akkâ'yı kuşatmaya başlamıştı. Bilindiği gibi Akkâ'nın valisi, Fâtımîlerin en önemli devlet adamlarından birisi sayılan Bedr el-Cemâlî idi. Ancak Fâtımî Halifesi el-Mustansır, bu sıralarda onu Kâhire'ye çağırdı. Çünkü Halife, iç ayaklanmalar ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle oldukça zor bir vaziyette olan devletini, Bedr el-Cemâlî'nin düzene koyabileceğine inanıyordu.⁶⁶⁷ Neticede

⁶⁶⁶ Koca, 2011a: 113

⁶⁶⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 9

Bedr el-Cemâlî, Akkâ yönetiminde kendisine yardımcı olan İbn Sukhâ'yı da yanına alarak Mısır'a gitti. Kısa süre içinde Mısır'da büyük miktarda para, mal ve mücevherat elde eden Bedr el-Cemâlî, bunları İbn Sukhâ'ya emanet edip, onu deniz yoluyla Akkâ'ya gönderdi. Fakat İbn Sukhâ'nın gemisi yolculuk sırasında battı ve Bedr el-Cemâlî'nin hazinesi sulara gömüldü. İbn Sukhâ ve Akkâ'nın ileri gelenleri ise canlarını güçlkle kurtarabildiler. Ancak İbn Sukhâ, hazinesini kaybeden Bedr el-Cemâlî'nin kendilerini cezalandıracağını düşünüyordu. Bu sebeple de o, Akkâ'yı, burayı kuşatmakta olan Şökli'ye teslim etmeye karar verdi. Nitekim İbn Sukhâ'dan bu hususta bir mektup alan Şökli derhal harekete geçerek Akkâ'yı zapt etti. (1074)⁶⁶⁸ Şökli daha sonra Bedr el-Cemâlî'nin şehirdeki naibleri Fârisüddeve'yi, Kadı İbn Ebi'l Leys ve vergi memurlarını öldürtüp, Bedr el-Cemâlî'nin hazinesine el koydu ve onun ailesini gözaltına aldı. Bu arada Şökli, Bedr el-Cemâlî'nin kızıyla da evlendi.⁶⁶⁹

Şökli'nin Akkâ'yı ele geçirmesi mühim bir başarıydı. Ancak bu fetih onun Atsız ile arasının açılmasına sebep oldu. Çünkü bölgedeki Nâvekiyye Türkmenlerinin lideri olan Atsız, Şökli'ye haber gönderip Bedr el-Cemâlî'nin ailesini ve ele geçirdiği hazinesinin yarısını kendisine yollamasını istemiş, fakat Akkâ'nın fethiyle büyük bir gurura kapılan Şökli, onun bu talebini çok sert sözlerle geri çevirmişti.⁶⁷⁰ Esasen Şökli'nin amacı Akkâ'yı kendisine merkez yaparak bağımsız bir beylik kurmaktı.⁶⁷¹ Dolayısıyla da Atsız'a karşı tavrı almaktan çekinmemişti. Öte yandan Şökli, bu isyankâr davranışı yüzünden Atsız'ın kendisine karşı bir hamle yapacağını çok iyi biliyordu. Bunun için de, derhal harekete geçerek Atsız'ın rakipleriyle bağlantı kurmaya çalıştı.⁶⁷² Nitekim Şökli, Atsız'ın baskı altında tuttuğu Dimaşk Valisi Muallâ b. Haydere b. Münzev ile anlaştı. Ayrıca Kilâboğulları kabilesine mektup göndererek onları da Atsız'a karşı işbirliğine iknâ etti. Böylece Şökli, rakibine

⁶⁶⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: .9

⁶⁶⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 9, Sevim, 2000b: 67

⁶⁷⁰ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 9, Sümer, 1986b:135

⁶⁷¹ Sevim, 2000b: .67, Koca, 2011a: 117

⁶⁷² Sevim, 1990a: 37, Koca, 2011a: .117

karşı daha kuvvetli bir pozisyona gelmiş oldu. (1074/1075)⁶⁷³ Lâkin bu gelişme pek bir anlam ifade etmiyordu. Zira Atsız, Dimaşk kuşatmasını yarıda kesip Şökli'ye karşı yürüyüşe geçmiş ve onu, müttefiklerinden yardım almasına fırsat vermeden, büyük bir bozguna uğratıp, ardından da Dimaşk kuşatmasına geri dönmüştü.⁶⁷⁴

Şökli, Atsız karşısında yenilgiye uğramasına rağmen başlattığı mücadeleyi bırakmamakta kararlıydı. Bu cümleden olmak üzere Şökli, ileride de bahsedeceğimiz gibi bu esnada Güneydoğu Anadolu'da fetihler yapmakta olan Kutalmışoğullarından birisine mektup yazıp ona "Sen Selçuklulardan olup sultan ailesindensin. Bu nedenle biz, sana tâbi olup hizmetinde olursak seninle şeref duyar öğünürüz; hâlbuki Atsız, sultan ailesinden değildir. Bu nedenle biz, ona, tâbi olup itaat ve hizmet etmeye razı olamayız" dedikten sonra Atsız meselesinin çözümünün ve Suriye'nin fethinin kolay olduğunu ifade etti ve "Eğer Atsız'ı yenilgiye uğratıp Suriye'den uzaklaştırırsak kesin Mısır Halifesinden bize yardım ve para gelir" dedi.⁶⁷⁵ Kutalmışoğlu ise bu öneriyi yerinde bularak kardeşlerinden biriyle beraber, Taberiyye'de olan Şökli'nün yanına gitti. Daha sonra da onlar Fâtımî Halifeliği'ni resmen tanıdıklarını açıkça ilân ettiler.⁶⁷⁶ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Şökli ve ittifak kurduğu Kutalmışoğulları böyle bir karar alarak sadece Atsız'a karşı değil Sünnî Abbâsî Halifesi ve Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı da cephe almış oluyordı.⁶⁷⁷

Şökli'nin kendisine karşı Kutalmışoğullarıyla anlaştığını öğrenen Atsız ise hiç vakit kaybetmeden harekete geçti ve onları Taberiyye'de yapılan savaşta mağlup etmeyi başardı. (1075) Ayrıca Atsız, savaş alanında ele geçirdiği Şökli'yi ve bir oğlunu hemen orada öldürtürken, yaşlı babasını serbest bıraktı. Şökli'nin kaçmayı başaran diğer bir oğlu ise babasının hâkimiyetindeki Akkâ şehrine gitti. Lâkin şehir halkı kapıları kapatarak onu içeri almadığı gibi Mısır Halifesi'nin Sur kentindeki temsilcisi Cevher el-

⁶⁷³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 10

⁶⁷⁴ Sümer, 1986b: 135, Sevim, 2000b: .67

⁶⁷⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 12

⁶⁷⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 12

⁶⁷⁷ Sevim, 2000b: 68

Medenî'yi çağırıp Akkâ'yı ona teslim ettiler ve hutbeyi tekrar Mısır Halifesi adına okuttular.⁶⁷⁸

Bu arada Şökli ile işbirliği yapan Kutalmışoğlu, küçük kardeşi ve amcasının oğlu da Atsız'ın eline esir düşmüştü. Öte yandan diğer bir Kutalmışoğlu Süleymanşah da ileride de bahsedeceğimiz gibi, bu sıralarda Haleb'i kuşatmış, fakat Mirdâsoğlu Nasr'ın kendisine bir miktar para teklif etmesi üzerine kuşatmayı kaldırıp Selemiyye tarafına gitmişti.⁶⁷⁹ Buraya geldikten sonra ise Atsız'a bir mektup yazıp tutsak aldığı kardeşlerini serbest bırakmasını istedi. Ancak Atsız, ona "Ben bu konuda Sultan'a haber gönderdim ve onun cevabını bekliyorum. Eğer Sultandan, onu kendisine gönderme emri bana gelirse onu, kendisine gönderirim. Yok, eğer başka bir emir gelirse ona göre hareket ederim" diyerek bu isteği reddetti.⁶⁸⁰ Bunun üzerine Süleymanşah da Sultan Melikşâh'ı karşısına almak istemediği için talebinde ısrar etmeyerek, Antakya tarafına yöneldi.⁶⁸¹ Atsız ise, Sultan Melikşâh'dan aldığı emir gereği Kutalmışoğullarını Sâduddevle Gevherayin'e teslim etti, o da onları Selçuklu Sultanı'na gönderdi. (Aralık/Ocak 1075/1076)⁶⁸² Öte yandan Sultan Melikşâh'ın Suriye ve Filistin'de fetihler gerçekleştiren Atsız'a yardımcı olması için yolladığı Türkmen grubu, bu sıralarda Haleb yörelerine gelmişti. Fakat Mirdâsî Emîri bu durumdan oldukça rahatsızlık duydu ve Türkmenleri engellemek amacıyla çok sayıda kuvveti bölgeye sevk etti. Diğer taraftan bu gelişmeden haberdar olan Süleymanşah derhal Antakya'dan ayrılıp Halep çevresine geldi. Çünkü onun niyeti, kardeşlerini kendisine teslim etmeyen Atsız'ı zor bir durumda bırakmaktı. Gerçekten de o, Haleb'e gelen Türkmenlerin yolunu keserek onları yağmaladı ve kendisine karşı koyanlarla da savaştı. Daha sonra da tekrar Antakya tarafına gitti. Türkmen beyi Atsız ise Mirdâsoğulları topraklarına yöneldi.⁶⁸³

⁶⁷⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 13

⁶⁷⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 13, Sevim, 2000b: 69

⁶⁸⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 13

⁶⁸¹ Koca, 2003: 37

⁶⁸² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 15

⁶⁸³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 13, Sümer, 1986b: 136, Sevim, 2000b: 70

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki; Fâtımî Halifeliği, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi Atsız'ın Filistin ve Suriye topraklarında her geçen gün kuvvetlenmeye başlaması neticesinde sarsılan itibarını düzeltmek için başka yollar denemeyi de ihmâl etmedi. Nitekim Fâtımî Halifesi el-Mustansır, Mekke'de hutbeyi kendi adına okutabilmek için harekete geçti. Çünkü bilindiği gibi İslâm dünyasının kalbi olarak kabul edilen Hicaz'da hutbe okutmak gerek Sünnî gerekse Şîî Müslümanlar için son derece önemliydi ve bir itibar meselesiydi. Esasen Mekke ve Medine'de hutbe daha önce de değindiğimiz gibi 1069 yılından beri Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh adlarına okutuluyordu.⁶⁸⁴ Fakat Sultan Alp Arslan'ın (1072) ve ardından da Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın (1075) vefatını fırsat bilen Fâtımî Halifeliği, harekete geçerek Mekke Emîri İbn Ebî Hâşim'in Sünnî hutbeye son verip Şîî hutbesi okutmaya başlamasını sağladı. (1075)⁶⁸⁵ Ancak çok geçmeden bu durum değişti ve Mekke'de hutbe Sultan Melikşâh ve yeni Abbasi Halifesi el-Muktedî-Biemrillâh adına okunmaya başladı. (1076)⁶⁸⁶

b) Atsız'ın Suriye'deki İlerleyişi ve Bu Sırada Yaşanan Gelişmeler:

Şekli ile gerçekleştirdiği iktidar mücadelesinden galip çıkmayı başaran Atsız, Suriye yönündeki askerî faaliyetlerine ağırlık vermiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi Mirdâsoğulları topraklarına doğru harekete geçmişti. Nitekim kısa sürede Haleb bölgesine gelen Atsız, Hama tarafına ilerleyerek buranın batısındaki Rafaniyye'yi ele geçirip bu yerin idaresini kardeşi Çavlı'ya bıraktı.⁶⁸⁷ Daha sonra Haleb Emîri Nasr b. Mahmûd'a haber gönderip "Babası Emîr Mahmûd'un bıraktığı paralardan bir kısmını kendine göndermesini, ayrıca kız kardeşi ile de evlenmek istediğini ve nihayet Haleb'in kendisine teslimini" bildirdi.⁶⁸⁸ Nasr bu talebe karşılık Atsız'a sadece 15 bin altın gönderdi. O da bu miktara herhangi bir itirazda bulunmadan kabul etti ve Kuzey Suriye'deki hâkimiyet mücadelesini kardeşi Çavlı'ya bırakarak

⁶⁸⁴ İbnü'l-Esîr, 1987b: .68

⁶⁸⁵ Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 549, İbnü'l-Esîr, 1987b: 96, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 2005a: 12

⁶⁸⁶ Sevim (İbnü'l-Cevzî), 2005a: 549,550

⁶⁸⁷ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 13, Sümer, 1986b: 136, Sevim, 2000b: 70

⁶⁸⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 15

bölgeden ayrıldı.⁶⁸⁹ Ancak Çavlı bu görevinde başarılı olamadı. Nitekim bilindiği gibi Sultan Alp Arslan'ın zamanından beri Anadolu topraklarına akınlar düzenleyen Ahmed-şah, bu dönemde Mirdâsoğulları topraklarına girerek Emîr Nasr ile Çavlı'ya karşı anlaşmış ve onun Haleb'e doğru ilerlemesine mâni olmuştu. Böylece Atsız'ın, kardeşi vasıtasıyla Kuzey Suriye'ye hâkim olma teşebbüsü de sonuçsuz kalmış oldu. (1076)⁶⁹⁰

Bu sıralarda Atsız da bir kez daha Dimaşk üzerine yürümüş, fakat yine amacına ulaşamamıştı. Daha sonra ise, Fâtımî idaresindeki Trablusşam ile Sur üzerine yöneldi ve bazı şartları kabul ederek her iki şehri de ele geçirdi. Buna göre "Her iki kent ve çevrelerinde Mısır Fâtımîleri adına okunan hutbe değiştirilmeyecek, Oğuzlar özellikle Sur kentine girerek mal alıp mal satabilecekler, fakat şehirde ikâmet etmeyecekler" idi. (1076)⁶⁹¹ Görüldüğü gibi Sünnî Abbâsî Halifeliği'ne bağlı olan Atsız, Şîî Fâtımî Halifeliği adına hutbe okutulmaya devam edilmesine itiraz etmemiştir. Bu durum ise Atsız'ın hoşgörü sahibi olmasıyla alâkalı olmalıdır. Ayrıca Atsız, Filistin'deki melikliğinin sınırlarını daha da genişletmek, bilhassa da iktisadi hayatı canlandırmak istiyordu.⁶⁹²

Öte yandan Atsız, bu esnada Sultan Melikşâh'ın, kardeşi Tâcüddevle Tutuş'u Suriye melikliğine atamak niyetinde olduğunu haber almış ve dolayısıyla büyük bir tedirginlik yaşamıştı. Çünkü Atsız'ın bütün vassâllık şartlarını yerine getirerek bölgede son derece önemli faaliyetlerde bulunduğu bir dönemde Selçuklu Sultanı'nın Tutuş'u Suriye'ye göndermeyi düşünmesi olağan bir gelişme değildi ve bunun bir sebebi olması gerekiyordu.⁶⁹³ Ancak bu sebep kaynaklarda açıkça ifade edilmediği için günümüz tarihçileri, kaynaklardaki mevcut bilgileri dikkate alarak birtakım tahminlerde bulunmuşlardır. Nitekim bazılarının göre; Melikşâh, her geçen gün güçlenen Atsız'ın, Güney Suriye ve Filistin topraklarında kendisine rakip bağımsız bir

⁶⁸⁹ Sevim, 2000b: 86

⁶⁹⁰ Bu olay ve Ahmedşah'ın bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için [bkz: Sevim (İbnü'l Adîm), 2000a: 13,14, İbnü'l Adîm, 1989:25vd, Sevim, 2000b: 85vd]

⁶⁹¹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 15

⁶⁹² Sevim, 2000b: 71, Koca, 2011a: 120

⁶⁹³ Sümer, 1986b: 136, Sevim, 2000b: 71, Koca, 2011a: 119

devlet kurmasından endişe ediyor olabilirdi.⁶⁹⁴ Hatta bazı tarihçiler, Şöklî ile işbirliği yapmaları sebebiyle İsfahan'da tutsak edilmiş olan Kutalmışoğullarının, Selçuklu Sultanı'nı bu yönde etkilemiş oldukları fikrindedirler. Bütün bunların yanı sıra Melikşâh, Tutuş'u merkezden uzaklaştırarak onun saltanat iddiasında bulunmasına engel olmak istemiş de olabilirdi.⁶⁹⁵ Sonuçta sebep her ne olursa olsun bu durumdan oldukça tedirginlik duyan Atsız, derhal harekete geçti ve Sultan Melikşâh'a kendisini savunduğu şöyle bir mektup yazdı: "Ben, fethetmekte olduğum bu memleketlerde, Sultan'ın itaatli bir naibiyim, bu fetihler dolayısıyla da Sultan'dan herhangi bir yardım da istemedim. Sultan'ın adına hutbe okuttuğum gibi, bana, ödemem için belirtilen miktar vergiyi de göndermekte herhangi bir zorluk çıkarmıyor ve geciktirmiyorum. Bana, Sultan'ın, Tâcüddevle Tutuş'u, benim yerime Suriye'ye atayıp gönderme niyetinde olduğu haberi geldi. Bu atamanın yapılmasını gerektiren şey, yani bütün düşmanlara karşı başarı kazanmışken benim görevden uzaklaştırılmamı gerekli kılan şey nedir? Esasında ben, zengin bir ülke ve kuvvetli bir orduya sahip olan Şîî Mısır Halifesi'nin karşısında bulunuyorum. Bu nedenle benim, onlara karşı hazırlıklı olmam ve isabetli olan şeyleri yapmam gerekir."⁶⁹⁶ Öte yandan Atsız'ın bu mektubu karşılığını bulmakta gecikmedi. Nitekim Selçuklu Veziri Nizâmü'l Mülk, Atsız'a destek verdi ve Sultan Melikşâh nezdinde onun görevde kalmasının Büyük Selçuklu Devleti'nin yararına olacağını savundu. Böylece Sultan Melikşâh, Atsız'ı yerinde bırakmaya karar verdi. Ayrıca Nizâmü'l Mülk, Sultan adına Atsız'a kaftan, külâh, kılıç ve kalkan göndermek suretiyle onun gönlünü aldı.⁶⁹⁷ Diğer taraftan Melik Tutuş da, Atsız'ın idaresindeki bölge yerine Kuzey Suriye topraklarında faaliyette bulunmakla görevlendirildi.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Sevim, 2000b: 71, Koca, 2011a: 119

⁶⁹⁵ Sevim, 2000b: 71

⁶⁹⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 16

⁶⁹⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 16, Ahmed b. Mahmud, 1977: 132, Sümer, 1986b: 137

⁶⁹⁸ Koca, 2011a: 120

c) Atsız'ın Fâtımî Hâkimiyetindeki Dimaşk'ı Fethi:

Filistin'deki melikliğini Selçuklu Sultanı'na tekrar onaylatıp rahat bir nefes alan Atsız, bundan sonra bütün dikkatini bir türlü ele geçiremediği Fâtımî idaresindeki Suriye'nin merkezi şehirlerinden birisi olan Dimaşk üzerine yoğunlaştırdı.⁶⁹⁹ Gerçekten de Dimaşk, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla tarih boyunca stratejik, ekonomik ve kültürel bir öneme sahip olmuştur.⁷⁰⁰ Dolayısıyla Atsız'ın Dimaşk'a hâkim olması Fâtımî Halifeliği'ne mühim bir darbe vuracak ve buna bağlı olarak da Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasına önemli bir katkı sağlamış olacaktı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Atsız, Dimaşk'ı almaya iki kere teşebbüs etmişse de başarılı olamamıştı. Ancak o, Filistin ve Suriye'nin diğer şehirlerini ele geçirmek için uğraştığı sırada dahi Dimaşk ile ilgilenmekten geri durmamıştı. Bu cümleden olmak üzere Atsız, 1070/1071'den beri kuşatma altında tuttuğu Dimaşk'ın çevresine her yıl bilhassa da hasat mevsimi zamanında yağmalı akınlar düzenleyerek buraları tahrip ediyordu. Atsız'ın bu teşebbüsü ise neticesiz kalmadı. Zira Dimaşk'ta ekonomik düzen bozulmuş, savunma gücü oldukça zayıflamış ve buna bağlı olarak şehirde yaşamlarını sürdürmekte zorlanan halkın bir kısmı göç etmek mecburiyetinde kalmıştı.⁷⁰¹

Bu arada Dimaşk'ın idârî kadrosunda da bir değişiklik oldu. Şöyle ki; Dimaşk halkı ve askerleri kendilerine zulmeden Vali Mualla b. Haydere'ye karşı isyan hareketi başlattılar. Dolayısıyla canını tehlikede gören Mualla da şehirden gizlice ayrılarak Banyas ve Sur üzerinden Mısır'a kaçmayı denedi. Ancak bu esnada yakalanarak hapse atıldı. Daha sonra şehirdeki silâhlı kuvvetler Mualla'nın yerine kimin geçeceğini belirlemek amacıyla bir araya geldiler ve sonuçta Rezinüddavle İntisar b. Yahya'yı yeni Dimaşk valisi olarak seçtiler. İntisar ilk iş olarak, Atsız'ın hücumlarına karşı şehrin savunmasını

⁶⁹⁹ Sevim, 1990a: 40, Koca, 2011a: 121

⁷⁰⁰ Günümüzde "Şam" olarak bilinen Dimaşk şehri, Suriye'nin en büyük şehirlerindendir. Buranın önemi ise, suya ulaşım sebebiyle bağ ve bahçe yönünden son derece verimli bir yer olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim verimli toprakları ile Dimaşk, çöl halindeki iç bölgenin kültür merkezini teşkil eder. Ayrıca Suriye içinden geçen kuzey-güney yolu üzerinde bulunan bu şehir, çevresinin aşırı zenginliği sayesinde Kuzey Suriye, Elcezîre ve Arabistan ile Akdeniz ve Mısır arasındaki ticârî ulaşımı bir merkez gibi kendinde birleştirmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Hartmann, 1997: 298)

⁷⁰¹ Sevim, 2000b: 72, Koca, 2011a: 121

güçlendirmek maksadıyla birtakım tedbirler almaya çalıştı. İntisar'ın bu şekilde davranması halkı da memnun etti ve onların desteğini almasını sağladı. Fakat yeni Dimaşk valisinin tedbir alma çabaları fayda etmedi. Çünkü o, Atsız'ın kuşatmayı bırakıp gitmesi için herhangi etkili bir müdahalede bulunamadığı gibi bu sıralarda zor günler geçiren Fâtımî Devleti'nin merkezi Mısır'dan da gerekli yardımı alamamıştı.⁷⁰² Öte yandan Atsız da Dimaşk üzerindeki baskıyı daha da arttırmaktaydı. Gerçekten de şehirde yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Hatta Sıbt İbnü'l Cevzî'nin ifadesine göre "halk ölü eti yemek zorunda kaldı."⁷⁰³ Dolayısıyla insanların İntisar'a olan güvenleri sarsıntıya uğradı. Şehirde çatışmalar yaşandı. Bu sırada olup biteni yakından takip eden Atsız ise, İntisar'a özel bir mektup göndererek, şehir daha fazla zarar görmeden, burayı barış yoluyla kendisine teslim etmesini istedi.⁷⁰⁴

Neticede Vali İntisar ve şehrin ileri gelenleri, Atsız'a karşı direnmenin bir faydası olmadığını anlayarak Dimaşk'ın idaresini ona bırakmaya karar verdiler. (1076)⁷⁰⁵ Böylece uzun zamandan beri kuşatma altında tuttuğu Dimaşk'a hâkim olmayı başaran Atsız'ın ilk işi de şehirdeki Fâtımî hutbesine son verip, sırasıyla Abbâsî Halifesi el-Muktedî-Biemrillâh, Selçuklu Sultanı Melikşâh ve kendi adına hutbe okutmak oldu. Ayrıca Atsız, melikliğinin başkentini de Kudüs'ten buraya nakletti. Şehri kendisine teslim eden İntisar'a ise, Banyas ve Yafa'nın idaresini bıraktı.⁷⁰⁶ Fakat Atsız'ın Dimaşk'ı ele geçirmesinin hemen ardından Türkmenlerin buraya yerleşmesi, zaten ekonomik zorluk içinde olan halkı daha da büyük bir sıkıntıya düşürdü. Bunun üzerine Dimaşk halkı, Atsız'a şikâyetle bulundu.⁷⁰⁷ O da bu şikâyetleri dikkate alarak derhal harekete geçti ve şehirde "Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının takip ettikleri ekonomik politikaya" uygun olarak bazı

⁷⁰² İbnü'l-Esîr, 1987b: 98, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 17, Sevim, 2000b: 72

⁷⁰³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 17

⁷⁰⁴ Sevim, 2000b: 73

⁷⁰⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 99, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 18, Sümer, 1986b: 136, Urfalı Mateos 2000: 170, Süryanî Mihail, 1944: 30, Sevim, 2000b: 73

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, 1987b: 99, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 17, 18, Sevim, 2000b: 73, Koca, 2011a: 122

⁷⁰⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 18

düzenlemelerde bulundu.⁷⁰⁸ Nitekim Türkmen beyi, şehrin tahrip olmuş dış yörelerini tamir ettirdi, çiftçilerin yeniden üretime geçebilmeleri için de onlara tohumluk hububat getirip dağıttı. Böylece de Dimaşk halkı, eski huzurlu ve refah içindeki günlerine geri dönmüş oldu.⁷⁰⁹

ç) Atsız'ın Başarısızlığa Uğrayan Mısır Seferi:

Atsız, başta Kudüs ile Dimaşk olmak üzere Filistin ve Suriye'deki en önemli şehirlerin hemen hemen tamamını ele geçirmiş ve bu bölgede ciddi bir güce ulaşmıştı. Gerçekten de o, Abbâsî Halifesinden ve Sultan Melikşâh'dan aldığı onayla "Melikü'l-mu'azzam" unvanını kullanıyordu.⁷¹⁰ Atsız'ın bundan sonraki hedefi ise, Nil nehrinin kıyısındaki verimli Mısır topraklarını ele geçirmek oldu. Başka bir ifade ile Atsız, Fâtımîlerin merkezi olan Mısır'ı vassâlî olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarına katmak ve bölgedeki nüfuzunu daha da arttırmak istiyordu.⁷¹¹

Bu arada Fâtımî Halifesi el-Mustansır da, içinde bulundukları zor durumdan kurtulmak maksadıyla harekete geçmişti. Nitekim bilindiği gibi o; kıtlık, hastalık ve isyanlar sebebiyle oldukça sarsılan devletinde yeniden düzeni sağlayabilmek için Akkâ'nın Ermeni asıllı Valisi Bedr el-Cemâlî'yi Mısır'a davet etmişti. Dolayısıyla Bedr el-Cemâlî de valilik döneminde meydana getirdiği Ermenilerden oluşan özel muhafız alayı ve idaresindeki diğer askerî kuvvetlerle birlikte Mısır'a doğru yola çıkmıştı.⁷¹² Ancak yetenekli ve kurnaz bir kişi olan Bedr el-Cemâlî, Mısır'a varmadan evvel Kalyûb denilen mevkide konakladığı sırada Halife el-Mustansır'a gizli bir haberci göndererek "İldeniz bertaraf edilmedikçe Kâhire'ye gelemeyeceğini" bildirdi.⁷¹³ Çünkü Bedr el-Cemâlî'ye göre, Mısır ordusunda mühim bir güce sahip olan Türklerin kontrol altına alınabilmesi için öncelikle onların başında

⁷⁰⁸ Çalışmamızın giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi "İslâm dünyasının siyasî ve manevî birliğini sağlamayı isteyen Büyük Selçuklu Devleti sultanları, askerî faaliyetler sonucunda ya da barış yoluyla ele geçirdikleri şehirlerde kendilerine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarını uygulamışlardır. (bkz: Koca, 1997: 85)

⁷⁰⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 18, Sevim, 2000b: .73,74

⁷¹⁰ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 13, Sümer, 1986: 136, Koca, 2011a: 123

⁷¹¹ Sevim, 2000b: 74, Koca, 2011a: 123

⁷¹² Sevim, 2000b: 74, Koca, 2011a: 123

⁷¹³ Yazılıtaş, 2009: 164

yer alan komutanların bertaraf edilmeleri gerekiyordu.⁷¹⁴ Bu sebeple el-Mustansır, Bedr el-Cemâlî'nin isteğini yerinde bularak İldeniz'i (İl Degiz et-Türkî)⁷¹⁵ tutuklattı.⁷¹⁶ Öte yandan 1074'de Kâhire'ye gelen Bedr el-Cemâlî de diğer Türk komutanlarını bertaraf etmek için harekete geçti. Nitekim ilk olarak Türk komutanlarının güvenini kazanmak istiyormuş gibi onlara yaklaştı. Sonra da onları, düzenlediği bir davette bir araya getirip sarhoş ettirdi ve bu vaziyette evlerine döndükleri sırada da önceden görevlendirdiği muhafızları vasıtasıyla hepsini öldürttü.⁷¹⁷ Böylece o, kendi nüfuzu altında Fâtımî Devleti'nin düzenini tekrar sağlamış oldu. Gerçekten de Bedr el-Cemâlî, emîr el-cuyûş, emîr el-mezalîm, dâîd-du'ât ve baş vezirlik görevlerinin tamamını üstlenmişti.⁷¹⁸ Ayrıca bilindiği gibi Bedr el-Cemâlî, burada büyük miktarda bir hazine elde etmiş ve bunu adamlarından İbn Sukhâ ile Akka'ya göndermişti.⁷¹⁹

Bedr el-Cemâlî, Mısır'da gücünü arttırırken, Atsız da Mısır seferine çıkmıştı. Onu bu sefere çıkmak hususunda teşvik edenler ise, kardeşi Me'mun ile İldeniz'in oğlu idi.⁷²⁰ Bunlardan Me'mun'un amacı Mısır'da bulunan karısına ulaşmaktı. Onun karısının Mısır'da olma sebebi ise şu idi: Me'mun, Şöklî'nin kız kardeşiyle evliydi. Fakat daha önce de bahsettiğimiz gibi Atsız, Şöklî'yi aralarında yaşanan anlaşmazlık sonucunda öldürmüştü, onun yaşlı babasını da serbest bırakmıştı. İşte bu yaşlı adam, kızını yani Me'mun'un karısını da yanına alarak Mısır'a gitmişti. Dolayısıyla Me'mun, karısını kurtarmak istiyordu.⁷²¹ Diğer taraftan İldeniz'in oğlunun, Atsız'ı Mısır seferine teşvik etmesi de ailevi bir meseleden kaynaklanıyordu. Şöyle ki; İldeniz, Bedr el-Cemâlî'nin gayretleri neticesinde bertaraf edilince, onun oğlu da Mısır'dan kaçmayı başarak Atsız'ın yanına gelmişti. Dolayısıyla o da,

⁷¹⁴ Koca, 2011a: 123

⁷¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sümer, 1999b: .533

⁷¹⁶ Yazılıtaş, 2009: 164

⁷¹⁷ Becker, 1997: 447, Koca, 2011a: 123,124, Yazılıtaş, 2009: .165

⁷¹⁸ Becker, 1997: 447

⁷¹⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1998: 9

⁷²⁰ Sümer, 1986b: 139, Koca, 2011a: 124

⁷²¹ Sümer, 1986b: 139, Koca, 2011a: 124

babasının intikamının alınmasını istiyordu. Hatta bu uğurda beraberinde getirdiği inci, yakut ve diğer kıymetli şeyleri Atsız'a vermişti.⁷²²

Sonuçta Atsız, Türkmen ve Araplardan oluşan ordusuyla birlikte Mısır'a doğru yola çıktı ve bir süre sonra Rîf kentine ulaştı. (1076)⁷²³ Ancak İldeniz'in oğlu bu sırada Atsız'a "Kâhire ve Mısır'a girmene gerek yoktur. Çünkü Rîf'i fethetmek Mısır'ı almaktır" diyerek, onun daha da ilerlemesine engel oldu.⁷²⁴ Bu sebeple Türkmen Bey'i de bütün gücünü Rîf üzerine yoğunlaştırarak burayı ele geçirdi. Fakat Atsız, Rîf halkına karşı acımasız bir şekilde davrandı. Askerlerinin, halkın namusuna, canına ve malına zarar vermelerine göz yumdu. Oysaki Atsız, o güne kadar ele geçirdiği şehirlerin halklarına karşı hoşgörölü yaklaşmasıyla biliniyordu. Dolayısıyla onun, Rîf halkına karşı bu kadar anlayışsız olması büyük bir tepkiye sebep oldu.⁷²⁵

Atsız, Rîf'i ele geçirmesinin ardından, Bedr el-Cemâlî'ye bir ulak göndererek, ondan kendisine para vermesini istedi. Bedr el-Cemâlî de bu talebe karşılık ona 150 bin altın göndereceğini bildirdi. Çünkü Bedr el-Cemâlî, bu sırada Fâtımî ordusuyla birlikte Saîd bölgesinde isyan eden Ubeydîlerle (İsmâîlî) savaştığı için Atsız'a karşı koyabilecek bir vaziyette değildi.⁷²⁶ Dolayısıyla da Bedr el-Cemâlî, Atsız'ın talebini geri çevirmeyip, ona karşı hazırlık yapabilmek için zaman kazanmaya çalıştı.⁷²⁷ Nitekim bu şekilde de oldu. Atsız'ın isteğini reddetmeyerek onu oyalayan Bedr el-Cemâlî, bu zaman zarfında, Saîd'de bulunan kuvvetlerini ve Sudanlıları, Atsız'la savaşmak için yanına çağırdı. Ayrıca o, hacca gitmek amacıyla Kâhire'de toplanan 3 bin kişilik kafileye "Bu düşmanı buradan uzaklaştırmak Hacca gitmekten daha erdemli bir iştir" diyerek, onların, Fâtımî birliklerine katılmalarını sağladı. Bu sırada Atsız'ın beraberindeki Bedr b. Hâzım el-Kelbî de taraf değiştirerek 2 bin atlı kuvvetiyle birlikte Fâtımîlere katılmaya karar verdi. Bütün bunların yanı sıra Bedr el-Cemâlî, Şöklî'nin, Atsız'dan kaçıp Mısır'a gelen babasıyla bağlantı kurdu ve ondan Atsız'ın ordusundaki Türkmenlere mektuplar

⁷²² Sümer, 1986b:139, Koca, 2011a:124

⁷²³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 20

⁷²⁴ Sümer, 1986b: 139, Sevim, 2000b: 75

⁷²⁵ Sümer, 1986b:137, Koca, 2011a: 125

⁷²⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 20

⁷²⁷ Sevim, 2000b: .75, Koca, 2011a: 125

yazarak onları kendi taraflarına çekmeye çalışmasını istedi. Bunun üzerine Şöklî'nin babası da derhal harekete geçerek Türkmenlere, Atsız aleyhinde mektuplar gönderdi ve çok geçmeden de Bedr el-Cemâlî'nin istediği gerçekleşti. Nitekim Atsız'ın davranışlarından memnu olmayan yaklaşık 700 Türkmen atlısı çarpışma sırasında Bedr el-Cemâlî'nin tarafına geçmeyi kabul ettiler.⁷²⁸ Öte yandan Bedr el-Cemâlî'nin nasıl bir hazırlık içinde olduğunu anlayamayan ve Rîf'de aşağı-yukarı 50 gün kalarak büyük bir zaman kaybeden Atsız, Fâtımî Devleti'nin merkezine doğru yola çıkmıştı.⁷²⁹

Atsız'ın kendilerine karşı yürüyüşe geçtiğini haber alan Bedr el-Cemâlî de bu sırada harekete geçti. Gerçekten de o, öncü kuvvetlerini, Kâhire yönünde ilerlemekte olan Atsız'a karşı gönderdi. (1077)⁷³⁰ Atsız ise, Bedr el-Cemâlî'nin bu kuvvetlerini yenilgiye uğratmayı başardı ve bu sebeple de ordusundaki hiçbir Türkmen atlısı Fâtımîler tarafına geçmeye cesaret edemedi. Bedr el-Cemâlî'nin öncü kuvvetlerini bozguna uğratan Atsız, bundan sonra süratle Kâhire'ye doğru ilerlemeye başladı. Öte yandan Kâhire halkı olup bitenler sebebiyle büyük bir korkuya kapıldı ve Halife el-Mustansır'ın sarayının önüne giderek, ondan ülkeyi korumak için tedbirler almasını istedi.⁷³¹ Bunun üzerine Halife de bir hadım vasıtasıyla onlara, sarayın önünde böyle ağlayıp sızlanmak yerine mescit ve camilere giderek dua etmelerini bildirdi.⁷³² Halifenin bu sözlerine uyan halk da mescit ve camilere giderek dualar etmeye başladı. Diğer taraftan halkına dualar etmelerini telkin eden Fâtımî Halifesi el-Mustansır ve veziri Bedr el-Cemâlî bu sırada kendi canlarını kurtarmanın derdine düştüler. Nitekim onlar, Fâtımî ordusunun Atsız karşısında yenilmesi halinde İskenderiye'ye kaçmak için gemi ve tekneler hazırlamışlardı.⁷³³ Ancak halife ve vezirinin böyle bir niyete

⁷²⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 20

⁷²⁹ Koca, 2011a: 126

⁷³⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 20

⁷³¹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 101, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 20

⁷³² Halife Mustansır bir hadım vasıtasıyla halkına şu mesajı iletmişti: “Ben de sizlerden biriyim, böyle sarayımın kapısında ağlayıp sızlanacağınıza mescit ve camilere gitmek, oruç tutmak, namaz kılmak, içki ve kötü şeylerden uzak durmak suretiyle Ulu Tanrı'ya yönelip dua ediniz. Böylece Tanrı, kesinlikle bana ve size acır ve başımıza gelen bu beladan bizi kurtarır” dedi. [Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 20]

⁷³³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 21

sahip olduklarını fark eden halk, bu duruma tepkisiz kalmadı ve sarayın önünde bir araya gelerek el-Mustansır ile Bedr el-Cemâlî'yi protesto ettiler. Dolayısıyla Halife, halkın tepkisinin daha da büyümesine engel olmak maksadıyla bir açıklama yaptı ve bu açıklamasında şehri terk etmeyeceklerini, Bedr el-Cemâlî'nin de yalnızca halkın çıkarların savunmak için savaşımaya gideceğini dile getirdi.⁷³⁴ Görüldüğü gibi Fâtımî Halifesi, halkının itirazları karşısında kaçmaktan vazgeçerek Atsız'a karşı savaşımaya karar vermişti. Nitekim "Emîr el-Cuyûş" olarak Bedr el-Cemâlî, Kâhire kapılarına kadar ulaşmış olan Atsız'ın birliklerine karşı harekete geçti.⁷³⁵

Bu arada kalabalık Fâtımî ordusunun kendilerine karşı yürüyüşe geçtiğini öğrenen Atsız, mevcut durumu değerlendirmek amacıyla emîr ve komutanlarının katıldığı bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda yer alan komutanlardan bazıları, kendi kuvvetlerinin rakibinkinden az olması sebebiyle geri dönülmesi gerektiği fikrini savundular. Me'mun ve İldeniz'in oğlu ise "Mısır ordusunun çokluğundan çekinilmesinin manâsız olduğunu, çünkü ordunun ekserisinin başıbozuklardan meydana geldiğini ve bir narada hepsinin bozguna uğrayacağını" söyleyerek Atsız'ı savaşıması için teşvik ettiler. Sonuçta Atsız da temkinli davranılması gerektiğini savunan komutanlarını dinlemek yerine kardeşi Me'mun ile İldeniz'in oğlunun sözlerini uygun görerek Fâtımî ordusuyla savaşımaya karar verdi.⁷³⁶

Nihayetinde Atsız'ın ve Bedr el-Cemâlî'nin komutasındaki askerler Kâhire önlerinde karşı karşıya geldiler. Orduların savaş düzenleri ise şöyleydi: Atsız, merkez hattında yeralırken, sağ kanatta Şöklî'nin babası aracılığıyla Bedr el-Cemâlî ile anlaşılan 700 Türkmen atlısı, sol kanatta da diğer Türkmen atlıları bulunuyordu. Fâtımî ordusuna gelince; sol kanatta Bedr el-Cemâlî, merkez hattında Sudanlı birlikler, sağ kanatta da öteki Fâtımî

⁷³⁴ Fâtımî Halifesi Mustansır, halkına şöyle bir açıklama yapmıştı: "Ben de sizlerle birlikte burada kalacağım, eğer Bedr el-Cemâlî, gidecek olursa ancak sizin selametiniz için savaşa gidecektir. İşte gemiler burada duruyor. Ben, Tanrı'nın bizi zafere ulaştıracağına kesinlikle güveniyorum. Çünkü bizde bulunan eski kitaplardaki kayıtlara göre, bu topraklar doğudan gelen kuvvetler tarafından alınamayacaktır; bu nedenle doğudan kim saldırırsa yok edilecektir." [Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1999: .21]

⁷³⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1999: 21

⁷³⁶ Sümer, 1986b: 139, Sevim, 2000b: 77, Koca, 2011a: 126

kuvvetleri yer alıyordu.⁷³⁷ Çok geçmeden Fâtımîlerin saldırıya geçmesiyle, her iki taraf arasındaki çarpışmalar başladı. Bu cümleden olmak üzere Bedr el-Cemâlî, Atsız'ın sağ kanadını çökertti. Ardından da Sudanlı atlılar Atsız'ın yer aldığı merkez hattına hücum ettiler. Bütün bu saldırılar karşısında direnmeye çalışan Atsız, asıl darbeyi kendi ordusunun içinden aldı. Nitekim bilindiği gibi Şöklî'nin babası vasıtasıyla Bedr el-Cemâlî ile bağlantı kuran 700 kişilik Türkmen grubu Atsız'a ihanet ederek rakip tarafa geçtiler. Bu arada Atsız'ın ordusundayken Bedr el-Cemâlî ile anlaşılan Bedr b. Hâzım da, Türkmen kuvvetlerine arkadan saldırıp, Atsız'ın ordusuna ait yüklü katırları ele geçirdiği gibi, askerlerin de çadır ve otağlarını ateşe verdi. Yaşananlar karşısında manevî bir çöküntü yaşayan Atsız ve askerleri, hangi cephede savaşacaklarını şaşırdılar ve panik halinde dağıldılar. Ancak teslim olanlar kurtulabildiler. Direnmeye devam edenler ise öldürüldüler. Hatta ölenler arasında Atsız'ın kardeşlerinden birisi de vardı. Bu arada Atsız, az sayıda askerle birlikte kaçmayı başararak Gazze tarafına gitti. Öte yandan Fâtımîlerin eline 3 bin değerli soylu at, 10 bin çocuk ve kadın, sayılamayacak miktarda mal ve giysiler geçti.⁷³⁸

d) Atsız'ın Mısır Seferinden Sonraki Durumu

Mısır seferi başarısızlıkla sonuçlanan Atsız, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi savaş alanından güçlkle kaçarak Gazze'ye gitmişti. Ancak Gazze halkı, kendisine yardım etmek yerine isyan halinde Atsız'a karşı saldırıya geçtiler ve onun beraberindeki askerlerden bir kısmını öldürdüler.⁷³⁹ Bunun üzerine Atsız da, Nâvekiyye Türkmenlerinin ilk merkezlerinden olan Remle tarafına gitti. Fakat Remle halkı da kendisine karşı hücumla geçerek askerlerinin birkaçını öldürdüler.⁷⁴⁰ Dolayısıyla burada da fazla kalamayan Atsız, on kişiye yakın adamıyla birlikte, zor da olsa melikliğinin başkenti olan Dimaşk'a

⁷³⁷ Sevim, 2000b: 77

⁷³⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 21, Sevim (İbnü'l-Kalânîsî), 2008: 10, Sevim, 2000b: 77,78, Koca, 2011a: 127

⁷³⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 21, Sevim, 2000b: 79, Koca, 2011a: 128

⁷⁴⁰ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 21, Sevim, 2000b: 79, Koca, 2011a: 128

ulaşabildi (1077)⁷⁴¹ Nitekim Türkmen Beyi Atsız, gerek Mısır'da uğradığı yenilgi gerekse Gazze ve Remle'de maruz kaldığı saldırılar sebebiyle son derece perişan olmuştu.⁷⁴²

Atsız, Dimaşk'a yaklaştığında kendisini, Mısır seferine çıkmadan önce 200 kişilik kuvvetle birlikte şehirde bıraktığı oğlu ve Kelb kabilesi emîrlerinden Mismar karşıladılar. Bu cümleden olmak üzere Atsız, Mismar'ın şehrin dışında hazırlattığı özel çadıra gelip yerleşti. Ardından da Dimaşk'ın ileri gelenleri ve halkı Atsız'ın huzuruna gelerek ona olan bağlılıklarını bildirdiler. Böylece Gazze ve Remle halklarının yaptıkları yüzünden oldukça yıpranmış bir vaziyette bulunan Atsız'ın morali yerine gelmiş oldu. Dimaşk halkının yanında olmasından ötürü son derece memnuniyet duyan Atsız, bu desteği karşılıksız bırakmadı ve o yıl Dimaşk'tan vergi almadığı gibi, buranın insanlarına da pek çok ihsanlarda bulundu. Ayrıca onlara "Her zaman da iyilik yapıp ihsanlarda bulunacağını" vaat etti.⁷⁴³ Bu arada Dimaşk'ın ileri gelenlerinden birisi ayağa kalkarak Atsız'a "Ey âdil melik! Bize sadık kalacağına ant içtin, aynı şekilde biz de sana ant içtik; böylece sen, bize güvendin. Tanrı'ya ant olsun ki ben, sana doğruyu söyleyip nasihatta bulunacağım" dedi. Atsız da ona "Söyle bakalım" deyince o, "Sen de biliyorsun ki bu şehirde, açlık, yokluk, zayıflık ve yoksulluk nedeniyle onda bir oranında insan bile kalmadı, böylece mücadele edecek kuvvetimiz de yok oldu. Ne zaman bu şehrin kapılarını kapatsak düşmanlar, bize yönelip saldırıyorlar, biz ise onlara karşı koyamıyor, bu nedenle de onları bizden uzaklaştıramıyoruz. Sen, eğer hep bizimle birlikte olursan sana yardımcı ve yararlı oluruz, yok eğer bizden uzaklaşıp gidersen yoksulluk ve zayıflık nedeniyle düşmanlarımızla savaşacak güç ve kuvvetimiz kalmayacaktır. Bu nedenle sen, düşmanların bizleri kötü duruma düşürüp yok etmelerine fırsat verme" dedi. Atsız ise bu sözlere karşılık Dimaşk'ta kalacağını ve burayı askersiz bırakmayacağını dile getirdi.⁷⁴⁴ Gerçekten de Türkmen beyi, Dimaşk'ta ikâmet etmeye başladı. Fakat o, Dimaşk halkının bütün

⁷⁴¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), s.21, Sümer, 1986b: 139

⁷⁴² Sevim, 2000b: 78,79, Koca, 2011a: 128

⁷⁴³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 21, Koca, 2011a:128

⁷⁴⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l -Cevzî) , 1999: 21,22

samimiyetiyle yanında olmasına rağmen huzurlu değildi. Çünkü Güney Suriye ve Filistin topraklarında hâkimiyet kurduğu şehirlerin birçoğu Kâhire yenilgisinin ardından kendisine karşı isyan etmiş, hatta Sünnî hutbesini değiştirerek eski metbuları Şîî Fâtımî Halifeliği adına hutbe okutmaya başlamışlardı. Başka bir ifade ile Atsız, Mısır'ı fethetmek uğruna, mühim gayretler sonucunda Güney Suriye ve Filistin'de elde ettiği nüfuzunu, büyük oranda kaybetmişti ve bu durumu düzeltebilecek askerî güce de o sıralarda sahip değildi. İşte tam da bu esnada Anadolu üzerinden kalabalık bir Türkmen kitlesinin Dimaşk çevresine gelmesi, yaşanan olayların seyrini birden değiştirdi.⁷⁴⁵ Nitekim bu fırsatı kaçırmayan Atsız, yalnızca bölgeye gelen Türkmenlerden oluşan bir ordu meydana getirdi ve zamanında kendisine karşı isyan eden şehirlerde bulunanlara karşı gereken cevabı vermek için Dimaşk'tan ayrılarak harekete geçti.⁷⁴⁶

Atsız'ın ilk hedefi ise, Kudüs oldu. Çünkü Mısır seferine çıkmadan önce Atsız ve yakınları, aile fertlerini ve sahip oldukları mallarını Kudüs'de bırakmıştı. Ancak Atsız'ın Kâhire'de yenilgiye uğramasının ardından şehrin ileri gelenleri ve halk isyan başlatmış, Atsız'ın ve yakınlarının mal varlığına el koydukları gibi kadın ve çocukları tutsak alarak köle yapmışlardı.⁷⁴⁷ Dolayısıyla Atsız, emrindeki kuvvetlerle birlikte Kudüs'e hâkim olabilmek ve aile fertlerini kurtarabilmek için hemen harekete geçti. Şehrin önüne gelen Atsız, buradan Kudüs halkına bir ulak gönderip kendilerine "aman" vereceğini bildirdi. Fakat onlar, bu teklifi kabul etmek yerine Atsız'a hakaret edip kendisini savaşmakla tehdit ettiler. Atsız bu tepkiye rağmen pes etmedi ve Kudüs halkını savaşmadan teslim olmaya iknâ etmek için bizzat kendisi şehir surunun alt tarafına gelip onlara hitap etti. Ancak anlaşmamak hususunda inat eden şehir halkı ona küfürle karşılık verdi. Görüldüğü gibi şehir halkını bir türlü teslim olmaya iknâ edemeyen Atsız, neticede onlarla savaşmaya karar verdi ve derhal harekete geçti. Ancak onlarla bir gün bir gece savaşmasına rağmen şehre giremedi. Bu arada Sudanlı ve öteki askerler Atsız ve

⁷⁴⁵ Sevim, 2000b: .70,80, Koca, 2011a:129

⁷⁴⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22, Koca, 2011a: 129

⁷⁴⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22

arkadaşlarının aile fertlerinin yer aldığı şehrin Davud burcuna saldırdılar. Fakat burayı ele geçiremediler. Öte yandan Davud burcundaki Atsız'ın ailesi ve yakınları da buradan kurtulmak için çabalamaktaydılar. Nitekim onlar, burcun şehir dışına bakan tarafından bir halat sarkıtarak Atsız ve askerlerinin burca çıkmalarına yardımcı oldular. Bu sayede şehre girmeyi başaran Atsız, ilk iş olarak da kale kapısını ele geçirdi ve bu kapıyı açarak şehri kuşatmakta olan askerlerinin de içeri girmelerini sağladı. Daha sonra bu askerler yaklaşık 3 bin kişiyi öldürdüler. Ancak Kubbetü's-sahra ve camilere sığınanlar "kurtuluş akçesi" ödemeleri karşılığında serbest bırakıldılar. Bu arada vaktinde Atsız'a karşı isyan eden şehrin kadısı ve onun yanında yer alanlar da öldürüldüler.⁷⁴⁸

Kudüs'e tekrar hâkim olmayı başaran Atsız, şehirde gerekli düzenlemeleri yapmasının ardından Remle tarafına gitti. Ancak Atsız'ın kendilerini cezalandırmasından korkan Remle halkı çoktan şehri boşaltmışlardı.⁷⁴⁹ Bunun üzerine Atsız da kendisine isyan etmiş olan diğer bir şehir Gazze'ye doğru yöneldi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Gazze halkı Kâhire önlerinde Fâtımî ordusuna yenilen Atsız'ı şehirlerine almadıkları gibi, bir de ona saldırıp yanındaki askerlerinin bir kısmını öldürmüşlerdi. İşte bu sebeple Atsız, Gazze halkına acımadan onları sert bir biçimde cezalandırdı.⁷⁵⁰ Kudüs, Remle ve Gazze'nin ardından el-Arîş'e gelen Atsız bu şehirde bir süre kaldı. Bu arada da Rîf tarafına bir miktar asker göndererek şehrin çevresini yağmalattı. Daha sonra da Yafa'ya yönelip şehri kuşattı. Şehrin Valisi Rezînüddeve ve ileri gelenleri Sur kentine kaçtılar. Atsız da Yafa'nın bütün surların yıktırdı.⁷⁵¹

Güney Suriye ve Filistin'de çökmüş olan hâkimiyetini yeniden sağlayan Atsız daha sonra melikîlğinin başşehri olan Dımaşk'a döndü. Ancak Dımaşk, Atsız'ın bıraktığı vaziyette değildi. Çünkü onun seferde olduğu sırada ihmâl edilen şehir büyük bir sefaletin içine düşmüştü.⁷⁵² Nitekim Sıbt İbnü'l Cevzî,

⁷⁴⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22, Sevim, 2000b: 80, Koca, 2011a:129,130, Buhl, 1997: 958

⁷⁴⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22, Koca, 2011a:130

⁷⁵⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22, Koca, 2011a: 130

⁷⁵¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22, Sevim, 2000b: 81

⁷⁵² Sevim, 2000b. 81, Koca, 2011a:131

Dımaşk'ın bu dönemdeki halini şu şekilde tasvir etmişti: “500 bin nüfuslu olan Dımaşk'ta sadece 3 bin kişi kalmıştı. Çünkü halk, fakirlik ve pahalılık nedeniyle şehirden göç etmişti. Şehirde 240 ekmek fırını varken şimdi sadece iki fırın kalmıştı. Kent sokakları bomboş idi, 3000 altın değerinde olan bir ev, 10 altına satılmak üzere, münâdîler bağırıyor, fakat hiç kimse bunu almıyordu. Zayıf ve fakir insanlar, değeri çok az olan evlere gidip tahta kısımlarını yakmak suretiyle ısıyorlar, şehrin dar sokaklarına gidip buradan geçen kedi ve köpekleri yakalayarak boğazlıyor, etlerini keserek kızartıp yiyorlardı. Şehirde yaşayan bir kadının iki evi vardı; vaktiyle o, her bir evi için 3 bin ya da 4 bin altın istemişti. Fakat halk arasında şiddet ve huzursuzluk artmaya başlayınca şehirde fareler çoğalıp ortaya çıktı. Bu nedenle bu kadın, kediye ihtiyaç duyması nedeniyle evinden birini 14 kırıta satıp bu parayla kedi satın aldı.”⁷⁵³ Ancak Atsız, Dımaşk için gerekli tedbirleri almak yerine, bu sıralarda Mısır seferine çıkmayı planlıyordu. Zira Kâhire'de kendisini yenilgiye uğratan ve buna bağlı olarak da bölgedeki hâkimiyetinin çökmesine sebep olan Fâtımî ordusuyla bir an önce hesaplaşmak istiyordu. Böylece Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı katında sarsılan itibarını da tekrar yükseltmiş olacaktı ki, bu husus, onun açısından son derece önemliydi. Çünkü Atsız'ın Mısır'daki mağlubiyetini haber alan Sultan Melikşâh, onun öldüğünü zannederek, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye melik olarak atamıştı. Dolayısıyla Atsız'ın hiç zaman kaybetmeden Fâtımîleri yenilgiye uğratarak bölgedeki itibarını daha da kuvvetlendirmesi ve Tutuş'un, yerini almasına mani olması gerekiyordu.⁷⁵⁴ Esasen o, “Mısır'a yeniden bir sefer düzenlemek amacıyla asker toplamak niyetinde” olduğunu da Bağdat'a yazmış olduğu mektubunda açıkça dile getirmişti.⁷⁵⁵

⁷⁵³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 23, Abu'l-Farac, 1999: 327

⁷⁵⁴ Sevim, 2000b: 82, Koca, 2011a:131

⁷⁵⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 22

e) Melik Tutuş'un Suriye'ye Gelişi ve Fâtımîlerle Mücadele Eden Atsız'ı Bertaraf Etmesi:

Sultan Melikşâh, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Atsız'ın, Fâtımîler karşısında uğradığı yenilgi sonucunda öldüğünü düşünerek, bu sırada Erran valisi olan kardeşi Tutuş'u Suriye melikliğine atamış ve onu, Mısır'ın fethiyle görevlendirmişti.⁷⁵⁶ İşte Tutuş da Sultan'ın bu emri üzerine Azerbaycan'dan Diyarbakir bölgesine gelmişti. Fakat tam da bu esnada Atsız'ın ölmediğini, aksine onun kendisine isyan eden Suriye ve Filistin'deki şehirlerde yeniden hâkimiyet sağladığını haber almıştı. Bunun üzerine Tutuş, Atsız'ın hayatta olduğunu bir mektupla Sultan Melikşâh'a bildirdi ve aynı zamanda kendisinden asker desteği de istedi. Bu arada bilindiği gibi Atsız da Tutuş'un Suriye'ye atandığını öğrenmiş ve kendi hakkını savunmak için derhal harekete geçmişti.⁷⁵⁷ Nitekim Atsız, Sultan'a para ve armağanlarla birlikte kendisinin Büyük Selçuklu Devleti'ne sadık bir vassâl olduğunu vurgulayan bir mektup gönderdi. Bu mektubun içeriği ise şöyleydi: "Emîr Tutuş'un benim tarafıma yani Suriye'ye gönderilmesini gerektiren ne gibi bir şey yaptım? Esasen ben, sizin itaatli bir kölenizim ve bu ülkede Sultan'ın bir naibiyim. Ben, ihtiyacım olan şeyler ve beraberimde bulunan askerlerin masraflarından başka hiçbir para sarfetmiyorum ve her yıl da Devlet Hazinesi'ne 20 bin altın gönderiyorum."⁷⁵⁸

Neticede Sultan Melikşâh kararını değiştirmiş ve Tutuş'a "Yukarı Suriye yani Dımaşk tarafına yürümemesini, yalnızca Haleb yörelerine yönelmesini" bildirmişti.⁷⁵⁹ Sultan'ın bu şekilde bir düzenleme yapmasının sebebi ise, her iki Türk beyinin karşı karşıya gelip anlaşmazlık yaşamalarından tedirginlik duyması idi.⁷⁶⁰ Çünkü böyle bir durum, Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgedeki çıkarlarına yani Mısır politikasına zarar verebilirdi.

⁷⁵⁶ Bundârî, 1999: 69, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 49, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 32, Sümer, 1986b: 141

⁷⁵⁷ Sevim, 2000b: 82

⁷⁵⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî) 1999: 32,33

⁷⁵⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33

⁷⁶⁰ Koca, 2011a: 132

Tutuş'u Haleb tarafına gönderen Sultan Melikşâh, onun askerî yardım talebini de karşılıksız bırakmadı ve Bekçioğlu Afşin, Sunduk et-Türkî, Dimlaçoğlu Muhammed, Duduoğlu, Birik (?) oğlu ve diğer Türkmen beylerine Tutuş'a katılmalarını bildirdi. Aynı zamanda büyük emirlerden Hâcib Ay-tigin de Diyarbekir'de bulunan Tutuş'a katılmıştı.⁷⁶¹ Bundan sonra Tutuş ve beraberindekiler Fırat ırmağını geçerek, Ahmed-şah'ın yardımlarıyla Mirdâsoğullarının Bizans'tan almış oldukları Menbic'i ele geçirdi. Diğer taraftan Kilâboğulları kabilesi kuvvetleri ve Büyük Selçuklu Devleti vassâlı Musul Emîri Müslim b. Kureyş de bu sıralarda Sultan'ın emriyle Tutuş'a katılmışlardı.⁷⁶²

Tutuş, Menbic'i ele geçirmesinin ardından, Haleb üzerine yürüyüp, burayı kuşattı. (1078/1079)⁷⁶³ Ancak Tutuş, Haleb Valisi Sâbık b. Mahmud ile Ahmed-şah'ın savundukları şehri, 3 ay 20 gün boyunca kuşatmasına rağmen ele geçiremedi. Bu arada Ahmed-şah da çarpışmalar sırasında kendisine isabet eden mızrak darbesiyle ölmüştü.⁷⁶⁴ Öte yandan Tutuş, bu sırada, aynı cephede yer aldığı Müslim b. Kureyş'in ihanetine maruz kalmıştı. Nitekim Musul Emîri, ırkdaşları olan Haleb'teki Araplara karşı ciddi bir şekilde savaşmadığı gibi, onlara yiyecek yardımında bulunuyor ve Tutuş'un ordusundaki Kilâboğulları kabilesi üyelerine de kendi soydaşlarına karşı savaşmamaları yönünde telkinlerde bulunuyordu. Hatta bununla da yetinmeyen Müslim, Haleb Valisi Sâbık ile irtibata geçerek onu, Tutuş ile savaşmak hususunda cesaretlendirmek için uğraşıyordu.⁷⁶⁵ Musul Emîri'nin, Tutuş'u zor bir duruma düşürmek için gösterdiği bütün bu çabalar etkili olmakta gecikmedi. Gerçekten de Kilâboğulları kuvvetlerinin mühim bir kısmı Haleb kuşatmasını bırakıp Tutuş'un yanından ayrılmayı tercih etmişlerdi.⁷⁶⁶ Bu olayın üzerinden çok geçmeden Müslim b. Kureyş'in, kendilerine ihanet ettiğini fark eden Tutuş ise, derhal onu yanına çağırdı ve ona "Sen, Haleb halkına karşı bana yardıma mı geldin, yoksa onları takviye etmeye mi geldin?

⁷⁶¹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 15, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33, Sümer, 1986b: 141

⁷⁶² Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 16, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33, Sevim, 2000b: 92

⁷⁶³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 16

⁷⁶⁴ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 16

⁷⁶⁵ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 16, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33

⁷⁶⁶ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 16

Derhal memleketine dön, benim sana ihtiyacım yok” diyerek onu huzurundan kovdu. Bunun üzerine Müslim b. Kureyş de Musul’a dönmek için yola çıktı.⁷⁶⁷ Fakat bölgeden ayrılırken Tutuş’a zarar verecek faaliyetlerde bulunmayı da ihmâl etmesi. Nitekim o, yanında bulunan yiyecek maddelerini sıkıntı çekmekte olan Haleb halkına satarak onların biraz da olsa kendilerini toparlamalarına yardımcı oldu. Ayrıca hâlâ Tutuş’un ordusunda yer alan Mübarek b. Şibl, Vessab ve Şebîb’e, “Hayatları için ihtiyatlı ve tedbirli olmaları ya da Haleb’e kaçmaları” tavsiyesinde bulunarak onları, Tutuş’un aleyhinde etkilemek için gayret etti. Öte yandan Haleb Valisi Sâbık da “Arap egemenliği adına mücadele ettiğini” ifade eden bir mektubu, Tutuş’un ordusundaki Kilâboğullarına göndererek onları kendi tarafına çekmeye çalıştı.⁷⁶⁸ Gerçekten de Sâbık’ın mektubundan sonra Türkmenlerle arası açılan ve onlarla birtakım anlaşmazlıklar yaşayan Kilâboğulları, Haleb’e kaçmışlardı.⁷⁶⁹

Bu sırada Bahaüddeve Türkman et-Türkî adlı Horasanlı bir emir de beraberindeki askerler ve savaş araç-gereçleriyle birlikte Tutuş’a yardımcı olmak için bölgeye gelmişti. Fakat bunu duyan Kilâboğulları emîrlerinden Mansur b. Kâmil boş durmadı ve Ebû Zâide adlı Kilâboğullarından başka bir emîre “Müslim b. Kureyş’in tedbir ve tavsiyelerini” hatırlatarak onu, Türkmenlere karşı harekete geçmek konusunda iknâ etti. Bu cümleden olmak üzere Ebû Zâide, Mansur b. Kâmil ve Sâbık’ın naibiyle bir anlaşma yaparak harekete geçti. Bahaüddeve Türkman et-Türkî ise bu sıralarda Haleb’in doğusuna yaklaşmıştı. Nihayetinde Ebû Zâide, emrindeki kuvvetlerle birlikte et-Türkî’ye hücum etti ve onun askerlerinin bir kısmını öldürüp, bütün ağırlıklarını yağmaladığı gibi, koruması altında Haleb’e gitmekte olan tacirlerin mallarına da el koydu. Kendisine yardımcı olmak maksadıyla Haleb bölgesine gelen Bahaüddeve Türkman et-Türkî’nin saldırıya uğradığını haber alan Tutuş ise, hemen Haleb kuşatmasından ayrılıp Kilâboğullarına

⁷⁶⁷ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 33

⁷⁶⁸ Emîr Sâbık mektubunda şunları söylüyor: “Ben, sizin ülke, namus ve şerefınızı korumak için çaba gösteriyorum. Eğer bu ülke Tutuşun olacak olursa Arap egemenliği sona erer ve böylece de Araplar zelil olur.” [Sevim (İbnü’l-Adîm), 2000a: 16]

⁷⁶⁹ Sevim (İbnü’l-Adîm), 2000a: 16, Sevim, 2000b: 94

karşı yürüyüşe geçti. Ancak Tutuş'un Haleb önlerinden ayrılmasını fırsat bilen şehir halkı, onun burada bıraktığı ağırlıkların çoğunu yağmalayıp, askerlerinin bir bölümünü de öldürmüştü.⁷⁷⁰ Öte yandan Tutuş da bu sıralarda, kendisinin aleyhinde faaliyetlerde bulunan Müslim b. Kureyş'in memleketine yürümek amacıyla Fırat ırmağın geçti. Ancak Müslim'in kendine karşı asker topladığını öğrenince bu kararından vazgeçip, Büyük Selçuklu Devleti vassâlî Mervânoğullarının idaresindeki Diyarbekir'e yöneldi ve burayı yağmaladı. Çünkü Nasr b. Mervân, Müslim ile işbirliği yaparak ondan, askerleri için para yardımını almıştı. Dolayısıyla bu duruma oldukça sinirlenen Tutuş da tepkisini Diyarbekir tarafına sefer düzenleyerek göstermek istemiş ve bu arada da bölgede yaşanan olayları Sultan Melikşâh'a bildirip kendisinden daha da fazla asker desteği istemişti. (1078/1079)⁷⁷¹ Görüldüğü gibi Selçuklu hanedan üyesi Tutuş, Haleb kuşatmasında başarılı olamadığı gibi, bölgedeki diğer askerî faaliyetlerinde de kesin bir sonuç elde edememiştir.

Bu sıralarda Dimaşk'ta bulunan Atsız da bilindiği gibi Mısır seferine çıkmayı plânlamakla meşguldü. Ancak o, bu plânını uygulamaya koyma fırsatı bulamadan büyük bir sürprizle karşılaştı. Bu cümleden olmak üzere, Bedr el-Cemâlî'nin gayretleri sonucunda toparlanmayı başaran Fâtımî Halifeliği, Filistin ve Güney Suriye'de kaybettiği topraklarına yeniden hâkim olabilmek için harekete geçmişti. Gerçekten de Bedr el-Cemâlî, emrindeki Nasruddevle el-Cüyûşî kumandasında bir orduyu Dimaşk üzerine göndermişti. Ancak Atsız'ın bu orduya karşı direnmesi zor gibi gözüküyordu. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi Dimaşk, bu esnada maddi zorluklar sebebiyle sıkıntılı günler geçiriyordu. Dolayısıyla şehirde saldırılara karşı savaşılabilecek asker sayısı da oldukça azdı. Fakat Atsız, bütün bu zorluklara rağmen, Fâtımî birliklerine karşı beklenmedik bir direniş gösterdi ve onları Mısır'a geri dönmek mecburiyetinde bıraktı. (1078/1079) Öte yandan Bedr el-Cemâlî ısrarından vazgeçmeyerek bir süre sonra Atsız'ın üzerine daha kuvvetli bir orduyu yine Nasruddevle idaresinde gönderdi. Bu ordu, Filistin'deki şehirlerin çoğunu ele geçirerek Dimaşk önlerine geldi ve burayı

⁷⁷⁰ Sevim(Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 17

⁷⁷¹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 17, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 33

tekrar kuşattı. Atsız ise, son derece kalabalık olan Fâtımî ordusu karşısında bu defa direnemedi.⁷⁷² Dolayısıyla durum daha da kötüleşmeden Atsız'ın kendilerini kurtarabilecek bir yardım bulması gerekiyordu. Bölgedeki mevcut şartlara bakıldığında ise, yardım istenebilecek en uygun kişinin Tutuş olduğu anlaşıyordu.⁷⁷³ Nitekim Atsız da bu yönde karar vermiş ve Tutuş'a haber gönderip "Dimaşk'ı, kendisine teslim edip hizmetine gireceğini" bildirerek ondan yardım istemişti.⁷⁷⁴ Tutuş ise bu sıralarda Haleb'i ikinci defa kuşatmakla meşguldü.⁷⁷⁵ Ancak bu kuşatmadan bir netice alamıyordu. Dolayısıyla o da, Atsız'ın yardım talebini kendisi için bir fırsat olarak görüp, Haleb kuşatmasını kaldırarak ona yardım etmek amacıyla harekete geçti. Bu arada Tutuş'un Dimaşk'a doğru ilerlemekte olduğunu haber alan Fâtımî ordusu komutanı da iki ateş arasında kalmamak için kuşatmayı bırakıp geri çekildi. Böylece Atsız ve Dimaşk halkı da Fâtımî ordusunun yarattığı tehlikeden kurtulmuş oldular.⁷⁷⁶

Fâtımîlerin tehdidinden kurtulmayı başaran Atsız, söz verdiği gibi Dimaşk'ın idaresini Tutuş'a bıraktı ve bütün maiyetiyle onun emrine girdiğini ilân etti. Fakat Fâtımî ordusunun Dimaşk önlerinden uzaklaştırılmasında mühim bir rol oynadığını düşünerek kibire kapılan Tutuş, Atsız'a hak etmediği bir şekilde davranarak onu ve kardeşini tutuklattı. Hatta bununla da yetinmeyerek "Melikü'l-muazzam" lâkabını almış olan Atsız gibi büyük bir emîri yayın kirışı ile boğdurmak suretiyle öldürttü (1079) ve Dimaşk şehrinin tek hâkimi oldu.⁷⁷⁷ Öte yandan Tutuş'un Güney Suriye ve Filistin'de hâkimiyet kurarak Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgedeki itibarının artmasına önemli

⁷⁷² Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 35, İbnü'l-Esîr, 1987b: 107, Sevim, 2000b: 82,83, Koca, 2011a: 134

⁷⁷³ Sevim, 2000b: 83, Koca, 2011a: 134

⁷⁷⁴ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 35

⁷⁷⁵ Tutuş, 1079 yılında tekrar Haleb'i ele geçirmek amacıyla harekete geçmişti. Nitekim o, öncelikle Haleb çevresinde yer alan Menbiç, el-Fâyâ, ed-Deyr, Buza, Azaz kaleleri ile Cibrîn Kurâstâyâ köyünü işgal etmişti. Ancak Kilâboğulları emîrlerinden Ebû Zâide Muhammed bir gece 50 Oğuz atlısına karşı baskın düzenleyerek birçoğunu öldürmüş, mallarını da yağmalamıştır. Bunun üzerine Cibrîn Kurâstâyâ'da bulunan Tutuş da kalabalık atlı kuvvetleriyle harekete geçerek Haleb üzerine yürümüştür. Fakat Haleb askerleriyle yaptığı çarpışmada başarılı olamamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 17,18, Sevim, 2000b: 96,97

⁷⁷⁶ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 35, Koca, 2011a: 134

⁷⁷⁷ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 18, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 35, Sevim (İbnü'l-Kalânîsi), 2008: 11, İbnü'l-Esîr, 1987b: 107, Ahmed b. Mahmud, 1977: 136, Süryanî Mihail, 1944: 36, İbn Khallikan 1961: 274, Sevim, 2000b: 83,84, Sümer, 1986b: 142, Koca, 2011a: 135

hizmetlerde bulunmuş olan Atsız'ı haksız yere bertaraf etmesi, Selçuklu ve Türkmen beyleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Nitekim Atsız'ın başına gelenlerden ötürü Tutuş'a olan güveni son derece sarsılan Afşin, aynı akıbeta maruz kalmaktan çekindiği için Dimaşk'ı terk edip Anadolu tarafına gitmeyi tercih etmişti.⁷⁷⁸

Atsız'a karşı âdil davranmayan ve onun ölümüne sebep olan Tutuş, Dimaşk halkına karşıysa son derece yardımsever ve hoşgörülü olmaya özen gösterdi. Gerçekten de o, şehirde imar faaliyetlerini başlatıp, tarlalarda yeniden ekim yapılmasını sağladığı gibi, yolları güvence altına alarak da ticaret faaliyetlerinin artmasına vesile oldu.⁷⁷⁹ Ayrıca Tutuş, Atsız'ın naiblerinin yönetimindeki Kudüs'ün idaresini ele geçirerek, Türkmen Beyi'nin buradaki hazinesine de el koydu.⁷⁸⁰ Görüldüğü gibi Tutuş, "Suriye Selçuklu Meliki" olarak bir zamanlar Atsız'ın hüküm sürdüğü topraklarda kendi hâkimiyetini kurmayı başarmıştır. Fakat ileride de bahsedeceğimiz gibi o, bölge siyasetinde Atsız kadar mühim bir rol oynayamamış ve buna bağlı olarak da Büyük Selçuklu Devleti'nin adına kayda değer bir gelişme de yaşanmamıştır.⁷⁸¹

Türkmen Beyi Atsız'ın Filistin ve Suriye topraklarındaki faaliyetlerinden çıkan sonuçları ise genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Atsız, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Filistin ve Güney Suriye'de hâkimiyet kurarak, Fâtımîlerin merkezi Kâhire önlerine kadar ulaşmıştır. Fakat Atsız bunu yaparken, Sultan Melikşâh'dan maddi bir destek görmemiş, kendi emrindeki dinamik Türkmen kuvvetleriyle bölgedeki mücadelesini sürdürmüştür. Sultan Melikşâh ise kendisine manevî bir destek vermekle yetinmiştir.⁷⁸²

2) Atsız; Remle, Gazze, Kudüs ve Dimaşk gibi bölgenin en mühim şehirlerini ele geçirmesine rağmen, Dimaşk haricinde, bu topraklarda kalıcı bir hâkimiyet kurmayı başaramamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri

⁷⁷⁸ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 36, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 18, Koca, 2011a: 136

⁷⁷⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 36, Sevim, 2000b: 97, Koca, 2011:136

⁷⁸⁰ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 36

⁷⁸¹ Koca, 2011a: 136

⁷⁸² Koca, 2011a: 142

ise, onun, işgal ettiği şehirlerde sağlam temelli idârî kadrolar meydana getirememiş olmasıdır. Nitekim Atsız'ın Kâhire önlerinde yenilgiye uğramasını fırsat bilen pek çok şehir, yeniden Fâtımî Halifeliği'ni metbû tanımayı tercih etmişlerdir.⁷⁸³

3) Atsız cesur bir lider olmasına rağmen, temkinli ve ileri görüşlü bir komutan gibi hareket edememiştir. Gerçekten de o, Mısır seferine çıktığı sırada Rîf'de oyalanarak rakibi Fâtımî orduları komutanı Bedr el-Cemâlî'ye zaman kazandırdığı gibi, Kâhire önlerine geldiğinde de tedbirsiz bir şekilde davranarak emrindeki Türkmen birliklerinin kalabalık Fâtımî ordusu karşısında bozguna uğramasına sebep olmuştur.⁷⁸⁴

4)Atsız, bölgedeki faaliyetleri sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin sadık bir vassâlı olduğunu kanıtlamıştır. Nitekim Türkmen beyi, Fâtımî ordusu tarafından Dimaşk'ta kuşatıldığı esnada kendi çıkarlarını hiçe saymış ve bu tehlikeyi bertaraf etmek için Dimaşk'ın idaresini Tutuş'a devretmeyi göze alarak ondan yardım istemiştir. Ancak Tutuş, bilindiği gibi Atsız'ın bu fedakârlığını anlayamamış ve büyük bir kibire kapılarak onu haksız yere öldürtmüştür.

2) Melik Tutuş Döneminde Suriye'de Yaşanan Gelişmeler

a) Melik Tutuş ve Müslim b. Kureyş'in Suriye Hâkimiyeti için Mücadeleleri:

Selçuklu Meliki Tutuş bilindiği gibi, Haleb'i muhasara ettiği sırada, Dimaşk'ta Fâtımî kuvvetleri tarafından kuşatma altına alınıp zor bir durumda kalan Atsız'ın kendisinden yardım istemesi üzerine, beraberindeki Afşin Bey ile birlikte ona yardıma gitmiş ve Fâtımî ordusu kumandanı Nasruddevle el-Cüyûşî'nin Dimaşk kuşatmasını bırakıp bölgeden ayrılmasına vesile olmuştu. Ancak Tutuş, Dimaşk'ın, Fâtımî muhasarasından kurtarılmasının ardından Atsız'ı sebepsiz yere öldürmüş ve onun hâkimiyetindeki Selçuklu melikliğinin idaresine el koymuştu. İşte bu sıralarda Tutuş'un Haleb'i kuşatması

⁷⁸³ Sevim, 2000b: 80, Koca, 2011: 142

⁷⁸⁴ Koca, 2011a: 143

yüzünden oldukça zor bir duruma düşmüş olan şehir halkı da, onun Dimaşk tarafına gitmesini fırsat bilerek harekete geçti ve içinde bulundukları müşkül vaziyetten kurtulabilmek amacıyla Musul Emîri Müslim b. Kureyş'ten yardım istedi. Nitekim şehir halkından bir grup Müslim'in yanına Musul'a giderek ona "Haleb'e gelmesini" söylediler. Ayrıca şehrin Ahdâsı ile Kilâboğulları kabileleri de "Oğuzların kendilerinden uzaklaştırılması" konusunda Müslim'e mektup yazdılar.⁷⁸⁵ Öte yandan Tutuş'un Dimaşk'ta hâkimiyetini kurup tekrar Haleb üzerine yürümek için hazırlıklara başladığını haber alan Mirdâsî Emîri Sâbık da Müslim'den yardım istedi⁷⁸⁶ ve ona "Sen, bana, yabancılardan daha önce gelirsın. Biz Araplar, yabancılara karşı birleşmeliyiz. Eğer ben, Arap olmayan bir başkası tarafından yenilip yutulacak olursam o takdirde beni yeyip yutan, sen ol!" dedi.⁷⁸⁷ Bunun üzerine Müslim, Haleb'e doğru yürüyüşe geçmeyi düşündü. Ancak metbû Sultan Melikşâh'ın iznini almadan böyle bir teşebbüste bulunmak istemedi. Dolayısıyla Müslim, eşi sultanın halasından olan oğlunu Selçuklu Sultanı'na elçi olarak gönderip, ondan " Her yıl Devlet Hazinesi'ne 300 bin altın göndermek şartıyla Haleb'i kendisine vermesini" bildirdi.⁷⁸⁸ Sultan da Müslim'in bu isteğine olumlu bir cevap vererek onun Haleb'e gitmesine müsaade etti.⁷⁸⁹

Sultan Melikşâh'dan onay almayı başaran Müslim b. Kureyş hiç vakit kaybetmeden harekete geçti ve kısa süre içinde de Haleb'e ulaştı. (1080) Bu sırada Türkmenlerden çekinen Kilâb, Kelb ve Nümeyroğulları kabileleriyle diğer bazı Araplar da Müslim b. Kureyş'in askeri birlikleri arasına katıldılar.⁷⁹⁰ Fakat Musul Emîri'ni Tutuş'a karşı yardıma çağıran Sâbık, bu esnada fikir değiştirmiş olmalı ki, Haleb şehrinin kapılarını kapatarak Müslim'i içeri almadı ve kendisi de kaleye geçerek direnişe başladı. Ayrıca Sâbık'ın yanında kardeşleri Vessab ve Şebîb de bulunuyorlardı.⁷⁹¹ Bu sıralarda Haleb Reisi ve Nakîbü'l-ahdâsı el-Huteytî adıyla tanınan Şerif Hasan b. Hibetullah el-

⁷⁸⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 38

⁷⁸⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 38, Sevim, 2000b: 99, Sobernheim, 1997: 823

⁷⁸⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 38

⁷⁸⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 37

⁷⁸⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 37, Sevim, 2000b: 99

⁷⁹⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 37

⁷⁹¹ İbnü'l-Adîm, 1989: 32, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 19

Hâşimî'nin⁷⁹² oğlu Ebû Mansur'da beraberindeki Sâbık'ın askerleriyle birlikte Antakya-Haleb arasındaki Beytü Lâhâ'daki Türkmenlerle savaşmaya gitmişti. Ancak o, bu çarpışma sırasında Türkmenler tarafından esir alındı ve bir süre Ahmed-şah'ın adamlarından Kutluğ'un yanında tutulduktan sonra da Müslim b. Kureyş'in talebi üzerine ona teslim edildi.⁷⁹³ Müslim b. Kureyş, Ebû Mansur'u teslim almasını bir avantaja çevirerek onunla Haleb idaresini kendisine bırakması hususunda anlaştı. Nitekim Müslim, Ebu Mansur'a hil'atler giydirdi ve Haleb'e gidip, şehrin kapılarını kendi kuvvetlerine açması için onu serbest bıraktı. Gerçekten de Ebû Mansur adamlarıyla birlikte Haleb'e gidip kent kapılarını açarak Müslim'in rahatça şehre girmesini sağladı.⁷⁹⁴ Ancak Müslim için Haleb şehrine girmek yeterli değildi. Zira Mirdâsî Emîri Sâbık, şehrin iç kalesinde hâlâ direnmeye devam ediyordu ve onun bir an evvel bu direnişine son verilmesi gerekiyordu. Nitekim Müslim, onun bulunduğu iç kaleyi mancınıklarla baskı altına almıştı. Ayrıca Sâbık'ın kardeşleri Vessab ve Şebîb de kendi çıkarları uğruna Müslim ile anlaşma yolunu tercih etmişlerdi. Hatta onlar çok geçmeden Sâbık'ı yakalayıp, onun kalede bulunan silah ve mallarına el koymuşlardı. Böylece Sâbık'ın Müslim'e karşı direnişi de son bulmuş oldu. Öte yandan Vessab ve Şebîb, Emîr Sedîdül-mülk Ebu'l Hasan b. Munkiz aracılığıyla Müslim ile antlaşma yaptılar. Bu antlaşmaya göre; Şebîb ve Vessab'a Azaz ve Esarib kaleleriyle bazı yöreler, Emîr Sâbık'a Rahbe'ye bağlı bazı yerler bırakılacaktı. Bunların yanı sıra Sâbık'ın kız kardeşi Menâa da Müslim b. Kureyş ile evlenecekti.⁷⁹⁵

Neticede Müslim, Haleb'te hâkimiyetini kurmuş ve böylece de Haleb Mirdâsoğuları Emîrliği'nin egemenliğine de son vermiş oldu. (1080)⁷⁹⁶ Müslim derhal bu şehirde Abbâsî Halifesi el-Muktedi ve Selçuklu Sultanı Melikşâh

⁷⁹² İbnü'l Esîr'de, "İbnü'l-Huteytî el-Abbâsî" olarak belirtilmiştir. (Bkz. İbnü'l Esîr, 1987b: 110)

⁷⁹³ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 19, Sevim, 2000b: 100

⁷⁹⁴ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 19 [İbnü'l Esîr'e göre; İbnü'l Huteytî, Türkmenler tarafından yakalanıp Müslim'e teslim edilen oğlunu kurtarmak için harekete geçmiş ve Müslim b. Kureyş'e haber gönderip Haleb'in idaresini kendisine bırakmak koşuluyla ondan oğlunu serbest bırakmasını istemişti. Sonuçta Müslim de bu teklifi kabul ederek İbnü'l Huteytî'nin oğlunu serbest bırakmıştı. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 110)]

⁷⁹⁵ İbnü'l-Adîm, 1989: 33, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 20

⁷⁹⁶ İbnü'l-Adîm, 1989: 33, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 20, Süryanî Mihail, 1044: 36

adlarına hutbe okuttu.⁷⁹⁷ Diğer taraftan kuşatmalar sebebiyle yiyecek sıkıntısı çeken halka erzak dağıttı. Ayrıca, kendisine Haleb'e hâkim olmak hususunda yardımcı olan muhafız kuvvetlerine hil'atler vererek onları bağılılıklarından dolayı ödüllendirmeyi ihmâl etmedi. Müslim daha sonra, bölgedeki askerî harekâtına devam ederek, zamanında Tutuş'un işgal etmiş olduğu el-Fâyâ, ed-Deyr, Cibrîn Kûrastâyâ kaleleri ile yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sâbık'ın kardeşleriyle yaptığı antlaşma gereği Vessab'a bıraktığı Azaz ve Esarib kalelerini ele geçirdi.⁷⁹⁸

Müslim b. Kureyş bütün bu faaliyetlerinin ardından oğlu vasıtasıyla Sultan Melikşâh'a mektup gönderip ona bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi verdi ve kendisinden Haleb bölgesi için yıllık vergi alınmasını diledi. Sultan Melikşâh ise, Müslim'in bu isteğini gerçekleştirdiği gibi, onun oğluna da Kuzey Suriye'de Fırat ırmağı kenarındaki Balis şehrini ikta olarak verdi.⁷⁹⁹ Sonuçta Müslim b. Kureyş, Kuzey Suriye'ye hâkim olmayı başarmıştı. Oldukça hırslı bir karaktere sahip olan Müslim'in başlıca hedefi ise, Suriye ve Filistin topraklarının tamamına hâkim olabilmektir. Başka bir ifade ile o, Tutuş'un bölgedeki nüfuzunu yok ederek kendi nüfuzunu arttırmak istiyordu.⁸⁰⁰

Öte yandan Müslim b. Kureyş, Haleb'i işgalinden bir süre sonra Büyük Selçuklu Devleti ile olan ilişkisinde ciddi bir gerilim yaşadı. Bunun sorumlusu ise, ileride de bahsedeceğimiz gibi Antakya'yı ele geçiren Philaretos Brachomos idi. Şöyle ki: Müslim, her yıl barış karşılığında Philaretos'dan kendisine 30 bin altın göndermesini istemiş, o da bu miktarı vermeye yanaşmamıştı. Bunun üzerine Müslim de Antakya'ya karşı yürüyüşe geçmeye hazırlandı. Hatta Antakya halkından bazı kimseler de bu hususta kendisine destek veriyorlardı. İşte bu sırada Antakya halkının bir kısmının Müslim'e destek verdiğini öğrenen ve onların çoğunu öldürten Philaretos, Müslim b. Kureyş ile Sultan Melikşâh'ın arasını bozmak için harekete geçti. Nitekim o, Sultana mektup yazıp "Müslim'in Mısır Halifesiyle mektuplaştığını

⁷⁹⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 38

⁷⁹⁸ Sevim, 2000b: 101

⁷⁹⁹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 110,111, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 20, Sevim, 2000b: 101,102

⁸⁰⁰ Sevim, 2000b: 102, Sobernheim, 1997: 823

ve kendisine Mısır'dan hil'at ve para gönderildiğini" bildirdi.⁸⁰¹ Böyle bir haber karşısında oldukça sinirlenen Sultan Melikşâh'ın veziri Nizâmü'l Mülk ise, derhal Müslim'e bir mektup yazıp, onu bu davranışından ötürü kınadı. Bunun üzerine Müslim de Selçuklu vezirine cevap yazıp "Mısır Halifesine tarafımdan mektupların gönderilmesi nedeniyle ben, kınanabilirim, ama Mısır Halifesi'nden bana mektuplar geldiği zaman Mısır Halifesi'nin ilgi duyduğu ben dostunuza sizler sahip çıkıp ilgi gösterin ve beni elinizden kaçırmayın" dedi.⁸⁰² Görüldüğü gibi Müslim, Fâtımî Halifeliği ile bir bağlantısı olduğuna dair ileri sürülen iddia karşısında, fazla tedirgin olmamış, aksine Nizâmü'l Mülk'e gönderdiği cevap mektubunda, Fâtımî Halifeliği'nin böyle bir teşebbüste bulunmasının şaşırtıcı olmayacağını ifade ederek, kendisinin kıymetinin bilinmesi gereken bir vassâl olduğunu imâ etmiştir.

Müslim b. Kureyş bir süre sonra hedefine ulaşabilmek yani Suriye ve Filistin topraklarına hâkim olabilmek için harekete geçti. Öncelikle İbn Munkiz'in idaresindeki Şeyzer şehrinin kuşatılması maksadıyla buraya bir ordu sevk etti. Bu kuşatmadan bir netice alınamaması üzerine de bizzat kendisi oraya gitti. Ancak Müslim, İbn Munkiz'in kendisine 10 bin altın vermesi üzerine Şeyzer kuşatmasını kaldırıp Humus'a yöneldi ve bu şehiri de çok zaman geçmeden ele geçirdi. Müslim'in Humus'u ele geçirmesi sebebiyle buranın hâkimi İbn Mülâib, Melik Tutuş'tan yardım istedi. Bunun üzerine Tutuş da Müslim'e; "İbn Mülâib'in kedisinin dostu olduğunu" hatırlatarak ondan Humus kuşatmasına son vermesini istedi. Ancak Müslim, Tutuş'a "bu adamın bölgede yol kesip, fesat çıkardığını, eğer dostu ise onun bu fesadını önlemesi gerektiğini" söyleyerek karşı çıktı. Tutuş, Müslim'in kendisine karşı böyle ters bir cevap vermesine oldukça sinirlenmişti. Bu sebeple de ona karşı yürüyüşe geçmek için Dimaşk'tan ayrıldı. Selçuklu Meliki'nin kendisine karşı harekete geçtiğini öğrenen Müslim ise, onunla çatışmaya girip Sultan'ın tepkisini çekmek istemediği için Humus'tan ayrılıp Sur tarafına gitti. Ancak Tutuş, bölgeden ayrıldıktan sonra tekrar Humus önlerinde görüldü. Bu defa

⁸⁰¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 48

⁸⁰² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 48

da şehrin hâkimi İbn Mülâib'in karısının Müslim'e yalvarması üzerine o da, Humus'un idaresini İbn Mülâib'e bırakarak Haleb'e döndü.⁸⁰³

Müslim b. Kureyş daha sonra bölgedeki Türkmenlere karşı harekete geçti. Çünkü o, bilindiği gibi Suriye ve Filistin'in tek hâkimi olmak istiyordu ve dolayısıyla bu topraklarda yoğun bir Türkmen nüfusu olması onu tedirgin ediyordu. İşte bu sebeple Müslim de bölgedeki Türkmenlerin hâkimiyetlerine son vermek maksadıyla harekete geçti. Nitekim Kuzey Suriye bölgesinde Türkmenlerin bulunduğu kaleleri işgal ettiği gibi, Mirdâsoğullarının hizmetindeki 300'e yakın Türkmen'i de hile ile yakalattı. Ancak bütün Suriye'ye hâkim olmak isteyen Müslim için Türkmenler karşısında üstünlük elde etmek kâfi değildi. O aynı zamanda, çevredeki Arap kabilelerinin idaresindeki yerlerde de kendi idaresini kurması gerektiğini düşünüyordu. Bu cümleden olmak üzere Müslim, Kilâboğlları ve Nümeyroğullarının yönetimindeki birçok yerin idaresine el koydu. Ayrıca Haleb'i ele geçirmesinden sonra Şebîb ve Vessab'a bizzat ıkta ettiği yerleri de işgal etti ki, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Vessab'a verdiği Azaz ve Esarib kalelerini bu işgal faaliyetlerinden kısa bir süre önce ele geçirmişti.⁸⁰⁴

Öte yandan Müslim b. Kureyş'in bu işgal faaliyetleri, Vessab, Şebîb, Humus Emîri Halef b. Mülâib, Ebu'l-Hasan b. Munkiz ve Mansur b. Kâmil'in, onu Tutuş'a şikâyet etmelerine sebep oldu. Nitekim bu Arap emîrleri, Dimaşk'ta bulunan Tutuş'a haber gönderip "kendisinin hizmetine girmek istediklerini" bildirerek, onu, Suriye'ye hâkim olması konusunda cesaretlendirdiler. Müslim'in bölgede hâkimiyetini güçlendirmesinden tedirginlik duyan Tutuş da bu fırsatı kaçırmayarak harekete geçti ve ilk olarak Antakya yöresine gidip burada bir müddet kaldı.⁸⁰⁵ Daha sonra da Haleb bölgesine geldi ve Sıbt İbnü'l Cevzî'nin ifadesine göre; bu sırada Müslim'den talep ettiği parayı alamayan Sultan Melikşâh'ın emriyle bölgedeki ürünlere el koydu ve bu ürünleri hemen orada sattı.⁸⁰⁶ Tutuş'un bu teşebbüsünden haberdar olan Müslim ise derhal savunma tedbirlerini almak için harekete

⁸⁰³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 48, Sevim, 2000b: 102,103

⁸⁰⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 48, Sevim, 2000b: 103

⁸⁰⁵ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 20

⁸⁰⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 49

geçti ve emrindeki bir miktar kuvveti Haleb'e gönderdi. Bunun üzerine Haleb'in batısındaki Artah kalesi yakınlarında bulunan Tutuş da bu sırada yanında bulunan Artuk Bey'i, Müslim'in Haleb dolaylarına gönderdiği yardımcı kuvvetlerin şehre girişlerine mâni olması ve bölgede yağmalı akınlarda bulunması için görevlendirdi.⁸⁰⁷ Nitekim Artuk Bey, Müslim'in Haleb savunması için bölgeye göndermiş olduğu askerî birlikleri bozguna uğratmayı başardı. Fakat Sultan Melikşâh bu esnada, kardeşi Tutuş'a "Haleb yöresinde kalmayıp Dimaşk'a dönmesini" bildiren bir mektup yolladı. Ayrıca Artuk Bey'e de "Kendi yanına gelmesini" bildirdi.⁸⁰⁸ Sultan Melikşâh'ın bu şekilde bir emir vermesi, büyük bir olasılıkla, kardeşi Tutuş'un Suriye topraklarında güç kazanmasından endişe duyuyor olmasıyla alâkalıydı ya da o, vassâlları arasındaki bu çekişmenin ciddi bir sorun haline dönüşmesinden kaygı duyuyor olmalıydı.⁸⁰⁹ Çünkü her iki durumda, temel amacı "Büyük Selçuklu Devleti'ni İslâm dünyasında hâkim bir devlet haline getirebilmek" olan Mısır politikasına zarar verebilirdi. Nihayetinde sebep her ne olursa olsun, gerek Melik Tutuş gerekse Artuk Bey, Sultan Melikşâh'ın emrine riayet ettiler. Bu cümleden olmak üzere; Artuk Bey, Tutuş'un yanından ayrılırken, Tutuş da Dimaşk'a geri döndü. Ancak Tutuş burada çok kalmayarak İbn Sâkîl'in, Fâtımîler adına yönettiği Baalbek üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. (1083) Daha sonra da Antakya bölgesine yönelerek burada birtakım fetih faaliyetlerinde bulundu.⁸¹⁰

Bu arada Müslim b. Kureyş de hem Tutuş'un Antakya tarafına gitmesini hem de Artuk Bey'in Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi İsfahan'a dönmesini fırsat bilerek Dimaşk üzerine yürümek için harekete geçti. Ayrıca Müslim, tâbi olduğu Sultan Melikşâh'a ihanet ederek, Büyük Selçuklu Devleti'nin İslâm dünyasındaki en önemli rakibi olan Fâtımî Halifeliği'ne elçi gönderip Dimaşk'ı ele geçirmek hususunda onlardan kendisine yardımcı olmalarını istemişti.⁸¹¹ Öte yandan bu sıralarda Antakya tarafında bulunan

⁸⁰⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 49, Sevim, 2000b: 104

⁸⁰⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 49, Sevim 2000b: 104

⁸⁰⁹ Sevim, 2000b: 104

⁸¹⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 49,52, Sevim, 2000b: 104,105

⁸¹¹ Sevim, 2000b: 105

Tutuş da “Müslim’in hazırlıklar yaparak NümeYROğulları, Ukayloğulları, Kürt ve Şeybanoğullarından kuvvetler toplayarak DimaşK’a yürüdüğü, şehri kuşatıp sıkıştıracağı ve DimaşK’ı ele geçirmek istediği” haberini aldı. Nitekim Müslim b. Kureyş DimaşK’a doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu esnada Tayy, Kelb ve Uleymoğullarından bir kısım birlikler de onun ordusuna katıldılar.⁸¹² Sonuçta Müslim, DimaşK’a ulaşip burayı kuşatmaya başladı. (1083) Bu arada Tutuş da bölgeye gelmişti. Ancak onun emrindeki asker sayısı Müslim’in emrindeki asker sayısından daha az olduğu için derhal hücumla geçemedi. Öte yandan Müslim’in idarelerindeki topraklara el koyması sebebiyle Tutuş’un yanında yer alan Vessab ile Kilâboğulları kabilesi reislerinden bazıları, Müslim’in ordusundaki Kilâb ve NümeYROğullarıyla bağlantı kurup onların, DimaşK önlerinden ayrılmalarını sağlayarak Tutuş’a yardım ettiler. Böylece her iki tarafın asker sayıları da hemen hemen eşitlenmiş oldu. Bundan sonra ise; Tutuş’un ve Müslim’in kuvvetleri arasında çatışmalar başladı. Çok geçmeden de Müslim zor bir duruma düştü. Çünkü onun askerî birlikleri, Tutuş’un kuvvetleri karşısında bozguna uğradıkları gibi, Mısır’daki Fâtımî Halifesi el-Mustansır’dan beklediği yardım da bir türlü gelmemişti.⁸¹³ Fâtımî Halifesi’nin yardım göndermeme sebebi ise, Bedr el-Cemâlî’nin şüpheleriyle ilgiliydi. Daha açık bir ifade ile Bedr el-Cemâlî, Müslim’e gönderecekleri Arap askerlerinin kendileri aleyhine onunla işbirliği yapabileceklerinden endişe duyuyordu.⁸¹⁴ Bu arada Müslim’in durumu da gittikçe kötüleşmekteydi. Hatta bir ara kendisi de Tutuş’un askerleri tarafından yakalanmak üzereydi.⁸¹⁵ Diğer taraftan bu sırada yaşanan bazı olaylar da Müslim’i daha da zor bir vaziyette bıraktı. Bu cümleden olarak Müslim’in idaresindeki Harran şehri isyan etmişti.⁸¹⁶ Dolayısıyla Müslim derhal DimaşK kuşatmasını bırakıp geri

⁸¹² Sevim (İbnü’l-Adîm), 2000a: 20, Sevim (İbnü’l-Kalânisi), 2008: 12

⁸¹³ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 52, İbnü’l-Esîr, 1987b: 121, Sevim (İbnü’l-Adîm), 2000a: 20,21, Sevim (İbnü’l-Kalânisi), 2008: 12, Sevim, 2000b: 105

⁸¹⁴ Sevim (İbnü’l-Adîm), 2000a: 21

⁸¹⁵ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 52, Sevim (İbnü’l-Adîm), 2000a: 21, Sevim (İbnü’l-Kalânisi), 2008: 13, İbnü’l-Esîr, 1987a: 121 Sevim, 2000b: 105

⁸¹⁶ Harran Kadısı İbnü’l-Cebeletü’l-Hanbelî, Harran halkını kendi tarafına çekmiş ve Meni b. Vessab’ın oğlu ile NümeYROğulları kabilesinden bir gurubu şehre aldığı gibi, Türkmen emîri Çubuk Bey’e haber gönderip, “Harran’ı kendisine teslim edeceğini bildirmişti. İşte bunun üzerine Müslim b. Kureyş bölgeye gelmiş, Çubuk Bey’in kuvvetlerini yenilgiye uğratmış ve Harran’da isyan başlatan

dönmeye karar verdi. Esasında Müslim, Harran isyanı meydana gelmeseydi de Dimaşk kuşatmasını bırakacakmış gibi görünüyordu. Zira askerleri, Tutuş'un birlikleri karşısında başarılı olamamış, Mısır'dan beklediği yardım da gelmemişti. Bu sebeple Harran'daki isyan, onun Dimaşk kuşatmasını terk etmesi için sadece bir bahane olmuştu. Fakat Müslim b. Kureyş, bölgeden ayrılırken Selçuklu Meliki Tutuş'un rahat bir şekilde bölgedeki faaliyetlerini sürdürmesine engel olmak için elinden gelen gayreti göstermeyi de ihmâl etmedi. Nitekim o, zamanında işgal etmek maksadıyla topraklarına hücum ettiği İbn Mülâib ve Şebîb ile arasını düzelterek, onlarla Tutuş aleyhine bir antlaşma yaptı ve daha sonra da Harran tarafına gitti.⁸¹⁷

b) Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Müslim b. Kureyş Rekabeti

Melik Tutuş ve Müslim b. Kureyş, Suriye'de kendi hâkimiyetlerini kurmak için mücadele ettikleri sıralarda Kutalmışoğlu Süleymanşah da bu bölgedeki mücadeleye dâhil olmuştu. Nitekim ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Süleymanşah, kardeşler Alp İlek, Devlet ve Mansur ile birlikte Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'da gerçekleştirilen fetih faaliyetlerine katılmış ve kısa süre içinde de bu topraklarda Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurarak, hâkimiyet sahasını genişletmeye başlamıştı. İşte bu esnada Çukurova bölgesinde de hâkimiyet kuran Kutalmışoğlu Süleymanşah Kuzey Suriye topraklarına kadar ulaştı.⁸¹⁸ Öncelikle Anadolu coğrafyasının müstahkem mevkilerinden birisi olan Antakya'ya yönelen Süleymanşah, bilindiği gibi Ermeni asıllı Philaretos Brachomos'un idaresinde olan bu şehri fethetmeyi başardı. (1084/1085)⁸¹⁹ Böylece Süleymanşah, kısa süre önce Haleb'in idaresini ele geçiren Müslim ile de karşı karşıya gelmiş oldu.

İbnü'l Cebelütü'l ve taraftarlarını ele geçirip onları öldürerek bu şehirdeki hâkimiyetini korumayı başarmıştır. [Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (Sibt İbnü'l Cevzi), 1999: 53,54]

⁸¹⁷ Sevim (Sibt İbnü'l Cevzi), 1999: 52, Sevim, 2000b: 106

⁸¹⁸ Koca, 2003: 44vd, Turan, 2002: 69vd

⁸¹⁹ Daha önce de ismi geçen Antakya hâkimi Philaretos Brochomos, tutarsız bir kişiliğe sahipti. Nitekim bazen Ortodoks bazen Müslüman gözükmek bölgedeki varlığını korumaya çalışıyordu. Ayrıca Philaretos, idare ettiği halka karşı son derece anlayışsız ve acımasız davranıyordu. Hatta kendi oğlu Barsama'yı bile hapse atmakta bir an bile tereddüt etmemişti. Dolayısıyla kendi oğlu da dâhil hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan halk, Philaretos'un idaresinden memnun değillerdi. Bu cümleden olmak üzere Barsama, babası Philaretos'un Urfa'ya gitmesini fırsat bilerek ona karşı harekete geçti.

Öte yandan Müslim b. Kureyş bu sıralarda kritik bir süreçten geçmekteydi. Nitekim ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Musul Emîri Müslim b. Kureyş, Sultan Melikşâh'a karşı vassâllık yükümlülüklerini yerine getirmeyen Diyâr-ı Bekr hâkimi Mervânoğlu Mansur ile işbirliği yapmış ve Mansur'a verdiği destek yüzünden Diyâr-ı Bekr'i ele geçirmek için bölgeye gelen Selçuklu ordusunun zaman kaybetmesine sebep olmuştu. Ancak Müslim, çok geçmeden metbû Sultan Melikşâh'ı karşısına almanın kendisi için büyük bir hata olduğunu fark ederek, Mansur ile yaptığı ittifaktan ayrılmanın yollarını aramış bir süre sonra da Diyâr-ı Bekr'i kuşatmakla görevli olan Artuk Bey ile anlaşarak bölgeden kaçmayı başarmıştı. (1084) Fakat Sultan Melikşâh, Diyâr-ı Bekr'i kuşatan Selçuklu ordusunun başkomutanı Fahrüddeve vasıtasıyla yaşanan bu olaylardan haberdar olduğu zaman son derece sinirlenmiş ve Müslim'in idaresindeki şehirleri ondan aldığı gibi bizzat askerî kuvvetleriyle birlikte bölgeye gelmiştir. Musul dolaylarında karargâh kuran Melikşâh, Müslim'e haber gönderip kendisinden af dilemesini istemiş, o da bu fırsatı iyi kullanarak pek çok hediyelerle yanına gittiği sultana kendini affettirmiş ve ıktâlarını da geri almıştı.⁸²⁰

İşte Müslim b. Kureyş, Sultan Melikşâh ile olan ilişkisini düzeltmesinin ardından Süleymanşah ile karşı karşıya geldi. Bu cümleden olmak üzere

Antakya'nın –muhtemelen Türk asıllı olan- valisi İsmail de bu hususta Barsama'ya destek verdi. Neticede Barsama, Süleymanşah'a haber gönderip Antakya'yı ele geçirmesi konusunda onu cesaretlendirdi. Bunu tarihi bir fırsat olarak gören Süleymanşah da Antakya'yı ele geçirebilmek için derhal harekete geçti. Nitekim başkenti İznik'te yerini Ebu'l Kasım'a bırakarak Antakya'ya doğru yola çıktı. Süleymanşah, Antakya'ya gidişini hem Philaretos'un fark etmemesi hem de bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Tutuş'un ve de Müslim'in haber almamaları için tedbirli bir şekilde hareket etti. Nihayetinde Süleymanşah askerleriyle birlikte kimsenin dikkatini çekmeden Antakya önlerine gelmeyi ve kısa süre içinde de şehre hâkim olmayı başarmıştı. Süleymanşah, Antakya halkına karşı oldukça âdil ve hoşgörülü davranmış, askerlerine şehir halkının can ve mallarına dokunmamaları emrini vermişti. Böylece Antakyahılar da Selçuklu idaresine karşı herhangi bir itirazda bulunmamışlar, hatta yıllardır zulüm gördükleri Philaretos'tan kurtuldukları için sevinç duymuşlardı. Öte yandan Süleymanşah şehirde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmiş ve Antakya'nın en büyük kilisesini camiye çevirerek ilk Cuma namazını da burada kılmıştı. [Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 128, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 22,23, Müneccimbaşı, 2001: 5,6,7, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzi), 1999: 60, Aksarayî, 2000: 14, Abu'l-Farac, 1999: 331, Anna Kommena, 1996: 194, Süryanî Mihail, 1944: 31, Turan, 2002: 71,72, Koca, 2003: 45–47, Sevim, 1990b: 31–34] Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki; İbnü'l-Esîr ve Kerîmüddîn Mahmud Aksarayî'ye göre, Süleymanşah Antakya'nın fethini, Sultan Melikşâh'a müjdelemiş ve bu fethi onun adına gerçekleştirdiğini bildirmişti. Hatta sikkeye onun adını koydurmuş, hutbede onun adını zikrettirmişti. Çünkü onlara göre, Süleymanşah, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı idi. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 128, 129, Aksarayî, 2000: 14)

⁸²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 126,127, Bundârî, 2000: 78, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzi), 1999: 59, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 22, Koca, 2011b: 161vd.

Müslim, Sultan Melikşâh'ın yanından ayrıldıktan sonra askerleri yolda yiyecek sıkıntısı çekmeye başladıkları için kendisini bırakıp Antakya'da bulunan Süleymanşah'ın yanına giderek ona katıldılar. Süleymanşah ise bu askerleri en iyi şekilde karşıladı, onlara yiyecek maddeleri dağıtıp, ıktâlar tahsis etti. Öte yandan Süleymanşah'ın Antakya'yı fethi, Kuzey Suriye'de bulunan emîrlar içinde âdetâ bir fırsat oldu. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Müslim, Suriye'de kendi hâkimiyetini kurabilmek için onların idaresindeki toprakları ele geçirmişti. Dolayısıyla da Şebîb ve Mansur gibi Arap emîrları Süleymanşah'ın yanına giderek Müslim'e karşı onunla işbirliği yaptılar. Süleymanşah da onlara Antakya çevresinden ıktâlar verdi.⁸²¹

Öte yandan son derece hırslı bir karaktere sahip olan Müslim b. Kureyş, Süleymanşah'ın bölgede güç kazanmasını engellemek için elinden gelen çabayı göstermekte kararlıydı. Nitekim Müslim, Süleymanşah'ın aleyhine bir ittifak cephesi oluşturmak amacıyla harekete geçti. Bunun için de ilk olarak Artuk Bey'e başvurdu. Çünkü ileride de bahsedeceğimiz gibi Artuk Bey'in Diyâr-ı Bekr seferi esnasında Sultan Melikşâh ile arası açılmıştı. Ayrıca bu olaydan önce de Sultan tarafından Anadolu'nun fethi görevinden alınmıştı. Mükrimin Halil Yinanç ve Ali Sevim'e göre; bunun sebebi ise onun, Süleymanşah ile bir anlaşmazlık yaşaması idi.⁸²² Neticede Artuk Bey bütün bu yaşanan olaylardan bir süre sonra Suriye tarafına gitmişti. İşte Müslim, Artuk Bey'in Sultan Melikşâh ile arasının iyi olmamasını ve tahminlere göre, onun Süleymanşah'a karşı kızgınlık duymasını fırsat olarak değerlendirip, bu Türkmen Beyi'ne, Selçuklular aleyhine bir antlaşma teklif etti.⁸²³ Buna göre: "Her ikisi, Haleb'e gidip Mısırlılarla mektuplaşacaklar, onlarla bir ittifak yapacaklar ve Tâcüddevle Tutuş da kendilerine katılacak" idi.⁸²⁴ Esasında Müslim, Âmid bölgesinden ayrılmasının ardından amcası Mukbil b. Bedran'ı, "Mısırlılarla ilişki kurup bir anlaşma yapması, onlar adına, Irak, Elcezîre ve Suriye'yi ele geçireceklerini, bu nedenle de Suriye'ye kendilerine asker göndermelerini, kendisinin de Fırat ırmağını geçip bu askerlere katılacağını"

⁸²¹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 23, Sevim, 2000b: 114

⁸²² Yinanç, 2013: 80, Sevim, 2000b: 115

⁸²³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 65,66, Sevim, 2000b: 114,115

⁸²⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66

bildirmek amacıyla Mısır'a göndermişti. (1084/1085)⁸²⁵ Selçukluların Suriye topraklarında güçlenmelerinden rahatsızlık duyan Fatımiler ise, bu durumu mühim bir fırsat olarak gördüler. Dolayısıyla vezir Bedr el-Cemâlî, Müslim'in amcası Mukbil ile birlikte oğlunu ve İbnü'l Magribî'yi Suriye'ye gönderdi.⁸²⁶

Öte yandan Müslim b. Kureyş, bir taraftan Süleymanşah'a karşı ittifak cephesi meydana getirmeye çalışırken, diğer taraftan da Haleb'e savunma amacıyla iki bin asker sevk ettiği gibi, Süleymanşah'ı zor durumda bırakabilmek için elinden gelen gayreti gösterdi. Nitekim o, Süleymanşah'a haber gönderip, "Antakya kentinin her yıl sultana para ödeme zorunluluğu vardır. Eğer sen de sultana itaat ile tâbi isen bu kez o parayı sen bana gönder, yok eğer sultana asi bir konumda isen bunu, bana bildir."⁸²⁷ Süleymanşah ise ona "Ben bilâkis sultana itaat ile buyruğunu dinlerim; ayrıca da Antakya'nın fethini ve Devlet Hazinesi'ne para göndermem hususunu sultana yazıp haber verdim. Ancak daha önceki Antakya hâkiminden cizye olarak para alınıyordu. Hâlbuki biz, Müslümanız ve sultanın ordusuna mensubuz" cevabını verdi.⁸²⁸ Bunun üzerine Müslim, Süleymanşah'a Haleb Naibi İbnü'l Hulzûn ile bir mektup göndererek, ona "Biz başka şey tanımayız ve bilmeyiz, yalnızca para istiyoruz" dedi.⁸²⁹ Müslim' in böyle bir tavır içinde olması, Süleymanşah'ı oldukça kızdırdı. Nitekim o, bu tavıra karşı bir tepki olarak Haleb çevresine asker sevk ederek buraları yağmaladı. Ancak malları yağmalanan halk, bu hususta Süleymanşah'a şikâyetle bulundular. Süleymanşah ise onlara verdiği cevabında yaşananlardan ötürü kendisinin de çok üzgün olduğunu dile getirmiş ve bütün bunların sorumlusunun kendilerini âdetâ kâfir yerine koyan Müslim olduğunu ifade etmiştir. Daha sonrada yağma edilen malların sahiplerine geri verilmesini emretmiştir.⁸³⁰

⁸²⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66. [İbnü'l-Adîm, ise Müslim'in, amcası vasıtasıyla Fâtımîlerle bağlantı kurmasının Sultan Melikşâh'ın, Müslim'i affetmesinden önce gerçekleştiğinden bahsetmektedir. [Bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 21]

⁸²⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66

⁸²⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 60

⁸²⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 60, İbnü'l-Esîr 1987b: 129, Aksarayî, 2000: 15

⁸²⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 60

⁸³⁰ İbnü'l- Esîr, 1987b: 129, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 60

Bütün bu yaşananlardan haberdar olan Müslim, Haleb'deki hâkimiyetini kaybetmek konusunda daha da endişelendi. Çünkü Haleb onun askerlerinin bulunduğu ve ordusunun ağırlıklarının saklandığı bir merkez konumundaydı. Dolayısıyla Müslim Haleb' in savunması için birtakım yeni düzenlemelerde bulundu. Öncelikle güvenilirliğinden şüphe ettiği veziri Ebu'l-izz b. Sadaka'yı tutuklatıp mallarına el koydu ve ardından da İbnü'l-Hulzûn'u yönetim işlerini yürütmek için Haleb'e gönderdi. Bu sırada İbnü'l-Hulzûn'dan Süleymanşah ile barış yapmayı denemesi istendi. Ancak o, buna yanaşmadı.⁸³¹ Öte yandan Haleb'deki Ahdâs komutanı İbnü'l Huteyfi el-Hâşimî ile bu şehirde bulunan Müslim'in kardeşi Ali arasında bir anlaşmazlık yaşandı. Bunun üzerine İbnü'l Huteyti, Müslim'e mektup yazıp kardeşini şikâyet etti.⁸³² İbnü'l Huteyti'nin mektubundaki en dikkat çekici ifadeleri ise şöyleydi: "Süleymanşah'ın Antakya'da halka âdil ve insafî davrandığı haberi, Haleb'de yayılmış durumdadır. Korkarım ki Haleb halkının da haber gönderip kentin kendisine teslimi hususunu ona bildirirler."⁸³³ Sonuçta Müslim, kardeşini tutuklatıp mallarına da el koydu. Ayrıca Müslim, ele geçirilmesi oldukça zor olan Ebu Kubeys adlı bir kaleyi satın alarak mal ve yiyecek maddelerinin pek çoğunu tedbir amacıyla buraya naklettirdi.⁸³⁴ Daha sonra Müslim emrindeki 6 bin kişiden biraz fazla kuvvetleri ile birlikte Haleb'e bağlı Kurzahil adı verilen yere gelip karargâh kurdu. Çok geçmeden Süleymanşah'da 4 bin atlıyla birlikte Antakya'dan bu mevkie geldi. Nihayetinde her iki taraf arasındaki savaş, Müslim'in hiç de beklediği bir anda başladı. (1085)⁸³⁵ ve onun aleyhine bir seyir takip etti. Nitekim Müslim'in tarafında yer alan Artuk Bey'in maiyetindeki Türkmen beylerinden Çubuk Bey savaşın en kritik aşamasında Süleymanşah'ın tarafına geçti.⁸³⁶ Üstelik Müslim ordusundaki Arap birliklerinin de ihanetine uğradı. Çünkü onların birçoğu savaşı bırakıp kaçmışlardı.⁸³⁷ Böylece oldukça müşkül bir vaziyette

⁸³¹ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 24

⁸³² Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 60,61

⁸³³ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 61

⁸³⁴ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 61

⁸³⁵ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 24, Azîmî, 2006: 29, Sevim (İbnü'l-Kalânîsî), 2008: 14

⁸³⁶ İbnü'l- Esîr, 1987b: 129, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 64

⁸³⁷ Urfalı Mateos, 2000: 164, Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 64

kalan Müslim'in ordusu bozguna uğradı ve Müslim'de savaş alanından kaçarken öldü.⁸³⁸

Görüldüğü gibi Kutalmışoğlu Süleymanşah, Müslim b. Kureyş'i bertaraf ederek, sadece kendisini değil, aynı zamanda bölgedeki Türkmenleri de ciddi bir tehlikeden kurtarmıştır. Çünkü bilindiği gibi en büyük amacı bütün Suriye ve Filistin topraklarında hâkimiyet kurmak olan Müslim, bu uğurda Türkmenleri bölgeden uzaklaştırmak istemişti. Dolayısıyla Süleymanşah'ın onu bertaraf etmesi Türkmenlerin lehine bir gelişme olmuştu. Esasında bu durum Büyük Selçuklu Devleti'ni de yakından ilgilendirmekteydi. Zira Suriye'deki Türkmen varlığının tehlikeye düşmesi Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasını da zor bir vaziyette bırakabilirdi. Daha açık bir ifade ile eğer Müslim bölgede kendi hâkimiyetini kurup Türkmen nüfusunun azalmasına sebep olsaydı, Mısır'daki Fâtımîler, Selçuklular aleyhine güç kazanabilirlerdi. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi onlar, Selçuklulara karşı Müslim ile işbirliği yapmayı kabul etmişlerdi. Bu sebeple Süleymanşah, Müslim'i bertaraf ederek hem kendisi hem de Büyük Selçuklu Devleti için risk oluşturan bu plânı bozmayı başarmış oldu. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, Müslim ile anlaşılanlar arasında Artuk Bey'in de yer alması onun tamamen kendi kişisel meseleleriyle alâkalıydı. Başka bir ifade ile o, ileride de bahsedeceğimiz gibi, Sultan Melikşâh'ın, gerek Anadolu'nun fethi faaliyetlerinde gerekse Diyâr-ı Bekr seferi sırasında kendisini ikinci plâna iten tavrından dolayı incindiği için Müslim'in ittifak teklifini kabul etmişti. Yoksa onun Fâtımî Halifeliği tarafına geçmek gibi bir düşüncesi söz konusu olmamalıydı. Melik Tutuş'un, Fâtımîlerle oluşturulacak ittifak hakkında ne düşündüğü ise net değildi.⁸³⁹ Ancak şunu ifade etmek gerekir ki; Tutuş, bir ara Bedr el-Cemâlî'nin kızıyla evlenmek suretiyle onunla akrabalık kurmak istemiş, fakat Trablus hâkimi İbn Ammâr, bunun iyi bir fikir olmadığı yönünde Tutuş'u uyarmış ve Tutuş da Mısır'dan kendisine pek çok armağanlar gelmesine rağmen İbn Ammâr'ın uyarısını dikkate alarak Fâtımîlerden

⁸³⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 129, Sevim (İbnü'l-Kalânîsi), 2008: 14, Urfalı Mateos, 2000: 164, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 65, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 24

⁸³⁹ Sevim, 2000b: 116

uzaklaşmıştı. (1083/1084)⁸⁴⁰ Öte yandan Süleymanşah'ın Müslim'i bertaraf etmesi, bir taraftan da bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini olumsuz yönde etkiledi. Zira o, bu topraklarda Büyük Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmişti. Nitekim ileride de ifade edeceğimiz gibi Süleymanşah, Müslim'in ölümünün ardından Haleb hâkimiyeti için Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi Melik Tutuş ile mücadele etmek mecburiyetinde kalacaktı.⁸⁴¹

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Artuk Bey, Selçuklu Devleti'ne olan kırılganlığını göstermekten geri durmadı. Nitekim Artuk Bey, Müslim'in amcası Mukbil'e Türkmenleri Selçuklu devletine karşı kışkırtıp, Suriye'ye sevk edeceğini bildirmişti.⁸⁴² Bunun yanı sıra Artuk Bey, Sultana ait bazı köy ve çiftlikleri yağmalamıştı. Fakat bir süre sonra Sultan Melikşâh, ona hil'atlerle birlikte bir miktar altın gönderdi. Ayrıca Diyâr-ı Bekr'i kuşatan Selçuklu ordusunun komutanlarından Gevherayin, Karatekin Ve Anuşigin, Artuk Bey'e haber gönderip "Eğer sen, Sultana isyan durumunda isen o takdirde sana karşı harekete geçeriz, yok eğer Sultana tâbi isen bizimle birleşmelisin" dediler. Bu komutanlar aynı şekilde Türkmenlere de haber yollayıp durumu bildirdiler. Sonuçta Türkmenlerden önemli bir kısım Artuk Bey'in yanından ayrıldılar.⁸⁴³ Artuk Bey ise, komutanlara şöyle bir cevap verdi: "Ben, Sultana itaat edip onun buyruklarına uyarım. Ancak İbn Cüheyr, benim Müslim'i Âmid'den kurtardığımı söyleyip aleyhime Sultana etki yaptı, bu nedenle Sultanın bana olan fikir ve kanaati karışıp değişti. Bu nedenle ben, bu durumdan dolayı can güvenliğimden korku ve endişe duymaktayım."⁸⁴⁴ Kısacası Artuk Bey, Selçuklu komutanlarının birleşme teklifini kesin bir dille reddetmedi. Fakat onlara "Haleb'e yönelip Kutalmışoğlu Süleymanşah ile mücadele edeceğini" bildirerek bir anlamda onlara katılmayacağını ilân etmiş oldu.⁸⁴⁵

⁸⁴⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 55

⁸⁴¹ Köymen, 1998: 107, Koca, 2003: 49

⁸⁴² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66, Sevim, 2000b: 115,116

⁸⁴³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66, Sevim, 1990a: 67

⁸⁴⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66

⁸⁴⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66, Sevim, 1990a: 67.[İbnü'l-Esîr, 1084/1085 yılı olaylarından bahsederken Artuk Bey'in, Sultan Melikşâh'ın yanına giderek, ona Diyar-ı Bekr'in fethi sırasında Fahrüd'd-devle ile aralarında geçen anlaşmazlığın gerçek sebeplerini anlatıp ondan özür dilediğinden ve Sultanın da bu Türkmen beyini affettiğinden bahsetmektedir. (Bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 126)]

c) Haleb Hâkimiyeti İçin Süleymanşah-Tutuş Mücadelesi:

Süleymanşah, Müslim'i bertaraf etmesinin ardından Haleb'e yöneldi. Ancak ilk teşebbüsünde burayı alamadı ve şehir halkıyla barış antlaşması yaparak bölgeden ayrıldı. Süleymanşah, bundan sonra Müslim'in yanında yer alan Arapları kendisine tâbi kılmak için onların üzerine askerî birlikler sevk etti. Fakat bu Araplar, Süleymanşah'ın birliklerine yakalanmamak uğruna çöl tarafına kaçtılar. Öte yandan Süleymanşah'ın kendisi de bu sıralarda Maarretünnûman ve Kefertab'a hâkim oldu. Ayrıca Şeyzer halkıyla aldığı para karşılığında barış anlaşması yapıp, Humus tarafına yöneldi ve buraya bağlı Latmin'i ele geçirdi. Ardından da Haleb'in güney-batısındaki Kinnesrin'e hâkim oldu ve Müslim'in karısı Men'â ile evlendi.⁸⁴⁶

Süleymanşah çok geçmeden tekrar Haleb'i ele geçirmek maksadıyla harekete geçti. Ancak bu defa Haleb Ahdâsı komutanı ve Haleb Reisi Şerif Hasan el-Huteyî ile Haleb Büyük Kalesi hâkimi Sâlim b. Mâlik, Süleymanşah'a engel olmak için Sultan Melikşâh'dan yardım istediler. Gerçekten de bu kişiler Selçuklu Sultanı'na mektup yazıp "Kendisine Haleb'i kayıtsız şartsız teslim edeceklerini, kendisinin bizzat gelmesi, ya da Süleymanşah'ı şehirden uzaklaştıracak bir yardımın kendilerine ulaştırılması" konusunda teşvik ettiler.⁸⁴⁷ Fakat Sultan Melikşâh'tan kesin bir cevap gelmemesi üzerine bu kez Melik Tutuş'a haber gönderip Haleb'i ona teslim edeceklerini bildirdiler. Yıllardır Haleb'i ele geçirmek için uğraşan Tutuş, aldığı bu haber karşısında oldukça sevindi ve Haleb'e gitmek için Dimaşk'tan ayrıldı. (1086) Tutuş ilk olarak, Süleymanşah'ın ele geçirmiş olduğu Kinnesrin kalesini bir müddet kuşatıp, ardından Haleb'in güneydoğusundaki Nâûre'ye tarafına yöneldi. Bu sırada Kilâboğulları kabilesinden bir grup da Tutuş'a katıldı.⁸⁴⁸ Ayrıca Artuk Bey de Tutuş'un yanında yer alıyordu.⁸⁴⁹ Nihayetinde her iki taraf Haleb yakınlarındaki Aynu Seylem'de karşı karşıya geldiler ve

⁸⁴⁶Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 25, Sevim, 2000b: 120

⁸⁴⁷ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 25

⁸⁴⁸Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 26, Sevim, 2000b: 121

⁸⁴⁹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 135, Sevim, 2000b: 122, Koca, 2003: 49

birbirleriyle çok şiddetli bir şekilde savaştılar.⁸⁵⁰ Öte yandan Tutuş savaş esnasında Süleymanşah'ın yanında yer alan emirlere bir kişi göndererek onların kendi tarafına geçmelerini sağlamaya çalıştı.⁸⁵¹ Nitekim Çubuk Bey ve bazı Türkmenler Tutuş'un tarafına geçtiler.⁸⁵² Bu durum da doğal olarak Süleymanşah'ı oldukça sarstı. Fakat Tutuş'un en önemli avantajı girdiği her savaştan galip ayrılmayı başaran Artuk Bey'in, bu savaşta yanında bulunmasıydı. Gerçekten de Artuk Bey çarpışma sırasında Arapları savaşa teşvik etti ve Süleymanşah'ın askerlerinin bozguna uğramalarında mühim bir rol oynadı.⁸⁵³ Bu durum Süleymanşah'ı son derece üzdü ve telâşlandırdı. Ancak o, pes etmeden sonuna kadar direnmeye çalıştı. Nitekim dağılan askerlerini tekrar bir araya getirmek için büyük bir gayret gösterdi, fakat bu teşebbüsünde başarılı olamadı.⁸⁵⁴ Neticede Süleymanşah kendisi gibi Selçuklu hanedanının bir üyesi olan Tutuş ile yaptığı bu savaşı hayatıyla birlikte kaybetti.⁸⁵⁵ Tutuş ise her ne kadar savaşı kazanan taraf olduysa da

⁸⁵⁰ Urfalı Mateos, 2000: 168, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 26, Azîmî, 2006: 30, Sevim (İbnü'l Kalânîsî), 2008: 14

⁸⁵¹ Aksarayî, 2000: 15

⁸⁵² Turan, 2002: 75, Koca, 2003: 50

⁸⁵³ İbnü'l-Esîr, 1987b: 135, Sevim, 2000b: 123

⁸⁵⁴ Anna Kommena, 1996: 195

⁸⁵⁵ Kaynaklarda Süleymanşah'ın ölümüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Nitekim Alexiad, bu olayı şöyle anlatır: Tutuş'un askerleri karşısında oldukça zor bir durumda kalan Süleymanşah, savaş alanından uzaklaşarak daha ıssız bir yere gitmiş ve burada büyük bir üzüntüyle kalkanını yere fırlatmıştı. Hâlbuki Tutuş'un adamları da bu sırada onu takip ediyorlardı. Nihayetinde bu adamlar Süleymanşah'ın yanına gelip ona; Tutuş'un onu kendi yanına çağırdığını söylediler. Fakat Süleymanşah, onlara güvenmediği için bu teklifi kabul etmedi. Öte yandan bu adamların hepsiyle baş etmesi de mümkün gözüküyordu. Dolayısıyla Süleymanşah, çaresizlik içinde kılıcını kınından çekip kendisini öldürmüştü. (Anna Kommena, 1996: 195) İbnü'l-Adîm ise Süleymanşah'ın ölümüne dair birkaç rivayetten bahsetmektedir. Bir rivayete göre; Süleymanşah, Tutuş'un askerlerinden birisi tarafından atılan ok ile öldürülmüştü. Diğer bir rivayete göre de; Süleymanşah savaşı kaybedeceğini anladığında ümitsizliğe düşerek atından inip çizmesindeki bıçakla kendini öldürmüştü. Başka bir rivayete göreyse; Tutuş'un askerleri savaş sonunda meydandaki ganimetleri toplarlarken, yakut ve altınlarla işlenmiş bir zırh ele geçirmişler ve bunu Tutuş'a götürmüşlerdi. Bunun üzerine Tutuş "Bu hükümdarlardan alınan zırha benziyor" demiş ve hemen zırhın alındığı yere gitmişti. Tutuş, bu sırada kana bulanmış bir kişiyi görmüş ve "Bu sanki Süleymanşah'a benziyor" demiş ve yanındakilere "Ben, ölümler arasından sizlere gösterinceye değin onu bana gösterip söylemeyiniz" demişti ve sonunda da Süleymanşah'ın naşını göstermişti. Bunun üzerine Turuş'un yanındakiler kendisine "Bunu nereden bildiniz?" diye sormuşlar, o da "Onun ayağı benim ayağıma, yani Selçukoğullarının ayağına benziyor" demiş ve daha sonra Süleymanşah'ın naşının başında ona Türkçe olarak "Size zulmettik, sizi, bizden uzaklaştırdık v sizi işte böyle öldürdük" demiş ardından da eliyle gözlerini silmiş, onun ölümüne çok üzülmüş ve onu en iyi kefenlerle kefenlemiş ve Haleb'e götürerek burada defnettirmiştir. [Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 26] Öte yandan İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre de Süleymanşah ya intihar etmiş ya da öldürülmüştü. (İbnü'l-Esîr, 1987b: 135) Ayrıca Kerîmüddîn Mahmud Aksarayî ve Abu'l Farac, Süleymanşah'ın kendini öldürdüğünü söylemektedirler (Aksarayî, 2000: 15, Abu'l-Farac,

Süleymanşah'ın vefatına oldukça üzüldü ve onun naşını en iyi kefenlerle kefenletip Haleb'de defnettirdi.⁸⁵⁶ Öte yandan Tutuş, Süleymanşah'ın veziri Hasan b. Tahir'i ve oğullarını ele geçirip onları Antakya'ya gönderdi.⁸⁵⁷ Daha sonra da Haleb'i teslim almak için buraya yöneldi ve Şerif Hasan el-Huteyfi ve Mubarek b. Şibl'den şehri kendisine teslim etmelerini istedi. Ancak onlar, Sultan Melikşâh'ın Haleb'e geleceğine dair kendilerine yazdığı mektupları bahane ederek Haleb'i Tutuş'a teslim etmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine Tutuş, Haleb çevresindeki yerleri ordu mensuplarına ıkta olarak dağıttı ve ardından kendisi de Mercüdâbık tarafına gitti. Ancak Tutuş buradan tekrar Haleb'e dönüp şehri kuşatma altına aldı ve çok geçmeden de Haleb'e girmeyi başardı. Fakat bu sıralarda Sultan Melikşâh'ın ordusuyla birlikte bölgeye gelmek üzere olduğunu haber alınca, Haleb'ten ayrılıp Dimaşk'a dönmek mecburiyetinde kaldı.⁸⁵⁸

ç) Sultan Melikşâh'ın Kuzey Suriye'ye Müdahalesi:

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh Kuzey Suriye'de yaşanan olaylar sebebiyle buraya sefer düzenlemeye karar verdi. Onun amacı, Kuzey Suriye topraklarını merkeze bağlayarak buranın idaresini yeniden düzenlemektir.⁸⁵⁹ Neticede Sultan Melikşâh; Porsuk, Bozan ve Aksungur gibi komutanlarıyla birlikte Isfahan'dan yola çıktı.⁸⁶⁰ Öncelikle Tekrit'e gelen Sultan Melikşâh, buradan Musul'a ulaştı. Musul'u komutanlarından Çökermiş'e ıktâ ettikten sonra da Harran'a gidip bu şehri de Müslim'in oğlu Muhammed'e ıktâ olarak verdi. Sultan Melikşâh'ın Harran'da olduğu sıralarda Urfa'nın idaresini elinde tutan Barsama, ona bir elçi gönderip Urfa'yı kendisine teslim edeceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Melikşâh, bir amîdi bu şehre gönderdi. Ancak şehir halkı amidin, mal ve paralarına el koyması

1999: 333) Urfalı Mateos, Azîmî ve İbnü'l Kalânîsî ise Süleymanşah'ın Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedirler. (Urfalı Mateos, 2000: 169, Sevim(İbnü'l Kalânîsî), 2008: 14, Azîmî, 2006: 30)

⁸⁵⁶ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 26, Koca, 2003: 124

⁸⁵⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70, Turan, 2002: 76

⁸⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 26,27, İbnü'l-Esîr, 1987b: 135,136

⁸⁵⁹ Koca, 2003: 50,51

⁸⁶⁰ İbnü'l-Esîr, 1987b: 136, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 27

sebebiyle onu şehirden uzaklaştırdı.⁸⁶¹ Sultan Melikşâh bu olaydan haberdar olmasının ardından Emîr Bozan'ı Urfa'yı teslim almaya gönderdi.⁸⁶²

Öte yandan Sultan Melikşâh bu sıralarda Caber ve Menbic kalelerini ele geçirip Bîre-Haleb arasındaki Nehrü'l Cevz'e gelmişti. İşte Tutuş da bilindiği gibi bu sıralarda Sultan Melikşâh'ın Haleb'e yaklaşmakta olduğu haberini alıp bu şehirden ayrılarak Dimaşk'a doğru yola çıkmıştı. Artuk Bey de bu esnada Tutuş'un yanında bulunuyordu. Nitekim Artuk Bey Tutuş'a, Sultan'ın ordusuna karşı savaşmayı tavsiye ederek "Sultan'ın askerleri de hayvanları da çok yorgun bir halde geldi; karşı koyacak güçleri yoktur" dedi. Esasında Tutuş, Artuk Bey'in sözlerini dinleyip Sultan'a karşı harekete geçseydi, onun askerlerine karşı galip gelme ihtimâli yüksek sayılırdı. Fakat Tutuş bu tavsiyeyi uygun bulmadı ve Artuk Bey'e "Ben gölgesine sığındığım kardeşimin şeref ve itibarını sarsmak istemem. Böyle bir hareket her şeyden önce beni küçük düşürür ve zayıflatır" cevabını verdi ve ardından da yukarıda da belirttiğimiz gibi Dimaşk'a gitti.⁸⁶³

Bu arada Sultan Melikşâh da Haleb'e ulaşp burayı şehrin ileri gelenlerinden teslim aldı ve gerekli idârî düzenlemeyi yaparak yeni atamalar gerçekleştirdi. Buna göre; Kasımüddevle Aksungur'u Haleb valiliğine, Nuh et-Türkî'yi kale kumandanlığına, Tâcürüesâ İbnü'l-Hallâl'i de vergi işlerine atadı.⁸⁶⁴ Aksungur Haleb valisi olarak şehirde asayiş ve düzeni sağladı. Bu cümleden olmak üzere Aksungur, Haleb'de fesat çıkaran, soygunculuk ve yol kesicilik yapanlara göz açtırmadı. Ayrıca ticârî faaliyetlerin güvenli bir şekilde yürütülebilmesi için tedbirler aldığı gibi şehirde imar faaliyetlerinde bulunarak, halka karşı çok iyi davrandı. Öyle ki; pek çok kimse, Aksungur'un iyi idaresi ve halka karşı âdil tavrı sebebiyle Haleb'e yerleşmeyi istedi.⁸⁶⁵ Öte yandan Sultan Melikşâh'ı Haleb'e davet eden İbnü'l Hutaytî de büyük bir endişe içinde Sultan'ın kendisi için vereceği kararı bekliyordu. Onun bu endişesi ise

⁸⁶¹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 136, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 69,70, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 27, Sevim, 2000b: 127 Koca, 2003: 51

⁸⁶² Urfalı Mateos, 2000: 173, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70

⁸⁶³ İbnü'l-Esîr, 1987b: 137, Sevim, 2000b: 128

⁸⁶⁴ İbnü'l-Esîr, 1987b: 137, Sevim (İbnü'l-Kalânîsî), 2008: 14, Urfalı Mateos, 2000: 172, İbnü'l-Adîm, 1989: 63, Azîmî, 2006: 30, Abu'l-Farac, 1999: 334, Yazıcızâde, 2009: 70, Sevim, 2000b: 129

⁸⁶⁵ İbnü'l-Adîm, 1989: 63, İbnü'l-Esîr, 1987b:137, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a:28

yersiz değildi. Zira o, kötü yönetimi sebebiyle Haleb halkı tarafından sevilmiyordu. Neticede Sultan Melikşah, İbnü'l Hutayfî'yi Diyarbekir'e gönderdi. Ancak o, burada çok geçmeden yoksulluk içinde ölmüştü. Böylece yaptıklarının da bir anlamda karşılığını bulmuş oldu. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi İbnü'l Hutayfî, Haleb hâkimiyeti yüzünden Selçuklu hanedanına mensup Tutuş ve Süleymanşah'ı karşı karşıya getirmiş ve dolayısıyla da Süleymanşah'ın ölümüne sebep olmuştu.⁸⁶⁶

Öte yandan Tutuş, Haleb'de bulunan Sultan Melikşâh'a elçi gönderip ona itaatini bildirdi. Kardeşinin bu şekilde davranmasından son derece memnun olan Sultan Melikşâh onu, sahip olduğu iktâlarının başında bıraktı. Böylece Selçuklu Sultanı ve kardeşi arasında Süleymanşah'ın vefatı sebebiyle oluşan gerginlik son bulmuş oldu.⁸⁶⁷ Ayrıca Şeyzer, Humus ve Hille emîrleri de Sultan Melikşâh'a itaatlerini bildirmişlerdi.⁸⁶⁸ Sonuçta Haleb'de hâkimiyetini kuran Sultan Melikşâh daha sonra vaktiyle Süleymanşah'ın ele geçirdiği Antakya'ya yöneldi. Bilindiği gibi Tutuş, Süleymanşah'ın vefatından sonra onun veziri Hasan b. Tahir ile oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (Davud)'ı Antakya'ya göndermişti. İşte Hasan b. Tahir, Sutan Melikşâh Antakya'ya geldiği zaman onu şehrin dışında karşılayıp ona itaatini bildirmiş ve Süleymanşah'ın oğulları için Sultan'dan "aman" almıştı. (1086)⁸⁶⁹ Fakat Melikşâh, Süleymanşah'ın oğullarının Anadolu'da kalmalarına müsaade etmedi.⁸⁷⁰ Çünkü ona göre bu durum, Büyük Selçuklu Devleti'ni merkeziyetçi devlet haline getirebilme politikasına zarar verebilirdi. Nitekim Selçuklu Sultanı ileride de bahsedeceğimiz gibi onları bir süre sonra Horasan'a gönderdi.⁸⁷¹ Diğer taraftan Sultan Melikşâh, Antakya'da da idârî düzenlemelerde bulunmayı ihmâl etmedi. Bu cümleden olmak üzere, komutanlarında Yağısıyan'ı Antakya valiliğine atadığı gibi Hasan b. Tahir'i de vergi işlerine bakmakla görevlendirdi.⁸⁷²

⁸⁶⁶ İbnü'l-Esîr 1987b: 137, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 27,28, Sevim, 2000b: 129

⁸⁶⁷ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70, Sevim, 2000b: 129

⁸⁶⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 130, Sevim, 2000b: 137

⁸⁶⁹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70, Sevim, 2000b: 130

⁸⁷⁰ Turan, 2002: 76

⁸⁷¹ Sevim (Sibt İbnü'l-Cevzî), 70, Turan, 2002: 76

⁸⁷² İbnü'l-Adîm, 1989: 35, Sevim, 2000b:130,131, Koca, 2003: 51

Bu sıralarda Bozan ise Urfa'nın fethi meselesiyle ilgileniyordu. Nitekim bilindiği gibi Sultan Melikşâh onu, Urfa'yı ele geçirmekle görevlendirmişti. Ancak o, Urfa'yı hemen fethedemedi ve şehrin kapısı önünde karargâh kurarak burayı uzun bir süre muhasara etti. Bozan'ın bu kuşatması ise etkili olmakta gecikmedi. Şehir halkı yiyecek sıkıntısı çekmeye başladı ve dolayısıyla Barsama'ya karşı isyan edip, Urfa'yı Bozan'a teslim ettiler. Sultan Melikşâh da onun bu başarısını karşılıksız bırakmayarak Urfa valiliğini kendisine verdi. (1087)⁸⁷³

Antakya'da gerekli idârî düzenlemeleri yapan Sultan Melikşâh ise, daha sonra Süveydiye üzerinden Akdeniz'e ulaştı. Burada uzun uzun denizi seyretti ve bu esnada duyduğu heyecanla atını denize doğru sürüp kılıcını üç kez suya daldırıp çıkardı. Ardından devletin sınırlarını babası Alp Arslan'ın dönemindekinden daha geniş sınırlara ulaştırdığı için Tanrı'ya şükredip iki rekât namaz kıldı ve babasının Merv'deki mezarına serpmek amacıyla denizden bir miktar kum aldı.⁸⁷⁴ Neticede Sultan Melikşâh, Kuzey Suriye seferini başarıyla tamamlayarak bölgeden ayrılmıştı.⁸⁷⁵ Nitekim Selçuklu Sultanı daha sonra Sünnî İslâm dünyasının merkezi Bağdat'a gitmişti.⁸⁷⁶

d) Tutuş'un Aksungur Bozan ve Yağısıyan İle Birlikte Fâtımîlere Karşı Mücadele Etmesi

Melik Tutuş bilindiği gibi Sultan Melikşâh'ın Kuzey Suriye'ye gelmesi üzerine Dimaşk'a dönmüştü. Bundan sonra ise o, Fâtımî hâkimiyetindeki topraklara yönelik fetih faaliyetleri düzenlemeye ağırlık verdi. Çünkü Kuzey Suriye hâkimiyeti için Süleymanşah ve Müslim b. Kureyş ile mücadeleye girerek, bu hususta ciddi anlamda zaman kaybetmişti. Nitekim melikliğinin başşehri Dimaşk'a döner dönmez fetih faaliyetlerine yoğunlaşan Tutuş, kısa

⁸⁷³ Urfalı Mateos, 2000: 173, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70, Çamiçyan, 1941: 96

⁸⁷⁴ Er-Râvendî, 1999: 126, Yazıcızâde, 2009: 69, Urfalı Mateos, 2000: 172, Çamiçyan, 1941: 96, Sevim, 2000b: 131, Koca, 2003: 51

⁸⁷⁵ Sevim, 2000b: 131, Koca, 2003: 51

⁸⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kafesoğlu, 1953: 94vd

süre içinde Fâtımîlerin idaresindeki iki önemli liman şehri olan Sayda ve Beyrut'u ele geçirmeyi başardı. (1087)⁸⁷⁷

Öte yandan Sultan Melikşâh'ın Haleb valisi olarak atadığı Kasımüddevle Aksungur da kendi idaresindeki bölgenin çevresinde askerî faaliyetlerde bulunmaktaydı. Gerçekten de o, Latmin halkı ile Şeyzer emîri arasında yaşanan anlaşmazlık sebebiyle Şeyzer tarafına gidip, buranın dış mahallelerini yağmalamış ve her iki taraf arasındaki anlaşmazlığın çözümü kavuşması neticesinde de Haleb'e dönmüştü. Ayrıca Aksungur, Antakya'ya bağlı Bizans'ın elindeki son kale olan Berzûye Kalesi'ni Ermenilerden teslim alıp, 9 ay elinde tuttuktan sonra yıktırmıştı.⁸⁷⁸

Bu arada vezir Bedr el-Cemâlî sayesinde toparlanmaya başlayan Mısır'daki Fâtımî Halifeliği, bölgedeki askerî faaliyetlerine yeniden başlamış idi. Nitekim Halife el-Mustansır'dan yetki alan Bedr el-Cemâlî, 1089 yılında Nasirüddevle el-Cuyûşî kumandasında gönderdiği ordu vasıtasıyla Tutuş'un idaresindeki Sayda, Beyrut, Akkâ ve Cübeyl'i tekrar ele geçirdi. Ayrıca Hums ve Baalbek'i yöneten İbn Mülâib de Fâtımî hâkimiyetini tanıdı. Neticede Fâtımîler ismi geçen bu yerlerdeki Selçuklu idarecilerini hapsedip, buralardaki yiyecek maddelerine ve mallara el koydukları gibi bu şehirlerde Şîî hutbesi okutmaya başladılar.⁸⁷⁹

Fâtımîlerin yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Selçuklu hâkimiyeti aleyhine Suriye ve Filistin topraklarında harekete geçmeleri Tutuş'u oldukça telâşlandırdı. Bilhassa da Akkâ Kalesi'ndeki hazinesinin Fâtımîler tarafından yağmalanması ve melikliğinin başkenti Dimaşk'ın tehdit altında bulunması onu, kardeşi Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'dan yardım istemeye sevk etti. Bu cümleden olarak Tutuş, Melikşâh'a elçi gönderip "Mısırlıların, ülkesinin kıyı bölgesini istila edip Dimaşk'ı baskı altında tuttuklarını" bildirdi ve ondan, Haleb Valisi Aksungur, Urfa Valisi Bozan ve Antakya Valisi Yağısıyan'ı kendisine yardım etmek hususunda

⁸⁷⁷ Azîmî, 2006: 31, Sevim, 2000b: 133

⁸⁷⁸ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 29

⁸⁷⁹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 157,158, Azîmî, 2006: 31, Kafesoğlu, 1953b: 99, Özaydın, 1992e: 330

görevlendirmesini talep etti.⁸⁸⁰ Bunun üzerine Sultan Melikşâh da bu valilere haber gönderip, onlardan Fâtımîlere karşı harekete geçmek için hazırlanan kardeşi Tutuş'a destek olmalarını istedi. (1090)⁸⁸¹

Neticede Tutuş, Sultan'ın emri üzerine kendisine katılan Aksungur, Bozan ve Yağısıyan ile birlikte Humus tarafına doğru yürüyüşe geçti. Çünkü İbnü'l Adîm'in ifadesine göre, Suriye'deki valiler Sultan Melikşâh'a mektup yazıp "Halef b. Mülâib'in Humus'ta yolları kesip yolcuları korku ve endişeye düşürdüğünü" bildirmişti. Dolayısıyla da Sultan Melikşâh, Tutuş, Aksungur, Bozan ve Yağısıyan'a mektup yollayıp onlardan "Halef b. Mülâib'in kötü hareketlerine karşı önlemler almalarını" istedi. İşte Sultan'ın bu emri üzerine onlar da Humus tarafına yönelip, kısa zamanda burayı ele geçirdiler. Bu başarıdan memnuniyet duyan Sultan Melikşâh ise Humus'un idaresini Tutuş'a bıraktığını bildirdi.⁸⁸² Öte yandan Tutuş, Trablus yakınındaki Irka Kalesi'ne gidip burayı ele geçirdi.⁸⁸³ Daha sonra da Aksungur, Bozan ve Yağısıyan ile birlikte Trablusşam üzerine yürüyüp burayı mancınıklarla kuşatma altına aldı. Trablusşam'ın idarecisi İbn Ammâr, Selçuklu kuvvetleri karşısında direnemeyeceğini anladığı zaman bu durumdan kurtulmanın başka çarelerini aramaya başladı ve sonunda Tutuş'un yakınında bulunan emîrlere ulaklar gönderip onlara kendisinin bu zor vaziyetten kurtulmasına yardımcı olmaları karşılığında para ve mal vermeyi teklif etti. Ancak onlar, İbn Ammâr'ın teklifine olumlu bir cevap vermediler. Bunun üzerine İbn Ammâr da Aksungur'un veziri Zerrin Kemer ile anlaşmanın yollarını aradı. Nitekim Trablusşam hâkimi, Aksungur'un vezirine çok değerli hediyeler gönderip, ondan kendi adına Aksungur nezdinde girişimlerde bulunup kuşatmanın kaldırılmasını sağlamasını istedi.⁸⁸⁴ Ayrıca Aksungur'a ileilmek üzere 30 bin altın ve birbirinden değerli armağanlar gönderdiği gibi, bir de Sultan

⁸⁸⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 73, Kafesoğlu, 1953b: 99, Sevim, 2000b: 134

⁸⁸¹ Kafesoğlu, 1953b: 99, Sevim, 2000b: 134 [İbnü'l-Esîr ve İbnü'l Kalânîsî, Sultan Melikşâh'ın, Tutuş ile birlikte Aksungur, Bozan ve Yağısıyan'a Fâtımîlerin ele geçirdikleri kıyı şehirlerini geri alma görevini 1092 yılında Bağdat'a geldiği sırada verdiğini belirtmektedirler. [Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 175,176, Sevim (İbnü'l-Kalânîsî), 2008: 16,17]

⁸⁸² Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a:129

⁸⁸³ İbnü'l-Esîr, 1987b: 175, Sevim, 2000b: 136

⁸⁸⁴ İbnü'l-Esîr, 176, Kafesoğlu, 99,100, Sevim, 136

Melikşâh'ın "Trabluşam'ın kendi idaresinde kalmasını" bildiren menşurları ile "Kendisinin bu ülkedeki nâiblerine yardımcı olması, onlarla işbirliği yapması ve kesinlikle çatışma durumuna düşmekten sakınması" hususlarını kapsayan yazılı buyruğunu da gösterdi. İşte bu sebeple Aksungur Tutuş'a, "Sultan'ın böyle menşurlar gönderdiği bir kişiyle savaşılamayacağını" söyledi. Tutuş ise, Aksungur'un bu tavrına oldukça sinirlenerek ona "Sen bana tâbi değil misin?" diye sordu. Bunun üzerine Aksungur da "Ben sana ancak Büyük Sultan'a isyan durumunda olmadıkça tâbiyim" dedi.⁸⁸⁵ Nihayetinde Aksungur kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte bölgeden ayrıldı. Aynı şekilde Bozan da valilik bölgesi Urfa'ya döndü. Dolayısıyla askerî gücü azalan Tutuş da kuşatmayı kaldırıp Dimaşk'a döndü. (1091) Böylece Tutuş'un, Fâtımîlerin işgal ettiği Suriye ve Filistin'in kıyı kentlerini tekrar ele geçirme teşebbüsü başarıya ulaşmadan son bulmuş oldu. Bu arada Tutuş, Dimaşk'a dönmesinin ardından oğlunu, Sultan Melikşâh'a göndererek Aksungur'un kendisine karşı olumsuz tavrından ötürü onu Sultan'a şikâyet etti. Fakat Sultan Melikşâh, Tutuş'un şikâyetini pek ciddiye almadı.⁸⁸⁶

Öte yandan Sultan Melikşâh, Mısır politikasından taviz vermek niyetinde değildi. Nitekim o, Bağdat'a gerçekleştirdiği ikinci ziyareti sırasında Fâtımîler aleyhine Sadrüddin Gevherayin ile Çubuk Bey'e Hicaz ve Yemen'i, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlama görevi vermişti.⁸⁸⁷

3) Sultan Melikşâh'ın Bâtını Lideri Olarak Ortaya Çıkan Hasan Sabbâh ile Mücadelesi

İsmâîlî dâîleri bilindiği gibi Selçukluların mensubu oldukları Sünnî İslâm dünyasına karşı uzun süreden beri propaganda faaliyetleri yürütmekteydiler. Dolayısıyla bu faaliyetler Sultan Melikşâh döneminde de devam etti. Ancak bu dönemdeki propagandalar önceki dönemdekilere nazaran, Selçukluların "Mısır'ı ele geçirip İslâm dünyasının siyasî ve manevî

⁸⁸⁵ Sevim, 136

⁸⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 176, Kafesoğlu, 99,100, Sevim, 136

⁸⁸⁷ Sultan'ın görevlendirdiği komutanlar başarılı olmuştur. Nitekim Hicaz'daki Selçuklu hâkimiyeti pekiştiği gibi, Yemen ve Aden de Selçuklu hâkimiyetine alınmıştır.(Ayrıntılı bilgi için bkz: Kafesoğlu, 1953: 125vd)

bütünlüğünü sağlama” politikaları için daha tehlikeli bir hâl almaya başladı. Bu husustaki en önemli rolü ise Fâtımî Halifeliği’ne hizmet eden Hasan Sabbâh adlı bir kişi oynadı. Nitekim İran’da İmâmiyye Şîâsı’nın önemli merkezlerinden biri olan Kum şehrinde doğduğu rivayet edilen ve kendi hayatını anlattığı *Sergüzeşt-i Seyyidinâ* adındaki kitabında Güney Yemen’de hüküm süren Himyeri krallarının soyuna mensup olduğunu belirten Hasan Sabbâh⁸⁸⁸ son derece zeki ve kurnaz bir şahsiyetti. Ayrıca çevresinde âlim bir kişi olarak bilinen babası Ali b. Muhammed sayesinde çok iyi bir eğitim almıştı. Onun en başarılı olduğu ilim sahaları ise; felsefe, fıkıh, kelâm, mantık ve riyâziyyattı.⁸⁸⁹ Hatta bazı kaynaklarda dile getirilen bir rivayete göre; Hasan Sabbâh eğitim aldığı dönemde, Nizâmü’l Mülk ve Ömer Hayyâm gibi devrin iki önemli ismiyle birlikte Muvaffak Lidînillâh en-Nişâbûrî’den ders görmüş ve daha sonra Büyük Selçuklu Devleti’nin vezirlik makamını elde etmeyi başaran Nizâmü’l Mülk vasıtasıyla bu devletin hizmetine girmişti. Fakat Hasan Sabbâh kendisine iyilik yapan Nizâmü’l Mülk’e ihanet ederek onun bulunduğu makama göz dikmişti. Bunun üzerine Nizâmü’l Mülk de Hasan Sabbâh’ı saraydan uzaklaştırmış ve o da daha fazla Büyük Selçuklu Devleti topraklarında kalamayarak Mısır’a kaçmıştı.⁸⁹⁰ Ancak bu rivayet pek de gerçeğe uygun gözükmemektedir. Çünkü yaşıt olmayan Nizâmü’l Mülk ile Hasan Sabbâh’ın aynı hocadan ders almaları uzak bir ihtimâl gibi durmaktadır.⁸⁹¹

Esasında Hasan Sabbâh on yedi yaşına kadar ailesinin mensubu olduğu İmâmiyye (On İki İmam) Şîa’sına bağlıydı. Fakat daha sonra Mısır

⁸⁸⁸ Cüveynî, 1988: 534, Özaydın, 1997: 347, [Mirhond ise Nizâmü’l Mülk’ün sözlerine istinaden Tus ahalisinin Hasan Sabbâh’ın soyunun Himyerililere dayandığını inkâr ettiklerini ve onların Hasan Sabbâh’ın atalarının Tus’a bağlı bir köyde oturduklarını ifade ettiklerini belirtmektedir. (Mirhond, 1339: 199, 200), Hondmir de Nizâmü’l Mülk’ün ve Horasanlıların Hasan Sabbâh’ın Himyerili olduğu itiraz ettiklerini belirtiyor. (Hondmîr, 1976: 168,170)

⁸⁸⁹ Özaydın, 1997: 347

⁸⁹⁰ Nizâmü’l Mülk, Hasan Sabbâh ve Ömer Hayyâm birbirlerine kim daha önce yüksek bir makama gelirse, diğerlerine yardım edeceği hususunda söz vermişlerdi. Nizâmü’l Mülk, Büyük Selçuklu Devleti veziri olduktan sonra bu sözünde durarak Hasan Sabbâh’ın Selçuklu Devleti hizmetine girmesini sağlamıştı. Fakat Hasan Sabbâh, Nizâmü’l Mülk’ü, Sultan Alp Arslan’ın gözünden düşürmeye çalışarak bu iyiliğe ihanetle karşılık vermişti. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Hamdullah Müstevfi, 1387: 431,432, Mirhond, 1339: 200, Hondmîr, 1376: 170vd, Yaltkaya, 1962: 20,21, Özaydın, 1997:347)

⁸⁹¹ Özaydın, 1997: 347, Daftary, 2005 476

Halifesi'nin öğretisini tefsir eden Emîre Zarrâb adlı bir dâî ile Rey'de bir araya gelmiş ve onunla yaptığı sohbetin ardından da İsmâiliyye mezhebine geçmişti. (1072)⁸⁹² Öte yandan Batı İran ile Irak'taki İsmâîlî davetinin başında yer alan Abdülmelik İbn Attâş, Hasan Sabbâh'ın İsmâiliyye mezhebine geçmesinin ardından bizzat bu yeni mürit ile tanışmak için Rey şehrine gelmişti. Burada Hasan Sabbâh ile bir görüşme gerçekleştiren İbn Attâş, onu görev için uygun bulmuş ve kendisine Kâhire'deki Fâtımî Halifesi el-Mustansır Billâh'ın yanına gidip, Dârülhikme'de de İsmâîlî mezhebi hakkında bilgi edinmesini tavsiye etmişti.⁸⁹³ Hasan Sabbâh bu görüşmeden bir süre sonra Mısır'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Nitekim Isfahan, Azerbaycan, Meyyafârikin, Musul, Sincar, Rahbe güzergâhını takip edip Dimaşk'a ulaşmıştı.⁸⁹⁴ Fakat Hasan Sabbâh burada, Suriye'den Mısır'a giden kara yolunun, Türkmen Beyi Atsız'ın bölgedeki askerî faaliyetleri sebebiyle kesilmiş olduğunu haber almıştı. Dolayısıyla o, Mısır'a; Beyrut, Sayda, Sur ve Akkâ üzerinden deniz yoluyla gitmek zorunda kalmıştı.⁸⁹⁵ Nihayetinde Kâhire'ye ulaşan Hasan Sabbâh'ı, burada başdâî Ebû Dâvûd ve Fâtımî Halifeliği'nin önde gelen bazı isimleri karşılamışlardı. (1078)⁸⁹⁶

Kâhire ve ardından da İskenderiye'ye geçen Hasan Sabbâh, bu yerlerde toplam üç yıl yaşamış⁸⁹⁷ ve daha sonra Mısır'ı terk etmek mecburiyetinde kalmıştı. Hasan Sabbâh'ın Mısır'dan ayrılmak zorunda olmasının sebebi ise, el-Mustansır'dan sonra hangi oğlunun Fâtımî Halifesi olacağına dair yaşanan tartışma ile alâkalıydı. Nitekim Hasan Sabbâh, el-Mustansır'ın oğlu Nizâr'ın, meşhur vezir ve başkomutan Bedr el-Cemâlî ise el-Mustansır'ın diğer oğlu Ahmed el-Müstâ'î'nin Fâtımî Halifeliği için uygun aday olduğunu iddia ediyordu. Esasında Halife el-Mustansır da, Nizâr'ın

⁸⁹² Cüveynî, 1988: 535, Lewis, 2011b: 80,81, Özaydın, 1997: 347

⁸⁹³ Mirhond, 206, Özaydın, 347 Lewis, 81

⁸⁹⁴ Daftary 2005: 476,477, Özaydın, 437

⁸⁹⁵ Daftary, 2005: 477

⁸⁹⁶ Cüveynî ve Mirhond, Hasan Sabbâh'ın Kâhire'de Halife el-Mustansır ile görüşmediğini belirtmektedirler. (Cüveynî, 1988: 536, Mirhond, 1339: 206) Ancak Abdülkerim Özaydın ve Şerafettin Yaltkaya, Hasan Sabbâh ile ilgili yaptıkları araştırmalarında Hasan Sabbâh'ın Halife el-Mustansır ile görüştüğünü ve halifenin onu hüccet (vekil) seçerek ondan kendisi adına Horasan'da davette bulunmasını istediğini ifade etmişlerdir. (Özaydın, 1997: 347, Yaltkaya, 1962: 22)

⁸⁹⁷ Lewis, 2011b: 83

veliaht tayin etmişti. Ancak bu durum Bedr el-Cemâlî'nin, Mustâ'lî'yi desteklemesine engel teşkil etmemişti.⁸⁹⁸ Çünkü o, aynı zamanda Mustâ'lî'nin kayınpederiydi.⁸⁹⁹ Dolayısıyla Bedr el-Cemâlî, Nizâr'ın yanında yer alan Hasan Sabbâh'a karşı tavır almış ve önce onu hapse attırıp ardından da Mısır'dan uzaklaştırmıştı. Fakat başka bir rivayete göre de Hasan, hapisten kaçıp bir gemiyle Mısır'ı terk etmiş ve 1081'de İsfahan'a ulaşmıştı. Daha sonra da 9 yıl boyunca İran'ın çeşitli bölgelerinde dolaşarak Şîî propaganda faaliyetlerini sürdürmüştü.⁹⁰⁰ Ancak Hasan Sabbâh bu propaganda faaliyetleri sırasında İran'ın orta ve batı kesimlerinde tutunamayacağını anlamıştı. Zira Selçuklu iktidarı bu bölgelerde ciddi bir güce sahipti. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi zeki ve kurnaz bir kişiliğe sahip olan Hasan Sabbâh bu gerçeği fark ettikten sonra bütün dikkatini Hazar bölgesine ve Kuzey İran'ın dağlık tarafına yani Deylem bölgesine yoğunlaştırmıştı.⁹⁰¹ Çünkü burası hem Selçukluların denetiminden uzaktı hem de burada daha önce İsmâîlî Şîî propaganda faaliyetleri yürütülmüştü. Başka bir ifade ile Zeydî Şîîliği'nin kalesi olan Deylem bölgesi İsmâîlî dâîlerinin propaganda faaliyetlerine aşina idi.⁹⁰² Ayrıca buranın halkı başına buyruk savaşçı özelliklere sahip olduğu için Hasan Sabbâh'a önemli bir güç desteği sağlayabilirdi.⁹⁰³ Öte yandan Hasan Sabbâh, Selçuklulara karşı başlattığı mücadelesinde, Bedr el-Cemâlî ile aralarında yaşanan anlaşmazlıktan ötürü Mısır'dan destek alamayacağını biliyordu.⁹⁰⁴ Dolayısıyla o, kendine yeni taraftar edinebilmek için İran'ın kuzey tarafında yoğun bir propaganda faaliyetine başlamış ve çok geçmeden epeyce kişiyi kendi tarafına çekmeyi başarmıştı.⁹⁰⁵

Öte yandan Nizâmü'l Mülk de bu sıralarda Hasan Sabbâh'ın faaliyetlerinin Büyük Selçuklu Devleti için ne kadar zararlı olabileceğini fark

⁸⁹⁸ Daftary, 2005: 477, Özaydın, 1997:347

⁸⁹⁹ Cüveynî 1988: 536

⁹⁰⁰ Cüveynî, 1988: 536,537, Daftary, 2005: 477, Lewis, 2011b: 84, Özaydın, 1997: 347

⁹⁰¹ Özaydın, 1997: 347, Daftary, 2005: 477

⁹⁰² Daftary, 2005: 478

⁹⁰³ Özaydın, 1997: 347

⁹⁰⁴ Daftary, 2005: 478

⁹⁰⁵ Özaydın, 1997: 347

etmiş ve derhal onu durdurabilmek için harekete geçmişti. Bu cümleden olmak üzere Selçuklu veziri, Rey Valisi Ebû Müslim Râzî'yi Hasan Sabbâh'ı yakalamakla görevlendirmişti. Fakat bunu haber alan Hasan Sabbâh hemen Kazvin tarafına kaçmayı başarmış ve bu bölgede kendisine karargâh kurabileceği uygun bir de yer bulmuştu.⁹⁰⁶ Bu yer Elburz dağları üzerinde Kazvin'in kuzey-kuzeydoğusunda Rûdbâr vadisinde yer alan Alamut Kalesi idi. İsmi Farsça dilinin Taberistan şivesinde yer alan "Aluh" (kartal) ve "Amut" (yuva, eğitim) kelimelerinin birleşiminden alan kale gerçekten de ulaşılması son derece güç bir mevki de yer alıyordu.⁹⁰⁷ Kısacası Alamut Kalesi'ni ele geçirmek zordu. Ancak Hasan Sabbâh koyu bir sofî gibi gözükersen civardaki halkın pek çoğunu kendi mezhebine çekmeyi ve bu sayede de kaleye girmeyi başarmıştı. Kaleye girdikten çok kısa bir süre sonra ise, Sultan Melikşâh adına burayı muhafaza eden Mehdî adlı bir kişiyi de kendisine inandırarak Alamut Kalesi'nin idaresini ele geçirmişti.⁹⁰⁸ Nitekim Hasan Sabbâh "beldetü'l-ikbâl" dediği Alamut Kalesi'ni propaganda faaliyetlerinin merkezi haline getirerek, burada "Nizârî-İsmâîlî" adıyla anılacak olan bir devlet kurmuştu. (1090)⁹⁰⁹ Ayrıca Hasan Sabbâh bu kalede yiyeceklerin uzun süre dayanabilmesini sağlayacak depolar yaptırıp buranın tahkimatını daha da kuvvetlendirmişti.⁹¹⁰

Kısa zamanda Kazvin, Cürcan, Deylem ve Kuhistan bölgelerinde etkisini arttıran Hasan Sabbâh'ın amacı ise, dînî olmaktan çok siyasî idi. Bu cümleden olmak üzere o, Bâtîniye'ye yeni bir hüviyet kazandırarak, daha önce de özelliklerinden bahsettiğimiz Fâtîmî dâîlerinin yerine eli hançerli caniler, başka bir ifade ile fidâîler yetiştirmeye başlamıştı. Nitekim Hasan Sabbâh, fidâî de denilen yanındaki kişileri, devamlı haşhaş kullanmaya alıştırmak onları tabiri caizse, soğukkanlı birer katil haline getirmişti.⁹¹¹ Öyle ki; sürekli haşhaş kullanmalarından ötürü "haşhaşiler" adıyla anılan bu dâîler, hiç

⁹⁰⁶ Kafesoğlu, 1953b: 131, Özaydın, 1997: 347

⁹⁰⁷ Özaydın, 1986: 585

⁹⁰⁸ Cüveynî, 1988: 537,538, Hamdullah Müstevfî, 1387: 518,519, Hondmîr, 1376: 177 Kafesoğlu, 1953b: 132, Özaydın, 1986: 586

⁹⁰⁹ Özaydın, 1997:347

⁹¹⁰ Özaydın, 1997: 347

⁹¹¹ Özaydın, 2002: 197

tereddüt etmeden Hasan Sabbâh'ın emriyle davetlerini kabul etmeyenleri ve düşmanları olarak gördükleri kişileri kendi yöntemleriyle öldürmekteydiler.⁹¹²

Öte yandan Hasan Sabbâh'ın yarattığı tehlikenin gittikçe arttığını gören Nizâmü'l Mülk, Sultan Melikşâh'ın dikkatini bu konuya çekerek Bâtınilere karşı alınan tedbirlerin daha da yoğunlaştırılması gerektiğini dile getirdi. Nitekim Sultan Melikşâh veziriyle birlikte Hasan Sabbâh'a karşı mücadele edebilmek için elinden geleni yaptı. Buna göre; Sultan Melikşâh ve Nizâmü'l Mülk bilhassa Nizâmiye medreselerinin ülkenin dört bir tarafında yaygınlaştırılmasına oldukça özen gösterdiler. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sultan Alp Arslan döneminden itibaren devlet eliyle belirli bir sisteme göre yapılmaya başlanan Nizâmiye medreseleri, propagandacı dâîlere karşı yürütülen mücadelede mühim bir rol oynamaktaydılar.⁹¹³

Bu arada Sultan Melikşâh, elçisi vasıtasıyla Hasan Sabbâh'a bir mektup gönderip, onu fidâîleri aracılığıyla ulema ve ümerayı öldürmesinden ötürü tehdit etmiş ve kendisini itaate davet etmişti.⁹¹⁴ Fakat Hasan Sabbâh, Sultan'ın bu mektubunu ciddiye almamış olmalı ki, Selçuklu elçisine sahip olduğu gücü göstermek için elinden geleni yapmıştı. Nitekim bu hususta ilginç bir yola başvurmuş ve yanındaki adamlardan ikisine kendilerini öldürmelerini emretmiş; adamlardan birisi hiç tereddüt etmeden elindeki bıçakla boğazını keserken, bir diğeri de aynı soğukkanlılıkla kaleden kendisini aşağıya atmıştı. Elçi, Sultan Melikşâh'ın yanına gidip gördüklerini anlattıktan sonra ise, sultan oldukça şaşırılmıştı.⁹¹⁵ Öte yandan Şerafettin Yaltkaya, Sultan Melikşâh'ın Hasan Sabbâh'a iletmiş olduğu bir hükümden bahsetmektedir. Buna göre Sultan Melikşâh, Hasan Sabbâh'a iletmiş bu hükümle onu, yeni bir din meydana getirmeye çalışmaması ve cahil insanları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaması için uyarmış, yoksa üzerine büyük bir ordu sevk edileceğini bildirmiştir. Hasan Sabbâh ise, sultana

⁹¹² Özaydın, 2002: 197, Özaydın, 1986: 586

⁹¹³ Özaydın, 2002:197

⁹¹⁴ Yaltkaya, 1962: 22, Turan, 1965: 227, Ocak, 2002: 222

⁹¹⁵ Yaltkaya, 1962: 23, Ocak, 2002: 223

hürmetkâr bir dille karşılık vermiş, fakat Abbâsî Halifesi ve Nizâmü'l Mülk aleyhine ifadeler kullanmaktan da çekinmemişti.⁹¹⁶

Esasında Sultan Melikşâh, Hasan Sabbâh'a karşı yürüttükleri mücadelede askerî faaliyetlere ağırlık vermeyi ihmâl etmemişti. Bu cümleden olmak üzere, Selçuklu Sultanı öncelikle Alamut tarafındaki toprakların yönetimini kendisine verdiği Emîr Yoruntaş'ı, Hasan Sabbâh ve taraftarlarına karşı yürüyüşe geçmesi için görevlendirdi. Sultandan aldığı emir üzerine harekete geçen Yoruntaş, Alamut'un çevresini yağmalayarak burayı kuşatma altına aldı. Bu sırada kalede yiyecek olmaması sebebiyle kuşatma altına alınan halk, oldukça sıkıntı çekmeye başladı. Hatta halkın çoğu kaleyi terk etmek istedi. Fakat Hasan Sabbâh onlara "İmamdan yani el-Mustansır'dan Alamut'u terk etmemeleri, yakında başarıya kavuşacakları konusunda" emir aldığını söyleyerek halkın bölgeden ayrılmasına mâni oldu. Neticede Hasan Sabbâh'ın sözlerine inanan halk daha önce de belirttiğimiz gibi "Beldetü'l İkbâl" adını verdikleri Alamut Kalesi'ni savunmak için mücadeleye devam ettiler. (1091) Öte yandan Yoruntaş, kuşatmayı sürdürmekteydi. Ancak o, bu esnada aniden vefat etti. Dolayısıyla Alamut kuşatması da son bulmuş oldu.⁹¹⁷

Yaşanan bu olayın ardından Hasan Sabbâh, kendisine yeni taraftarlar kazanabilmek amacıyla emrindeki propagandacıları farklı yerlere yolladı. Baş dâîlerden Hüseyin Kâinî'yi de Kuhistan'a gönderdi. Kâinî, Kuhistan'da belirli sayıda taraftar kazandıktan sonra propaganda faaliyetlerini açıktan açığa yürütmeye ve buna bağlı olarak da bölgede fetihler gerçekleştirmeye başladı. Öte yandan Bâtîni propaganda faaliyetlerinin bu kadar yayılmasından tedirginlik duyan Sultan Melikşâh derhal harekete geçip, Emir Arslantaş'ı Hasan Sabbâh'a karşı Gızıl Sarıq adlı emîrini de Kâinî'ye karşı gönderdi. (1092) Bunlardan Arslantaş, idaresindeki askerî kuvvetlerle birlikte Hasan Sabbâh'ı Alamut'ta kuşatma altına aldı. Hasan Sabbâh bu defa da kalede baş gösteren yiyecek sıkıntısı sebebiyle zor bir durumda kaldı ve Kazvin

⁹¹⁶ Yaltkaya, 1962: 23 vd

⁹¹⁷ Cüveynî, 1988: 540, Kafesoğlu, 1953b:133. (Bu kuşatmadan bahseden Hamdullah Müstevfî, Yoruntaş'ın ismini Altuntaş olarak vermiştir. Bkz: Hamdullah Müstevfî, 1387: 519)

Dâîsi Dihdâr Ebû Ali Erdistânî'ye haber gönderip yardıma çağırdı. Hasan Sabbâh'ın yardım talebi üzerine hemen harekete geçen Erdistânî, Alamut Kalesi tarafına gelerek burayı kuşatma altında tutan Arslantaş'ın kuvvetlerine ani bir baskın düzenledi ve onları yenilgiye uğrattı. Bu sebeple Arslantaş bölgeyi terk etmek zorunda kaldı.⁹¹⁸ Öte yandan Bâtıniler bu sıralarda kendi faaliyetleri için tehlike olarak gördükleri Nizâmü'l Mülk'ü öldürdüler. Nitekim Sultan Melikşâh ile birlikte Bağdat'a gitmekte olan Nizâmü'l Mülk, Nihavend yakınlarında konakladığı sırada bir Bâtını, sufi kılığında yanına yaklaşarak ansızın hançeriyle onu öldürmüştü. Bu ölüm İslâm dünyasında büyük bir şaşkınlık yarattı. Çünkü Nizâmü'l Mülk, Büyük Selçuklu Devleti veziri olarak gerek Alp Arslan gerekse Melikşâh dönemlerinde İslâm dünyasına önemli hizmetlerde bulunmuş bir şahsiyetti. Dolayısıyla Nizâmü'l Mülk cinayeti Bâtınilerin ilk meşhur cinayeti olarak tarihe geçmiş oldu.⁹¹⁹ Bu arada yukarıda ismini zikretmiş olduğumuz Gızıl Sarıq adlı emir de Bâtınilere karşı yürüttüğü mücadeleyi yarıda kesmek zorunda kaldı. Çünkü Nizâmü'l Mülk'ün vefatının üzerinden çok geçmeden Sultan Melikşâh da vefat etmiş ve bu haberi alan Gızıl Sarıq da Bâtınilere karşı daha fazla mücadele edememişti.⁹²⁰

Görüldüğü gibi Hasan Sabbâh'ın Bâtını lideri olarak ortaya çıkışı, Büyük Selçuklu Devleti'nin aleyhine bir durum yaratmıştı. Nitekim Hasan Sabbâh, ulaşılması âdetâ imkânsız gibi gözüken Alamut Kalesi'ni ele geçirip burada, kendilerini öldürme emri de dâhil verdiği bütün emirleri sorgulamadan yerine getirebilecek dâîler yetiştirmeye başlamıştı. Üstelik bu dâîlere gösterdiği hedef Sünnî İslâm dünyası ve bu dünyanın siyasi lideri konumunda bulunan Büyük Selçuklu Devleti idi. Dolayısıyla Hasan Sabbâh'ın icraatları Selçukluları yakından ilgilendirmekteydi. Bilhassa da onların, Mısır

⁹¹⁸ Cüveynî, 1988: 541, Kafesoğlu, 1953b: 133,134,

⁹¹⁹ [İbrahim Kafesoğlu'nun aktardığı kadarıyla bazı kaynaklar Sultan Melikşâh'ın, yaşadıkları anlaşmazlık sebebiyle Nizâmü'l-Mülk'ün ölümüne göz yummuş olabileceğini ifade etmektedirler. (Kafesoğlu, 1953b: 204)Yine Yazıcızâde'nin ve Kafesoğlu'nun belirttiklerine göre de Nizâmü'l-Mülk'ü rakip olarak gören Tâcû'l-Mülk, onun ölümüne sebep olmuş olabilirdi. (Yazıcızâde, 2009: 72,Kafesoğlu, 1953b: 204,205)] Ayrıca bkz: Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 45, İbnü'l Esîr, 1987b: 176 vd, İbnü'l Adîm, 1989: 57, Müneccimbaşı, 2000: 61 Hamdullah Müstevfî, 1387: 519,520, Mirhond, 1339: 284, Hondmîr, 1376: 178, Bundârî, 1999: 83, İbn Khallikan, 1961: 414,415, Reşîdüddîn, (Türkçe terc), 2010: 134, Turan, 1965: 159, Sevim-Merçil, 1995: 131, Köymen, 1977a: 15

⁹²⁰ Cüveynî, 1988: 541,542, Hamdullah Müstevfî, 1387: 519,520, Kafesoğlu, 1953b: 133,134

politikalarının temelini teşkil eden “İslâm dünyasının siyasî ve manevî bütünlüğünü sağlama” hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için bölgede Hasan Sabbâh’ın güçlenmesine mâni olmaları gerekmektedir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sultan Melikşâh, veziri Nizâmü’l Mülk ile birlikte her ne kadar, Bâtınilere karşı mücadele başlatmışsa da bu mücadeleden kesin bir sonuç elde edememiştir. Çünkü bilindiği gibi Nizâmü’l Mülk’ün ve ardından da Sultan Melikşâh’ın ani ölümü buna engel olmuş, Bâtınilerle mücadele meselesi de sultanın haleflerine kalmıştır.

A) SULTAN MELİKŞÂH VE ANADOLU POLİTİKASI

1) Selçuklu ve Türkmen Beylerinin Anadolu’daki Fetih Faaliyetleri

Sultan Alp Arslan bilindiği gibi Malazgirt savaşı sonrası Romanos Diogenes ile aralarında yapılan barış antlaşmasının hükümsüz kalması sebebiyle Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu’nun fethini emretmişti. İşte bu fetih faaliyetleri aynı şekilde Alp Arslan’ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Melikşâh zamanında da devam ettirildi. Nitekim başta Selçuklu hanedan üyesi Kutalmışoğulları Süleymanşah, Mansur, Alp İlek ve Devlet⁹²¹ olmak

⁹²¹ Kutalmışoğulları Mansur, Süleymanşah, Alp İlek ve Devlet’in Anadolu’ya nasıl geldikleri tartışmalı bir konudur. Nitekim bazılarına göre; Kutalmışoğulları, Alp Arslan’ın vefatından sonra tahta geçen oğlu Melikşâh’ın bu sırada ortaya çıkan karışıklıklarla uğraşmasını ve bilhassa da amcası Kirman Meliki Kara Arslan Kavurt ile mücadele etmesini fırsat bilerek Anadolu’ya gelmişlerdir. (Abu’l-Farac, 1999: 328, Müneccimbaşı, 2001: 13, Turan, 2002: 47, Laurent, 1988: 222) Diğer bir görüş ise, Sultan Melikşâh, Kutalmışoğullarına Anadolu’nun fethi için ferman vermişti. (İbn-Bibi, 1996: 37, Yinanç, 2013: 77, Kafesoğlu, 1953b:61, Köymen, 1998: 102) Hatta Sultan Melikşâh her ne kadar Türk hâkimiyet anlayışına uygun da olsa, Kutalmışoğullarına bu fermanı vermekte başta tereddüt etmiş, fakat daha sonra veziri Nizâmü’l-Mülk ve Abbâsî Halifesi’nin araya girmeleriyle Kutalmışoğullarına bu fermanı vermişti. (Köymen, 1993: 72, Yinanç, 2013: 77) Ayrıca başka bir görüşe göre; Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra Bizans İmparatoru ile yaptığı antlaşma geçersiz kalıp, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu’nun fethi emrini verdiği sırada Kutalmışoğullarını da bu fetih faaliyetinde dâhil etmişti. (Aksarayî, 2000: 11, Süryani Mihail, 1944: 29, Koca, 2003: 36) Öte yandan Hamdullah Müstevfî ve Mirhond, Malazgirt Savaşı sonrası Bizans İmparatoru ile yapılan antlaşmanın hükümsüz kalması üzerine Süleymanşah’ın Anadolu’nun fethi için görevlendirildiğini belirtmişlerdir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki; her iki müellif Sultan Alp Arslan ile Sultan Melikşâh dönemlerini karıştırmışlardır. Nitekim Sultan Alp Arslan ile Malazgirt savaşı sonrası esir alınan Bizans İmparatoru arasındaki konuşma sanki Melikşâh ile imparator arasında geçmiş gibi aktarılmıştır. Dolayısıyla bu müellifler Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatoru arasındaki antlaşmanın hükümsüz kalması üzerine Anadolu’nun fethi emrini Melikşâh’ın verdiğini ve Kutalmışoğullarını da bu iş için görevlendirdiğini ifade etmişlerdir. (bkz: Mirhond, 1339: 280,281, Hamdullah Müstevfî, 1387: 435,436) Görüldüğü gibi Kutalmışoğullarının Anadolu’ya geliş

üzere, Artuk ve Tutak gibi Türkmen beyleri Kızılırmak'ı geçip Orta Anadolu yönünde fetih faaliyetlerine devam ettiler.⁹²² Bu arada Melikşâh ve Veziri Nizâmü'l Mülk de Horasan ve Irak-ı Acem'de sayıları gittikçe artan Türkmen kitlelerini Anadolu topraklarına gitmeleri için teşvik ediyorlardı.⁹²³ Esasında bu uygulama Anadolu politikasının da temelini teşkil ediyordu. Çünkü bilindiği gibi Tuğrul Bey zamanında belirlenen ve Sultan Alp Arslan zamanında da devam ettirilen Anadolu politikasına göre amaç; yaşam tarzları sebebiyle İslâm dünyasının yerli halkıyla anlaşmazlıklar yaşayan ve Selçuklu idaresine de tam anlamıyla bağlanmayı kabul etmeyen Türkmenleri Anadolu'ya yönlendirmektir. Böylece hem yaşanan anlaşmazlıkların sona erdirilmesine hem devletin kurucu unsuru olan Türkmenlerin yer ve yurt sıkıntılarının giderilmesine hem de Türkmen kitlelerinin Selçuklu şehzadeleri etrafında toplanarak isyan çıkarmalarının engellenmesine çalışılmıştır.⁹²⁴ Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, Vezir Nizâmü'l Mülk, Siyâsetnâme adlı eserinde, Türkmenlerle ilgilenilmesi konusuna bilhassa dikkat çekmiştir. Nitekim daha önce de değindiğimiz gibi ona göre; Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasına önemli hizmetlerde bulunmuş ve bu uğurda acılar çekmiş akraba Türkmenler ihmâl edilmemeliydi ve onlar askerî hizmete alınmalıydılar.⁹²⁵

meseleleriyle ilgili bilgi kaynaklarda net bir şekilde belirtilmemiştir. Nitekim İbn Bibi de bu duruma dikkat çekmekte; Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Anadolu'ya gelişiyle ilgili kaynaklardaki bilgilerin anlaşılması güç, çelişkili ve tutarsız olduğunu ifade etmektedir. (İbn Bibi, 1996: 29) Yukarıda ifade etmiş olduğumuz tahminlerden gerçekleşmiş olma ihtimali en yüksek olanı ise; "Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'ya düzenlenen fetih seferlerine Kutalmışoğullarını da dâhil etmiş olması" fikri gibi gözükmemektedir. Çünkü Salim Koca'nın da belirttiği gibi, Türk hükümdarları bir ülkenin fethine karar verdiklerinde, hanedan üyelerine de bu hususta görev verirdi. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan, büyük bir olasılıkla, babalarının vefatından sonraki süre boyunca iyi hallerini gözlemlemiş olduğu Kutalmışoğullarının Anadolu'da fetih faaliyetleri gerçekleştirmelerine müsaade etmiş olmalıydı. (Koca, 2003: 36,37) Öte yandan diğer görüşlerin gerçekleşme ihtimali daha zayıf gibi gözükmemektedir. Zira Kutalmışoğulları Anadolu'ya kaçmış olsalardı, bu durumda Sultan Melikşâh'ın kendi iktidarını düşünerek onların peşinden ordu göndermesi gerekirdi. Fakat böyle olmadı. Ayrıca halifenin Sultan Melikşâh'ı, Kutalmışoğullarını Anadolu'ya göndermek hususunda iknâ etmiş olması da pek mümkün gözükmemektedir. Bunun sebebi ise Abbâsî Halifesi'nin Selçukluların siyasi işlerinde etkili olabilecek bir güce sahip olmamasıydı. (Koca, 2003: 35,36) Kısacası Kutalmışoğulları en güçlü ihtimâlde, Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi faaliyetlerine dâhil edilmiş olmalılardır.

⁹²² Yinanç, 2013: 85, Sevim, 2000c: 99, Kafesoğlu, 1985: 120

⁹²³ Yinanç, 2013, s.133

⁹²⁴ Yinanç, 2013: 133,134

⁹²⁵ Nizâmü'l- Mülk, 1999: 73

Bu sıralarda Romanos Diogenes'in yerine Bizans tahtına çıkan VII. Mikhael Dukas da Selçuklu fetihlerini durdurmak maksadıyla harekete geçti ve "Athnatoı" (Ölmezler) adıyla bir ordu teşkil etti.⁹²⁶ Bu cümleden olmak üzere VII. Mikhael, bir ordu hazırlatıp İsaakios Komnenos'u bu ordunun başına komutan olarak atadı.⁹²⁷ Ayrıca İsaakios Komnenos'un kardeşi Aleksios Komnenos ve Frank kuvvetlerinin başında yer alan Rouselios da bu orduya katıldılar.⁹²⁸ Nihayetinde Bizans kuvvetleri Kapadokya'ya doğru yola çıktılar. Ancak bu sırada Rouselios, İsaakios Komnenos'a isyan ederek ondan ayrılıp Sivas tarafına kaçtı.⁹²⁹ Onu yakalamak için harekete geçen İsaakios Komnenos ise Kayseri taraflarında Selçuklu kuvvetleriyle karşı karşıya geldi ve yapılan çarpışmada onların eline esir düştü.⁹³⁰ Fakat Aleksios Komnenos Develi tarafına kaçmayı başardı ve oradan da Ankara'ya doğru yola çıktı.⁹³¹ Bu sırada İsaakios Komnenos da Selçuklulara kurtuluş akçesi ödeyerek serbest kaldı ve hiç vakit kaybetmeden kardeşi Aleksios'un bulunduğu Ankara'ya gelerek onunla birlikte İstanbul'a döndü.⁹³² Sivas tarafına giden Rouselios ise bu esnada Konya ve çevresini yağmalamakla meşguldü.⁹³³

Bu arada Artuk, Tutak, Afşin, Dimlaçoğlu Mehmed, Serhenkoğlu ve Duduoğlu gibi emîrlar de Orta Anadolu'da fetih faaliyetlerini aralıksız olarak sürdürüyorlardı.⁹³⁴ Dolayısıyla Bizans İmparatoru VII. Mikhael bir kez daha Selçukluların ilerleyişlerine engel olmak için Anadolu'ya ordu sevk etmeye karar verdi. Ayrıca İmparator bu ordu ile kendisine isyan eden Rouselios'u da yakalamayı ümit ediyordu. Nitekim VII. Mikhael hazırlattığı ordunun başına atadığı amcası İoannes Dukas'ı, Nikephoros Botaniates ile birlikte hem

⁹²⁶ Kafesoğlu, 1985: 121

⁹²⁷ Attaleiates, 2008:187, Zonaras, 2008:143, Bryennios, 2008: 72

⁹²⁸ Zonaras, 2008: 143, Attaleiates, 2008: 187, Anna Kommena, 1996: 17

⁹²⁹ Bryennios, 2008: 73, Zonaras, 2008: 143, [Attaleiates ise Rouselios'un Malatya tarafına gittiğini ve burada Türklerle karşılaşarak onları yenilgiye uğrattığını ifade eder. (Bkz: Attaleiates, 2008:187)]

⁹³⁰ Zonaras, 2008: 143,144, Bryennios, 2008: 74

⁹³¹ Bryennios, 2008: 75

⁹³² Bryennios, 2008: 78vd, Zonaras, 2008: 144

⁹³³ Bryennios, 2008: 86

⁹³⁴ Yinanç, 2013: 86, Sevim, 2000c: 100

Rouselios's hem de Selçuklulara karşı Anadolu'ya yolladı.⁹³⁵ Ioannes Dukas ilk olarak Sakarya ırmağı tarafında Rouselios ile çarpıştı. Fakat bu çarpışmada yenilerek Rouselios'un eline esir düştü. (1073)⁹³⁶ Böylece Rouselios'un gücü daha da arttı. Onun asıl amacı ise Bizans'ın başşehri İstanbul'u ele geçirmektir. Bunun için de esir aldığı Ioannes Dukas'ı imparator olarak ilân etmişti.⁹³⁷ İşte bu durum Anadolu topraklarında ilerlemekte olan Türkleri bir anda Bizans için aranılan güç haline getirdi. Nitekim Nikephoros Botaniates, Rouselios'un isyanına bir son vermek için Kapadokya bölgesinde akın faaliyetlerinde bulunan Artuk Bey'den yardım istemişti. Bu teklifi kabul eden Artuk Bey kalabalık Türkmen kuvvetleriyle beraber derhal harekete geçerek Rouselios'u İzmit dolaylarında yenilgiye uğrattı ve onu, beraberindeki Ioannes Dukas ile birlikte ele geçirdi. Ancak her ikisi için de bu tutsaklık o kadar uzun sürmedi. Çünkü Artuk Bey, Bizans İmparatoru'nun Ioannes Dukas'ın kurtuluş akçesini ödemesi üzerine onu serbest bıraktığı gibi Rouselios'u da karısının ödediği para karşılığında serbest bıraktı. Böylece Ioannes Dukas İstanbul'a dönerken Rouselios da Armeniakon (Amasya) tarafına gitti.⁹³⁸ Fakat Rouselios tekrar isyankâr bir tavır takınmaya başladı. Bu arada son derece dinamik Selçuklu ve Türkmen kuvvetleri de Anadolu'daki ilerleyişlerini sürdürüyorlardı. Kısacası bölgede değişen bir şey yoktu. Dolayısıyla VII. Mikhael, imparatorluğunun çıkarları için tehlike olarak gördüğü Rouselios ve Selçuklulara karşı yeniden ordu sevk etti. Aleksios Komnenos'u da bu orduya başkomutan olarak atadı. İmparatorluk birliklerinin kendisine karşı yürüyüşe geçtiğini öğrenen Rouselios ise Amasya çevresinde akın faaliyetlerinde bulunan Emir Tutak ile Bizans'a karşı bir ittifak meydana getirdi. Fakat Aleksios Komnenos, bu ittifak cephesini dağıtabilmek amacıyla hemen harekete geçti ve Tutak ile bağlantı kurarak, onunla kendisi bir anlaşma yapmaya çalıştı. Nitekim Aleksios Komnenos elçileri vasıtasıyla pek çok armağanlar gönderdiği Tutak'ı, Rouselios'a karşı anlaşma konusunda

⁹³⁵ Attaleiates, 2008: 188,189, Bryennios, 2008: 87, Zonaras, 2008:184

⁹³⁶ Bryennios, 2008: 87 vd, Zonaras, 2008: 144, Attaleiates, 2008: 189,190

⁹³⁷ Zonaras, 2008: 145, Bryennios, 2008: 94, Attaleiates, 2008: 193

⁹³⁸ Zonaras, 2008:146, Bryennios, 2008: 96,97, Attaleiates, 2008: 194.195.196, Kafesoğlu, 1953b: 66,67, Kafesoğlu, 1985: 121

ikna etmeyi başardı. Böylece Bizans İmparatorluğu uzun süredir kendilerine sorun yaşatan Rouselios'u, Emîr Tutak'ın yardımı sayesinde bertaraf etmiş oldu.⁹³⁹

Bu arada Anadolu'nun yerli halkı Selçuklu ve Türkmenlerin kendi ülkelerindeki ilerleyişlerine herhangi ciddi bir direniş göstermediler. Bunun en önemli sebeplerinden biri ise, Bizans İmparatoru'nun Anadolu'daki uygulamaları idi. Nitekim daha önce de birkaç defa ifade ettiğimiz gibi Bizans idaresi Anadolu'yu askerî ve ekonomik anlamda ihmâl etmesinin yanı sıra halkı da Ortodokslaştırmaya çalışıyordu. Oysaki Selçuklular kendi inanç ve kültürlerinden farklı olanlara karşı anlayış göstermekte tereddüt etmiyorlardı.⁹⁴⁰ Ayrıca J. Poul Roux'un ifadesine göre; Anadolu halkı, Türkleri ne geleneksel düşmanları İranlılar ne de rakip bir dinin savunucusu olarak bildikleri Araplar gibi görüyorlardı.⁹⁴¹ Bu durum da doğal olarak Türk idaresinin Anadolu'da kabul görmesini kolaylaştırmıştı.⁹⁴²

Öte yandan Bizans'ın Türkler yüzünden Anadolu'daki nüfuzlarını her geçen gün kaybetmeleri, yerli halkın kendi çıkarlarını savunması için harekete geçmelerine de bir avantaj sağladı. Gerçekten de Ermeniler Bizans İmparatorluğu'nun Malazgirt'te uğradığı yenilgiyi fırsat bilerek kendi haklarını savunmak için harekete geçmişlerdi. Çünkü bilindiği gibi Bizans İmparatorluğu özellikle de mezhepsel ayrılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklar sebebiyle Doğu Anadolu'daki Ermeni prensliklerini ilhâk ederek Ermeni halkını da Çukurova ve Orta Anadolu topraklarına sürgün etmişti. Dolayısıyla Selçukluların Malazgirt zaferini kendi lehlerine değerlendiren Ermeniler, hiç zaman kaybetmeden harekete geçip Fırat ırmağı kıyısında birtakım küçük prenslikler kurmuşlardı. Bu prensliklerin Selçukluları ilgilendireni ise daha önce de ismi geçen Philaretos Brochomos'un Maraş, Malatya, Harput, Palu, Tarsus ve Urfa'yı içine alan prensliği idi. Zira güvenilmez bir karaktere sahip olan Philaretos, kimi zaman

⁹³⁹ Bryennios, 2008: 99 vd, Kafesoğlu, 1953b: .68, Sevim, 2000c: 100,101

⁹⁴⁰ Koca, 2003: 29

⁹⁴¹ Roux, 2008: 217

⁹⁴² Koca, 2003: 29,30

Bizans'a kimi zaman da Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi görünerek bölgedeki varlığını sürdürüyordu.⁹⁴³

Bizans İmparatoru VII. Mikhael, yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Selçuklu ve Türkmen beylerinin fetih faaliyetlerine engel olmak için teşebbüslerde bulunmuşsa da istediği sonucu elde edememişti. Bu arada bir de Balkanlar ve Avrupa tarafında Bizans'a karşı isyanlar başlamıştı. Dolayısıyla VII. Mikhael, Türklerin Anadolu'daki ilerleyişlerini durdurmanın başka çarelerini de aramayı ihmâl etmedi. Nitekim Sıbt İbnü'l Cevzî'nin ifadesine göre; Bizans İmparatoru, elçisi vasıtasıyla biri Abbâsî halifesine diğeri de onun vezirine olmak üzere Bağdat'a iki mektup göndermiş ve onlardan kendisi ve Selçuklu Sultanı Melikşâh arasında barış yapılması hususunda aracı olmalarını istemişti. (1073/1074)⁹⁴⁴ Öte yandan VII. Mikhael 1074 senesinde Papa Gregoire'ye de bir mektup yazarak Türklere karşı ondan yardım talebinde bulunmuş ve buna karşılık da 1054 yılında kesin olarak birbirinden ayrılmış olan Katolik ve Ortodoks kiliselerini yeniden birleştirmeyi vaat etmişti. Papa ise bu talepten büyük bir memnuniyet duymuş ve derhal harekete geçerek Hristiyanlık âleminde Türklerin İstanbul surlarına kadar doğu imparatorluğu topraklarını istilâ ettikleri ve Hristiyanları katlettikleri propagandasını yaymaya başlamıştı. Böylece Papa haçlı seferlerinin de ilk sinyali vermiş oldu. Fakat o, batı Hristiyanlık dünyası üzerinde istediği etkiyi hemen yaratamadı. Zira IV. Henry ile yaşadığı anlaşmazlık buna mâni olmuştu.⁹⁴⁵

Bizans İmparatorluğu'nu endişeye sevk eden Selçuklu ve Türkmen beylerinin fetih faaliyetleri 1074 yılından itibaren daha da yoğunlaştı. Bu fetih faaliyetlerini gerçekleştirenlerden birisi de bilindiği gibi Artuk Bey idi.⁹⁴⁶ Ancak Kelkit ve Yeşilırmak havzalarında fetih faaliyetlerinde bulunan Artuk Bey, 1076 yılında Sultan Melikşâh tarafından Anadolu'dan devletin merkezine çağırıldı. Selçuklu Sultanı'nın böyle bir karar almasının sebebi ise net

⁹⁴³ Süryanî Mikail, 1944: 30, Kafesoğlu, 1953b:69, Sevim, 2000c: 102, Ekinci, 2006: 68

⁹⁴⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l Cevzî), 1999: 8

⁹⁴⁵ Turan, 2002: 52,53 [Mükrimin Halil Yinanç'ın ve İbrahim Kafesoğlu'nun ifadelerine göre, Papa VII. Gregoire, Türklerin ilerleyişinden rahatsızlık duyarak VII. Mikhael'e Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmeyi teklif etmişti. (Bkz: Kafesoğlu, 1953b:74, Yinanç, 2013: 69)]

⁹⁴⁶ Yinanç, 2013: 87, Sevim, 2000c: 101

değildir. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mükrimin Halil Yınanç'a ve Ali Sevim'e göre bunun gerekçesi Anadolu'da fetih faaliyetlerinde bulunan Kutalmışoğullarının, Artuk Bey ile anlaşmazlık yaşayıp onu Sultan Melikşâh'a şikâyet etmeleri olmalı idi.⁹⁴⁷ Melikşâh'ın Anadolu fethi görevinden aldığı Artuk Bey'e Hulvan'ı (Luristan) ıkta olara verdi. (1076)⁹⁴⁸ Esasen bu tayin, Sünnî İslâm dünyası adına mühim bir gelişme oldu. Zira Artuk Bey, bir süre sonra Ahsa ve Bahreyn Karmaîleri üzerine sefere çıkıp buralarda Şîî hutbesi yerine Sünnî hutbesinin okutulmasını sağlayacaktı.⁹⁴⁹

Emîr Danişmend ise, Artuk Bey'den sonra bölgeye gelerek onun bıraktığı yerden fetihleri tamamladı. Nitekim ileride de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Niksar havalisi ile Amasya ve çevresini sahile kadar aldı. (1077)⁹⁵⁰ Öte yandan 1074 yılından itibaren Anadolu'daki fetih faaliyetlerine ağırlık veren bir diğer kişi de Mengüçük Bey idi. Bu cümleden olmak üzere Mengüçük Bey; Divriği, Erzincan ve Şebinkarahisar taraflarında fetihler gerçekleştiriyordu. Ebû'l Kasım Saltuk Bey ise Erzurum ve Çoruh ırmağı yörelerinde fetih faaliyetlerinde bulunuyordu.⁹⁵¹ Bu arada bilindiği gibi Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'ya gelmiş olan Kutalmışoğulları da bu topraklarda fetih faaliyetlerini sürdürmekteydiler. İşte bütün bu askerî harekâtın en dikkat çekici neticesi ise, ileride de ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Anadolu topraklarında Türkler tarafından siyasi teşekküller meydana getirilmesi oldu.

2) Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Kutalmışoğulları bilindiği gibi Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya gelmişlerdi. Nitekim ilk defa 1072 yılında arkalarındaki kalabalık Türkmen kitleleriyle Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları Diyarbekir, Urfa ve Birecik

⁹⁴⁷ Yınanç, 2013: 79,80, Sevim, 2000c: 115 [Osman Turan'a göreyse, Artuk Bey'in devletin merkezine çağırılma sebebi, Sultan Melikşâh'ın amcası Kavurt ile olan mücadelesinde onun yardımını istemesiydi. Dolayısıyla Artuk Bey 1076 değil 1073 tarihinde Melikşâh'ın yanına gitmişti. (Turan, 2002: 52,53)]

⁹⁴⁸ Yınanç, 2013: 80

⁹⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kafesoğlu, 1953: 38,39

⁹⁵⁰ Yınanç, 2013: 81

⁹⁵¹ Sevim, 2000c:101

yörelere fetih faaliyetlerine başladılar.⁹⁵² Ancak hanedan üyelerinden Alp İlek ve Devlet, daha önce de bahsettiğimiz gibi Suriye ve Filistin topraklarında hâkimiyet sahasını genişletmekle meşgul olan Atsız ile girdikleri mücadeleyi kaybederek onun eline esir düştüler. Bu sırada Haleb bölgesinde bulunan Süleymanşah ise, Atsız'dan kardeşlerini kendisine teslim etmesini istedi. Fakat Atsız, bu durumu Sultan Melikşâh'a bildirdiğini ve ondan gelecek cevaba göre hareket edeceğini söyleyerek Süleymanşah'ın isteğini reddetti. Süleymanşah da mesele Sultan Melikşâh'a intikal ettiği için talebinde ısrarcı olmadı ve bölgeden ayrıldı. Sonuçta Atsız da Devlet ve Alp İlek'i Melikşâh'a gönderdi. Böylece Anadolu'da iki Kutalmışoğlu kalmış oldu.⁹⁵³ Süleymanşah ve Mansur bundan sonra Anadolu topraklarındaki fetih faaliyetlerine ağırlık verdiler. Öncelikle Antakya'yı kuşattılar, fakat burayı alamadılar. Oradan, İç Anadolu bölgesine gelip hiçbir direnişle karşılaşmadan Konya'yı ele geçirdiler (1074)⁹⁵⁴ ve çok geçmeden Marmara Denizi'ne doğru ilerleyerek İstanbul'un yakınındaki İzniği ele geçirdiler. (1075)⁹⁵⁵ Bu kenti ele geçirmek Kutalmışoğulları için son derece mühim bir gelişmeydi. Çünkü bu şehri kendilerine merkez yaparak burada Türkiye Selçuklu Devleti'nin temelini attılar.⁹⁵⁶

Bu sıralarda Avrupa topraklarında bulunan Bizans askerî aristokrasisinin en itibarlı temsilcilerinden Nikephoros Bryennios ile Anatolikon themasının strategos'u olan ve Anadolu asalet sınıfına mensup bulunan Nikephoros Botaniates, imparatorluk tahtını elde etmek amacıyla VII. Mikhael'e karşı isyan etmişlerdi.⁹⁵⁷ İşte bu komutanlardan Nikephoros Botaniates, hedefine ulaşabilmek için aynı dönemde Anadolu'da fetih faaliyetlerini sürdürmekte olan Süleymanşah'dan yardım istemeye karar verdi. Esasen Nikephoros Botaniates ile Süleymanşah'ın kuvvetleri başlangıçta çatışma halindeydiler. Fakat Nikephoros Botaniates, Türklerin gücünden çekindiği için onlarla anlaşma yapmayı denedi. Nitekim bu sırada

⁹⁵² Sevim, 1990b: 24, Koca, 2003: 38

⁹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 12vd, Sevim, 2000c: 68,69

⁹⁵⁴ Koca, 2003, s.38, Turan, 2002, s.54

⁹⁵⁵ Sevim, 1990c: 26, Koca, 2003, s.38,39

⁹⁵⁶ Koca, 2003: 39

⁹⁵⁷ Zonaras, 2008: 146,147vd, Ostrogorsky, 1999: 322, Gregory, 2011: 249,

yanında bulunan Emîr Erbasgan'ı, Süleymanşah'a elçi olarak göndererek onunla anlaşma sağlamış ve üstelik Bizans İmparatorluğu tahtını ele geçirmek hususunda da Kutalmışoğullarının desteğini almayı başarmıştı.⁹⁵⁸ Nihayetinde İstanbul'a doğru harekete geçen Nikephoros Botaniates, Selçuklu kuvvetlerinin de yardımıyla birlikte Bizans tahtını ele geçirmeyi başardı. (1078) Sabık İmparator VII. Mikhael ise manastıra sığınarak papaz oldu.⁹⁵⁹ Görüldüğü gibi bu durum, Selçuklular açısından dikkate şayan bir gelişme idi. Çünkü onlar, bir zamanlar tereddütle yaklaştıkları Bizans İmparatorluğu'nun taht mücadelesinde şimdi taraf olmuşlar, hatta tahtın yeni sahibinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamışlardı. Nitekim Seçukluların bölgede ne kadar güç kazandıklarının farkında olan yeni İmparator Nikephoros Botaniates de onların Anadolu topraklarında hâkimiyetlerini yayma faaliyetlerine herhangi bir şekilde ses çıkaramamıştı.⁹⁶⁰

Öte yandan Mansur ve Süleymanşah kardeşlerin arası çok geçmeden bozuldu. Zira Mansur, İznik'te temellerini attıkları Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hâkimi olmak istiyordu. Bunun için de Bizans İmparatoru Nikephoros Botaniates ile kardeşi Süleymanşah aleyhine işbirliği yaptı. Esasen Mansur böyle davranarak Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultanı Melikşâh'a da cephe almış oluyordu. Çünkü Kutalmışoğulları her ne kadar İznik'i ele geçirip (1075) kendi devletlerinin temelini atmış olsalar da hâlâ Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiydiler. Dolayısıyla Süleymanşah, Mansur'un isyankâr tutumundan Sultan Melikşâh'ı haberdar etti. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı da komutanlarından Porsuk'u bölgeye göndererek Mansur'un bertaraf edilmesini sağladı. (1078)⁹⁶¹ Böylece Süleymanşah da Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı oldu.⁹⁶²

⁹⁵⁸ Bryennios, 2008: 133,134,135, Laurent, 1988: 224,225, Koca, 2003: 39,40

⁹⁵⁹ Bryennios, 2008: 140,141, Attaleiates, 2008: 213.214.215, Zonaras, 2008: 150.151.52

⁹⁶⁰ Koca, 2003, s.40

⁹⁶¹ Yinanç, 2013: 82,83, Kafesoğlu, 1953b: 75, Sevim, 1990b: 29, Koca, 2003: 40. [Ancak Osman Turan bu konuda, Sadruddîn el-Hüseynî ve Ebu'l-Farac gibi kaynakların müphem ve karışık bilgiler verdiklerini ifade ettikten sonra Melikşâh'ın Anadolu'daki kontrolü sağlamak için Emîr Porsuk'u Kutalmışoğullarına karşı gönderdiğini ifade etmektedir. (Bkz: Turan, 2002: 58,59, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 49, Ebu'l-Farac, s. 328,329)]

⁹⁶² Koca, 2003: 40

Süleymanşah, İznik'i kendine merkez yaparak devlet teşkilâtını kurdu. Ayrıca onun Türkmen atlılarından meydana gelen bir de ordusu vardı. Sonuçta Süleymanşah Marmara kıyılarından İç Anadolu'ya kadar uzanan topraklarda hâkimiyetini kurmayı başardı.⁹⁶³ Yerli halk ise bu durumdan rahatsızlık duymadı. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Bizans'ın Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma politikaları altında ezilen Ermeniler ve Süryaniler gibi halklar Selçuklu idaresinin hoşgörüyeye dayalı olduğunu görmüşlerdi.⁹⁶⁴

Bu arada Bizans İmparatoru Botaneiates, kendi iktidarını tam olarak kuramamıştı. Zira imparatorluk içindeki isyanlar ve ekonomik sıkıntılar aynı şekilde devam ediyordu. İşte bu sırada Bizans devlet adamlarından Nikephoros Melissenos, Botaniates'e karşı isyan ederek kendisini yeni imparator olarak ilân etti. (1080)⁹⁶⁵ Nitekim Melissenos, Denizli ve Ankara taraflarındaki kent ve kaleleri Süleymanşah'a vererek onunla Botaniates'i tahttan indirmek hususunda anlaştı. Bu ittifakı öğrenen Botaniates ise, derhal Süleymanşah'ın başkenti İznik'i kuşattı. Ancak bu sırada Eskişehir'de bulunan Süleymanşah'ın Melissenos ile birlikte harekete geçmesi üzerine İznik kuşatmasına son vermek mecburiyetinde kaldı. Bundan sonra Melissenos, Selçuklularla birlikte Kadıköy'e kadar ilerledi. Fakat bu sırada Aleksios Komnenos, ondan önce davranarak Bizans İmparatorluğu tahtını ele geçirdi. (1081)⁹⁶⁶

I. Aleksios Komnenos tahta çıktığında mevcut durum Bizans İmparatorluğu için hiç de iyi değildi. Nitekim Süleymanşah, Marmara ve Karadeniz sahillerinde akın faaliyetlerini sürdürüyordu. Hatta Boğaz'ı bile aşmaya kalkışacak gibi görünüyordu. Dolayısıyla Aleksios, Türklere karşı bir ordu sevk etti.⁹⁶⁷ Ancak bu sırada Bizans İmparatorluğu'nun diğer cephelerinde yaşanan sorunlar, Süleymanşah'a avantaj sağladı. Çünkü Peçenekler ve diğer yerel grupların Balkanların büyük bir kısmını kontrol

⁹⁶³ Koca, 2003: 40

⁹⁶⁴ Turan, 2002: 56, Koca, 2003: 41

⁹⁶⁵ Ostrogorsky, 1999: 323

⁹⁶⁶ Sevim, 1990b: 29,30 Laurent, 1988: 225, Koca, 2003: 42

⁹⁶⁷ Anna Kommena, 1996:124

altına almaları, bilhassa da Robert Guiscard ve Normanların Adriyatik kıyılarından Bizans'ı istilâya hazırlanıyor olmaları⁹⁶⁸ Aleksios Komnenos'u, Süleymanşah ile antlaşma yapmak mecburiyetinde bıraktı. Nitekim bu antlaşmaya göre; Süleymanşah İstanbul Boğazı sahillerinden geri çekildi ve İzmit körfezine dökülen Dragos (Drakon) Çayı iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi. (1081)⁹⁶⁹ Böylece Süleymanşah'ın İznik merkez olmak üzere 1078 yılında Marmara sahilleri ile Toros dağları arasında kurmuş olduğu Türkiye Selçuklu Devleti, Dragos Çayı antlaşmasıyla Bizans tarafından hukuken tanınmış oldu.⁹⁷⁰

Süleymanşah daha sonra, Çukurova bölgesine yöneldi. Nitekim 1082 yılında Tarsus'u ele geçirdi. Ancak Süleymanşah bu havalı için kadı ve hatip bulmak amacıyla Şîi Fâtımî Halifeliği'ne tâbi Trablusşam'ın idarecisi İbn Ammâr'a elçi gönderdi.⁹⁷¹ Bu mühim bir gelişmeydi. Zira bilindiği gibi Fâtımî Halifeliği Selçukluların da mensubu oldukları Sünnî İslâm dünyasının en önemli rakibi idi. Süleymanşah'ın böyle bir rakibe tâbi idareciyle niçin bağlantı kurduğu ise kaynaklarda açıkça ifade edilmemiştir. Nitekim bu duruma dikkat çeken Mükrimin Halil Yinanç, Süleymanşah'ın siyasi ve ekonomik kaygılar sebebiyle Fâtımîlerle iyi münasebetler kurmaya çalışmış olabileceğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre, Süleymanşah'ın hâkim olduğu topraklar, diğer İslâm ülkelerinden ziyade Suriye sahilleri ve Mısır ile ticari münasebetlerde bulunmaya elverişli bir vaziyette idi. Ayrıca Mükrimin Halil Yinanç, yaptığı değerlendirmede bu durumun, Süleymanşah'ın müstakil bir devlet kurmak istemesiyle ilişkilendirilmesinin pek de doğru olmayacağını belirtmektedir. Çünkü Süleymanşah, açık bir şekilde Sultan Melikşâh karşısında bağımsızlığını ilân etmemiştir.⁹⁷²

Süleymanşah Tarsus'un ardından ise, Adana, Masisa ve Anazarba gibi şehirleri de ele geçirerek Çukurova da hâkimiyetini kurmuştu. (1083)⁹⁷³ Daha sonra da bilindiği gibi, Antakya'ya yönelip burayı fethetmiş ve Kuzey

⁹⁶⁸ Gregory, 2011: 251

⁹⁶⁹ Anna Kommena, 1996: 126, Turan, 2002: 61, Koca, 2003: 43

⁹⁷⁰ Turan, 2002: 62, Koca, 2003: 43

⁹⁷¹ Ahmed b. Mahmud, 1977: 142, Turan, 2002: 61

⁹⁷² Yinanç, 2013: 94

⁹⁷³ Azîmî, 2006: 28, Yinanç, 2013: 94, Turan, 2002: 69, Koca, 2003: 45

Suriye hâkimiyeti için önce Musul Emîri Müslim b. Kureyş ile savaşıarak onu bertaraf etmiş, ardından da kendisi gibi bir Selçuklu hanedan üyesi olan Tutuş ile mücadeleye girmiş, fakat bu mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetmişti. (1085)⁹⁷⁴

Öte yandan şunu da ifade etmek gerekir ki; Selçuklu hanedanının bir üyesi olan Süleymanşah gerek Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında gerekse kuruluşundan sonra Büyük Selçuklu Devleti ile olan ilişkisini dengede tutmaya özen göstermiş gibi durmaktadır. Nitekim bilindiği gibi Süleymanşah, kardeşleri Alp İlek ve Devlet'i tutuklayan Atsız'dan, onların kendisine teslim edilmelerini istemiş, fakat Atsız'ın, bu meseledeki hükmü Sultan Melikşâh'ın vereceğini ifade etmesi üzerine talebinde ısrarcı olmamıştı.⁹⁷⁵ Öte yandan Süleymanşah, kardeşi Mansur ile yaşadığı anlaşmazlığa çözüm bulmak konusunda, Sultan Melikşah'a başvurmuştu.⁹⁷⁶ Kısacası Süleymanşah, Sultan Melikşâh ile aralarında gerilime sebep olabilecek bir tavır içinde olmamaya dikkat etmiş gibi gözükmektedir. Hatta o, Antakya'yı fethinden sonra kendisinden vergi talep eden ve kendisini Sultan Melikşâh'a itaatsizlik etmekle suçlayan Musul Emîri Müslim b. Kureyş'e verdiği cevapta Sultan Melikşâh'a bağlılığını da açıkça dile getirmiştir. Esasen Sultan Melikşâh da Süleymanşah'ı bir vassâlî olarak görüyordu.⁹⁷⁷ Fakat Osman Turan'ın da dikkat çektiği gibi, Süryanî Mihail'in ifadesine göre; Abbâsî Halifesi, Süleymanşah'a hâkimiyet sembolleri göndererek onu "sultan" ilân etmişti.⁹⁷⁸ Halife'nin bu teşebbüsünün ise, Süleymanşah'ın Fâtımî Halifeliği ile irtibata geçmesiyle bir alâkası olmalıydı. Çünkü bilindiği gibi Süleymanşah 1082 yılında Tarsus'u ele geçirdiği sırada bu havâli için kadı ve hatip bulmak amacıyla Şîî Fâtımî Halifeliği'ne tâbi Trablusşam'ın idarecisi İbn Ammâr'a elçi göndermişti. Ayrıca Abbâsî Halifesi böyle davranarak, Süleymanşah'ın Melikşâh ile rekabet içerisine girmesini ve buna

⁹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Turan, 2002: 73 vd, Koca, 2003: 45 vd.

⁹⁷⁵ Köymen, 1993: 74,75

⁹⁷⁶ Köymen, 1993: 75,76

⁹⁷⁷ Koca, 2003: 53, 54

⁹⁷⁸ Süryanî Mikail, 1944: 29, Turan, 2002: 63

bağlı olarak da kendi kudretinin artmasını istemiş de olabilirdi.⁹⁷⁹ Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, Anna Kommena da Süleymanşah'ı “sultan” olarak anıyordu.⁹⁸⁰ Öte yandan Süleymanşah'ın “sultan” unvanını kullanabilmesi için manevî otorite halifeden onay aldığı kadar siyasî otoriteyi temsil eden Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'dan da onay alması gerekiyordu.⁹⁸¹ Hatta Süryanî Mikail'in ifadesine göre, “Sultan Alp Arslan, amcazadesi Süleyman'ı Kapadokya tarafına sevk etti ve ona kendisini sultan ilân etmek hakkını vermişti.”⁹⁸² Fakat Sultan Melikşâh'ın, Süleymanşah'ın “sultan” unvanını almasını kabul etmesi pek de imkân dâhilinde değildi. Çünkü Tuğrul Bey ve Alp Arslan'dan sonra “Büyük Selçuklu Devleti'ni İslâm dünyası içerisinde cihânşümûl bir devlet haline getirebilmek” Melikşâh'ın da öncelikli hedefi idi. Dolayısıyla Süleymanşah'ı, sultan olarak tanımak, meydana getirilmeye çalışılan merkeziyetçi devlet yapısına zarar vereceği için kabul edilemezdi. Esasen Süleymanşah İslâm kaynaklarında “sultan” değil “melik” unvanıyla anılmaktaydı.⁹⁸³ Ancak Süleymanşah her ne kadar Sultan Melikşâh'a karşı açıkça tavır almamışsa da, ona karşı vassâllık yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getirmekten de kaçınmıştır. Bu durum ise onun bağımsızlığını ilân etmek istemesiyle alâkalı olmalıdır. Çünkü Süleymanşah, bilindiği gibi Tuğrul Bey'e karşı isyan edip kendi idaresine belirli bir bölgenin verilmesini talep eden Kutalmış'ın oğluydu. Dolayısıyla Selçuklu hanedanının bir üyesi olarak Süleymanşah'ın kendi bağımsız idaresini kurmak istemesi sıra dışı bir durum değildi. Nitekim o, Sultan Melikşâh'ın hâkimiyetindeki Kuzey Suriye topraklarına girerek, Büyük Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmekte bir sakınca görmemişti.⁹⁸⁴ Ancak yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Süleymanşah mevcut şartların bir gerekliliği olarak tam anlamıyla bağımsızlığını ilân etmek yerine Sultan Melikşâh ile iyi geçinmeye çalışmış olmalıydı.

⁹⁷⁹ Turan, 2002: 63,64

⁹⁸⁰ Anna Kommena, 1996: 126

⁹⁸¹ Turan, 2002: 63

⁹⁸² Süryanî Mihail, 1944: 29

⁹⁸³ Turan, 2002: 63,64, Koca, 2003: 55

⁹⁸⁴ Koca, 2003: 55

Bu arada Türkiye Selçuklu Devleti teşkilatı, Süleymanşah'ın vefatından sonra dağılmadı. Nitekim ileride de bahsettiğimiz gibi Melikşâh, peş peşe Porsuk ve Bozan'ı Anadolu'ya göndererek burayı kontrol altına almaya çalışmış, fakat Ebû'l Kâsım ve ardından kardeşi Ebû'l Gâzi, Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan gelinceye kadar Türkiye Selçuklu Devleti teşkilâtını başarıyla korumuşlardı. Öte yandan Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelişi Melikşâh'ın vefatından sonra mümkün olabilmiştir. (1092) Çünkü bilindiği gibi Sultan Melikşâh, Süleymanşah'ın Tutuş tarafından bertaraf edilmesinden sonra oğullarının Anadolu'da kalmalarına müsaade etmeyerek onları İsfahan'a yollamıştı.⁹⁸⁵

Neticede Süleymanşah, Anadolu topraklarında bir Türk devleti kurarak mühim bir iş başarmıştır. Nitekim bu devlet, Anadolu'nun kaderinde büyük bir rol oynamış, bu toprakların Türk vatani haline gelmesinde son derece önemli hizmetlerde bulunmuştur.

3) Mervânoğulları İdaresindeki Diyâr-ı Bekr'in Fethi Meselesi

a) Sultan Melikşâh'ın Diyâr-ı Bekr'in Fethine Karar Verme Sebepleri ve Bu Fetih İçin Abbâsî Halifesinin Eski Veziri Fahruddevle Ebû Nasr Muhammed bin Cüheyr'in Görevlendirilmesi:

Âmid, Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen ve Mardin şehirleri ile otuzdan fazla kaleden oluşan Diyâr-ı Bekr bölgesi, el-Cezîre topraklarının önemli bir parçasıdır. Nitekim 639 yılından itibaren İslâm ordularının hâkimiyet kurdukları el-Cezîre, Hz. Osman zamanında vilâyet haline getirilerek; Diyâr-ı Bekr, Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Rabî'a olmak üzere üç âmilliğe ayrıldı.⁹⁸⁶ Emevîlerin ve Abbâsîlerin ilk zamanlarında Diyâr-ı Bekr de dâhil olmak üzere bütün el-Cezîre kıtasında Hâricî fırkası etkindi.⁹⁸⁷ Ancak IX. yüzyıl içinde Hâricîlik terk edilmeye başlandı. Bu cümleden olmak üzere el-Cezîre'de Hanbelî ve Maliki mezhepleri kabul görmeye başladı. Böylece bölgedeki şehir ve kasabalar Sünnîleşmekle beraber Hâricîlik mezhebi de varlığını

⁹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Koca, 2003: 60vd, Turan, 2002: 83vd

⁹⁸⁶ Yinanç, 199b: 606

⁹⁸⁷ Yinanç, 1997b: 611, Hudûdü'l-Âlem, 2008: 99

sürdürmeye devam etti.⁹⁸⁸ Öte yandan Abbâsî Halifesi er-Râzî-Billâh 935 yılında el-Cezîre kıtasının valiliğini Hamdanoğlu Nasrûddeve'ye verdi. Bu sayede Diyâr-ı Bekr'de Hamdanî idaresi başlamış oldu. Fakat Adudüddeve zamanında Büveyhîler bu topraklarda Hamdanîlere karşı güç kazanmaya başladılar. 983 yılında Adudüddeve'nin ölümünden bir süre sonra ise Mervânoğulları Diyâr-ı Bekr'e hâkim olup kendi emirliklerini kurdular (990)⁹⁸⁹ Mervânoğulları ilk önce Abbâsî Halifeliği'ni tanıdılar. Ancak Kuzey Suriye'de komşu oldukları Fâtımîler kültürel ve dini anlamda Mervânoğulları üzerinde etkili oldular.⁹⁹⁰

Mervânoğulları bilindiği gibi Tuğrul Bey zamanında Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olmayı kabul etmişlerdi. Ancak bu emîrliğin Selçuklular için güvenilir bir vassâl olduğu söylenemezdi. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mervânoğulları Emîrliği, Selçukluların İslâm dünyasındaki en önemli rakipleri olan Fâtımî Halifeliği'nin inanç ve kültürünün etkisindeydi. Ayrıca Mervânî emîrleri, Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı çıkan Musul Emîri Şerefüddeve Müslim gibi emîrlerle de kimi zaman işbirliği içerisine giriyorlardı.⁹⁹¹ Diğer taraftan 1080 yılından sonra emîrliğin idaresini üzerine alan Nasruddevle Mansur'un, Müslüman veziri Ebû Tahir Enbârî'yi görevden alarak yerine Hristiyan tabip Ebû Salim'i getirmesi ve Müslüman halka karşı iyi davranmaması da tepkilere yol açmıştı.⁹⁹² İşte bütün bu sebepler, Mervânoğullarını, Sultan Melikşâh için güvenilmez bir vassâl haline getirmişti. Gerçekten de Şîîliğe meyilli Mervânoğullarının Irak ile Suriye ve Anadolu'ya giden yollara hâkim son derece stratejik bir bölge olan Diyâr-ı Bekr'e hâkim olması Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgedeki çıkarlarını tehlikeye sokabilirdi. Başka bir ifade ile Mervânoğullarının her an rakip Fâtımî Halifeliği ile ittifak yapabilme ihtimâli Selçuklu Sultanı'nı tedirgin ediyor olmalıydı. Dolayısıyla da

⁹⁸⁸ Yinanç, 1997b: 611

⁹⁸⁹ Bosworth, 1980: 64,68, Yinanç, 1997b: 610

⁹⁹⁰ Bosworth, 1980: 68,69

⁹⁹¹ Sevim, 2000c: 105

⁹⁹² Sevim, 2000c:105, Koca, 2011b: 148

Sultan Melikşâh, Diyâr-ı Bekr gibi mühim bir bölgeyi doğrudan doğruya Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamayı düşündü.⁹⁹³

Bu sıralarda Abbâsî Halifesi'nin eski veziri Fahruddevle de Isfahan'a mektup yazıp Sultan Melikşâh'ı, bir zamanlar vezirliğini yaptığı ve bu sebeple de pek çok para, mal ve mücevherata sahip olduklarını bildiği Mervânoğullarının topraklarını ilhâk etmesi hususunda teşvik etmeye çalışmaktaydı.⁹⁹⁴ Zira Fahruddevle, Abbâsî Halifesi'nin vezirliği görevinden azledilmesinin ardından kaybettiği itibarını yeniden kazanabilmeyi istiyordu.⁹⁹⁵ Esasen o, bu fırsatı çok geçmeden elde etti. Çünkü Sultan Melikşâh bir süre sonra Diyâr-ı Bekr'in fethi görevini bizzat Fahruddevle'ye vererek onun itibarını yeniden kazanmasına yardımcı oldu. Ancak bu fetih faaliyetinden bahsetmeden önce, Fahruddevle'nin niçin Abbâsî Halifesi'nin vezirliği görevinden azledildiğini burada açıklamak yerinde olacaktır sanırız. Zira Selçuklu idaresinin bu meseledeki tavrının, onların "İslâm dünyasının birlik ve bütünlüğünü sağlama" politikalarını gerçekleştirmek için ne kadar özen gösterdiklerini ortaya koyması bakımından son derece önemli bir örnek olduğu kanaatindeyiz. Bu cümleden olmak üzere Fahruddevle'nin hilâfet vezirliği görevinden azledilmesinin gerekçesi Bağdat'taki Hanbelî ve Şâfiî mezhepleri arasında yaşanan bir anlaşmazlıkla alakalıydı. Şöyle ki; Nişâbürlu Vaiz Ebû Nasr b. Abdülkerim el-Kuşeyrî, Nizâmiye medresesine gelerek Eş'arî mezhebinin diğer mezheplerden üstün olduğuna dair bir vaaz vermişti. (1077) Bunun üzerine Hanbelîler tepki göstermişler, Nizâmiye medresesinin bulunduğu sokağa saldırıp birçok kişiyi öldürmüşlerdi. Ayrıca Hanbelîler Şâfiî İmamı Şirazlı Ebû İshak'a, el-Kuşeyrî'ye yardımda bulunması sebebiyle karşı çıkmışlardı.⁹⁹⁶ Dolayısıyla Ebû İshak eş-Şirazî, Fakih Ebu'l Hasan Muhammed b. Ebu's-Sakr el-Vâsıtî gibi Şâfiî mezhebinin önde gelen isimleriyle birlikte, Bağdat'ta yaşanan kargaşayı Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'e bildirdi. Nizâmü'l-Mülk ise bu şikâyetler karşısında hemen sert bir tepki göstermemiş, aksine her iki tarafı gözeten bir tavır takınmaya çalışmış

⁹⁹³ Sevim, 2000c: 105

⁹⁹⁴ Sevim 2000c: 107, Koca, 2011b: 149

⁹⁹⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 39, Koca 2011b: 149

⁹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, 1987b: 102, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 23

ve bu tavrını da Hanbelîleri kendisine şikâyet eden Ebû İshak eş-Şirazî'ye cevap oluşturan mektubunda açıkça dile getirmiştir. Nitekim bu mektup, Selçuklu idaresinin farklı mezheplere karşı hoşgörölü davrandığını göstermesi bakımından son derece önemli olduğu için aynı şekilde aktarıyoruz. “ Ey Şeyh, uzun uzun anlattığın ve cevap yazmamızı istediğin mektubun bize ulaştı. Mezheplerde, bir tarafı bırakıp öteki tarafa yönelmek vacip değildir. Ne siyaset ne de halka adâlet anlayışı bunu gerekli görmez. Biz, fitneyi körüklemektense sünneti teyit etmeyi daha uygun görürüz. Biz bu medreseyi, anlaşmazlık, ikilik ve ayrıcalık için değil, bilim ve yarar sağlasın diye kurduk. İşler bu amaca zıt bir şekilde gelişmişse, bu kapıyı kapamaya yönelik bir hareketten dolayı olmuştur. Çünkü Bağdat'ta baskın ve üstün olan mezhep, İmam Ebû Abdullah Ahmed Hanbel'in mezhebidir. Ehl-i sünnet nezdinde, onun imamlar arasındaki mevkii ve değeri bellidir. Bize ulaşan habere göre, olup bitenlerin nedeni, Ebû Nasr b. El-Kuşeyrî'nin fıkıh usulü hakkında sorduğu bir meseledir. Kendisi, onların inanıp geldikleri ve alışık oldukları âdetlerine aykırı cevap vermiş, onlar da ona kin beslemişleridir. İnsanın mezhebinden ayrılmaya ve inancından sapmaya zorlanması, âdet olan bir şey değildir. Bilindiği gibi Kâşan halkı Hanefî olup Şâfiîler, onları kendileri gibi inanmaya zorlamazlar. Aynı şekilde Zâhir halkı da Şâfiî mezhebine inanmış olup fikir ve görüş sahipleri, onları mezheplerinden çıkarmaya zorlamazlar. Tanrı, bunu yapmaya niyet edeni şöyle men etmiştir: Tanrı'dan başka dua ettikleri kişilere sövmeyin; çünkü onlar da bilmeden Allah'a düşmanlık edip söverler. Bu mezhep, İsfahan ve diğer yörelerde, Bağdat'takinden daha çok yayılmıştır. Bu hususta onlara eziyet verecek bir harekette bulunulmamıştır. Şeyh Ebû İshak, çabuk boyun eğen, saf birisi olup kendisine aktarılan her şeye kulak verir ve ona dayanır. Elimizde bulunan bazı yazılardan onu bu şekilde niteleyişimizi kolaylıkla ortaya koyabiliriz.”⁹⁹⁷ Görüldüğü gibi bu mektup, İslâm dünyasının siyasî ve manevî birliğini sağlamayı kendilerine başlıca amaç edinen Selçuklu sultanlarının devlet politikalarıyla doğru orantılıdır. Nitekim çalışmamızın giriş kısmında da ifade

⁹⁹⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 29,30

ettiğimiz gibi, Tuğrul Bey'den itibaren Selçuklu sultanları ele geçirdikleri bölgelerde kendilerine has dînî, kültürel ve ekonomik politikalarını uygulamaya itinâ etmişlerdir.⁹⁹⁸ Buna göre; onlar, aşırıya kaçmamak şartıyla kendilerinden olmayan mezheplere ve inançlara karşı hoşgörülü davranmışlardır.

Nihayetinde Selçuklu Veziri Nizâmü'l Mülk'ün Bağdat'a yolladığı mektup burada olumlu bir etki yarattı ve Hanbelîler huzur buldular. Lâkin bu durum çok da uzun sürmedi. Çünkü el-İskenderânî adıyla bilinen ve fitne çıkarmasıyla tanınan bir fakih, Hanbelîleri tekfir eden bir konuşma yaparak önceden var olan anlaşmazlıkların tekrar alevlenmesine sebep oldu. Dolayısıyla Nizâmü'l-Mülk de buna bağlı olarak daha katı tedbirler almak mecburiyetinde kaldı. İlk iş olarak da gerekli yetkililere, fitneye yol açanların ıktâlarına el konulması emrini verdi.⁹⁹⁹ Esasında Nizâmü'l Mülk bütün bu olaylardan Hanbelîlere yakınlık gösteren Abbâsî Halifesi'nin veziri Fahruddevle'yi sorumlu tutuyordu. Bunun için de o, Bağdat'taki düzensizliğe bir son vermek amacıyla Sâduddevle Gevherâyin'i yeniden Bağdat şahneliğine tayin etti ve Fahruddevle hakkındaki şikâyetleri içeren bir mektubu da Halife el-Muktedî'ye teslim etmek üzere ona verdi. Ayrıca Selçuklu Veziri, Sadrüddin Gevherâyin'e, Fahruddevle'nin adamlarını tevkif etmesini de emretti. (1078) Nihayetinde Bağdat'a gelen Gevherâyin, Nizâmü'l Mülk'ün mektubunu Halife'ye ilette. İşte bunun üzerine Abbâsî Halifesi de, Fahruddevle'yi vezirlik görevinden aldı.¹⁰⁰⁰

Fahruddevle'nin oğlu Amîdüddevle ise bu sırada Nizâmü'l Mülk ile anlaşmak ve onu yatıştırmak maksadıyla kendisinin karargâhına gitti. Bu hususta da başarılı oldu. Nitekim Nizâmü'l Mülk, Amîdüddevle'ye karşı iyi davrandığı gibi kızını da onunla evlendirdi. Amîdüddevle daha sonra Sultan Melikşâh'ın kendisine verdiği hil'atlerle Bağdat'a geldi. Bu arada Nizâmü'l Mülk de Fahruddevle'ye kızgınlığının sevgiye dönüştüğünü göstermek amacıyla 2 at 20 parça giysi ve Halife'nin isteği üzerine tevkiler yazıp

⁹⁹⁸ Koca, 2011a: 107

⁹⁹⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 30

¹⁰⁰⁰ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 30,31

gönderdi. (1078) ¹⁰⁰¹ Nihayetinde Amîdüddeve, Abbâsî Halifesi tarafından vezirlik görevine atandı. Ancak onun bu görevi fazla uzun sürmedi. Çünkü Halife 1083 yılında Amîdüddeve'yi vezirlikten azletti. Dolayısıyla Amîdüddeve ve babası Fahruddeve, Sultan Melikşâh'ın daveti üzerine Halife'den izin almaksızın Bağdat'tan ayrılıp Isfahan'a gittiler.¹⁰⁰² Nizâmü'l Mülk ise Cüheyroğullarını Isfahan'da oldukça iyi karşıladı. Öte yandan Selçuklu Veziri, Amîdüddeve ve onun eşi olan kendi kızının bu şekilde Bağdat'tan ayrılmak mecburiyetinde bırakılmalarına oldukça içerlemişti.¹⁰⁰³ Nitekim Nizâmü'l Mülk, Cüheyr ailesi hakkındaki görüşlerini Ebû İshak eş-Şirazî aracılığıyla Abbâsî Halifesi'ne ilette. Onun vezirlik görevinden azledilen Cüheyroğulları ile ilgili düşüncesi ise şöyleydi: "Eğer Mü'minlerin emîri, Cüheyr ailesinin halifeliğe yaptığı hizmete rıza göstermezse elbette onlar, kendisinden ayrılıp bize sığınacaklardır. Biz de onların durumlarını düzelterek bu husustaki fikir ve düşünceleri soruşturarak araştıracağız."¹⁰⁰⁴ Sonuçta Cüheyroğulları, Sultan Melikşâh ve veziri Nizâmü'l Mülk sayesinde kendilerini toparlamayı başardılar.¹⁰⁰⁵ Fakat bu durum yani Selçukluların, Cüheyr ailesini sahiplenmeleri ve onların kendilerini toparlamalarına yardımcı olmaları, Halife'nin ağırına gitti.¹⁰⁰⁶

Neticede Sultan Melikşâh, yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız sebeplerden ötürü Mervânoğulları Emîrliği'nin idaresindeki Diyâr-ı Bekr'in ele geçirilmesine karar vererek, bu görevi de Bağdat'tan gelip kendilerine sığınan Fahruddeve'ye vermişti.¹⁰⁰⁷

Sultan Melikşâh, Fahruddeve'ye Diyâr-ı Bekr bölgesini şu şartlarla ıktâ etti:

¹⁰⁰¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 32

¹⁰⁰² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 51

¹⁰⁰³ Koca, 2011b: 150

¹⁰⁰⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 2000c: 54

¹⁰⁰⁵ Nizâmü'l-Mülk, kızı olan Amidüddeve'nin karısına iki ev tahsis etmişti. Ayrıca onlara yardım etmeleri için hizmetkârlar görevlendirmişti. Öte yandan Selçuklu hacip ve emirleri tarafından karşılanmış olan Cüheyr ailesi, Sultan Melikşâh'ın huzuruna getirilmişlerdi. Sultan onlara "Daima iyilik görecekle" hususunda söz vermişti. Daha sonra onlar için iyi odalar tahsis ettirip pek çok paralar ve armağanlar vermişti. Cüheyroğulları da sultana ve Selçuklu devletinin ileri gelenlerine armağanlar sunmuşlardı. Ancak hiç kimse "Şimdi zamanı değildir" diyerek bu armağanları kabul edip almamıştı. [Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 54]

¹⁰⁰⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 54

¹⁰⁰⁷ Sevim, 2005d: 228, Koca, 2011b:150

- 1) Devlet hazinesine her yıl belirli miktarda vergi verecek
- 2) Selçuklu Sultanı'na ait ordugâhta namaz vakitlerinde günde 5 defa nevbet çaldıracak
- 3) Diyâr-ı Bekr'in fethi gerçekleşikten sonra kendi adına 3 namaz vaktinde nevbet çaldıracak¹⁰⁰⁸ Cuma hutbelerinde Sultan'ın adından sonra kendi adını okutturacak
- 4) Bastıracağı paralarda da önce Sultan'ın adını sonra kendi adını koyduracaktı.¹⁰⁰⁹

Öte yandan sultan Melikşâh, Fahruddevle'ye hil'at giydirdiği gibi ona davul ve bayraklar verdi.¹⁰¹⁰ Böylece Sultan Melikşâh resmen, Diyâr-ı Bekr'i Büyük Selçuklu Devleti topraklarına katma görevini Fahruddevle'ye vermiş oldu.¹⁰¹¹

b) Fahruddevle'nin Diyâr-ı Bekr Seferi ve Bu Sırada Yaşanan Olaylar:

Sultan Melikşâh tarafından resmen Diyâr-ı Bekr'in işgal edilmesi amacıyla görevlendirilen Fahruddevle, hiç vakit kaybetmeden sefer için gerekli hazırlıklarını tamamlayıp yola çıktı. Bu sırada Selçuklu kumandanlarından Sâduddevle Gevherâyin de kendisine katıldı. Nizâmü'l Mülk de çevresindeki Selçuklu vassâlı emîrlerden İbn Mezyed ve Ebu Firâs b. Verram'a mektuplar yollayıp onlardan Fahruddevle'nin ordusuna katılmalarını istedi ve onlar da bu emri derhal yerine getirdiler. Ayrıca Sultan Melikşâh başta Artuk Bey olmak üzere Hâcib Altuntak, Çubuk, Dimlaçoğlu Muhammed, Sunduk, Ayaz, Türşek, Humar-taş gibi Selçuklu ve Türkmen beyleri ile Hille Emîri Bahaüddin Mansur ve oğlu Sadaka'ya, Fahruddevle'nin başında yer aldığı Diyâr-ı Bekr seferine katılmaları için emir verdi.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 55

¹⁰⁰⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 55, Müneccimbaş, 2001: 55, Bundârî, 1999: 76, İbnü'l-Esîr, 1987b: 122

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Esîr, 1987b:122, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 55, Bundârî, 1999: 76, Müneccimbaş, 2001: 55

¹⁰¹¹ Koca, 2011b: 151

¹⁰¹² Bundârî 1999: 77, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 57, Sevim, 2005d: 228, Koca, 2011b: 151

Fahrüddeve'nin yanındaki beylerle birlikte Diyâr-ı Bekr bölgesine ilerlediğini haber alan Mervânî Emîri Mansur da kendisini savunmak için gerekli tedbirleri almak maksadıyla harekete geçti. Buna göre Mansur, Musul Emîri Şerefüddeve Müslim bin Kureyş'den "Âmid'in idaresini kendisine bırakmak" karşılığında yardım istedi.¹⁰¹³ Kureyş, Mansur ile aralarında uzun zamandan beri devam eden güvensizlik haline rağmen, ona yardım etmeyi kabul etti. Çünkü Musul emîri, Diyâr-ı Bekr'den sonra sıranın kendi topraklarına gelebileceğini düşünüyordu. İşte bu sebeple Mansur'a yardım etmek amacıyla harekete geçti ve kısa süre içinde de Mansur'un kendisine vaat ettiği Âmid şehrine gelip sur dışında karargâh kurdu. Bu sırada Fahruddevle de Artuk Ve Çubuk beylerle birlikte Âmid ovasına gelmişti.¹⁰¹⁴ Ancak Müslim bin Kureyş, Büyük Selçuklu Devleti ordusunu gördükten sonra, Mansur'un yanında savaşmak konusunda oldukça tedirgin oldu. Çünkü karşısındaki ordu son derece büyük olmakla birlikte kendisinin tâbi olduğu Sultan Melikşâh'ın sancağını taşıyordu. Kısacası Musul Emîri Şerefüddeve Müslim bin Kureyş, Mervânî Emîri Mansur'a destek vererek kendisi de metbû hükümdar Melikşâh'a karşı gelmiş oluyordu. Bu durumda Müslim, vassâlî olduğu Selçuklu Sultanı ile karşı karşıya gelmemek amacıyla başka bir çıkış yolu bulmaya çalıştı. Nitekim o, Fahruddevle'ye "Ben de Mervânoğlu da Sultanın bendeleri olduğumuza göre bu muharebe neden vuku buluyor?" şeklinde bir mesaj ileterek bu savaşa engel olmaya gayret etti.¹⁰¹⁵ Esasında Fahruddevle de bu savaşın yapılmasını istemiyordu. Onun böyle düşünmesinin sebebi ise, Arap milliyetçiliği ile alâkalıydı. Daha açık bir ifade ile Fahruddevle de Müslim b. Kureyş gibi Musul kökenli bir Arap idi ve buna bağlı olarak Türkmen kuvvetleri karşısında kendi soydaşları olan Arapların zarar görmelerini istemiyordu. Dolayısıyla da Fahruddevle, Sultan Melikşâh'ın kendisine verdiği Selçuklu ordusunun başkomutanlığı görevini ihmâl etmeyi göze alarak kavmî duygularına göre hareket etti ve Müslim'e bir ulak vasıtasıyla "Benim yüzümden Arapların başına bir felâket gelmesini

¹⁰¹³ Bundârî, 1999: 77, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 21, Abu'l-Farac, 1999: 330

¹⁰¹⁴ Sevim, 2005d:229, Koca, 2011b:152

¹⁰¹⁵ Abu'l-Farac, 1999: 330, Sevim, 2005d: 229

istemem” mesajını ileterek ondan, Mervânoğlu ile yaptıkları ittifaktan ayrılıp bölgeyi terk etmesini istedi. Müslim de zaten böyle bir fırsatı beklediği için Fahruddevle’nin teklifini kabul etti. Nitekim her iki taraf arasında yapılan antlaşmaya göre; Fahruddevle, Selçuklu ordusunu biraz geri çekecek, Müslim b. Kureyş de kuvvetleriyle birlikte zarar görmeden Âmid önünden çekilecekti. Fakat Fahrüdddevle’nin kendi fikrine uygun olarak yaptığı bu antlaşma, Selçuklu ve Türkmen beylerinin itirazlarına sebep oldu. Bilhassa da emrindeki kuvvetlerle birlikte Âmid’in büyük bir kısmını kuşatma altına alan Artuk Bey, “Ben, Sultan’ın bayraklarını asla geri çekmem” diyerek reddetti. Bu arada Türkmenler de mevcut durumu öğrendikleri zaman “Biz, uzak memleketlerden yağma amacıyla buralara geldik, onlar ise barış yapmak için acele ediyorlar. Ganimet almadan boş ellerle mi döneceğiz?” dediler¹⁰¹⁶ ve Fahruddevle’yi dikkate almadan Çubuk Bey’in komutasında atlarına binip Arapların üzerine yürüyerek onları mağlup edip mallarını yağmaladılar. Şerefüdddevle Müslim b. Kureyş ise zor da olsa Âmid surları içine kaçmayı başardı. (1084/1085)¹⁰¹⁷ Sonuçta Türkmenlerin eline bol miktarda ganimet geçti. Öyle ki; ele geçirilen at ve silah miktarının çok fazla olması sebebiyle bunları çok düşük meblağlara satmak mecburiyetinde kaldılar. Yine onlar bu savaşta elde ettikleri 10.000’den fazla mızrağı kırarak kazanların altında yaktılar. Bu arada Türkmenler, ele geçirdikleri esirleri ya kurtuluş akçesi karşılığında serbest bıraktılar ya da onları satarak mühim bir gelir elde ettiler.¹⁰¹⁸

Öte yandan Fahruddevle, Türkmenlerin bu baskını karşısında oldukça sinirlendi ve bütün bunlardan sorumlu olarak gördüğü Artuk Bey’i Sultan Melikşâh katında zor bir duruma düşürebilmek için siyasetteki yeteneğini kullandı. Bu cümleden olmak üzere İbn Cüheyr, Artuk Bey’e haber gönderip ondan Türkmenlerin elde etmiş oldukları ganimetlerin toplatılarak İsfahan’a gönderilmesini ve Âmid’e sığınan Müslim’in de bir an evvel yakalanmasını

¹⁰¹⁶ Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 58, Abu’l-Farac, 1999: 330

¹⁰¹⁷ Abu’l-Farac, 330, İbnü’l-Esîr, 1987b: 125, Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 58, Sevim, 2000b: 107,108

¹⁰¹⁸ Abu’l-Farac, 1999: 330, Sevim (Sıbt İbnü’l-Cevzî), 1999: 58, Koca, 2011b: 155

istedi.¹⁰¹⁹ Ancak Fahruddevle'nin bu talebi Türkmen âdetlerine aykırıydı.¹⁰²⁰ Esasen Artuk Bey'in Fahruddevle'ye verdiği cevapta bu durum açıkça görülmektedir. Nitekim Türkmen beyi, Fahruddevle'ye "Bana yaptığın bu öneri, az, ya da çok bir şekilde Sultan tarafından sana gönderilen bir buyruk değildir. Ben savaş adamıyım. Biz, tutsak aldığımız kimselerle birlikte kalmak, ya da onları hapsetmek bizim töremiz değildir; biz, onları ya satar, ya da saliveririz" cevabını göndermişti.¹⁰²¹ Öte yandan Fahruddevle'nin de bu Türkmen âdetini bilmemesi pek de imkân dâhilinde değildi. Dolayısıyla o, Artuk Bey'den böyle bir talepte bulunarak yukarıda da belirttiğimiz gibi onu, Sultan Melikşâh nezdinde müşkül bir vaziyette bırakmayı istediği gibi, Kureyş ile yaptığı barış antlaşmasını örtbas ederek ileride sultan ile bir sorun yaşamak istememiş olmalıydı.¹⁰²²

Bütün bu yaşananlar Fahruddevle ile Artuk Bey'in arasındaki anlaşmazlığı iyice su yüzüne çıkarmış oldu. Bu durum ise Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in işine yaradı. Zira o, Selçuklu cephesinde yaşanan bu anlaşmazlığı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak için harekete geçti. Buna göre; Müslim, Artuk Bey'in Fahruddevle'ye olan öfkesini fırsat bilerek ona, memleketine geri dönmesine izin verdiği takdirde kendisine para vermeyi teklif etti. Artuk Bey de, Fahruddevle'ye olan kızgınlığına yenilerek bu teklifi tam anlamıyla düşünmeden kabul etti.¹⁰²³ Bu arada Fahruddevle, Artuk Bey üzerinde uyguladığı baskıyı daha da arttırdı. Bilhassa da Türkmen Beyi'nin, Sultan Melikşâh'a karşı olan kızgınlık ve kırgınlığını koz olarak kullanıp onun seferi terk etmesini sağlamaya çalıştı. Artuk Bey'in, Sultan Melikşâh'a kırgınlığının sebebi ise, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sultan'ın, kendisini Anadolu'nun fethi görevinden almasıyla ve sonra da Diyâr-ı Bekr seferinin başkomutanlığı görevini kendisi yerine Fahruddevle'ye vermesiyle alâkalı olmalıydı.¹⁰²⁴ Nitekim Artuk Bey'e haber gönderip "Sultan, beni beraberimde askerî kuvvet olduğu halde, şahne olarak Diyâr-ı Bekr'e

¹⁰¹⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 58, Sevim, 2000b: 108

¹⁰²⁰ Sevim, 2000b: 108

¹⁰²¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 58

¹⁰²² Sevim, 2000b: 108, Koca, 2011b: 156,157

¹⁰²³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 58, Bundârî, 1999: 77, Koca, 2011b: 158

¹⁰²⁴ Koca, 2011b: 158,160

gönderdi. Bu askerler, Âmid'e karşı bir konuma geçerek Sultan'ın uygun gördüğü emîrleri yerine getiriyorlar" diyen Fahruddevle, bu sözleriyle onu daha da kızdırdı ve böylece onun emrindeki Türkmen savaşçıları da yanına alarak, Âmid önlerinden ayrılmasını sağladı.¹⁰²⁵

Artuk Bey'in bu şekilde Diyâr-ı Bekr seferinden ayrılması, Fahruddevle'yi son derece memnun etmiş olabilirdi. Ancak böyle bir olayın yaşanması Büyük Selçuklu Devleti'nin aleyhine bir durum yarattı. Çünkü Artuk Bey, idaresindeki Türkmen kuvvetleriyle birlikte gerek Alp Arslan'a gerekse Melikşâh'a önemli hizmetlerde bulunmuş ve o güne kadar katıldığı bütün savaşlarda galip gelmeyi başarmış oldukça mühim bir şahıstı. Dolayısıyla onun bölgeden ayrılışı Selçuklu ordusunun ciddi bir güç kaybına uğramasına sebep olmuştu.¹⁰²⁶

Artuk Bey'in Selçuklu ordugâhını bırakıp gitmesinin ardından Müslim b. Kureş de Âmid'den ayrıldı ve Rakka'ya gitti. Bu arada Artuk Bey'e de söz verdiği parayı gönderdi.¹⁰²⁷ Öte yandan Fahruddevle de Diyâr-ı Bekr bölgesinin ele geçirilmesi için derhal harekete geçti. Öncelikle oğlu Zaîmüddeve'yi Âmid'in fethiyle görevlendirdi.¹⁰²⁸ Kendisi de Hâcib Altuntak, Emir Ayaz, Türşek ve Humar-taş'ı da yanına alarak Silvan (Meyyâfârikîn) tarafına gidip burayı kuşatma altına aldı.¹⁰²⁹ Âmid ve Silvan'ın bu şekilde kuşatılması önemli bir gelişmeydi. Çünkü her iki kale de sağlam surlara sahip olmaları sebebiyle bölgenin mühim mevkileri arasında sayılıyorlardı. Özellikle de Silvan, hem Mervânî Emîrliği'nin merkezi hem de bu emîrliğin birikmiş servetinin bulunduğu yer olmasından ötürü dikkat çekiyordu. Dolayısıyla da Mervânî Emîri Mansur, savunma tedbirleri almak maksadıyla hiç vakit kaybetmeden Âmid'den Silvan'a gelmişti.¹⁰³⁰ Bu sıralarda Fahruddevle, başka kuvvetleri de, bölgenin diğer şehir ve kalelerini ele geçirmeleri için görevlendirmişti. Nitekim bunlar Mardin, Siirt, Erzen ve Hasankeyf'deki

¹⁰²⁵ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59, Koca, 2011b: 159

¹⁰²⁶ Sevim, 2000b: 108,109, Sevim, 2005d: 231, Koca, 2011b: 160

¹⁰²⁷ Bundârî 1999: 77,78, İbnü'l-Esîr, 1987: 126, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59

¹⁰²⁸ Sevim, 2000b: 199, Koca, 2011b: 160

¹⁰²⁹ Bundârî, 1999: 77, İbnü'l-Esîr, 1987b:126, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59, Sevim, 2000b:

109

¹⁰³⁰ Sevim, 2000b: 109, Koca, 2011b: 160

savunma sistemini kırmayı başarmışlardı.¹⁰³¹ Diğer taraftan Fahruddevle ve oğlu Zaîmüddevle, Âmid ve Silvan kuşatmalarından kesin bir sonuç almayı başaramadılar. Çünkü bilindiği gibi her iki kalede sağlam surlara sahip müstahkem mevkilerdi. Ayrıca Mervânoğulları bu yerleri aldıkları savunma tedbirleriyle daha da güçlendirmişlerdi.¹⁰³² Fakat Fahruddevle ile oğlu Zaîm'in Silvan ve Âmid'i kuşatmaları bu şehirlerin halkını ekonomik anlamda zor bir vaziyete düşürdü.¹⁰³³ Fahruddevle ise bu durum karşısında Âmid ve Silvan halklarına haber gönderip onlardan "Kent kapılarını açmalarını" istedi. Onlar da bu isteği yerine getirmeyi kabul ettiler. Ancak İbn Mervân bunu öğrenince, şehirlerde Fahruddevle'nin talebini yerine getirmek üzere olanları yakalattı. Dolayısıyla da Fahruddevle amacına ulaşamadı. Âmid ve Silvan şehirlerini ele geçiremeyen Fahruddevle çok geçmeden Ahlat'a gitti. Bu sırada beraberinde bulunan kuvvetler de Irak'a döndüler. Ancak o, Ahlat'ı işgal etmek hususunda da muvaffak olamadı.¹⁰³⁴

Selçuklu ordusunun başkomutanlığı görevini üstlenen Fahruddevle, yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Diyâr-ı Bekr seferinde mühim bir başarı elde edememiştir. Fakat bu konuda son derece politik davranarak, Büyük Selçuklu Devleti Sultan Melikşâh'a, bütün bu başarısızlıkların sorumlusu Artuk Bey gibi göstermiştir.¹⁰³⁵ Nitekim Selçuklu Sultanı'na mektup yazıp Artuk Bey'i şikâyet eden Fahruddevle, bu mektubunda özellikle de "Müslim'in Âmid'de kuşatılmış bir durumda iken ve yakalanmasının da an meselesi iken Artuk Bey'in olumsuz tutum ve davranışları yüzünden bunun gerçekleşemediğine" vurgu yapmıştı.¹⁰³⁶

¹⁰³¹ Sevim, 2000b: 109

¹⁰³² Koca, 2011b: 160

¹⁰³³ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59

¹⁰³⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59

¹⁰³⁵ Koca, 2011b: 161

¹⁰³⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 2011b: 59

c) Sultan Melikşâh'ın Diyâr- Bekr Seferi Sırasında Yaşananlar Sebebiyle Bölgeye Müdahale Etmesi:

Fahruddevle'nin mektubunu okuyan Sultan Melikşâh, Diyâr-ı Bekr seferinde yaşanan bütün bu olayları dikkate alarak bölgeye müdahale etmeye karar verdi. Bilhassa da Müslim b. Kureyş ve Artuk Bey meselelerine Büyük Selçuklu Devleti'nin lehine olacak şekilde çözüm bulması gerekiyordu.¹⁰³⁷ Nitekim Sultan Melikşâh ilk iş olarak Amîduddevle b. Cüheyr'i el-Cezîre bölgesine gönderip ona "Müslim'i yakalamasını emrettiği gibi, Haleb ve Rahbe şehirlerinin yönetimini kendisine vererek, Hacıb Humartekin Savab ile Türkmenlerden bir grubu, ayrıca Kasımuddevle Aksungur'u da onunla birlikte bölgeye gönderdi.¹⁰³⁸

Öte yandan Sultan Melikşâh daha önce de bahsettiğimiz gibi Artuk Bey ile alâkalı konuyla da ilgilenmeyi ihmâl etmedi. Ancak Selçuklu Sultanı, Fahruddevle'nin, Artuk Bey hakkındaki olumsuz ifadelerinden pek de etkilenmemiş olacak ki, Türkmen beyine karşı askerî bir müdahalede bulunmak yerine, sadece onu uyarmakla yetindi. Bu cümleden olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti divanından Artuk Bey'e "Sultanla uyum içinde olması" hususunda bir mektup yazılmıştı.¹⁰³⁹

Bu arada Amiduddevle, Sultan Melikşâh'ın emri üzerine Musul'a doğru sefere çıkmışken yolda rahatsızlandı ve Artuk Bey ile karşılaşarak Musul'a yakın bir yerde onunla birlikte konakladı. Daha sonra Amiduddevle, Artuk Bey'in yanından ayrıldı.¹⁰⁴⁰ Bu sıralarda Amiduddevle de ciddi bir direnişle karşılaşmadan Musul'u itaat altına aldı.¹⁰⁴¹ Öte yandan Sultan Melikşâh, kısa süre içinde Müslim b. Kureyş'i cezalandırmak maksadıyla bizzat harekete geçti. Çünkü bilindiği gibi güvenilmez bir vassâl olan Müslim, Âmid kuşatmasından kurtulmayı başarmıştı.¹⁰⁴² Fakat Sultan Melikşâh, tam da bu sırada kardeşi Teğiş'in Horasan'da isyan ettiği haberini aldı ve dolayısıyla,

¹⁰³⁷ Koca, 2011b: 161,162

¹⁰³⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 199: 59, Bundari 1999: 78, İbnü'l-Esîr, 1987b: 126

¹⁰³⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59, Koca, 2011b: 163

¹⁰⁴⁰ Sevim(Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59, İbnü'l-Esîr, 1987b: 126, Bundârî, 1999: 78

¹⁰⁴¹ Bundârî, 1999: 78, İbnü'l-Esîr, 1987b: 126

¹⁰⁴² Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 59

Müslim meselesini hemen çözüme kavuşturmak için Nizâmü'l Mülk'ün oğlu Müeyyedü'l Mülk'ü ona karşı gönderdi.¹⁰⁴³

Müeyyedü'l Mülk, bu esnada Rahbe'de olan Müslim'e karşı askerî bir harekât düzenlemedi, aksine onu Sultan'ın huzuruna gitmek hususunda ikna etmeye çalıştı. Nitekim Müeyyedü'l Mülk bu teşebbüsünde başarılı oldu. Sultana takdim etmek üzere yanına pek çok hediye alan Müslim, hiç vakit kaybetmeden bu sırada Musul yakınlarındaki Bevâzic'de bulunan Sultan Melikşâh'ın yanına gitti. Sonuçta Müslim, Sultan Melikşâh ile görüşerek yaptıklarından ötürü ondan özür diledi ve yanında getirdiği hediyelerle birlikte çok kıymetli atı Beşşar'ı da Sultan'a takdim etti. Sultan Melikşâh, Müslim'in bu hareketi karşısında büyük bir memnuniyet duydu ve daha önce de bahsettiğimiz gibi onu affedip, Musul'un idaresini tekrar kendisine verdi.¹⁰⁴⁴

ç) Mervânî Emîri Mansur'un Kendini Sultan Melikşâh'a Affettirme Çabası:

Mervânî Emîri Mansur, Selçuklu ordusunun Diyâr-ı Bekr bölgesindeki ilerleyişi karşısında oldukça zor bir durumda kaldı. Özellikle de Fahruddevle'nin Âmid ve Silvan'ı kuşatması, Mansur'un bölgedeki hâkimiyetini kaybetme korkusunu daha da arttırdı. İşte bu sebeple Mansur, kendisi için tek çıkışı yolunun Sultan Melikşâh'ın huzuruna gidip ondan yardım istemek olduğunu anladı. Nitekim Mervânî Emîri Mansur, veziri Ebû Salim'i Silvan'da yerine vekâleten bırakarak yanına değerli hediyeler alıp, şehrin ileri gelenleriyle birlikte Isfahan'a doğru yola çıktı.¹⁰⁴⁵ Mansur ilk olarak Emîr Kımaç'ın yanına gidip ondan, Sultan ile görüşmesini sağlamasını istedi. Ancak Mansur bu isteğine karşılık bulamadı. Daha sonra yanında getirdiği at ve altın eşyaların bir kısmını sultana ait çadırlara koydu. Diğer bir kısmını da Sultan'ın eşi Terken Hatun'a gönderdi. Öte yandan Mansur bir süre sonra maddi anlamda zor bir durumda kalınca, Ayaz en-Nizâmî'den 1000 altın borç

¹⁰⁴³ Bundârî, 1999: 78, İbnü'l-Esîr, 1987b: 126

¹⁰⁴⁴ İbnü'l-Esîr, 1987b:126,127, Bundârî, 1999: 78, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 60, Koca, 2011b: 164, [İbnü'l-Adîm'e göre, Müslim ile Sultan Melikşâh'ın arasındaki ilişkinin düzelmesinde Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk önemli bir rol oynamıştı. Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 22]

¹⁰⁴⁵ Merçil-Sevim, 1995, s.103, Koca, 2011b: 165

aldığı gibi etraftan da faizle borç para bulmaya çalıştı. Fakat bir grup insan Mansur'a, sultanın faizle borç almayı yasakladığına dair tevkilerini göstererek onu bu teşebbüsünden dolayı kınadılar ve aşağıladılar. Ancak Mansur, insanların kendisini küçük görmelerine aldırış etmedi ve hiçbir şey olmamış gibi Nizâmü'l Mülk'ün yanına giderek sultan ile görüşmek hususunda bu defa da ondan yardım istedi.¹⁰⁴⁶ Mansur'un bu ısrarcı tavrı, Sultan Melikşah'a iletilmesine rağmen o, Mervânî Emîri Mansur ile görüşmeyi kabul etmedi ve bu meseleyle ilgili olarak Mansur'a sadece Silvan'ın idaresinin bırakılabileceğini, ülkesinin geri kalan kısmının yönetimini Selçuklulara bırakması gerektiğini ifade etti. Nizâmü'l Mülk, sultanın cevabını Mansur'a ilettili.¹⁰⁴⁷ Ancak Mansur bu durumu Silvan'da kendi yerine vekâleten bıraktığı veziri Ebû Salim'e danışmadan hemen kabul etmek istemedi. Nitekim Mansur, bölgedeki vaziyeti öğrenmek maksadıyla vezirine bir mektup yazdı. Ebû Salim bu mektuba cevabında, kış mevsiminin yaklaşmakta olduğunu buna bağlı olarak Selçuklu askerlerinin yiyecek sıkıntısı çekip bölgeyi terk edeceklerini, ayrıca kalelerin surlarının uzun süre savunmaya dayanabilecek kadar sağlam olduğunu belirterek, Mervânî Emîri'ni, Sultan'ın teklifini reddetmek konusunda cesaretlendirdi. Gerçekten de Ebû Salim'in cevabı Mansur üzerinde etkili oldu. O, vezirinin söyledikleri karşısında umuda kapılarak Sultan Melikşâh'ın önerisini kabul etmedi.

Bu sırada İbn Cüheyr de "Dört kaleyi ele geçirdiğini ve Silvan halkının da şehri kendisine teslim etmeyi kabul etdiklerini" Sultan Melikşâh'a rapor etmişti.¹⁰⁴⁸ Mansur ise bu vaziyet karşısında yanlış bir karar verdiğini anladı ve Sultan'ın geri çevirdiği teklifini kabul etmek için harekete geçti. Öte yandan Mansur, Sultan ile akrabalık bağı kurabilmek için de teşebbüste bulundu ve "Bu hususta 60 bin altın vereceğini" ilân etti. Fakat onun bu teklifi ciddiye dahi alınmadı. Hatta Selçuklu devlet adamları, Mansur'u böyle bir teklifte bulunma

¹⁰⁴⁶ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 63,64, Koca, 2011b: 165

¹⁰⁴⁷ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 64, Merçil-Sevim, 1995: 103

¹⁰⁴⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 64

cüretini gösterdiği için kınadılar. Böylece gülünç bir duruma düşen Mansur, istediği hiçbir sonuca ulaşamamış oldu. (1084/1085)¹⁰⁴⁹

d) Fahruddevle'nin Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Fethini Tamamlaması:

Fahruddevle, bilindiği gibi Mervânî Emîri Mansur Sultan Melikşâh'ı iknâ etmek için Isfahan'a gittiği sırada Diyâr-ı Bekr bölgesinde fetih faaliyetlerini sürdürüyordu. Onun en önemli hedefi ise bölgenin iki mühim şehirleri olan Âmid ve Silvan'ı ele geçirebilmektir. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz gibi emrindeki kuvvetler sayesinde iki şehri de kuşatma altında tutan Fahruddevle, bunlardan Silvan kuşatmasını Hâcib Altuntak'a bırakarak kendisi de Âmid kuşatmasına ağırlık verdi.¹⁰⁵⁰ Şehrin etrafındaki bahçeleri ve ekili alanları tahrip ederek şehir halkını yiyecek bulmak konusunda sıkıntıya düşürdü.¹⁰⁵¹ Öte yandan Âmid şehrinde bu sırada bilindiği gibi Mervânî Emîri Mansur'un yerine vekillik eden Hristiyan Vezir Ebû Salim bulunuyordu. Bu durum da Fahruddevle'ye avantaj sağladı. Çünkü Ebû Salim, bütün Âmid halkına eşit davranmıyor, Müslüman halkı ikinci plânda tutup, kendisi gibi Hristiyan olan halk ile yakından alâkadar oluyordu. Nitekim şehrin Hristiyan halkı, evlerine yiyecek depolamışlar ve bunları erzak sıkıntısı çeken Müslüman halka oldukça yüksek fiyattan satmaya çalışmışlardı. Bunun üzerine Müslümanlar, Hristiyanlara tepki göstermişler ve her iki tarafın arasında çatışmalar yaşanmıştı. Mervânî veziri ise, bu olaylar karşısında Hristiyan halkı destekleyip, Müslümanları cezalandırmıştı. İşte onun bu taraflı tutumu Fahruddevle'nin Âmid'i işgal etmesine yardımcı oldu. Çünkü Ebû Salim'in kendi haklarını hiçe sayan yönetimine tepki gösteren Müslümanlar, Fahruddevle'ye teslim olmaya karar verdiler. Buna göre; şehrin Müslüman halkı, sur kapılarından birini açarak Selçuklu askerlerinin içeriye girmelerini sağladılar. Böylece Âmid Selçuklu güçleri tarafından ele geçirilmiş oldu.(1085)¹⁰⁵² Öte yandan Fahruddevle, Âmid halkına karşı iyi davrandı.

¹⁰⁴⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 64, Koca, 2011b: 168

¹⁰⁵⁰ Koca, 2011b: 169

¹⁰⁵¹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 65, Sevim-Merçil, 1995: 103

¹⁰⁵² İbnü'l-Esîr, 1987b: 132, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 65, Koca, 2011b: 169,170, Sevim-Merçil, 1995:103

Onlar için dışarıdan yiyecek maddeleri getirtip, onların erzak ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı. Bu arada şehrin Müslüman halkı da zulüm ve haksızlığa uğramalarına sebep olan Hristiyanların evlerini yağmaladılar.¹⁰⁵³

Nihayetinde Âmid'in idaresini oğlu Zaîmüddeve'ye bırakan ve buranın şahneliğine Emîr Çubuk'u tayin eden Amiduddevle, bu defa uzun süreden beri kuşattıkları Silvan şehri tarafına gitti. Ancak Silvan kuşatmasında beklenmedik bir olay yaşandı. Bu olay, şehrin kuşatmasında görev alan Hâcib Altuntak'ın, Silvanlılardan rüşvet alması idi. Nitekim Altuntak, kuşatma sırasında aniden ölünce, onun bıraktığı tereke arasında Silvanlılardan ona gelmiş mektuplar bulundu. Sâduddevle Gevherâyin'in bu mektupları Fahruddevle'ye göstermesinin ardından da Silvan'a karşı ciddi bir savaş başlatıldı.¹⁰⁵⁴ Bu cümleden olmak üzere Selçuklu askerleri bir taraftan şehri ok yağmuruna tutarlarken diğer taraftan da mancınıklarla surları dövüyorlardı. Sonuçta bu yoğun hücum karşısında dayanamayan Mervânî Emîrliği'nin merkezi Silvan şehri ele geçirildi. (1085)¹⁰⁵⁵

Âmid ve Silvan şehirlerinin ele geçirilmesinden sonra, Mardin kalesi Moncuk (Boncuk) Börü tarafından, Cezire-ü İbn Ömer (Cizre), Çökürmüş Bey tarafından ele geçirildi. Böylece kısa süre içinde bölge Selçuklu hâkimiyetine girdi ve ele geçirilen yerler Selçuklu ve Türkmen beylerine ıktâ olarak verildi. Öte yandan bölgedeki bir kısım şehirler kendi istekleriyle teslim oldular. Nitekim bunlardan bazıları Selçuklu idaresine karşı çıkmayan Mervânî ailesi mensuplarına bırakıldı. Ayrıca Siverek kalesinin hâkimi Boğusağ adlı bir Ermeni, Abbâsî Halifesi nezdinde Müslümanlığı kabul ederek, Selçuklu hâkimiyetini tanımayı kabul etti. Böylece Mervânî Emîrliği son bulmuş ve Güneydoğu Anadolu bölgesi de Selçuklu hâkimiyetine geçmiş oldu.¹⁰⁵⁶

Diyâr-ı Bekr'in fethini tamamlayan Fahruddevle, daha sonra Sâduddevle Gevherâyin ile birlikte Bağdat'a, oradan da fetih hakkında

¹⁰⁵³ Kafesoğlu, 1953b:53, Sevim-Merçil, 1995:103

¹⁰⁵⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 199: 66, Kafesoğlu, 1953b: 53, Sevim-Merçil, 1995: 104, Koca, 2011b: 171

¹⁰⁵⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 132, Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 66, Kafesoğlu, 1953b: 54, Sevim-Merçil, 1995: 104, Koca, 2011b: 171

¹⁰⁵⁶ Kafesoğlu 1953b: 55, Sevim-Merçil, 1995: 104, Koca, 2011b: 171

Sultana gerekli izahatta bulunabilmek için Isfahan'a gitti. Burada Sultan Melikşâh'dan yeniden bir emirlik menşûru alan Fahruddevle, tekrar Diyâr-ı Bekr bölgesine döndü. Bu arada Mervânî Emîri Mansur, Diyâr-ı Bekr bölgesindeki hâkimiyetini kaybetmesine rağmen Selçuklu Sultanı'na kendisini affettirebilmek için Isfahan'da beklemeyi sürdürüyordu. Sonuçta onun bu beklemesine karşılık Sultan Melikşâh kendisine Bağdat civarındaki Harbi kasabasını iktâ olarak verdi.¹⁰⁵⁷

Öte yandan Fahruddevle, Diyâr-ı Bekr bölgesindeki görevini lâıyıkıyla yerine getiremedi. Nitekim bu topraklarda imar faaliyetleri gerçekleştirmekle birlikte, Mervânoğullarından kalan serveti kendi adına toplayıp Bağdat'a taşıyordu.¹⁰⁵⁸ Nihayetinde bunu fark eden Amid Ebû Ali, Sultan'ın katına çıkıp "İbn Cüheyr, Mervânî ailesinin mal, para ve mücevheratını kendine aldı, bu nedenle de onun hakkında pek çok dedikodu ve kötü sözler yazılıp söylendi" dedi. Bunun üzerine Sultan Melikşâh da Fahruddevle'yi Silvan'daki görevinden alarak yerine Amid Ebû Ali'yi atadı.¹⁰⁵⁹ Fakat Ebû Ali, adil bir kişi olmasına rağmen, kendisine bağlı çevredeki idareciler üzerinde etkin bir şekilde kontrolünü sağlayamadı. Bu cümleden olarak Erzen şehri valisi el-Bustî'nin halkın mallarını müsadere etmesi, Sultan Melikşâh'a kadar uzanan şikâyetlere sebep oldu ve Sultan da buna bağlı olarak el-Bustî'den sorumlu olan Ebû Ali'yi görevden aldı. Ebû Ali'nin ardından Diyâr-ı Bekr bölgesinin idaresi Nizâmü'l Mülk'ün önerisi ile Fahruddevle'nin oğlu Amîdüddevle'ye verildi. Fakat Amîdüddevle bu görevi bizzat yerine getirmedi. Çünkü kendisi yeniden hilâfet vezirliğine atanıp Bağdat'a gitmek mecburiyetine kaldığı için bölgeye kardeşi Kâfi üd-Devle Ebu'l-Berekat'ı göndermişti. (1091)¹⁰⁶⁰

Diyâr-ı Bekr bölgesinin ele geçirilme meselesini genel olarak şu şekilde değerlendirebiliriz:

1) Diyâr-ı Bekr bölgesinin ele geçirilmesi Büyük Selçuklu Devleti açısından mühim bir mesele idi. Çünkü bilindiği gibi Selçuklu sultanlarının en

¹⁰⁵⁷ Kafesoğlu, 1953b: 55, Sevim-Merçil, 1995: 105, Koca, 2011b: 172, Sevim, 2005d:235

¹⁰⁵⁸ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70, Kafesoğlu, 1953b: 55, Sevim-Merçil, 1995: 105, Koca, 2011b: 173

¹⁰⁵⁹ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70

¹⁰⁶⁰ Kafesoğlu, 1953b: 56

önemli amaçları kendi hâkimiyetleri altında İslâm dünyasının siyasi ve manevi bütünlüğünü sağlayabilmektir. Diyâr-ı Bekr bölgesinde hüküm süren Mervânoğulları da İslâm dünyasının bir parçasıydı ve idare ettikleri bu topraklar Selçukluların gerek Anadolu gerekse Mısır politikaları için stratejik bir öneme sahipti. Nitekim daha öncece de ifade ettiğimiz gibi Diyâr-ı Bekr, coğrafi konumu itibarıyla Anadolu, Irak ve Suriye arasında mühim bir kavşak noktasıydı. Esasen bu topraklara hâkim olan Mervânoğulları, Tuğrul Bey zamanından beri Büyük Selçuklu Devleti'nin vassâlıydı. Ancak Mervânî emîrlerinin güvenilmez tavırları, bilhassa da Şîî eğilimli olmaları ve Fâtımî kültürüne yakınlık duymaları Büyük Selçuklu Devleti'ni tedirgin etmekteydi. Bu durumda doğal olarak Selçuklu idaresinin, bölgeye müdahale etmesini gerekli kıldı ve nihayetinde Sultan Melikşâh, devlet politikaları için kritik bir öneme sahip olan Diyâr- Bekr bölgesini doğrudan Büyük Selçuklu Devleti topraklarına dâhil etmeye karar verdi.¹⁰⁶¹

2) Sultan Melikşâh'ın Diyâr-ı Bekr bölgesinin ilhak görevini Abbâsî halifesinin eski veziri Fahruddevle'ye vermesi pek de yerinde bir karar olmamıştır. Nitekim bu karar aynı sefere katılan Artuk Bey'i oldukça rahatsız etmiş ve onunla Fahruddevle arasında ciddi bir gerilim yaşanmıştır. Böyle bir durumun yaşanmasında ise Fahruddevle'nin kendisi önemli bir rol oynamıştır. Çünkü bilindiği gibi Arap milliyetçiliği duygusu ile hareket eden Fahruddevle, Mervânî Emîri Mansur ve ona yardım eden Şerefü'd-devle Müslim b. Kureyş'in idaresindeki Arap birliklerinin zarar görmesinden endişe duyduğu için Sultan Melikşâh'ın emrini yerine getirmek konusunda özensiz davranmış ve sefere katılan Türkmenlerin menfaatlerini de görmezden gelmiştir. Bu vaziyet de doğal olarak Selçuklu ordusundaki Türkmen birliklerinin ve özellikle de Artuk Bey'in tepkisine yol açmıştır. Ancak siyaset yapmak konusunda oldukça başarılı olan Fahruddevle, bu durumu kendi lehine çevirmesini bilmiş ve seferden bir netice alınamamasının sorumluluğunu Artuk Bey'in üzerine yüklemeye çalışmıştır. Ona bu fırsatı veren de bizzat Artuk Bey'in kendisi olmuştur. Nitekim daha önce de ifade

¹⁰⁶¹ Koca, 2011b: 181,182

ettiğimiz gibi Fahruddevle'ye olan öfkesine yenik düşen Artuk Bey, rakip Müslim b. Kureyş ile irtibat kurarak ona, kendisini Sultan Melikşâh katında zor durumda bırakacak bir fırsat vermiş ve o da bu fırsatı avantaja çevirebilmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Sonuçta Selçuklu cephesinde yaşanan bu anlaşmazlık, Diyâr-ı Bekr seferinin uzamasına sebep olmuştur. Esasen Sultan Melikşâh, Fahruddevle'yi bu sefere dâhil etmeden, doğrudan Artuk Bey'i başkomutan atayabilir, bütün bu çatışmaların yaşanmasını engelleyebilirdi. Ancak Sultan Melikşâh daha önce de belirttiğimiz gibi Artuk Bey'in güç kazanıp, ileride kendilerine rakip olabilme ihtimalinden tedirginlik duyuyor olmalıydı. Gerçekten de Artuk Bey'in, başkomutanlık görevine getirilmesi halinde, Diyâr-ı Bekr bölgesini fethetmesi ve burada kendisine bağlı güçlü bir Türkmen beyliği kurarak Büyük Selçuklu Devleti'ne rakip olması uzak bir olasılık gibi gözüküyordu. Dolayısıyla Sultan Melikşâh, Diyâr-ı Bekr'in fethi görevini son derece başarılı bir komutan olan Artuk Bey'e vermek yerine Fahruddevle'ye vermeyi tercih etmiş olmalıydı.¹⁰⁶²

3) Diyâr-ı Bekr bölgesinin ele geçirilmesiyle birlikte, Anadolu politikasında mühim bir aşama kaydedilmiş oldu. Çünkü bilindiği gibi bu politikanın temel amacı devletin kurucu unsuru olan Türkmenlerin yer ve yurt sıkıntılarına çözüm bulabilmektir. Nitekim Diyâr-ı Bekr bölgesinin işgali neticesinde Türkmen gurupları akın akın bu topraklara gelip yerleşmeye başlamışlar ve kısa süre içinde bölgede Toğan Arslan Oğulları, Yınal Oğulları, Sökmenliler, Artuklular gibi beylikler kurarak Türk kültürünün bu coğrafyada kökleşmesine hizmet etmişlerdir.¹⁰⁶³

4) Sultan Melikşâh'ın Anadolu'yu Kontrol Altına Alma Teşebbüsü

Sultan Melikşâh, daha öncede ifade ettiğimiz gibi Süleymanşah'ın ölümüyle sonuçlanan Kuzey Suriye'deki olaylar sebebiyle bu topraklar üzerine bir sefer tertip etmiş ve buranın idârî kadrosunu yeniden düzenlemişti. İşte Sultan Melikşâh bilindiği gibi bu sefer sırasında Tutuş tarafından ele geçirilmiş olan Süleymanşah'ın oğulları Kılıç Arslan ile Kulan

¹⁰⁶² Koca, 2011b: 182

¹⁰⁶³ Koca, 2011b: 182,183

Arslan'ı Antakya'da teslim almış, fakat onların hayatlarına dokunmamasına rağmen, Anadolu'da kalmalarına da müsaade etmemişti. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh, Süleymanşah'ın oğullarını İsfahan'a göndermişti.¹⁰⁶⁴

Bu arada Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi İznik'te Süleymanşah'ın Kuzey Suriye seferine çıkmadan önce yerine vekâlet etmesi için bıraktığı Ebû'l-Kâsım bulunuyordu ve o, devlet idaresini sanki sultan unvanına sahipmiş gibi sürdürüyordu. Gerçekten de Ebû'l-Kâsım kardeşi Ebû'l-Gâzî'yi Kapadokya valiliğine tayin ettiği gibi Süleymanşah'ın daha önce de bahsettiğimiz gibi 1081 yılında Bizans İmparatorluğu ile yapmış olduğu antlaşmayı bozarak da Marmara sahillerine doğru akınlar düzenlemeye başlamıştı.¹⁰⁶⁵ Ancak Sultan Melikşâh'ın bu durumu, yani Ebû'l-Kâsım'ın âdetâ bir sultan gibi kararlar alıp Anadolu topraklarında faaliyetlerde bulunması görmezden gelmesi söz konusu değildi. Çünkü o, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Büyük Selçuklu Devleti'nin çıkarlarını düşünerek Kutalmışoğullarının dahi bu topraklarda kalmalarına izin vermemişti. Nitekim Selçuklu Sultanı bu vaziyete müdahale etmek için harekete geçti. Buna göre Sultan Melikşâh, Anadolu'da kontrolü sağlamak amacıyla Bizans İmparatoru Aleksios'a bir elçi gönderip onunla Ebû'l-Kâsım'a karşı anlaşma yapmayı denedi. Ancak Sultan'ın bu maksatla imparatora gönderdiği Siyavuş adlı elçi Büyük Selçuklu Devleti'ne ihanet etti ve İmparator Aleksios'un kendisine yüksek bir mevki vaat etmesi neticesinde onun tarafına geçti. Nitekim imparator, bu elçinin elindeki Sultan Melikşâh'ın mektubunu kullanarak başta Karatekin'in elindeki Sinop olmak üzere Anadolu'daki bazı yerlerin idaresini tekrar ele geçirdi.¹⁰⁶⁶ Öte yandan Sultan Melikşâh, Ebû'l-Kâsım'a karşı askerî teşebbüste bulunmayı da ihmâl etmedi. Bu cümleden olmak üzere o, Porsuk komutasında 50 bin kişilik bir orduyu, İznik tarafına gönderdi.¹⁰⁶⁷

Bu sıralarda Bizans İmparatoru da Ebû'l-Kâsım'ın faaliyetlerini durdurabilmek için ona barış teklifinde bulunmuştu. Zira Ebû'l-Kâsım

¹⁰⁶⁴ Sevim (Sıbt İbnü'l-Cevzî), 1999: 70, Turan, 2002: 76, Koca, 2003: 52

¹⁰⁶⁵ Anna Kommena, 1996: 197, Turan, 2002: 84

¹⁰⁶⁶ Anna Komnena, 1996: 196, Sevim-Merçil, 1995: 92, Koca, 2003: 52

¹⁰⁶⁷ Anna Kommena, 1996: 194

Marmara sahillerine düzenlediği akınları yoğunlaştırdığı gibi, İstanbul'u ele geçirebilmek maksadıyla da Kios limanında tersane kurarak, burada bir filo inşa etmeye başlamıştı. Dolayısıyla mevcut durumdan endişe duyan imparator da Ebû'l-Kâsım'a barış teklifinde bulunarak onu engellemeye çalıştı. Fakat Ebû'l-Kâsım, İmparator Aleksios'un teklifini kabul etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Bizans İmparatoru da Tatikios adlı bir kumandanın emrindeki birlikleri İznik tarafına yolladı. Nitekim Türk asıllı bir kumandan olan Tatikios, Ebû'l-Kâsım'ın da yer aldığı İznik'i kuşatma altına aldı. Türkler ise onlara karşı sadece bir baskın yapıp ardında da surların gerisine çekildiler. Ancak Tatikios'un kuşatması fazla uzun sürmedi. Zira o, Sultan Melikşâh'ın Porsuk idaresinde bölgeye gönderdiği ordunun İznik'e yaklaşmak üzere olduğunu haber almış ve buna bağlı olarak da kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişti. Öte yandan Bizans İmparatoru, Butumites adlı başka bir kumandanı da donanmanın başında Kios limanına göndererek burada inşa edilmekte olan Selçuklu filosunu ve tersanesini yaktırmıştı.¹⁰⁶⁸

Bu arada Ebû'l-Kâsım, Porsuk'un İznik'e gelmesinden dolayı telâşa kapılarak imparatorun önceden kendisine yapmış olduğu barış teklifini kabul etmek mecburiyetinde kaldı.¹⁰⁶⁹ Fakat İmparator Aleksios'un hedefleri arasında her hangi bir şekilde Ebû'l-Kâsım'a yardım etmek bulunmuyordu. Gerçekten de Anna Kommena'nın belirttiğine göre; imparatorun asıl amacı, "Bizans'ın her iki düşmanından güçsüz olanı destekleyerek güçlü olanın geri çekilmesini sağlamak ve böylece o güne kadar Bizans'ın elinden çıkmış olan yerleri geri almak" idi.¹⁰⁷⁰ Sonuçta İmparator Aleksios'un barış önerisine olumlu bir yanıt veren Ebû'l-Kâsım, bu hususta gerekli görüşmeleri yapmak maksadıyla bizzat imparatorun davet ettiği İstanbul'a gitti. Burada at yarışlarına, hamamlara ve tiyatrolara götürülen Ebû'l-Kâsım, en iyi biçimde ağırlandı. Ayrıca yapılan antlaşmada ona askerî yardım vaadinde bulunup pek çok hediyeler verildi. Öte yandan taktik gereği Ebû'l-Kâsım'ı İstanbul'a davet eden İmparator Aleksios da bu sırada plânın uygulamaya koymuştu.

¹⁰⁶⁸ Anna Kommena, 1996: 199, Turan, 2002: 84, Koca, 2003: 60

¹⁰⁶⁹ Anna Kommena, 1996: 199

¹⁰⁷⁰ Anna Kommena, 1996: 201

Nitekim imparator, İzmit sahillerinde bir kale inşa ettirip, bu şehri ele geçirerek bölgedeki Türkleri zor bir durumda bırakmak için harekete geçmişti.¹⁰⁷¹

İmparator Aleksios'un gerçek niyetini anlayamayan Ebû'l-Kâsım ise, onunla antlaşma yaptıktan sonra İznik'e geri döndü. Bilindiği gibi, Büyük Selçuklu Devleti komutanı Porsuk da bu sıralarda İznik'e gelerek burayı kuşatma altına almıştı. Dolayısıyla Bizans İmparatoru, yaptıkları antlaşma gereği Ebû'l-Kâsım'a yardımcı askerî birlik gönderdi. Ancak bu birlik Ebû'l-Kâsım'a destek olabilecek donanımına sahip değildi. Öte yandan bu esnada Ebû'l-Kâsım'ın hiç de beklediği bir gelişme oldu. Nitekim Porsuk, İznik kuşatmasından bir türlü istediği neticeyi alamadığı için bölgeden ayrılmaya karar verip geri dönmüştü. (1087) Fakat Porsuk'un kuşatmayı kaldırması, Ebû'l-Kâsım'ın rahat bir nefes almasını sağlamadı. Çünkü Sultan Melikşâh çok geçmeden Emîr Bozan'ı, İznik üzerine yolladı.¹⁰⁷²

Öte yandan Anna Kommena'ya göre, Sultan Melikşâh, Bozan'ı sadece askeri birliklerin başında Ebu'l Kasım'a karşı göndermekle yetinmemiş, bir de bu emîre Bizans İmparatoru'na iletilmek üzere mektup vermişti. Nitekim Selçuklu Sultanı, daha önce de ifade ettiğimiz gibi imparatora yolladığı elçi Siyavuş'tan haber alamadığı için, bu defa Bozan vasıtasıyla imparatora mektup göndermiş ve bu mektubunda ona, kızıyla büyük oğlunu evlendirmek suretiyle barış yapmayı teklif etmişti.¹⁰⁷³ İmparator Aleksios ise böyle bir teklifi kabul etmek istememişti. Ancak Sultan'ın tepkisinden çekindiği için de ona kesin bir dille hayır diyememiş ve elçileri aracılığıyla Sultan Melikşâh'a

¹⁰⁷¹ Anna Kommena, 1996: 199 vd, Turan, 2002: 85, Koca, 2003: 61

¹⁰⁷² Anna Kommena, 1996: 202, Koca, 2003: 62

¹⁰⁷³ Anna Kommena'nın aktardığına göre; Sultan Melikşâh'ın, İmparator Aleksios'a yazdığı mektup şöyledir: "İmparator! Sana ilişkin şeyler öğrendim. Nasıl, daha devletin yönetimine henüz geçmiş iken, kendini çeşitli tehlikelerle karşı karşıya bulduğunu; nasıl, sen Latinleri yeni haklamış iken Peçeneklerin sana karşı saldırı hazırlığına girdiklerini; Emîr Ebû'l-Kâsım'ın kendisinin de, vaktiyle Süleymanşah'ın seninle yapmış bulunduğu antlaşmayı çiğneyerek Anadolu'yu ta Üsküdar'a kadar talan ettiğini bana anlattılar. Ebû'l-Kâsım'ın o yörelerden kovulmasını ve Anadolu'nun Antakya ile birlikte, senin egemenliğine dönmesini istiyorsan oğullarımın en büyüğü ile evlendirmek üzere bana kızını gönder. Böylelikle, artık engel tanımayacaksın ve yanında bağlaşıklık olarak ben bulununca, yalnız doğuda değil, Arnavutluk'a kadar ve tüm batıda da her şeyi başaracaksın. Bizim sana göndereceğimiz ordular sayesinde artık hiç kimse sana karşı koyamayacak." (Anna Kommena, 1996: 203)

yollamış olduğu mektubunda yalnızca her iki taraf arasında yapılacak bir barış antlaşmasının son derece iyi olabileceğini ifade etmekle yetinmişti.¹⁰⁷⁴

Bu arada Bozan da Ebû'l-Kâsım'ı kuşatma altına almıştı. Fakat Ebû'l Kâsım bütün gücüyle direnmekteydi. Bu sebeple Bozan kuşatmayı kaldırıp, diğer kaleleri ele geçirmek için Ulubat tarafına gitti. Öte yandan Ebû'l-Kâsım, bu durumu fırsat bilip, Sultan Melikşâh'ın yanına gitmek amacıyla harekete geçti. Çünkü ona göre, bu anlaşmazlığa çözüm bulmanın yolu, bizzat Büyük Selçuklu Devleti Sultanı ile görüşmekten geçiyordu. Nitekim kardeşi Ebû'l-Gâzî'yi İznik'te bırakan Ebû'l-Kâsım, Sultan Melikşâh'a takdim etmek için yanına 15 katır yükü altın alarak İsfahan'a doğru yola çıktı.¹⁰⁷⁵ Ancak o, İsfahan'a vardıktan sonra Sultan Melikşâh ile görüşemedi. Zira Sultan, bu meselenin çözümünü Emîr Bozan'a bıraktığını ve dolayısıyla gerekli görüşmenin onunla yapılması gerektiğini ifade ederek Ebû'l-Kâsım'ı huzuruna kabul etmedi.¹⁰⁷⁶ Bunu üzerine Ebû'l-Kâsım da büyük bir hayal kırıklığı içinde İsfahan'dan ayrıldı. Ancak onun, Bozan ile görüşme fırsatı olmadı. Çünkü Bozan, Ebû'l-Kâsım'ı İsfahan'dan dönüşü sırasında yolda yakalayıp yay kirişiyle boğdurarak öldürttü.¹⁰⁷⁷ Öte yandan Ebû'l-Kâsım'ı bertaraf etmek Bozan'ın hedefine ulaşmasına yardımcı olmadı. Daha açık bir ifade ile o, Ebû'l-Kâsım'ı bertaraf ettikten sonra İznik'i ele geçirip Anadolu'yu Büyük Selçuklu Devleti'ne katmak hususunda başarılı olamadı ve çok geçmeden de bölgeden ayrıldı. Bu arada Ebû'l-Kâsım'ın, İsfahan'a gitmeden önce İznik'te yerine bıraktığı kardeşi Ebû'l-Gâzî, Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan Anadolu'ya gelinceye kadar, bu topraklardaki Selçuklu iktidarını korumayı başardı.¹⁰⁷⁸

Görüldüğü gibi Sultan Melikşâh gerek Kutalmışoğullarını Anadolu'dan uzaklaştırıp, buraya Porsuk ve ardından da Bozan idaresinde kuvvetler sevk

¹⁰⁷⁴ Anna Kommena, 1996: 204

¹⁰⁷⁵ Anna Kommena, 1996: 203, Turan, 2002: 87, Koca, 2003: 62

¹⁰⁷⁶ Sultan Melikşâh'ın, Ebû'l-Kâsım'a verdiği cevap Anna Kommena'nın belirttiğine göre aynen şu şekilde idi: "Mademki bir kez bu işle uğraşma yetkisini Emîr Bozan'a bıraktım, artık bundan geri dönmek istemiyorum. Öyleyse gitsin onu bulsun, parasını da ona versin ve ne istiyorsa hepsini ona söylesin. Bozan neyi uygun görürse, onun yapılması benim buyruğum olacak." (Anna Kommena, 1996: 203)

¹⁰⁷⁷ Anna Kommena, 1996: 203,204, Turan, 2002: 87, Koca, 2003: 63

¹⁰⁷⁸ Koca, 2003: 63

etmesine gerekse Bizans İmparatoru Aleksios ile barış antlaşması yapma teşebbüsüne rağmen Anadolu topraklarını tamamen Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamayı başaramamıştı.¹⁰⁷⁹ Bütün bu yaşananlar ise Tuğrul Bey döneminde temeli atılan ve Melikşâh zamanında da aynı şekilde devam ettirilen Anadolu politikası açısından son derece dikkat çekici idi. Çünkü mevcut durum, Büyük Selçuklu Devleti'nin artık Anadolu politikasında birinci derecede rol oynayamadığını açıkça ortaya koymuş idi.

¹⁰⁷⁹ Koca, 2003: 53

IV. BÖLÜM

XI. YÜZYILIN SONU VE XII. YÜZYILIN BAŞINDA MISIR VE ANADOLU POLİTİKALARININ DURUMU

A) SULTAN MELİKŞÂH'IN OĞULLARI ZAMANINDA MISIR POLİTİKASI

1) Selçukluların Mısır Politikalarına Zarar Veren Bâtını Faaliyetleri:

Sultan Melikşâh'ın 1092 yılında vefat etmesinin ardından hanedan üyeleri Büyük Selçuklu Devleti tahtının yeni sahibi olabilmek için birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardı. Bu mücadele ise, devlet işlerinin istikrarlı bir şekilde yürütülmesine mâni olduğu gibi, Selçukluların rakiplerine de kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmek için avantaj sağladı. Bilhassa da Selçukluların Mısır politikaları önünde engel teşkil eden Bâtını lideri Hasan Sabbâh, yaşanan bu olayları yakından takip ediyor olmalıydı. Çünkü bilindiği gibi Alamut Kalesi'ni kendisine merkez edinen Hasan Sabbâh, fidâîleri aracılığıyla yürüttüğü propaganda faaliyetleri karşısında Büyük Selçuklu Devleti'ni en güçlü rakibi olarak görüyor ve buna bağlı olarak da onları yıpratılabilmek maksadıyla her fırsatı değerlendirmeye çalışıyordu. Dolayısıyla Selçuklu hanedan üyelerinin taht mücadeleleri, Hasan Sabbâh için böyle bir fırsat olmuş, âdetâ ona faaliyetlerini daha rahat yürütebilme imkânı sağlamıştı. Bu arada Fâtımî Halifeliği cephesinde de Hasan Sabbâh'ı yakından ilgilendiren gelişmeler yaşanmaktaydı. Şöyle ki: Fâtımî Halifesi el-Mustansır 1094 yılında ölmüş, onun yerine Efdâl b. Bedr el-Cemâlî'nin desteğiyle oğlu Müsta'î-Billâh geçmiş, diğer oğlu Nizâr ise Müsta'î'yi destekleyenler tarafından hapsedilmişti. Böylece İsmâîliler Müsta'î'yye ve Nizâriyye olarak resmen iki kola ayrılmış oldu.¹⁰⁸⁰ İşte Hasan Sabbâh, bu durumu kendi lehine çevirebilmek amacıyla harekete geçmiş ve bilindiği gibi başından beri desteklediği Nizâr'ın adına hutbe okutmaya başlamış, onu ve

¹⁰⁸⁰ Eymen, 1995: 231, Özeydin, 1997:337

oğullarını hapisten kurtarabilmek maksadıyla “fîdâîler” görevlendirmişti. Ancak Hasan Sabbâh bu teşebbüsünde başarılı olamamış, Nizâr ve oğulları tutuldukları hapishanede ölmüşlerdi. Öte yandan Hasan Sabbâh, Kâhire ile olan bağlarını tamamen kopardı ve Alamut’ta Şehristânî’nin “ed-Davetü’l cedîde”¹⁰⁸¹ adını verdiği yeni bir Nizârî akîde benimsedi.¹⁰⁸² Bu akîdeyi Fâtımîlerin akîdesi “Davetü’l kadime”den ayıran en belirgin özellik de, fîdâîler tarafından işlenen cinayetlerin dînî bir vazife olarak görülmesi ve Nizârîliğe mensup olanlar için eğitim-öğretimin yasak olmasıydı. Bu sırada Hasan Sabbâh, Nizâr’ın ölümü meselesine de kendi çıkarları doğrultusunda bir izahat getirmeyi ihmâl etmedi. Nitekim bir rivayete göre; imamlık, Nizâr’ın ölümünde sonra, onun Alamut’ta gizlice yetiştirilmiş olan torunlarından birisine geçmişti.¹⁰⁸³ Kısacası Bernard Lewis’in belirttiği gibi “Hasan Sabbâh’ı, ne alenen ilân edilmiş bir imamın yokluğu ne de Kâhire ile yaşanan sürtüşmelerin gerektirdiği düzenlemeler engelleyebilmiştir.”¹⁰⁸⁴

Bu arada Melikşâh’ın oğlu Berkjaruk, yukarıda belirttiğimiz Selçuklu hanedan üyeleri arasında geçen taht mücadelesinin galibi olmuştu. Fakat onun sultan olması Büyük Selçuklu Devleti’nin eski istikrarlı günlerine dönmesini sağlayamadı. Dolayısıyla bu durumu fırsat bilen Bâtıniler de faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdılar. Hatta 1095 yılında bir Bâtını, Berkjaruk’a saldırarak sultanı yaralamış, fakat onu bu suça kimin azmettirdiği bulunamamıştı.¹⁰⁸⁵ Ayrıca Bâtıniler bu dönemde pek çok devlet adamını öldürmüşlerdi. Bu kişilerden birisi de Berkjaruk’un annesi Zübeyde Hatun’un veziri Abdurrahman Sümeyremî idi. Kendisi bir Bâtını tarafından hile ile öldürülmüştü.¹⁰⁸⁶ Bâtınilerin cinayetlerine kurban giden bir diğer devlet adamı da Nizâmü’l Mülk’ün himayesinde yetişen ve Berkjaruk’un amcası Yakutî’nin kızıyla evli olan Emîr Erkuş en-Nizamî adlı kişiydi. Yine Selçukluların Bağdat şahneliği görevini yapmış olan Emîr Porsuk da bu dönemde Bâtıniler

¹⁰⁸¹ Bu davet hakkında bkz: Şehristânî, 2011: 175vd

¹⁰⁸² Özaydın, 1997: 338

¹⁰⁸³ Özaydın, 1997: 347,348, Daftary, 2005: 385,386, Lewis, 2011b: 97

¹⁰⁸⁴ Lewis, 2011b: 98

¹⁰⁸⁵ Sevim-Merçil, 1995: 147

¹⁰⁸⁶ Sevim-Merçil, 1995: 161, Ocak, 2002: 230

tarafından öldürülmüştü.¹⁰⁸⁷ Bu arada onlar hâkimiyet sahalarını da hızla genişletmekteydiler. Öyle ki, Rûdbâr, Kumis, Kûhîstan ve diğer dağlık bölgelerdeki pek çok şehir ve kaleyi etkileri altına almayı başaran Bâtıniler, Mâzenderân'ın doğusundaki İsmâîlî destek merkezine yakın bulunan Girdkûh Kalesi'ni zapt ettiler.¹⁰⁸⁸ Daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi İsfahan'a kadar ilerleyip, buranın yaklaşık 8 km güneyinde bir dağ üzerinde yer alan Şâhdiz Kalesi'ni, Batı İran ve Irak'ın Başdâîsi Abdu'l Melik b. Attâş'ın oğlu Ahmed'in liderliğinde ele geçirdiler. Kısa süre içinde bölgedeki gücünü oldukça arttıran Ahmed, bir rivayete göre; 30000 kişiyi İsmâîlîliğe kazandırmış ve buradaki topraklardan Selçuklu hazinesini zor durumda bırakacak vergiler toplamaya başlamıştı. Bölgedeki hâkimiyet sahalarını genişletmek hususunda durmaya niyetli olmayan Bâtıniler, nihayetinde İsfahan'ın 30 km güneyindeki Kalencan Kalesi'ni de ele geçirdiler.¹⁰⁸⁹ Bu arada Bâtınilerin propaganda faaliyetleri esnasında işledikleri cinayetler bölge halkı üzerinde ciddi bir korku yarattı. Nitekim İsfahan'da yaşayan Alevî-i Medenî adındaki kör bir şahıs, yolunu bulamadığı bahanesiyle bazı kişilerden yardım istiyor ve bu kişileri evin önüne kadar götürdükten sonra içeriden birtakım adamlar çıkıp onları yakalayarak evin bahçesindeki kuyuya atıyorlardı. Neticede insanlar çok geçmeden bu durumdan haberdar oldular. Ardından da silahlanarak Bâtınilere karşı hücum ettiler ve Alevî-i Medenî ile karısını ele geçirip yaktılar.¹⁰⁹⁰

Öte yandan Bâtıniler, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Büyük Selçuklu Devleti'nin kendi içinde yaşadığı sorunları fırsat bilerek rahatça faaliyetlerini yürütmeye devam ediyorlardı. Nitekim İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre; Bâtıniler, Berkyaruk tahtı ele geçirmek için harekete geçen kardeşi Muhammed Tapar'ı yenilgiye uğratıp onun yanında yer alan Büyük Selçuklu Devleti'nin eski veziri Müeyyidü'l-Mülk'ü öldürdükten sonra, Selçuklu ordusu içinde yayılma fırsatı bulmuşlardı. Bu durum devlet adamları ve komutanlar arasında çok büyük bir tedirginlik yaratmıştı. Öyle ki, devletin ileri gelen

¹⁰⁸⁷ İbnü'l-Esîr, 1987b: 226, Sevim-Merçil, 1995: 161, Ocak, 2002: 230

¹⁰⁸⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b 262, Lewis, 2011b: 99

¹⁰⁸⁹ Daftary, 2005: 497,498, Sevim-Merçil 1995: 161, Lewis, 2011b: 99,100

¹⁰⁹⁰ İbnü'l-Esîr, 198b: 259, Sevim-Merçil, 1995: 161

komutanları zırh giymeden evlerinden çıkamaz oldukları gibi, Berkyaruk'un yakın adamları da öldürülmekten korktukları için Sultan'dan, silahlı olarak huzuruna çıkabilme talebinde bulunmuşlardı.¹⁰⁹¹

Bu arada emîrler, Sultan Berkyaruk'a biran evvel Bâtınilere karşı etkili bir biçimde harekete geçilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmaktaydılar. Zira halk, Berkyaruk'u Bâtıniliğe mütemâyil olmakla suçlamaya başlamıştı. Bunun sebebi ise, Bâtıniler tarafından öldürülen Selçuklu devlet adamlarının çoğununu Berkyaruk'a muhalif kimseler olmalarıydı. Hatta Muhammed Tapar'ın taraftarları bunu açıkça dile getirmekten çekinmemişler, savaş alanında Berkyaruk ve askerlerine "Ey Bâtıniler" diye bağarmaktan geri durmamışlardı. Dolayısıyla da Sultan Berkyaruk askerleriyle birlikte Bâtınilerin peşlerine düştü ve onlardan pek çoğunu öldürttü. (1100)¹⁰⁹²

Öte yandan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı devlet adamları da kendi idarelerindeki bölgelerde ciddi bir sorun haline gelen Bâtını faaliyetlerine karşı mücadele başlatmışlardı. Bu kişilerden birisi de Çavlı Sakavu idi. Râmhürmüz¹⁰⁹³ ve Errecân¹⁰⁹⁴ arasındaki yerlerin valisi olan Çavlı, Hûzistan ve Fars bölgelerindeki kaleleri işgal eden Bâtınilere karşı mücadele etmiş ve onlardan çoğunu da öldürmüştü.¹⁰⁹⁵

Selçuklular, Bâtınilerin zararlı faaliyetlerine karşı savaşmalarına rağmen onların, devlet içinde taraftar kazanmalarına engel olamıyorlardı. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin eski veziri Müeyyedül-Mülk'ün ölümünden sonra onun Bağdat'taki mallarını müsadere etmek için hilâfetin merkezine gönderilen Ebû İbrahim el-Esedâbâdî'nin de bir Bâtını olduğu anlaşılmış ve derhal öldürülmüştü.¹⁰⁹⁶

Selçukluların, Bâtınilerle olan mücadeleleri Berkyaruk'tan sonra tahta geçen Muhammed Tapar döneminde de devam etti. Zira bu mezhebin taraftarları propaganda faaliyetlerini yürütmeye ve kendilerine karşı çıkanları

¹⁰⁹¹ İbnü'l Esîr, 1987b: 265

¹⁰⁹² İbnü'l Esîr, 1987b: 265, Sevim-Merçil, 1995: 161

¹⁰⁹³ Râmhürmüz, Hûzistan bölgesinde ticaretin gelişmiş olduğu zengin bir şehirdi. Bkz: Hudûdü'l-Âlem, 2008: 88

¹⁰⁹⁴ Errecân Fars bölgesinde, zengin ve büyük bir şehirdi. Bkz: Hudûdü'l-Âlem, 2008: 85

¹⁰⁹⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 263

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Esîr, 1987b: 265,266

öldürmeye devam ediyorlardı. Nitekim Beyhak'ın Turayşit kasabasında bulunan Bâtıniler 1105 yılında çevredeki pek çok kişiyi öldürüp, bölgeyi yağma ve talan ettiler. Bununla da yetinmeyen Bâtıniler, aynı yıl hac yapmak maksadıyla Mâverâünnehr, Horasan, Hindistan ve diğer yerlerden Huvâr-ı Rey'e gelip toplanan hacıları katlettiler.¹⁰⁹⁷ Ayrıca Muhammed Tapar'ın kardeşi Sancar'ın vezirliğini yapan Fahrü'l-Mülk bir fidâî tarafından hançerlenerek öldürüldü.¹⁰⁹⁸ Bunun üzerine Sancar, Sultan Muhammed Tapar'a mektup yazıp biran evvel Bâtınilere karşı daha etkili bir şekilde mücadeleye geçilmesi yönünde tavsiyede bulundu. (1106)¹⁰⁹⁹ Neticede Bâtınilere karşı büyük bir mücadele başlatan Muhammed Tapar, Tekrit Kalesi'ni ele geçirmiş olan Bâtını Keykubad'ı bertaraf etmeye çalışmış, fakat bir sonuç alamamıştı. Ayrıca Taberistan hâkimi Hüsamü'd-Devle b. Karin'e Bâtınilere karşı ittifak yapmayı teklif etmişse de bu teşebbüsünden de bir netice alamamıştı.¹¹⁰⁰

Bu arada Muhammed Tapar, Selçuklu başkenti Isfahan'a yakınlığı ve stratejik anlamda önemli bir konuma sahip olması sebebiyle Şâhdiz Kalesi'ni hedef aldı. Ancak Muhammed Tapar, Şâhdiz Kalesi'ne karşı yürüyüşe geçmeden önce, askerleri arasında Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Bağdat'a hâkim olduğu ve bunun yanı sıra Horasan'da birtakım ayaklanmalar çıktığına dair söylentiler yayılmıştı. Bu söylentileri çıkaranlar ise, Muhammed Tapar'ın Şâhdiz'e karşı sefere çıkmasını engellemek isteyen Bâtıniler olmalıydı. Fakat bu çıkan haberlerin dedikodudan ibaret olduğu çok geçmeden anlaşıldı ve derhal Şâhdiz üzerine yürüyüşe geçilerek kale kuşatma altına alındı. (1107)¹¹⁰¹ Bu sırada Bâtınilerden intikam almak isteyen Isfahan halkı da gönüllü olarak Sultan'a katılmışlardı. Selçuklu ordusunun kuşatması, etkisini göstermekte gecikmedi. Bâtıniler, bu yüzünden oldukça müşkül bir vaziyete düştüler. Hatta yiyecek sıkıntısı artmaya başlayınca Sultan'a, dînî konuları münazara yapmak istediklerini bildirerek, ondan

¹⁰⁹⁷ İbnü'l-Esîr, 1987b: 317,318, Sevim-Merçil, 1995: 188

¹⁰⁹⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 336, Hamdullah Müstevfi, 1387: 446

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 336, Özaydın, 1990: 76,77

¹¹⁰⁰ Özaydın, 1990: 86

¹¹⁰¹ Sevim-Merçil, 1995: 188,189, Özaydın, 1990: 79,80

kendilerine fakihler yollamasını talep etmişlerdi. Sultan ise onların bu isteklerini kabul etmekte bir sakınca görmemiş ve Ebu'l-'Alâ Sâ'id b. Yahya el-Hanefî ile diğer bazı âlimleri Şâhdiz Kalesi'ne gitmekle görevlendirmişti. Fakat Bâtınilerin esas amaçları bu kişilerle görüşme yapıp, onlarla her hangi bir uzlaşma sağlamak değildi. Onların gerçek niyetleri, kendileri için uygun bir çıkış yolu bulana kadar zaman kazanabilmektir. Nitekim Muhammed Tapar'ın Bâtınilerle görüşmeye yolladığı âlimler, bu görüşmeden müspet bir sonuç alamadan geri dönmüşlerdi. Ancak taraflar arasında mutabakat sağlanamaması, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi kendileri için bir kurtuluş yolu arayan Bâtınileri pes ettirmedi. Öyle ki, onlar yine Muhammed Tapar'a haber göndermişler ve bu defa Isfahan yakınlarındaki Hâlincan Kalesi'nin kendilerine verilmesi karşılığında Şâhdiz Kalesi'ni terk edeceklerini dile getirmişlerdi.¹¹⁰² Öte yandan Muhammed Tapar, bu sıralarda veziri Sa'dü'l-Mülk-i Âbî'nin kendisine ihanet edip, Bâtınilerin başta yiyecek olmak üzere diğer ihtiyaçlarını karşıladığını öğrenmiş ve onu öldürmüştü. Yaşanan bu olaylardan sonra Muhammed Tapar, Şâhdiz kuşatmasına daha fazla ağırlık verdiği gibi, Bâtınilerin kendisinden istedikleri Hâlincan Kalesi'ni de tahrip ettirme kararı aldı. Böylece daha da zor bir duruma düşen Bâtıniler, sultana haber gönderip ondan; bir gurubun Errecân'daki en-Nâzır Kalesi'ne, diğer bir gurubun da Tabes Kalesi'ne gitmesine izin vermesini istediler. Ayrıca bu yerlere varıncaya kadar kendilerine muhafızların eşlik etmesini talep ettiler. Sultan bu şartları kabul etti. Neticede Bâtınilerin bir kısmı Nâzır ve Tabes Kaleleri'ne giderken, bir kısmı da Alamut'a gitti. Bu sırada Muhammed Tapar da Hâlincan Kalesi'ni tahrip etti. Ancak İbn Attâş, adamlarının yukarıda adları geçen kalelere bir sorun çıkmadan ulaştıkları halde, Sultan'a verdiği sözü tutmayarak, direnmeye devam etti. Bunun üzerine Muhammed Tapar da bütün gücüyle ona karşı hücumla geçti. Öte yandan bu esnada Sultan'a sığınan bir Bâtini, ona rehberlik ederek kaleye giriş yollarından birini göstermişti. Bu yerden kaleye girmeyi başaran Selçuklu askerleri pek çok Bâtini'yi öldürüp, Ahmed b. Abdü'l-Melik b. Attâş'ı da esir

¹¹⁰² Sevim-Merçil, 1995: 189, Özeydin, 1990: 80

aldılar ve bir süre sonra da onu öldürdüler. (1107) Böylece Şâhdiz ve Hâlincan kaleleri ele geçirilmiş, İbn Attâş'ın bölgede 12 yıl süren zulme dayalı iktidarı son bulmuş oldu. Bu durum ise, İslâm dünyasında büyük bir sevinç yarattı.¹¹⁰³

Sultan Muhammed Tapar Bâtıniler karşısında ciddi başarılar elde etmişti. Ancak onun bu başarıları bölgedeki Bâtini faaliyetlerine tamamıyla engel olamadı. Nitekim Bâtıniler, Isfahan Kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî'yi (1108), Taberistan'ın Rûyan şehri Şâfîî Fakîhi Abdü'l-Vâhid b. İsmâil'i (1108), Nişabur, Isfahan ve Buhara Kadısı Sâ'id b. Muhammed b. Abdurrahman'ı (1109) öldürmüşlerdi.¹¹⁰⁴

Bu arada Muhammed Tapar da, Alamut Kalesi'nin üzerine sefer düzenlemeyi düşünüyordu. Çünkü yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi Şâhdiz Kalesi'nin Bâtinilerden geri alınması mühim bir başarı olmasına rağmen Hasan Sabbâh'ın asıl kalesi ve komuta merkezi, Alamut Kalesi idi. Dolayısıyla Sultan Muhammed Tapar, veziri Ahmed b. Nizâmü'l Mülk ve Emîr Çavlı komutasındaki bir orduyu Hasan Sabbâh'ın üzerine gönderdi. (1109) Çavlı ve Vezir, Alamut Kalesi ile buraya yakın Üstâvend Kalesi'ni kuşatma altına alıp, çok sayıda Bâtini'yi de öldürdüler. Fakat kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle daha fazla kuşatmayı devam ettiremeyerek bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar. Öte yandan birkaç Bâtini, bu kuşatmanın üzerinden çok geçmeden, Bağdat'a gelen vezire intikam almak için saldırdılar ve onu yaraladılar.¹¹⁰⁵

Hasan Sabbâh'ın taraftarlarının bölge halkına karşı zulmetmeye devam etmeleri bir kez daha Muhammed Tapar'ı Alamut Kalesi'ne karşı ordu sevk etmeye mecbur etti. Bu cümleden olarak Âbe ve Save bölgelerinin hâkimi Ânûştekin Şîrgîr'i bir ordunun başında Hasan Sabbâh'ın üzerine gönderdi. Ânûştekin, bu askeri harekât sırasında Rûdbar'daki ekinleri tahrip etti ve Kelâm Kalesi ile Kazvin yakınlarındaki Bîre Kalesi'ni ele geçirip

¹¹⁰³ Özaydın, 1990: 80,81,82, Sevim, Merçil, 1995: 189,190

¹¹⁰⁴ Özaydın, 1990: 77, Merçil-Sevim, 1995: 190

¹¹⁰⁵ Sevim-Merçil, 1995: 190, Özaydın, 1990: 82

buraların idarecilerinin Alamut'a gitmelerine müsaade etti. (1111)¹¹⁰⁶ Öte yandan Muhammed Tapar, bölgedeki başarılarından haberdar olduğu Ânûştekin'e doğrudan Alamut Kalesi üzerine yürümesini emretti. Bu emir üzerine Ânûştekin beraberindeki Karaca, Gündoğdu, İl-Kavşut ve Bozan gibi komutanlarla birlikte Alamut tarafına gidip, burayı kuşatma altına aldı. (1117) Bâtıniler bu kuşatmadan ötürü oldukça zor bir durumda kaldılar ve kadın ile çocukları aman dilemek için Selçuklulara gönderdiler. Fakat Ânûştekin bunu kabul etmedi ve onları tekrar kaleye gönderdi. Erzak sıkıntısı daha da artan Bâtıniler, Selçuklu ordusuna teslim olmaya karar verdiler. Ancak bu sırada Sultan Muhammed Tapar'ın vefat etmesi, kuşatmadaki bütün dengeleri değiştirdi. Nitekim bu haberi alan Bâtınilerin moralleri düzelirken, Selçuklu ordusunda da büyük bir şaşkınlık yaşandı. Öte yandan komutanlar aralarında yaptıkları istişare neticesinde Alamut kuşatmasını sürdürmeye karar verdiler. Fakat bu komutanlar akşam olduğunda birbirlerine danışmadan dağıldılar. Dolayısıyla Alamut kuşatmasında yalnız kalan Ânûştekin daha fazla dayanamadı ve o da bölgeden ayrıldı. (1118/1119)¹¹⁰⁷

Büyük Selçuklu Devleti'nin son sultanı Sancar döneminde de Bâtınilerle mücadele devam ettirildi. Esasında daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Sancar, Bâtınilerin güç kazanmalarından ötürü duyduğu kaygıyı Sultan Muhammed Tapar'a iletmiş ve bu hususta gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye etmişti.¹¹⁰⁸ Yine Sancar, meliklik döneminde Kûhistân bölgesinde, Bâtınilerle mücadele etmek amacıyla, Bozkuş adlı kumandanını görevlendirmişti. Ancak Sancar daha sonra Bâtınilerle; onların yeniden kale yapmamaları, silah satın almamaları ve kimseyi kendi akîdelerini kabul etmeye davet etmemeleri konusunda anlaşma yaptı. Bu anlaşma 23 yıl sürmesine rağmen Sancar'ın sultanlık döneminde çatışmalar yeniden başladı. Nitekim Sancar'ın veziri Kâşânî, Bâtınilere karşı mücadeleyi başlatmıştı. Çünkü anlaşma süreci âdeta Bâtınilere zaman kazandırmıştı. Daha açık bir ifade ile Bâtıniler, Sancar ile yaptıkları anlaşmanın geçerli

¹¹⁰⁶ Özeydın, 1990: 82,83, Sevim-Merçil, 1995: 190

¹¹⁰⁷ Özeydın, 1990: 83, Sevim-Merçil, 1995: 190,191

¹¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 336, Özeydın, 1990: 76,77

olduğu dönemde bu anlaşmada kabul ettikleri şartları yerine getirmemişler aksine, Horasan'da daha geniş bir sahaya yayılmışlardı.¹¹⁰⁹ Öte yandan 1124 yılında meşhur Bâtini reisi Hasan Sabbâh'ın ölümü Selçuklu ordularına Bâtınilerle mücadele etmek konusunda avantaj sağlamış gibiydi. Fakat ne Kûhistân ne de Rûdbar tarafına gönderilen Selçuklu orduları Bâtıniler karşısında başarılı olamamışlardı. Üstelik Rûdbar'a gönderilen Selçuklu ordusunun başında yer alan Temurdoğan adlı komutan Bâtınilerin eline esir düştü. Bu komutan daha sonra Sultan Sancar'ın ricasıyla serbest bırakıldı.¹¹¹⁰ Bu arada Selçuklular ve Bâtıniler arasında tekrar anlaşma yapıldı. Buna göre; Bâtıniler kimseyi kendi akîdelerine davet etmeyecekler, büyük şehirlere yerleşmeyecekler ve yolların emniyetini ihlâl etmeyeceklerdi. Sonuçta Bâtıniler bu anlaşmaya 5–6 yıl kadar uymuşlardı. Gerçekten de bu zaman zarfında Horasan ve Kûhistân'da Bâtiniliği kabul edenler olmamıştı.¹¹¹¹ Diğer taraftan Bâtıniler, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kendilerine karşı mücadele eden Vezir Kâşânî'yi öldürmüşlerdi.¹¹¹² Ancak Sultan Sancar bu duruma çok büyük bir tepki göstermedi. Zira o, kendi hayatından endişe ediyordu. Nitekim Hasan Sabbâh ölümünden kısa bir süre önce, Sultan Sancar'ın hizmetçisini kandırarak ona Sultan'ın yatağının başına hançer bıraktırmış ve Sultana, kendisine muhabbeti olmasaydı bu hançeri göğsüne saplatabileceği mesajını iletmişti. Dolayısıyla kendi hayatından endişe eden Sancar, Bâtinilere karşı daha temkinli yaklaşmaya çalışmıştı.¹¹¹³ Bu arada Musul hâkimi Kasîmüddevle Aksungur Porsukî de Bâtıniler tarafından Cuma namazı kıldığı sırada öldürülmüştü. (1126)¹¹¹⁴

Öte yandan Bâtıniler, Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi dışında, Selçuklu hanedanının idaresindeki diğer bölgelerde de aktif bir şekilde rol oynuyorlardı. Bu cümleden olarak Hûzistân'da kâtiplik yapan Ebû Zur adlı bir kişi Kirman Meliki İrânşâh'ın yanına giderek, ona Bâtîniye mezhebini anlatmıştı. İrânşâh da Ebû Zur'un sözlerinden etkilenmiş olmalı ki, Bâtîni

¹¹⁰⁹ Köymen, 1998: 214

¹¹¹⁰ Daftary, 2005: 520

¹¹¹¹ Köymen, 1998: 214

¹¹¹² Köymen, 1998: 215

¹¹¹³ Köymen, 1998: 216, Özaydın, 1997: 349

¹¹¹⁴ İbn Khallikan, 1961: 227, İbnü'l-Ezrak, 1992: 41, Sevim-Merçil 1995: 208

mezhebini seçmeyi tercih etti. Bundan sonra İrânşâh, halka kötü davranmaya başlayıp, birkaç kadı ve âlimi de öldürttü. Neticede bu duruma tepkisiz kalmayan halk ve Kirman Melikliği'nin ileri gelenleri İrânşâh'ı bertaraf etmek için harekete geçtiler. İrânşâh ise, onlardan kaçmayı başardı. Fakat bu kaçış çok uzun sürmedi. Çünkü o, yolda yakalanarak öldürüldü. (1101/1101)¹¹¹⁵ Bâtınilerin etkili oldukları bir diğer Selçuklu hanedanının kolu ise Suriye Selçuklu Melikliği idi. Esasında Suriye'nin mevcut siyasî ve sosyal yapısı Bâtınilere imkân tanımıştı.¹¹¹⁶ Zira bu dönemde Suriye topraklarında siyasî ve askerî anlamda bir istikrar söz konusu değildi Nitekim Tutuş'un Büyük Selçuklu Devleti tahtını elde etmek için bölgeden ayrılması ve bu mücadele sırasında da Berkjaruk'un kuvvetlerine yenilip bertaraf edilmesi üzerine Suriye Selçuklu Melikliği ikiye ayrıldı. Buna göre; Tutuş'un oğullarından Rıdvan Haleb'i, Dukak da Dimaşk'ı kendisine merkez edindi.¹¹¹⁷ Fakat bu iki kardeş, bölgede kayda değer bir ilerleme gösterememişlerdi. Aksine her ikisinin de birbirleriyle hâkimiyet mücadelesine başlamaları eldeki toprakların geleceğini tehlikeye düşürmüştü. Öyle ki, rakip Fâtımî Halifeliği Rıdvan ve Dukak arasındaki çatışmalardan faydalanarak Kudüs'ü tekrar ele geçirmişti. (1096)¹¹¹⁸ Kısacası Suriye'nin birlik ve bütünlükten uzak oluşu, Bâtınilere bu topraklarda rahatça propaganda faaliyetlerini yürütebilmek konusunda fırsat tanımıştı. Ayrıca Suriye, farklı mezhep guruplarının yer aldığı bir bölgeydi ve bu topraklarda Sünnîler kadar Şîîler de mevcuttu. Bu durum ise Nizârîler için bir avantajdı Neticede onlar da bu avantajı kullanmayı ihmâl etmemiş ve bölgede taraftar sayılarını arttırmaya başlamışlardı.¹¹¹⁹ Öte yandan Melik Rıdvan döneminin en ilginç gelişmesi herhalde onun Şîî Fâtımî Halifeliği ile yakın ilişki içerisinde bulunmuş olmasıydı. Nitekim Selçuklu Meliki, Nizârî Bâtınilerinin hâkimiyetindeki topraklarda faaliyet göstermelerine ses çıkarmadığı gibi, Fâtımî Halifeliği ile de temas kurmuştu. Şöyle ki; Rıdvan,

¹¹¹⁵ İbnü'l-Esîr 1987b: 263vd, Merçil, 1989: 52vd.

¹¹¹⁶ Daftary, 2005: 500

¹¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 207vd, Sevim, 2000: 150vd

¹¹¹⁸ Sevim (İbnü'l-Kâlânisi), 2008: 25 Sevim, 2000b: 168,169, Öztürk, 2012: 129 [İbnü'l-Kalânîsî, 25, Kudüs'ün Fâtımîler tarafından işgal edilme tarihini 1097/1098 olarak belirtmiştir. [Bkz: Sevim (İbnü'l-Kalânîsî), 2008: 25]

¹¹¹⁹ Daftary 2005: 500

Fâtımî Halifesi Müsta'lî'nin kendisine gönderdiği elçilik heyetiyle görüşmeyi kabul etti. Bu heyetin Rıdvan'a ilettiği mektupta ise şu öneriler yer alıyordu: Mısır Fâtımî Halifeliği'ni metbu tanınması, hâkim olduğu bölgelerde Şîî hutbe okutması ve okutacağı bu hutbede de önce Halife el-Müsta'lî, sonra halifenin veziri Efdâl ve daha sonra da kendi adının yer almasıydı. Ayrıca Rıdvan bu şartları kabul etmesi halinde kendisine mâlî ve askerî yardımda bulunulacak ve bu sayede de onun, kardeşi Dukak'ın hâkimiyetindeki Dimaşk'ı alması sağlanacaktı.¹¹²⁰ Rıdvan ise bu teklife olumlu bir cevap vermekte sakınca görmedi. Çünkü bilindiği gibi Haleb melikinin, kardeşi Dukak ile mücadelesi devam etmekteydi. Ayrıca bu sıralarda bilinmeyen bir sebepten ötürü veziri Cenahüddevle Hüseyin'le de arası açılmış ve Cenahüddevle Haleb'i ter ederek Humus'a gitmişti. Dolayısıyla Rıdvan bölgedeki hâkimiyetini korumak ve daha da güç kazanmak adına Fâtımî Halifesi'nin teklifini kabul etmişti. Neticede o, idaresindeki topraklarda önce Halife Müsta'lî ardından Efdâl b. Bedrü'l Cemâlî ve en son da kendi adının yer aldığı Şîî hutbesi okuttu. Böylece Rıdvan tarihte ilk kez Fâtımî Halifeliğini resmen metbû tanıyan Selçuklu meliki olmuştur. Bu durum da doğal olarak Sünnî İslâm dünyasının tepkisine sebep olmuştur. Rıdvan'a tepki gösterenlerin başında ise, kendi hizmetinde bulunan Yağısıyan ile Sökmen'den gelmiştir. Nitekim her iki emîr, Haleb'e gidip, Rıdvan'ı bu davranışından ötürü sert bir dille eleştirmişlerdir. Sonuçta Rıdvan da, hem Yağısıyan ile Sökmen'in desteklerini kaybetmeyi göze alamadığı için hem de Fâtımîlerin yapılan antlaşmanın şartlarına riayet etmeyip, mâlî ve askerî yardımda bulunmadıkları için okuttuğu Şîî hutbeyi kaldırarak tekrar Abbâsî Halifesi el-Mustazhir Billâh ile Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Berkıyaruk adlarına hutbe okutmaya başlamıştı.¹¹²¹

Melik Rıdvan sadece Fâtımî Halifeliği ile anlaşmakla kalmamış, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bâtınilerin, kendi topraklarında faaliyet göstermelerine ses çıkarmamış, hatta yeri geldiğinde onlarla işbirliği dahi yapmıştı. Nitekim İbn Mülâib adlı bir kişi Fâtımî Halifeliği'nin desteğiyle Haleb

¹¹²⁰ Sevim, 2000b: 174

¹¹²¹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 225, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 36,37, Sevim (İbnü'l-Kalânîsî), 2008: 24 Sevim, 2000b: 175,176

Melikliği'ne bağlı Efamiyye Kalesi'nin idaresini ele geçirmiş ve dolayısıyla Rıdvan da burayı geri alabilmek için Bâtını Reisi Ebû Tâhir es-Sâig ile işbirliği yapmıştı. Esasında Melik Rıdvan'ı bu hususta kışkırtan Bâtını Reisi Ebû Tâhir oldu. Çünkü o, Rıdvan'a tâbi olarak bu kalenin idaresini ele geçirmeyi tasarlıyordu. Bunun için de İbn Mülâib'in yanında yer alan Şîî dâîsi olan Sermin Kadısı Ebû'l Feth es-Sermini ile anlaşmıştı. Fakat Ebû'l Feth, kendi plânını uygulayarak İbn Mülâib'i öldürdü ve İbn Tâhir ile olan anlaşmasını yok sayıp kalenin başına bizzat kendisi geçti. (1106) Ancak Efamiyye Kalesi, Ebû'l Feth'in de idaresinde kalmadı. Çünkü bu kale ileride de bahsedeceğimiz gibi, bölgeye gelen ve Ebû'l Feth'i öldürüp, Ebû Tâhir'i de tutsak alan Haçlı kuvvetleri reisi Tancred'e tarafından ele geçirildi.¹¹²² Öte yandan Rıdvan'ın Bâtınilerle böyle bir işbirliği yapması, Büyük Selçuklu Devleti cephesinde hiç de hoş karşılanmadı. Gerçekten de Sultan Muhammed Tapar, düzenlediği mecliste Melik Rıdvan'ı kınamıştı. Bunun üzerine Melik Rıdvan de derhal harekete geçerek, Bâtını Reisi Ebû'l Feth'in aile fertlerini ve yandaşlarını Haleb'den çıkardı. (1107/1108) Ancak onun bu tutumu, Bâtınilerin Haleb'de faaliyet göstermelerine engel teşkil etmedi.¹¹²³ Zira Tancred'in fidyeye karşılığı serbest bıraktığı Ebû Tâhir, Haleb'e dönerek Rıdvan'ı yeniden işbirliği yapmak konusunda ikna etti. Hatta Rıdvan, ileride de bahsedeceğimiz gibi, 1111'de Haçlılarla savaşmak için bölgeye gelen Selçuklu ordu komutanı Mevdûd'u Haleb'e sokmamak için direndiğinde, yanında Bâtını grupları da bulunuyordu.¹¹²⁴ Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, Mevdûd bir süre sonra Bâtıniler tarafından öldürülmüştür (1113).¹¹²⁵ Öte yandan Melik Rıdvan, Ebû Tâhir'in, Haleb'e gelen ve hayatı boyunca Bâtınilerle mücadele etmek hususunda son derece karalı bir tavır sergileyen fakih büyük bir tacir Ebû Harb İsa b. Zeyd el-Hucendi'nin mallarına el koymasına ve ona karşı hücumla geçmesine göz yumdu. Haleb Meliki'nin

¹¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Esîr, 1987b: 328vd, Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 48, Sevim, 2000b: 202vd

¹¹²³ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 49, Sevim, 2000b: 204

¹¹²⁴ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 52, Daftary, 2005: 503,504

¹¹²⁵ İbnü'l-Esîr, 1987b: 396, İbn Khallikan, 1961: 227, Özaydın, 1990: 77

bu tavrı, Sünnî İslâm dünyasında tepkilere sebep oldu. Rıdvan, halkın gözünde daha da düştü.¹¹²⁶

Rıdvan'ın 1113 tarihinde ölümü sonra Haleb Melikliği'nin başına oğlu Alp Arslan el-Ahras geçti.¹¹²⁷ Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar, Melik Alp Arslan'a mektup yazıp "Senin baban Bâtıniler konusunda bana muhalefet ediyordu. Sen, benim bir evladım olarak senden onları öldürmeni istiyorum" dedi.¹¹²⁸ Nitekim bilindiği gibi Rıdvan, Bâtınilerin faaliyetlerine ses çıkarmayarak âdetâ onların Haleb'e yerleşmelerine göz yummuş, bu şehirde "Darü'd-da've" (Propaganda Üssü) kurmalarını sağlamıştı.¹¹²⁹ Hatta İbnü'l-Adîm'in ifadesine göre; birçok kişi makam ve şöhrete kavuşabilmek için Haleb'de çok güçlü bir konuma gelmiş olan Bâtınilere katılıyorlardı.¹¹³⁰ Dolayısıyla Muhammed Tapar endişelenmekte haklıydı. Neticede Melik Alp Arslan, Haleb Ahdas kumandanı ve Haleb Reisi Sâid b. Bedî'nin de desteği ile Bâtınilere karşı mücadele başlattı. Bu cümleden olarak Alp Arslan, Bâtını Reisi Ebû Tâhir es-Sâig'i, İsmail ed-Dâî'nin kardeşi Hakîm el-Müneccim ve bu mezhebin Haleb'de bulunan ileri gelenlerini öldürttü. Ayrıca 200'e yakın Bâtını tutuklanıp mallarına el konuldu. Bunlardan bazıları daha sonra serbest bırakılırken bir kısmı da öldürüldü. Böylece Haleb'deki Bâtınilerin önemli bir kısmı bertaraf edilmiş oldu. Geriye kalanların çoğu ise farklı yerlere kaçtı.¹¹³¹

Görüldüğü gibi Bâtıniler Hasan Sabbâh'ın liderliğinde Selçuklu Devleti'ne karşı yoğun bir propaganda faaliyeti yürüterek oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve çok geçmeden bölge halkının çekindiği bir güç haline gelmişti. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hasan Sabbâh'ın fidâîleri Sultan Sancar'ın canına kastedebilecek kadar güç kazanmışlardı. Öte yandan Selçuklu sultanları, hâkimiyetlerini tehdit eden bu Bâtıniler karşında tam anlamıyla etkili olmayı başaramamışlardı. Esasında daha önce de belirttiğimiz gibi Selçuk Sultanlarından Muhammed Tapar Bâtınilere büyük bir darbe vurmuş, üstelik Alamut'a karşı ordu sevk edip burayı kuşatma altına

¹¹²⁶ Sevim(İbnü'l-Adîm), 2000: 53

¹¹²⁷ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a:54, Özaydın, 1990: 85

¹¹²⁸ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 54

¹¹²⁹ Özaydın,1990: 85

¹¹³⁰Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 54

¹¹³¹Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 55

almıştı. Ancak onun zamansız ölümü buranın fethini engellemiş, Bâtınilere kendilerini toparlayabilmeleri için büyük bir avantaj sağlamıştı. Kısacası Büyük Selçuklu Devleti döneminde Bâtınilerin zararlı faaliyetlerine son verilememiştir.

2) Selçukluların Mısır Politikaları Karşısında Yeni Bir Rakip Haçlılar

Büyük Selçuklu Devleti hanedan üyelerinin birbirleriyle mücadele etmelerine sahne olurken batıda, Selçuklular ve İslâm dünyası için yeni bir rakip ortaya çıkmıştı. Bu rakip haçlılar idi. Nitekim haçlıların, Orta Doğu'ya gelişleri bilhassa Selçukluların bölgedeki hâkimiyetleri için bir risk oluşturdu. Başka bir ifade ile haçlıların bu bölgedeki varlıkları, hem Suriye'deki Selçuklu hâkimiyeti hem de Anadolu'daki Türk varlığı için bir tehlike arz etti. Öte yandan bu durum, Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu ve Mısır politikalarından nasıl uzaklaştığının anlaşılmasında da önemli bir rol oynadı. Zira Anadolu'daki Türk varlığını haçlılara karşı savunan Büyük Selçuklu Devleti değil, Türkiye Selçuklu Devleti olmuştu. Mısır'a giden yolda stratejik bir öneme sahip Suriye'de ise, uzun zamandan beri siyasî birlik ve istikrarın olmaması, Büyük Selçuklu Devleti ve bölgedeki vassâllarının haçlılar karşısında etkili bir savunma yapabilmelerine imkân tanımamıştı. İşte biz de bu konu başlığında Selçukluların Mısır politikaları için kritik bir öneme sahip Suriye'de, haçlılar karşısında ne gibi bir mücadele verildiğini açıklamaya çalışacağız. Fakat bu husustan bahsetmeden önce Selçukluların yeni rakipleri haçlıların ortaya çıkışlarını genel olarak ifade etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Haçlı seferleri, I. Aleksios Komnenos'un, Türklerin Anadolu'da daha fazla güç kazanmalarını engellemek için batı Hristiyan dünyası ile bağlantı kurması neticesinde resmen başlamıştı. Esasında daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Bizans imparatoru VII: Mikhale 1074 yılında Papa Gregoire'ye mektup yazarak Selçuklular karşısında ondan yardım istemiş ve bu teklifinin kabul edilmesi halinde de 1054 yılında resmen birbirinden ayrılmış olan

Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmeyi vaat etmişti. Papa ise bu teklifi olumlu karşılamıştı.¹¹³² Çünkü o da Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca bu durum kendisine, Doğu Hristiyanlık Kilisesi'ne Roma'nın yüksek hâkimiyetini kabul ettirme imkânı sağlayabilirdi.¹¹³³ Fakat bu sırada her iki tarafın çıkarlarına uygun bir adım atılamamıştı. Öte yandan Papalık sahip olduğu bu hayali unutmadı. İşte Papalık, Aleksios Komnenos'un Bizans imparatoru olduğu zaman bu hayalini yeniden gerçekleştirebilme fırsatı bulmuş oldu. Zira I. Aleksios Komnenos, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu sırada VII: Gregoire'nin yerine papa olan II. Urbanus ile bağlantı kurarak batıdan Türklerin Anadolu'daki ilerleyişlerine engel olmak için yardım istedi. II. Urbanus da bu yardım çağrısına olumlu yanıt verdi. Nitekim II. Urbanus, 1095 Clermont Konsil'inde, Batı Hristiyanlarına, Doğu'daki din kardeşlerini Müslümanların baskısından kurtaracak savaşa katılma çağrısında bulunarak haçlı seferlerinin fiilen başlamasına vesile oldu. Kilise ise bu çağrısına cevap bulmakta gecikmedi. Çünkü siyasî birlikten yoksun, açlık, sefalet ve hastalıklarla mücadele eden halk, bu seferlere katılmayı dînî vazifelerini yerine getirmekten öte, içinde bulundukları müşkül durumdan kurtulmak için istiyordu. Başka bir ifade ile batı Hristiyan dünyasının zor durumdaki halkı, haçlı seferleri sayesinde doğunun zengin topraklarına ulaşabilmeyi ümit ediyordu. Ayrıca şövalyeler de bu seferde yer alarak kendilerine yeni topraklar kazanmayı ümit ediyorlardı.¹¹³⁴ Dolayısıyla II. Urbanus'un çağrısı büyük bir destek bulmakta zorlanmamıştı. Esasında Işın Demirkent'in de ifadesine göre, haçlı seferlerinin temelinde yatan gerçek sebep, dînî olmaktan çok yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi halkın sosyal ve ekonomik sıkıntılarıyla alâkalıydı. Dolayısıyla II. Urbanus'un "Kutsal toprakları kurtarma" sloganı da, gerçekten din uğruna savaşmayı teşvik etmekten ziyade bu gerçek niyeti gizlemek maksadıyla kullanılmıştı.¹¹³⁵ Ayrıca yine Işın Demirkent'in dikkat çektiği üzere; batı dünyası, Müslümanların İslâm ülkelerinde yaşayan gayr-i

¹¹³² Turan, 2002, 52,53

¹¹³³ Demirkent, 2007: 5

¹¹³⁴ Demirkent, 2004: 1–8, Demirkent, 2007: 4–8, Koca, 2003: 71–74

¹¹³⁵ Demirkent, 1996: 525,526

Müslimlere karşı hoşgörölü davrandıklarını az çok biliyorlardı. Bu cümleden olara, 7. yüzyılda Kudüs'ü ele geçiren Müslümanlar, buraya yapılan haç ziyaretlerine engel olmamışlar, Hristiyanların ve Yahudilerin ibadetlerine karışmamışlardı. XI. yüzyılda ise bu hoşgörü ortamı, Büyük Selçuklu Devleti tarafından aynı şekilde devam ettiriliyordu. Dolayısıyla haçlı seferlerinin başlaması, dini olmaktan çok siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle ilgili olmalıydı.¹¹³⁶

Öte yandan II. Urbanus'un Clermont Konsili'ndeki çağrısından sonra Pierre l'Hermite adında bir keşiş derhal harekete geçti. Yalın ayak, üstünde kıldan bir aba ile eşek sırtında bütün Fransa ve Almanya'yı dolaşan bu keşiş, büyük bir şevk ile yaptığı konuşmalarıyla, etrafında 20000 kişiyi toplamayı başardı.¹¹³⁷ Neticede doğuya doğru yürüyüşe geçen ilk grup Pierre l'Hermite'in idaresindeki bu kalabalık grup oldu ve bu grup çok geçmeden İstanbul'a ulaştı. (1096)¹¹³⁸ Ancak Bizans İmparatoru Aleksios, gördüğü manzara karşısında büyük bir şok yaşadı. Çünkü bu kalabalık grup, ordu disiplinine sahip olmaktan çok uzaktı. Oysaki imparator, kendisine Anadolu'da kaybettikleri toprakları yeniden kazanmak hususunda yardımcı olabilecek düzenli askerî birlikler bekliyordu. Dolayısıyla gelen bu kalabalık topluluk I. Aleksios'un emellerine hizmet edebilecek niteliklere sahip değildi. Üstelik imparatorluk için de potansiyel bir tehlike arz ediyorlardı.¹¹³⁹ Öte yandan Aleksios, bu duruma bir çözüm yolu bulmakta gecikmemişti. Nitekim imparator, bir türlü kontrol altına alınamayan bu disiplinsiz kalabalık haçlı topluluğunu, Anadolu'ya geçirerek İzmit Körfezi'nde Yalova yakınındaki Kibatos karargâhına yerleştirdi ve onlara, asıl haçlı grubu gelinceye kadar yerlerinden ayrılmamalarını söyledi.¹¹⁴⁰ Fakat onlar imparatoru dinlemediler. Bölgedeki Grek-Hristiyan köyleri başta olmak üzere etrafı yağmalayarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi İznik'e kadar ulaştılar. Bu şehrin etrafını da yağmaladılar. Karşılarını çıkan kişileri Müslüman ya da Hristiyan

¹¹³⁶ Demirkent, 2007: 8

¹¹³⁷ Demirkent, 1996: 527, Koca, 2003: 74

¹¹³⁸ Demirkent, 1996:527

¹¹³⁹ Nicole 2011: 28

¹¹⁴⁰ Anna Kommena, 1996: 306, Demirkent, 1996: 527

demedi işkence ederek öldürdüler.¹¹⁴¹ Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan bölgeye birlikler sevk ederek haçlıları yenilgiye uğratmıştı.¹¹⁴²

Öte yandan Pierre l'Hermite'in öncülük ettiği disiplinsiz haçlı grubunun ardından, asillerin idaresinde kalabalık bir haçlı ordusu İstanbul'a geldi. (1096) Bu orduyu oluşturan birliklerin başında; Norman fatihi Robert Guiscard'ın oğlu Taranto Prensi Bohemond ile yeğeni Tancrede, Fransa kralının kardeşi, Dük Hugues de Vermandois, Saint-Gilles Kontu Raymond, Aşağı Lorraine Dükü Godefroy de Bouillon, Kont Robert de Flandre, Normandiya Kontu Robert, Baudouin de Boulogne, Kont Etienne de Blois gibi asilzadeler bulunuyordu.¹¹⁴³ Bu arada Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, İstanbul'a gelen Batı Avrupalı asilzadelerin kendisine karşı pek de barışçıl niyetler beslemediklerini ve onların asıl amaçlarının doğuda kendi hâkimiyetlerini kurmak olduğunu sezmişti. Dolayısıyla da onları kontrol altında tutabilmek için her birinden bağlılık yemini istedi. Buna göre haçlılar; Türklerden geri aldıkları eski imparatorluk arazisini Bizans'a verecekler, imparatorluk sınırları dışında kuracakları devletlerde Bizans'ın hâkimiyetini tanıyacaklardı. Haçlı reislerinin bu şartları kabul etmelerinin karşılığında Bizans İmparatoru da onların ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olacaktı.¹¹⁴⁴ Ancak Bizans İmparatoru, bu hususta haçlı liderlerini iknâ edebilmek için epey uğraştı.¹¹⁴⁵

Neticede haçlı liderleri Anadolu tarafına geçtiler. Onlar ilk olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi İznik üzerine yürüyüp burayı kuşatma altına aldılar. Bu arada Malatya kuşatmasıyla meşgul olan Sultan I. Kılıç Arslan, haçlıların, başkenti İznik'i ele geçirmek üzere olduklarını haber alınca, derhal bölgeye geldi. Ancak o, karşısında haçlı ordusunun disiplinli askerlerden meydana geldiğini ve son derece teçhizatlı olduğunu fark ettiği anda, kendi kuvvetlerini boşuna kırdırma riskini göze alamayarak geri çekildi

¹¹⁴¹ Runciman, 1998: 101

¹¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz: Anna Kommena, 1996: 306, Demirkent, 19996: 528, Runciman, 1998: 101vd

¹¹⁴³ Demirkent, 1996: 528, Nicole, 2011: 14vd

¹¹⁴⁴ Anna Kommena, 1996: 313–324, Demirkent, 1996: 528, Koca, 2003: 76

¹¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirkent, 2004: 21vd, Runciman, 1998: 110vd

ve İznik'i kendi kaderiyle baş başa bıraktı. Bunun üzerine İznik'te kalanlar, kendi aralarında yaptıkları müzakere neticesinde şehri haçlılara değil, Bizans'a teslim etmeye karar verdiler. Nitekim imparatora bir elçi gönderip hayatlarına dokunmamak şartıyla şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Esasen imparator da böyle bir fırsat beklediği için teklifi kabul etti ve İznik'i Selçuklulardan teslim almak için bölgeye kendi birliklerini gönderdi. Sonuçta Türkiye Selçuklu Devleti'nin başşehri İznik haçlılardan önce imparatorun eline geçmiş oldu. (1097)¹¹⁴⁶ Öte yandan Kılıç Arslan'ın, İznik önlerinden çekilmesi pes ettiği anlamına gelmiyordu. Nitekim Selçuklu sultanı, Gümüş-tekın Danişmend Ahmed Gazi ile Kayseri Emîri Hasan Bey ile ittifak kurarak, haçlı ordusunu önce Eskişehir (Dorylaion)'de¹¹⁴⁷, ardından da Ereğli¹¹⁴⁸ taraflarında pusuya düşürdü. Fakat bu onları kesin olarak durdurmaya yetmedi. Çünkü Kılıç Arslan, o güne kadar alışık olmadığı bir orduyla çarpışmıştı. Gerçekten de haçlı ordusunda yer alan şövalyeler, baştan ayağa kadar zırhlar içindeydiler ve ellerinde uzun mızraklarıyla gruplar halinde savaşıyorlardı. Dolayısıyla da Türklerin okları, onlara tesir etmekte zorlanıyordu. Diğer taraftan haçlı kuvvetleri de Selçukluların savaş taktikleri karşısında şaşkınlık yaşamışlardı. Çünkü Türk birlikleri, onların aşına olmadıkları bir tarzda çarpışıyorlardı. Buna göre; atlarının üzerinde son derece süratli bir şekilde ilerleyen Türk birlikleri, haçlıların üzerlerine oklarını fırlatıyor ve aynı hızla geri çekiliyorlardı. Geri çekilen birliklerin yerini ise, hemen yeni birlikler alıyordu. Ayrıca Türkler, haçlıların aksine ince zırh giyip, hafif kalkanlar taşıyorlardı. Kısacası her iki taraf da bu ilk çarpışmalar neticesinde birbirlerini daha da yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı.¹¹⁴⁹

Yollarına devam eden haçlılardan bir kol Maraş ve Göksun üzerinden Antakya tarafına ulaştı. (1097) Diğer taraftan Godefroi'nin kardeşi Baudouin ve Bohemond'un yeğeni Tancrede de Gülek Boğazı'ndan Kilikya (Çukurova) bölgesine inerek, Türklerden Tarsus, Adana ve Misis şehirlerini aldılar.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁶ Anna Komnena, 1996: 325vd, Koca, 2003: 77vd, Demirkent, 2004, 29vd

¹¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirkent, 1996: 528,529, Demirkent, 2004: 34vd, Koca, 2003: 79,80

¹¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Runciman, 1998: 145vd, Demirkent, 1996:529, Koca, 2003: 81,82

¹¹⁴⁹ Runciman 1998: 142, Demirkent, 2004, 32, Koca, 2003: 80

¹¹⁵⁰ Demirkent, 1996: 529

Daha sonra Baudouin, doğuda bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Urfa'ya yöneldi. Urfa bilindiği gibi bölgenin en önemli ve zengin şehirlerinden birisiydi. Buranın idaresi ise, Ermeni asıllı Thoros adında bir kişinin elindeydi. Esasen Urfa daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sultan Melikşâh zamanında fethedilmişti. Ancak Melikşah'ın vefatından sonra şehre hâkim olan Tutuş, buranın idaresini adı geçen Thoros'a vermişti. Thoros da Tutuş'un ölümünden sonra çeşitli hileler yaparak Urfa'nın idaresini tamamen ele geçirmişti. Ancak Ermeniler, her an şehrin yönetiminin tekrar Türklerin eline geçmesinden tedirginlik duyuyorlardı. İşte bu sebeple de haçlı lideri Baudoin'i yardıma çağırmışlardı. Fakat olaylar Ermenilerin beklediği yönde gelişmedi. Bölgeye gelen Baudoin, Ermenilere yardım etmek yerine Thoros'u bertaraf ederek Urfa'nın hâkimiyetini ele geçirdi ve burada ilk haçlı devletini kurdu. (1098)¹¹⁵¹

Bu arada Antakya tarafına giden haçlı birlikleri, bu şehri kuşatma altına aldılar. Öte yandan şehirdeki Büyük Selçuklu Devleti'nin valisi Yağısıyan da boş durmamış, daha haçlılar bölgeye ilerlerlerken savunma tedbirleri almaya başlamıştı. Buna göre; Yağısıyan Antakya'nın surlarını tamir ettirdi. Ayrıca Haleb meliki Rıdvan'a, Dimaşk meliki Dukak'a, Humus Emîri Cenahü'd-Devle Hüseyin'e, Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul valisi Kürboğa'ya, Suruç emiri Artukoğlu Sökmen'e, Sincar emiri Arslantaş'a, Sümeysat emiri İlgazioğlu Süleyman'a, Mirdâsî Emîri Vessab başta olmak üzere Kilâboğulları kabile reislerine ve Diyarbekir bölgesindeki Türkmen beylerine haber göndererek onlardan haçlılara karşı Antakya savunmasında kendisine destek olmalarını istedi.¹¹⁵² Fakat Melik Rıdvan, haçlıların ne kadar büyük bir tehlike yarattıklarını anlamamış olacak ki, Yağısıyan'ın yardımına küçük bir Türkmen birliği göndermekle yetindi ve neticede bu birlik haçlılar karşısında başarılı olamayarak Haleb'e geri dönmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Musul Emîri Kürboğa da bizzat Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Berkayaruk'un emriyle Yağısıyan'a destek olmak için yola çıktı. Ancak o, Baudouin'in ele geçirip haçlı devleti kurduğu Urfa'yı kuşatma altına alarak burada oldukça zaman

¹¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, 1990

¹¹⁵² Sevim, 2000b: 183

kaybetti. Nitekim bu teşebbüsünden bir sonuç alamadan bölgeden ayrıldı. Mercüdâbık tarafına gelen Kürboğa, burada öteki Türk kuvvetleriyle birleşerek Antakya'ya doğru yürüyüşe geçti. Bu durum haçlı cephesinde büyük bir paniğe sebep oldu. Öte yandan haçlı liderleri bir araya gelip mevcut vaziyeti değerlendirseler de, ne yapacaklarına dair kesin bir hükme varamadılar. Hatta bir ara Bizans İmparatoru'ndan yardım istemeyi düşündüler. Fakat Bohemond, böyle bir teklif yapılmasına karşı çıktı. Çünkü ona göre haçlılar, Antakya'yı ele geçirseler bile, böyle bir yardım neticesinde şehrin idaresini imparatora bırakmak mecburiyetinde kalırlardı. Dolayısıyla Bohemond toplantıya katılanlara Antakya'yı kim önce ele geçirirse şehri onun idare etmesini teklif etti. Onlar da bu teklifi kabul ettiler. Antakya'yı ele geçiren kişi ise bizzat Bohemond'un kendisi oldu. Nitekim Bohemond, kalenin Keşkeruf tarafındaki burçlardan birisini muhafaza eden Ermeni asıllı Firuz adındaki şahısla bağlantı kurdu. Firuz, Bohemond'a yardımcı olmak hususunda herhangi bir tereddüt yaşamadı. Çünkü o, bir süre önce erzak saklaması sebebiyle Yağısıyan tarafından para cezasına çarptırılmıştı ve bunun için Yağısıyan'dan intikam almak istiyordu. Nihayetinde haçlı ordusu Firuz'un yardımlarıyla şehre girdi. Ancak bu ordu çok acımasızdı. Önüne çıkan Türkleri kadın, erkek demeden öldürüyordu. Bu arada Yağısıyan, şehirden kaçmayı başarmıştı. Fakat kaçış sırasında atından düşüp yaralandı. Ermeniler ise bu durumu fırsat bilerek onu yakalayıp öldürdüler ve başını Bohemond'a getirdiler (1098) Öte yandan Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle, içkaleye sığınmayı başarmıştı.¹¹⁵³ İşte bunu haber alan Kürboğa derhal Antakya tarafına giderek bir yandan şehri kuşatmaya başladı, diğer yandan da içkaledeki Şemsüddevle ile bağlantı kurdu. Böylece haçlı kuvvetleri iki cepheden de sıkıştırılmış oldu. Ayrıca Antakya'daki erzak stoklarının tükenmiş olması da haçlıların daha da zor bir duruma düşmelerine sebep oldu. Bu arada Bizans İmparatoru I. Aleksios da haçlıların kendilerine göre hareket edip, İstanbul'da yapmış oldukları antlaşmaya sadık kalmamaları

¹¹⁵³ Demirkent, 2004: 41,[İbnü'l-Adîm, Firuz adını Zerrad olarak kaydetmiştir. Bkz: Sevim (İbnü'l Adim), 2000a: 40,41]

dolayısıyla Antakya'daki haçlılara destek olmak adına herhangi bir yardımda bulunmadı.¹¹⁵⁴

Selçuklu ordusu Antakya'yı kuşatmışsa da Kürboğa ve kuşatmaya kendi askeri birlikleriyle destek olmak için gelen emîrlar arasında bir uyum söz konusu değildi. Nitekim Rıdvan'ın elçilerinin kuşatma sırasında Kürboğa ile görüşmeye gelmeleri, Haleb meliki ile arası açık olan Dukak ve Cenahüddevle'nin tedirginlik duymalarına sebep olmuştu. Çünkü onlar, Melik Rıdvan'ın kendine göre bazı hesapları olduğundan şüphe ediyorlardı. Bu sırada Mirdâsî Emîri Vessab'ın idaresindeki Araplar ile Türkmenlerin arasında anlaşmazlık yaşandı ve Vessab, Antakya önlerinden ayrıldı. Ayrıca Türkmenlerin önemli bir kısmı Rıdvan'ın gönderdiği mektupların etkisiyle dağılmışlardı. Kısacası Selçuklu ordusu mühim bir güç kaybına uğradı.¹¹⁵⁵ Öte yandan haçlılar cephesinde de bu sırada birtakım gelişmeler oldu. Buna göre; haçlılar, Antakya'daki Petrus Kilisesi'nde sözde Hz. İsa'yı yaraladığına inanılan kutsal mızrağı bulmuşlardı ve bu durum onların yeniden mücadele edebilmeleri için morallerini yükseltmişti.¹¹⁵⁶

Nihayetinde Selçuklular ve haçlılar Antakya ovasında karşı karşıya geldiler. Fakat daha çarpışma başlamadan Dukak, Artukoğlu Sökmen ve Cenahüddevle savaş alanını terk ederek Kürboğa'yı haçlılar karşısında yalnız bıraktılar. Haçlılar ise, gördükleri manzara karşısında oldukça şaşırılmışlardı. Hatta onlar bu durumu bir savaş taktiği olarak değerlendirmişlerdi. Ancak vaziyet böyle değildi. Türk ordusu mücadele etmeden dağılmıştı. Sonuçta tek başına kalan Kürboğa da valilik bölgesi Musul'a döndü. Böylece Antakya gibi bölgenin stratejik öneme sahip en mühim şehirlerinden birisi haçlılara bırakılmış oldu. Haçlılar ise, burada Antakya Prinkepsliği'ni resmen kurmuşlardı. (1098)¹¹⁵⁷

Antakya'yı ele geçiren haçlılar bundan sonra asıl hedefleri olan Kudüs'e doğru yürüyüşe geçtiler. Bu yürüyüş sırasında da bilhassa Haleb

¹¹⁵⁴ Demirkent, 2004, 42,43

¹¹⁵⁵ Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 41

¹¹⁵⁶ Demirkent, 2004: 44,45

¹¹⁵⁷ Süryani Mikail, 1944: 41, Ibn Al-Qalanisi, 1932: 44, Sevim, 2000b: 188,189, Demirkent, 2004: 45,46

savunması için büyük bir öneme sahip Azaz'ı, er-Ruc, el-Bare ve Maarretünnuman'ı işgal ettiler.¹¹⁵⁸ Daha sonra Kudüs'e ulaştılar. Bu sırada Kudüs bilindiği gibi Türklerin değil Fâtımîlerin elindeydi. Öte yandan Fâtımîler, haçlıların İstanbul'a geldikleri ilk zamandan itibaren onları, Bizans ordusunun bir uzantısı olarak görmüşlerdi. Hatta en önemli rakipleri Selçuklulara karşı haçlılarla ittifak yapmayı bile düşünmüşlerdi. Ancak onların, şimdilik, böyle bir niyetleri varmış gibi görünmüyordu. Nitekim Fâtımîler, Kudüs önlerine gelen haçlı ordusunu gördüklerinde bunu geçte olsa anlamışlardı.¹¹⁵⁹ Neticede haçlılar, Fâtımîlerle olan mücadeleyi kazanmışlar ve Kudüs'te kendi krallıklarını kurmayı başarmışlardı. (1099)¹¹⁶⁰

Kudüs'ün haçlıların eline geçmesi batı Hristiyan dünyasında büyük bir heyecan yarattı. Gerçekten de 1101 yılında kontlar, dükler ve kilise ileri gelenlerinin katıldığı yeni birlikler doğuya doğru sefere çıktılar.¹¹⁶¹ Bu arada Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan ve Dânişmend Ahmed Gazi de Anadolu'da haçlılara karşı mücadele etmeyi sürdürüyorlardı.¹¹⁶² Hatta Dânişmend Ahmed Gazi, haçlı reisi Bohemond'u tutsak almış, fakat daha sonra fidye karşılığında serbest bırakmıştı. (1100)¹¹⁶³ Öte yandan Suriye'deki Büyük Selçuklu Devleti vassâlları bölgeye gelen yeni haçlı birliklerini durdurmaya çalışmışlarsa da bu konuda ciddi bir başarı elde edemediler. Nitekim Haleb Meliki Rıdvan, Musul Valisi Çökürmüş ve Artukoğlu İlgazi tarafından oluşturulan ittifak grubu, haçlılar karşısında bir netice alamadığı gibi dönemin Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar'ın 1110 ve 1111'de Suriye'ye gönderdiği ordular da haçlıları durdurmayı başaramamıştı.¹¹⁶⁴ Diğer taraftan haçlılar, 1101 yılından sonraki askerî harekâtları sonucunda Trablus'ta bir kontluk kurmuşlardı. (1109)¹¹⁶⁵

¹¹⁵⁸ Sevim, 2000b: 189vd

¹¹⁵⁹ Nicole, 2011: 30, Öztürk, 2012: 133,134

¹¹⁶⁰ Süryanî Mikail, 1944: 41,42, Çamiçyan, 1941: 97, Demirkent, 2004: 50vd

¹¹⁶¹ Demirkent, 2004: 61,62

¹¹⁶² Münecimbaşı, 2001: 15vd, Anna Komnena, 1996: 346vd, Koca, 2003: 85

¹¹⁶³ Süryanî Mikail, 1944: 47, İbnü'l-Esîr, 1987b: 281

¹¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, 1987b: 297,299,302,318,322,328,332,369vd, Sevim (İbnü'l-Kâlânisi),2008: 29vd

Sevim, 2000b: 192-219

¹¹⁶⁵ Süryanî Mikail, 1944: 48, Demirkent, 2004: 97vd

Görüldüğü gibi Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra yaşanan taht mücadeleleri sebebiyle devlet yönetimindeki istikrarın bozulması, İslâm dünyasının yeni rakibi haçlılara Orta Doğu topraklarında kendi hâkimiyetlerini yayabilmeleri için büyük bir fırsat tanıdı. Nitekim bu fırsatı değerlendiren haçlılar yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta kendi siyasi teşekküllerini kurmuşlardı. Bu durum ise Selçukluları Mısır politikasından daha da uzaklaştırmıştı. Zira zamanında gerek Bizanslılarla gerekse Fâtımîlerle yaptıkları mücadeleler neticesinde ele geçirmeyi başardıkları ve Mısır politikası için son derece stratejik öneme sahip şehirleri kendi aralarındaki rekabet yüzünden haçlılara kaptırmışlardı. Başka bir ifade ile haçlı seferleri, zaten kendi içlerindeki sorunları ve Bâtınîlerle olan mücadeleleri sebebiyle Mısır politikasını ihmal eden Selçukluları bu politikadan daha da uzaklaştırmış oldu. Öte yandan burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının Mısır'ı ele geçirme planları daha sonraki dönemde ise Zengîler ve ardından da Eyyûbîler sürdürecektir.

3) Irak Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Sultan Muhammed Tapar'ın vefatından sonra yerine oğlu Mahmud geçti. (1118) Ancak Mahmud'un çok genç yaşta olması sebebiyle bazı devlet adamlarının ondan daha fazla idarede söz sahibi olmaya çalışmaları, Muhammed Tapar'ın kardeşi Sancar'ı endişelendirmişti. Gerçekten de Mahmud vaktinin çoğunu eğlencede geçirirken, devlet içinde karışıklıklar çıkmaya başlamıştı.¹¹⁶⁶ Bunun üzerine Sancar, Büyük Selçuklu Devleti tahtını elde edebilmek için harekete geçti ve kısa süre içinde sultanlığını ilan ettiği gibi, Halife Mustazhir'den de iktidarını onaylamasını istedi. Nitekim Abbâsî Halifesi, ona bir hil'at ile birlikte Mâverâunnehr, Semerkand ve Avne'nin yönetim menşurlarını gönderdi.¹¹⁶⁷ Sancar'ın böyle bir teşebbüste bulunması üzerine Mahmud duruma müdahale etmeye çalıştı ve amcasına

¹¹⁶⁶ Bundârî, 1999: 121, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 61, Kayhan, 1994: 35, Sevim-Merçil, 1995: 204,205

¹¹⁶⁷ Kayhan, 2001: 41

bir elçilik heyeti göndererek, kendisine Mâzanderân Bölgesi ile beraber her yıl 200 bin dinar vereceğini vaat etti. Fakat Sancar bunu kabul etmedi.¹¹⁶⁸ Dolayısıyla her iki taraf arasında çatışma kaçınılmaz oldu. Buna göre; hazırlıklarını tamamlayan Sancar ve Mahmud, Sâve denilen mevkide karşı karşıya geldiler. Yapılan çarpışmada galip gelen taraf ise Sancar oldu. (1119)¹¹⁶⁹ Bunun üzerine Abbâsî Halifesi, Mahmud adına okunan hutbeyi keserek, Sancar adına hutbe okutmaya başladı.¹¹⁷⁰ Öte yandan Mahmud, amcası karşısında yenilgiye uğramasının ardından veziri Sümeyremî ve bazı komutanlarıyla birlikte İsfahan'a kaçtı.¹¹⁷¹

Bu arada Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı olan Sancar, yeğeninin kendisinden af dilemesini bekliyordu. Neticede Mahmud, yanına aldığı hediyelerle birlikte Sultan Sancar'ın huzuruna çıkıp ondan af diledi. Sultan Sancar da onu affetti. (1119)¹¹⁷² Öte yandan Mahmud, Selçuklu Sultanına karşı birtakım yükümlülükleri yerine getirmeyi de kabul etmişti. Buna göre; Mahmud, "Hükümdarlık sembolü olan hareketleri terk edecek, gerektiğinde amcasının karşısına çıktığı zaman onun yedek atına binecek, saltanat rengi kırmızıyı bırakıp amcasının beyaz-siyah rengini kabul edecek, Sancar'ın yanında bulunduğu süre boyunca saltanat alâmeti olan nevbet çaldırmayacak, Sultan'ın huzuruna her girişinde yeri öpüp ayakta bekleyecek, kabul merasimi yapılan yerden amcasının çadırına kadar onun atının üzengisinin yanında yaya olarak yürüyecek, amcasının çadırının yanında kurulacak bir çadırda kalacak ve amcasının rızasını kazanmak için onun yanında 20 gün süresince kalacaktı.¹¹⁷³ Bu arada Sultan Sancar kızı Mehmelek Hatun'u yeğeni Mahmud ile evlendirdiği gibi, erkek çocuğu olmadığı için de Mahmud'u veliahdı olarak ilân etti.¹¹⁷⁴ Sonuçta Büyük Selçuklu Devleti'ni yeniden düzenleyen Sancar, "Sultanü'l-a'zam" (En Büyük Sultan) ve "Sultanu's-Selâtin" (Büyük Sultan) unvanlarını kullanacak,

¹¹⁶⁸ Kayhan, 2001: 41, Sevim-Merçil, 1995: 205

¹¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 435vd, Sadruddîn el-Hüseynî, 62, Azîmî, 51, Kayhan, 2001: 42,43

¹¹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, 1987b: 438

¹¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, 1987b: 438

¹¹⁷² Bundârî, 1999:123, Sadruddîn el-Hüseynî, 1999: 62, İbnü'l-Esîr, 1987b: 439, Azîmî, 2006: 51

¹¹⁷³ Bundârî, 124, Sadruddîn el-Hüseynî, 62, Kayhan, 2001: 44,45

¹¹⁷⁴ Kayhan, 2001: 45

Mahmud'a da "Sultanü'l-mu'azzam" (Büyük Sultan), "Seyyidü's-Selâtîn" (Sultanların Efendisi) unvanlarıyla hitap edilecekti. Ayrıca Sancar, Mahmud'a Irak-ı Arab ile Irak-ı Acem'in bir kısmını ve Suriye'nin idaresini verdi. Böylece Sultan Sancar'ın izniyle Selçukluların yeni bir kolu olarak Irak Selçuklu Devleti resmen kurulmuş oldu.¹¹⁷⁵

Öte yandan Sultan Sancar, Irak Selçuklu Devleti'ne müdahale etmeyi ihmâl etmemiştir. Bu cümleden olmak üzere o, kurulan vassâl devletin teşkilat yapısını bizzat kendisi düzenlemiştir. Fakat Sultan Sancar'ın bu tür bir düzenlemede bulunması yeğeni Mahmud'un, kendisine göre hareket etmesine engel olamamıştır. Nitekim amacı kendi bağımsızlığını elde etmek olan Mahmud, amcasına karşı Abbâsî Halifesi Müsterşid ile ittifak kurmuştur. Çünkü Halife de 1058 yılında resmen Büyük Selçuklu Devleti'ne bırakılan kendi siyasî yetkilerini elde etmek istemektedir.¹¹⁷⁶ Diğer taraftan Sultan Sancar bu duruma itiraz etmekte gecikmedi ve Mahmud'a bir mektup yazarak ondan derhal Halife ile olan ittifaktan ayrılmasını istedi. Bunun üzerine hatasını anlayan Mahmud, Halife ile olan ittifakını bozarak ona karşı harekete geçti. Fakat çok geçmeden her iki taraf arasında uzlaşma sağlandı. (1126) Sultan Sancar ise, bütün bu yaşananlardan sonra Irak Selçuklu Devleti'ne karşı sefere çıkmaya karar verdi ve hiç vakit kaybetmeden yola çıktı. Kısa sürede Rey'e gelen Sultan, Mahmud'u bu şehre davet etti. Mahmud da herhangi bir itirazda bulunmadan Rey'e gitti. Yeğeninin kendisine itaat ettiğini gören Sultan Sancar, Irak Selçuklu Devleti ile ilgili yeni düzenlemeler yaptıktan sonra da bölgeden ayrıldı. (1131)¹¹⁷⁷ Fakat Mahmud bir süre sonra öldü ve yerine geçen oğlu Davud zamanında devletin düzeni yeniden bozuldu. Nitekim Mahmud'un kardeşi Mesud, zorla Irak Selçuklu Devleti tahtını ele geçirdi ve Halife'den kendi adına hutbe okutmasını istedi. Ancak Halife, "Sultan Sancar'ın onayı olmadan böyle bir teşebbüste bulunamayacağını" ifade ederek Mesud'un talebini geri çevirdi. Halife'nin bu şekilde davranmasının sebebi ise, kendi çıkarlarıyla alâkalıydı. Çünkü

¹¹⁷⁵ Köymen, 1998, 118, Sevim-Merçil, 1995: 207, Kayhan, 2001: 45

¹¹⁷⁶ Köymen, 1998: 119

¹¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, 1987b: 515, Köymen, 1998: 119

bilindiği gibi o, Mahmud ile işbirliği yaparak siyasî yetkilerini tekrar elde etmeyi denemiş, fakat Mahmud bu ittifaktan vazgeçerek onun hedefine ulaşmasına mâni olmuştu. Dolayısıyla Halife de, Sultan Sancar'dan yana bir tavır takınarak Irak Selçuklu Devleti'nin amacını gerçekleştirmesine engel olmaya çalışmıştı.¹¹⁷⁸

Bu arada Sultan Sancar bir kez daha batıya doğru sefere çıktı. Onun amacı ise, Muhammed Tapar'ın oğullarından Tuğrul'u Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçirmekti. Öte yandan bu durumu haber alan Mesud, hemen Halife Müsterşid'e Sancar'a karşı ittifak yapmayı teklif etti ve o da bu teklifi kabul etti. Ayrıca bu sırada Irak Selçuklu Devleti'nin tahtını ele geçirmek için harekete geçen Mesud'un kardeşi Selçukşah da bu ittifaka dâhil oldu. Ancak Abbâsî Halifesi bu ittifak içinde yine kendi emellerine göre hareket etti. Nitekim o, Bağdat'ta Sultan Sancar adına okutulan hutbeyi kaldırdı ve yerine Selçuklu hanedanından kimsenin ismini koymadı. Böylece Halife, siyasî hâkimiyetini açıkça ilân etmiş oldu.¹¹⁷⁹ Bu arada Sultan Sancar da bölgeye ulaşmış ve çok geçmeden Mesud'un kuvvetleriyle Dînever denilen mevkide karşı karşıya gelmişti. (1132) Bu savaşın galibi ise, Sultan Sancar oldu. Sultan Sancar daha sonra Irak Selçuklu Devleti tahtına istediği gibi Tuğrul'u çıkarttı ve idârî teşkilâtı yeniden tanzim ederek bölgeden ayrıldı.¹¹⁸⁰ Ancak Irak Selçuklu Devletinde düzen tam anlamıyla sağlanamamıştı. Çünkü Sultan Sancar'ın müdahalesinden bir süre sonra iktidar kavgaları yeniden başladı. Nitekim Mesud, Irak Selçuklu Devleti tahtı için tekrar harekete geçti ve bu defa başarılı oldu. Sultan Sancar ise bu sırada Tuğrul'un ölümü sebebiyle Mesud'un tahta çıkışını kabul etmek zorunda kaldı.¹¹⁸¹ Fakat bu defa Mesud ve Halife arasında çatışma yaşandı. Kazanan taraf ise Mesud oldu. Hatta o, Halife'yi tutsak aldı. Ancak Halife bu esnada bir Bâtini tarafından öldürüldü. (1136) Yeni Abbâsî Halifesi ise Müsterşid'in oğlu er-Raşid Billâh oldu. Ancak Mesud bu Halife ile anlaşmazlık yaşadı. Zira Mesud, Halife er-Raşid Billâh'dan babası Müsterşid tarafından

¹¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, 1987b: 528, Köymen, 1998: 120

¹¹⁷⁹ Köymen, 1998: 120, Sevim-Merçil, 1995: 212

¹¹⁸⁰ Sevim-Merçil, 1995: 213

¹¹⁸¹ Köymen, 1998: 121

tutsaklıktan kurtulmak için ödemesi gereken parayı istemiş, Raşid de hazine de yeterli miktarda para olmadığını ileri sürerek bu isteği geri çevirmişti. Dolayısıyla her iki taraf arasında yeni bir mücadele başlamıştı. Bu mücadelenin kazananı ise yine Mesud olmuş ve Raşid halifelikten azledilerek yerine de Muktefi Liemrillâh halife olmuştu. (1136)¹¹⁸²

Öte yandan Mesud bilindiği gibi Sultan Sancar'dan bağımsız hareket etmek istiyordu. Ancak o, bu isteğine rağmen Sancar'a karşı vassâllık yükümlülüklerini yerine getirmekten de kaçınmıyordu. Nitekim Mesud, Sultan Sancar'ın Karahıtaylar ile yaptığı Katvan Savaşı sırasında, Sultan'ın emri üzerine ordusuyla birlikte Rey'e gelmişti. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; Sultan Sancar bundan sonraki süreçte Irak Selçuklu Devleti üzerindeki kontrolünü tam olarak sağlayamamıştır. Esasında o, tahta çıktığı andan itibaren batı politikasından uzaklaşmaya başlamış, devletin ağırlık merkezini Batı İran'dan kendi meliklik bölgesi Doğu İran'a yani bir anlamda devletin kuruluş sahasına çekmişti.¹¹⁸³ Kısacası Sultan Sancar döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin batı yönünde ciddi bir başarısı olmamış, bu bölgedeki faaliyetler vassâlların idaresine bırakılmıştı.

B) ANADOLU'DA KURULAN TÜRK BEYLİKLERİ

1) Dânişmendliler:

Hanedanın kurucusu Dânişmend Gazi, 1063 yılında Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girerek onun en gözde emîrlerinden birisi olmuştu.¹¹⁸⁴ Kaynaklarda ifade edildiğine göre, asıl adı Taylu idi. Kendisine "Dânişmend" denilmesinin sebebi ise onun Türkmenlerin çocuklarının öğretmeni (hocası) olmasıyla alâkalıydı.¹¹⁸⁵

Emir Dânişmend¹¹⁸⁶, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'daki fetih faaliyetlerine katılmıştı. Nitekim çok geçmeden

¹¹⁸² Köymen, 1998: 121

¹¹⁸³ Köymen, 1998: 225

¹¹⁸⁴ Müneccimbaşı, 2001:144, Özaydın, 1993: 122

¹¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, 1987B: 247, Müneccimbaşı, 2001: 144

¹¹⁸⁶ Mükrimin Halil Yinanç, Emîr Dânişmend'in menşe'i hakkında yukarıda ifade etmiş olduğumuz bilginin dışında, kaynaklarda farklı rivayetlerin de bulunduğu dikkat çekmiştir. Nitekim

Sivas'ı ele geçiren Emîr Dânişmend, burada hanedanını kurdu. (1071) Daha sonra da Çavuldur, Tursan, Kara Doğan, Osmançık, İltekin ve Karatekin adlı beylerle birlikte Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Develi ve Çorum'u ele geçirdi.¹¹⁸⁷

Dânişmend Gazi'nin vefatından sonra ise yerine oğlu Gümüşştigin geçti. Bu dönemde güçlerini oldukça arttıran Dânişmendliler Anadolu'daki en önemli rolü de Haçlılara karşı verilen mücadelede oynamışlardır.¹¹⁸⁸

Öte yandan Dânişmendliler de, diğer Türk beylikleri gibi Anadolu Türk mimarisinin doğuşuna mühim katkılarda bulunmuşlardır. Nitekim onlar; Amasya, Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri'de süsleme açısından iddiasız cami ve medrese türünden eserler inşa ederek Türk-İslâm kültürüne önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.¹¹⁸⁹

2) Mengüçükler:

Mengüçük Beyliği'nin kuruluş tarihi Malazgirt zaferi sonrası olarak kabul edilmektedir.¹¹⁹⁰ (1071/1072–1227/1228)¹¹⁹¹ Nitekim bir rivayete göre; Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinin ardından Mengüçük¹¹⁹² Ahmed Gazi'yi Kara-su (Yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethiyle görevlendirmişti. Bu yerleri çok geçmeden ele geçiren Ahmed Gazi; Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar'ı hâkimiyeti altına alarak bu topraklarda kendi adıyla

Dânişmendnâme'deki bir rivayete göre; Emîr Dânişmend 970 yılında Abbâsî halifesinden aldığı izin üzerine Rumlara karşı gaza etmiş, bir süre sonra Canik bölgesinde Hristiyanlarla yaptığı savaşta bozguna uğramış ve ağır yaralı bir vaziyette Niksar'a dönmüş, orada da vefat etmişti. Diğer bir rivayete göre de Dânişmend, 8. yüzyılda Bizans ile yaptığı savaş sırasında şehit düşen İslâm kahramanı Battal Gazi'nin neslinden geliyordu ve kendisinin İslâmî adı da Ahmed idi. Öte yandan yine Mükrimin Halil Yinanç'ın belirttiğine göre; Niketas, Urfalı Mateos, Vardan, Çamiçyan gibi tarihçiler Emîr Dânişmend'in Ermeni asıllı olduğunu iddia etmişlerdir. (Bkz: Yinanç, 1997a: 468, Yinanç, 2013: 165vd, Vardan, 1937: 188, Urfalı Mateos 2000: 204) Bu arada Osman Turan da Dânişmend Gazi'nin Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sultanı Süleymanşah'ın dayısı olduğunu ifade etmiştir. (Turan, 1965: 202)

¹¹⁸⁷ Özaydın, 1993: 123

¹¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müneccimbaşı, 2001: 148vd Özaydın, 1993: 469vd, Özaydın, 1992: 123vd, Yinanç, 1997a: 469vd,

¹¹⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tanman, 1993: 474–477

¹¹⁹⁰ Özaydın, 1992c: 141, Turan, 2004: 73

¹¹⁹¹ Müneccimbaşı, 2001: 211

¹¹⁹² Faruk Sümer'e göre; Mengüçük, "Daima yaşayan küçük" anlamına gelmektedir. (Sümer, 1999b: 731)

anılan bir beylik kurmuştu.¹¹⁹³ Diğer bir rivayete göre de; Mengüçük Gazi, Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın emrindeki beyler arasında yer alıyordu.¹¹⁹⁴

Mengüçük Gazi, Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi ile birlikte Gürcüler, Rumlar ve Abhazlarla savaşmıştır.¹¹⁹⁵ Onun vefatından sonra ise yerine oğlu İshak geçmiştir. İshak'ın ardından da Mengüçükler iki kola ayrılmışlardır. Nitekim İshak'ın oğullarından Davud, Kemah-Erzincan, Süleyman da Divriği kolunun başına geçmiştir.¹¹⁹⁶

Mengüçükler de hâkimiyet kurdukları topraklarda mühim mimari yapılar inşa etmişler, bu bölgelerde ekonominin, ilim ve kültürel faaliyetlerin gelişme gösterebilmesi için ellerinden gelen hizmeti yapmışlardır. Bu cümleden olarak Erzincan, Mengüçükler zamanında ticari ve ilmi faaliyetlerin merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Öte yandan Mengüçük hanedanı mensupları pek çok şair, edip, sanatçı, din ve ilim adamlarını himaye etmişlerdir. Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz gibi Divriği Kale Cami, Ulu Cami, Darü's-Şifa ve medreseler gibi çok sayıda değerli mimari eserler yaptırmışlar ve böylece Türk kültürünün Anadolu'ya yerleşmesinde mühim bir hizmette bulunmuşlardır¹¹⁹⁷

3) Saltuklular

Saltuklu Beyliği (1071–1202), Malazgirt zaferini müteakip Erzurum merkez olmak üzere Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliği olarak kabul edilmektedir.¹¹⁹⁸ Hanedanın kurucusu Ebû'l Kasım Saltuk¹¹⁹⁹ idi. Nitekim

¹¹⁹³ Müneccimbaşı, 2001: 212, Reşidüddin,, 1999: 39, Zâhirüddîn Nişâburî 1332 28, Özaydın, 1992c: 141, Turan, 2004: 73, Sümer, 2004: 139

¹¹⁹⁴ Sümer, 2004: 139, Özaydın, 1992c: 140. [Osman Turan, İbnü'l-Adîm'in verdiği bilgiye dikkat çekerek Süleymanşah'ın Antakya seferine giderken yanında yer alan beylerden birisinin adının Mengüçük olduğunu belirtmektedir ve bu kişinin bizzat Mengüçük değil de oğlu olabileceğini ifade etmektedir. Nitekim İbnü'l-Adîm, Antakya'ya sefere çıkan Süleymanşah'ın askerlerinin az olması sebebiyle Mencekoğlu'nun 300 atıyla ona katıldığını dile getirmektedir. Bkz: Sevim (İbnü'l-Adîm), 2000a: 22, Turan, 2004: 74] [Öte yandan Osman Turan ve Faruk Sümer'e göre, Urfalı Mateos ile Simbat vakayinâmesine istinaden, Tuğrul Bey'in Anadolu'ya akınlar düzenlemekle görevlendirdiği beyler arasında Mengüçük adlı bir beyin bulunabileceğini ifade etmektedirler. Nitekim Urfalı Mateos'da 1063 yılında Anadolu'ya sefer düzenleyen beyler arasında Mıcmıc isimli bir kişinin adı zikredilmektedir. Bkz: Urfalı Mateos 2000: 113, Turan, 2004: 75, Sümer, 2004: 139]

¹¹⁹⁵ Müneccimbaşı, 2001: 212, Özaydın, 1992c: 142, Sümer, 2004: 139, Turan, 2004: 75vd

¹¹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Özaydın 1992c: 143vd, Turan, 2004: 78vd, Sümer, 2004: 139vd

¹¹⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Özaydın, 1992: 152vd, Turan, 2004: 89vd

¹¹⁹⁸ Turan, 2004: 19, Özaydın, 1992d: 155

kaynakların ifadesine göre; Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferi sonrası Erzurum ve çevresini, Ebû'l Kasım Saltuk'a ıktâ olarak vermişti.¹²⁰⁰ Ayrıca Bayburt, Tercan, İspir, Oltu, Micingerd, Koçmaz gibi yerler de Sultan Alp Arslan'ın Saltuklu hanedanına verdiği ıktâlar arasında yer alıyordu.¹²⁰¹ Öte yandan Ebû'l Kasım Saltuk'un vefatından sonra yerine oğlu Ali b. Ebû'l Kasım geçmiştir.¹²⁰²

Saltuklular bölgedeki en önemli rolü ise, Gürcülerle olan mücadelede oynamışlardır. Nitekim Gürcü Kralı David, Sultan Melikşâh'ın vefatının ardından hanedan üyelerinin Büyük Selçuklu Devleti tahtı için birbirleriyle mücadele etmelerini fırsat bilerek harekete geçmişti. Öncelikle Selçuklulara ödediği vergiyi kesen Gürcü Kralı David, 1110,1115,1116 ve 1118'de Türklere karşı gerçekleştirdiği hücumlarla birçok yerleri ele geçirmiş ve bundan sonraki süreçte de Gürcülerle Türkler arasındaki mücadele devam etmişti. İşte Saltuklu Beyliği de bu mücadeleler sırasında mühim faaliyetlerde bulunmuştu.¹²⁰³

İlk olarak Büyük Selçuklu Devleti sultanlarına, daha sonra da sırasıyla Azerbaycan Atabeylerine, Irak Selçuklularına ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Saltuklular,¹²⁰⁴ başta Erzurum şehri olmak üzere idarelerindeki bölgelerde önemli imar faaliyetlerinde bulunmuşlar ve bu yerlerde ticaretin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Nitekim Erzurum, Saltuklular zamanında, Akdeniz limanlarından ve Suriye'den yola çıkıp Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'dan gelip Azerbaycan'a, İran'a varan veya Türkistan'dan Erzurum'a ulaşım aynı yoldan Akdeniz ve Trabzon limanlarına giden büyük kervan yolu üzerinde son derece önemli bir merkez idi.¹²⁰⁵ Ayrıca bu dönemde Tepsiminare adını alan Tarassut Kalesi, Ulu Cami, Mama Hatun

¹¹⁹⁹ Saltuk "sal" fiilinden -duk eki ile yapılmış bir addır. "Bırakmak, koyuvermek, atmak, göndermek" manalarını taşımaktadır. Sümer, 1999a, 272

¹²⁰⁰ Zâhirüddîn Nişâburî, 1332: 27, Reşîdüddîn, 1999: 38, Reşîdüddîn (Türkçe terc), 2010: 120, Müneccimbaşı 2001: 207

¹²⁰¹ Turan, 2004: 19, Özeydın, 1992d: 157

¹²⁰² Özeydın, 1992d: 158

¹²⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Müneccimbaşı, 2001: 208vd, Brosset, 2003: 317vd, Turan, 2004: 23vd, Özeydın, 1992d: 158vd, Sümer, 1998: 28vd

¹²⁰⁴ Özeydın, 1992d: 167

¹²⁰⁵ Turan, 2004: 49, Özeydın 1992d: 167,168

Kervansarayı imaret ve türbesi gibi pek çok mühim yapılar inşa edilmiştir.¹²⁰⁶ Bu sayede de Saltuklular, Türk kültürünün Anadolu'da kökleşmesinde önemli bir rol oynamışlardı.

4) Ahlatşâhlar:

Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan Ahlat Selçuklular için son derece önemli bir yerd. Nitekim Selçuklular bu bölgeye, bilindiği gibi ilk olarak Çağrı Bey'in keşif seferi sırasında gelmişlerdi. Tuğrul Bey ve Alp Arslan zamanlarında ise Ahlat, Türkmenlere yurt bulmak ve gazâ yapmak amacıyla Anadolu'ya düzenlenen akınlarda bir üs olarak kullanılmıştı.¹²⁰⁷ Ahlatşâhlar hanedanının kurucusu olarak kabul edilen Sökmen el-Kutbi, Selçukluların Azerbaycan Valisi Kutbuddevle İsmail b. Yakutî'nin memlûk emîrlerinden idi. Bu sebeple kendisine “el-Kutbi” deniliyordu.¹²⁰⁸ Kutbuddevle İsmail, Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları sırasında öldürülünce, Sökmen de onun oğlu Mevdud'un hizmetine girdi. Ancak kısa bir süre sonra o da öldü. İşte bu sırada Ahlat halkı, Mervânî emîrlerinden gördükleri zulümlerden kurtulmak için Sökmen'den yardım istediler. Bu teklifi kabul eden Sökmen Ahlat'a giderek buranın idaresini ele aldı. (1100) Daha sonra Sökmen, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar'ın emrine girdi ve iyi hizmetlerine karşılık Muhammed Tapar tarafından Ahlat ve Van Gölü havzası kendisine ıktâ edildi. Başka bir ifadeyle, Muhammed Tapar, Sökmen'in Ahlat'taki hâkimiyetini onayladı.¹²⁰⁹ Kaynaklarda “Sökmeniyye, Ahlatşahlar ve Ermanşâhlar” gibi isimlerle anılan bu hanedanın beyleri bir asırdan fazla Van Gölü havzasında varlıklarını sürdürmüşlerdir. (1100–1207)¹²¹⁰

Ahlatşâhlar Beyliği de tıpkı Anadolu'da kurulan diğer Türk beylikleri gibi, Türk kültürünün bu topraklarda yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Ahlat, Sökmenli hanedanı zamanında ilim, kültür ve ticaret merkezi

¹²⁰⁶ Turan, 2004: 51, Sümer, 1998: 43

¹²⁰⁷ Özeydin, 1992b: 194, Turan, 2004: 102

¹²⁰⁸ Sümer, 1998: 67, Özeydin, 1992a: 195, Turan, 2004: 102,103

¹²⁰⁹ Özeydin, 1992b: 195vd, Sümer 1998: 68vd, Turan, 2004: 101vd

¹²¹⁰ Turan, 2004: 103

olmuştur. Sanatkârlar ve âlimleri himaye eden Sökmenli beyleri, hâkimiyetleri altındaki yerlerde imar faaliyetlerinde de bulunmuşlardır.¹²¹¹

5) Artuklular:

Artuklular XII. yüzyılın başlarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hâkimiyet kurabilmiş bir Türkmen sülâlesiydi. Sülâle adını Sultan Alp Arslan'ın komutanı olan Eksük'ün oğlu Artuk Bey'den almıştır. Artuk Bey'in mensubu olduğu Oğuz boyu ise Kayı ya da Döğer (Töger) idi.¹²¹² Bilindiği gibi Artuk Bey, Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi için görevlendirilen beyler arasında yer alıyordu. O, Orta Anadolu'da Yeşilirmak ve Kızılırmak dolaylarında fetih faaliyetlerinde bulunmuştu. Fakat Artuk Bey, Sultan Alp Arslan'ın vefatından sonra tahta geçen Melikşâh tarafından, bilindiği gibi devletin merkezine çağırılmış ve ardından Hulvan (Lûristan) valiliğine atanmıştı. Bu sırada da Ahsa ve Bahreyn Karmatîlerine kaşı başarılı bir mücadele vermişti. Öte yandan Artuk Bey'in, Anadolu'nun fethi görevinden alınarak devletin merkezine çağırılmasının sebebi net değildir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu Türkmen Bey'i, Kutalmışoğlu Süleymanşah ile yaşadığı anlaşmazlık neticesinde Sultan Melikşâh tarafından Anadolu'dan uzaklaştırılmış olabilirdi.¹²¹³ Esasen bu açıklama gerçeklerden uzak gibi de gözükmemektedir. Çünkü bilindiği gibi Artuk Bey daha sonra Suriye Meliki Tutuş ile Kutalmışoğlu Süleymanşah mücadelesinde önemli bir rol oynamış ve Tutuş'un savaşı kazanmasına yardımcı olmuştu.¹²¹⁴ Öte yandan Artuk Bey, Tutuş'un yanına gittiğinde o, Kudüs'ü kendisine iktâ olarak vermişti. Sonuçta Türk ve İslâm dünyası adına mühim başarılar elde edilmesinde dikkat çekici bir rol oynayan Artuk Bey, 1091 yılında vefat etmiş ve Süleyman Mâbedi'ne giden yol üzerinde defnedilmiştir.¹²¹⁵

¹²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Özaydın, 1992a: 207vd, Turan, 2004: 138vd

¹²¹² Sevim, 2005c: 127-130., Köprülü, 1997: 617

¹²¹³ Sevim, 2000b: 115, Sevim, 1990a: 49, Yınanç, 2013: 79,80 (Osman Turan ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Sultan Melikşâh, amcası Kavurt ile olan mücadelesinde Artuk Bey'den yardım isteyerek onu devletin merkezine çağırmişti. Bkz: Turan, 2002: 52,52)

¹²¹⁴ Sevim, 1990a: 49

¹²¹⁵ Turan, 2004: 154

Artuk Bey'den sonra Kudüs'teki yetkiyi oğulları Sökmen ve İl-gazi aldılar. Ancak onlarda burada uzun süre kalamadılar. Zira Fâtımîler, bir müddet sonra Kudüs'ün idaresini ele geçirdiler. (1096) Öte yandan Sökmen, çok geçmeden Hısn-ı Keyfa'da, İl-gazi de Mardin'de Artuklu Beyliği'nin birer şubesini tesis ettiler. Ayrıca Artuk Bey'in torunu Belek de Harput'un idaresini ele geçirdi ve daha sonra burada hanedandan II. Sökmen, Artuklu Beyliği'nin şubesini kurdu.¹²¹⁶

Artuklular, haçlılarla mücadele hususunda önemli bir rol oynamışlardı. Diğer taraftan bu beylik, tam anlamıyla bağımsız bir beylik olmayı başaramamış; Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti, Suriye Türk Atabeylikleri, Eyyûbîler, İlhanlılar ve Memlûkler gibi devletleri metbû olarak tanımışlardı.¹²¹⁷

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki; Artuklular, hâkim oldukları şehirlerde halkın refah içinde yaşaması için ellerinden geleni yapmışlardır. Nitekim idarelerindeki halktan çok az miktarda vergi aldıkları gibi, köprüler, camiler, kervansaraylar, medreseler, su kanalları inşa ettirerek hem halka hizmet etmişler hem de önemli mimari yapılar inşa ettirmişlerdi. Hatta Artukluların bu tür faaliyetler içinde olmaları İslâm ülkelerinden pek çok kişinin Mardin, Diyarbakir gibi Artuklu hâkimiyetindeki şehirlere göç etmelerine vesile olmuştu. Öte yandan Artuklular bütün bu yaptıkları icraatlarla Türk kültürünün Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmesinde ve kökleşmesinde mühim bir rol oynamışlardı.¹²¹⁸

6) İnal veya Yinal Oğulları:

Suriye Meliki Tutuş, Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtını ele geçirmek için harekete geçtiği sırada Âmid (Diyarbakir) ve çevresine hâkim olmuştu. (1093) Tutuş daha sonra oğlu Dukak'ın atabeyi Zahîrüddin Tuğtegin'i bu bölgeye vali olarak tayin etti.¹²¹⁹ Fakat çok geçmeden Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti tahtı için mücadele ettiği

¹²¹⁶ Alptekin, 1992b: 170

¹²¹⁷ Koca, 2011: 180

¹²¹⁸ Köprülü, 1997: 622vd, Alptekin, 1992b: 189vd

¹²¹⁹ Kafesoğlu, 1976: 841, Sevim, 2000d: 257

Berkyaruk karşısında yenilgiye uğradı ve vefat etti. Bu sırada Tutuş'un Âmid'e vali olarak atadığı Tuğtegin de esir düşmüştü. (1095) Bundan sonra ise, Güneydoğu Anadolu'da birçok küçük Türk beyliği kuruldu. İşte Sadr adındaki bir Türkmen beyi de bu esnada Âmid'de hâkimiyetini sağladı.¹²²⁰ Sadr'ın ölümünden sonra ise buranın hâkimiyeti beyliğe adını veren kardeşi İnal'a (Yinal) geçti. (1098–1183) Ancak İnal çok uzun süre beyliğin başında yer alamadı. Nitekim çok geçmeden vefat eden İnal'ın yerine oğlu İbrahim geçti. Öte yandan bu beylik Tutuş'un Dimaşk'ta kendi hâkimiyetini kurmuş olan oğlu Dukak'a bağlıydı.¹²²¹

İnal Oğulları, haçlılara karşı verilen mücadelede yer almıştır.¹²²² Bu beyliğin en dikkat çekici yanlarından birisi ise Âmid'in bu dönemde önemli bir kültür merkezi haline getirilmiş olmasıdır. Nitekim İnal Oğulları şehirde 140 bin ciltlik son derece büyük bir kütüphane yapmışlardır.¹²²³ Ayrıca İnal Oğulları kendi adlarına para bastırıp, Âmid şehrine kendi kitabelerini koydurmuşlardır.¹²²⁴

7) Dimlac veya Toğan Arslan Oğulları:

Beylik adını 1104–1137 yılları arasında Bitlis ve Erzen Emîrliği yapmış olan Şemsü'd-devle Toğan Arslan'dan almıştır. Toğan Arslan büyük bir olasılıkla Anadolu'ya akınlar düzenlemiş ve Malazgirt savaşına katılmış olan Türkmen Beyi Dimlac oğlu Muhammed'in torunu ya da yeğeniydi.¹²²⁵

Dimlac oğlu Muhammed, Sultan Melikşâh zamanında Anadolu'ya akın faaliyetleri düzenleyen Türkmen beylerinin arasında yer almaktaydı. Öte yandan Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye melik tayin ettiği sırada Dimlac oğlu Muhammed'i de onun emrine vermişti. (1078) Bu arada Dimlac oğlu Muhammed, Sultan Melikşâh'ın emriyle düzenlenen Diyâr-ı Bekr seferine de katılmıştı. İşte Sultan Melikşâh, bu sefer neticesinde bölgede

¹²²⁰ Sevim, 2000d: 257

¹²²¹ Sevim, 2000d: 257, Koca, 2011b: 176

¹²²² Sevim, 2000d: 257, Kafesoğlu, 1976: 841

¹²²³ Koca, 2011b: 176

¹²²⁴ Kafesoğlu, 1976: 841, Koca, 2011b: 176

¹²²⁵ Koca, 2011b: 174,175

Selçuklu hâkimiyetinin kurulmasının ardından Bitlis, Erzen ve Batman gibi şehir ve kasabaları Dimlac oğlu Muhammed'e ıktâ etmişti.¹²²⁶

Toğan Arslan Oğulları, Anadolu'da yaklaşık üç asır boyunca hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla onlar da diğer Türk beylikleri gibi Türk kültürünün bu topraklarda yerleşmesinde ve kökleşmesinde mühim bir rol oynamışlardır.¹²²⁷

Ayrıca burada şunu da ifade etmek gerekir ki, araştırmamızda kısaca açıklamaya çalıştığımız Türk beyliklerinin dışında Anadolu'da başka küçük beylikler de kurulmuştu. Nitekim Çağa Bey, İzmir ve çevresinde (1080–1097), Kara-tekin; Çankırı, Kastamonu, Sinop'ta (1085), Çubukoğulları; Harput yöresinde (1085–1113) hâkimiyetlerini kurmuşlardı.¹²²⁸

¹²²⁶ Koca, 2011b: 175

¹²²⁷ Koca, 2011b: 175

¹²²⁸ Koca, 2011c: 223

SONUÇ

Araştırmamızın başından beri ifade etmeye çalıştığımız gibi Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi Selçuklu sultanlarının en önemli hedeflerinden birisi devletlerini merkeziyetçi bir yapıya kavuşturarak kendi hâkimiyetleri altında İslâm dünyasının siyasi ve manevi bütünlüğünü sağlayabilmek olmuştur. Bunun için de doğu İslâm ülkeleri yönündeki faaliyetleri ihmal etmeden batı İslâm ülkeleri yönündeki faaliyetlere ağırlık vermişlerdir. Bilindiği gibi bu faaliyetler sırasında da Fâtımî Halifeliği ve Bizans İmparatorluğu ile mücadele etmişlerdir.

Selçukluların Mısır politikası olarak adlandırdığımız Fâtımîlere karşı verilen mücadelenin sonuçlarını ise genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz: Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey, Abbâsî halifesine Bağdat'a geleceğini bildirdiği 1055 tarihli mektubunda açıkça Fâtımîlere karşı mücadele edeceğini ilan etmiştir. Çünkü bilindiği gibi Tuğrul Bey'in amacı Selçuklu hâkimiyeti altında İslâm dünyasını birleştirmekti ve bunun için Fâtımî Halifeliği topraklarına da hâkim olmayı plânlıyordu. Bu arada Abbâsî Halifeliği de Selçukluların Fâtımîler karşısında harekete geçmelerini destekliyordu. Zira Selçukluların mensubu oldukları Sünnî İslâm dünyasının manevi temsilcisi olan Abbâsî halifesi, kendi nüfuzunu koruyabilmek için en güçlü rakibi olan Fâtımîlerin bertaraf edilmesi gerektiğine inanıyordu. Ancak Tuğrul Bey, Fâtımîler karşısında etkin bir şekilde faaliyet gösteremedi. Zira Selçuklu sultanı her ne kadar Sünnî İslâm dünyasının merkezi Bağdat'taki Şîî Büveyhi iktidarına son verip burada kendi hâkimiyetini kurmuş ve Abbâsî halifesinden siyasi yetkilerini devralmayı başarmış olsa da, bütün bu süreç içinde yaşanan bazı sorunlar yüzünden Mısır'a doğru ilerleyememişti. Bu sorunların başında ise Selçuklulara karşı düşmanlığı ile bilinen Büveyhilerin Türk asıllı Şîî inanca mensup ordu komutanları Arslan el-Besâsîrî'nin faaliyetleri ve Selçuklu hanedan üyesi İbrahim Yınal'ın sultanın merkeziyetçi devlet anlayışına karşı çıkarak muhalefet etmesi gelmekteydi. Bu durum ise Fâtımîlere avantaj sağlamıştı. Çünkü Selçuklulara karşı bizzat ordu sevk etmeye cesaret

edemeyen Fâtımîler, çareyi onlara karşı isyan edenlere destek olmakta bulmuşlardı. Nitekim Şîî halifeliği, Arslan el-Besâsirî'ye yardım ettiği gibi İbrahim Yınal'ı da kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Tuğrul Bey ise bu tür aleyhte faaliyetlere fırsat vermemiş, yaşananlar sebebiyle geçici bir süreliğine de olsa sarsılan Irak'taki Selçuklu hâkimiyetini yeniden kurmayı başarmıştı. Öte yandan Tuğrul Bey'in İslâm dünyasındaki konumunu güçlendirmek adına halifenin kızıyla gerçekleştirmeyi düşündüğü evlilik plânı Mısır politikasına zarar vermiştir. Çünkü bu evlilik plânı, Tuğrul Bey'e ciddi bir zaman kaybettirdiği gibi halife ile aralarında gerilim yaşanmasına da sebep olmuştur. Neticede Tuğrul Bey Mısır politikasını hedefine ulaştıramamıştır.

Tuğrul Bey'den sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçen Alp Arslan'ın da en önemli hedeflerinden birisi Mısır'ı ele geçirmek olmuştur. Hatta bilindiği gibi Selçuklu sultanı bu hususta tarihi bir fırsat da yakalamıştır. Nitekim Mısır'daki idare ile anlaşmazlıklar yaşayan Fâtımî veziri Nâsırüddeve, Sultan Alp Arslan'a bir elçi göndererek onu Mısır'a davet etmişti. Selçuklu sultanı da bu fırsatı değerlendirmek için derhal ordusuyla birlikte harekete geçmişti. Ayrıca bu sıralarda Türk emîrlерinin Suriye ve Filistin topraklarında yürüttükleri askerî faaliyetler de Sultan Alp Arslan'ın lehine bir ortam yaratmıştı. Çünkü bilindiği gibi özellikle Mısır'ın önünde adeta bir set vazifesi gören Suriye topraklarında elde edilen başarılar Fâtımî halifeliğini oldukça zor bir durumda bırakmıştı. Nitekim bölgenin kilit noktalarından Haleb şehrinin idaresini ellerinde bulunduran Mirdâsî Emirliği Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini tanımayı kabul etmiş ve Fâtımî halifesi yerine Abbâsî halifesi ile Selçuklu sultanı adlarına hutbe okutacağını ilan etmişti. Öte yandan Mısır seferine çıkan Sultan Alp Arslan, bu sırada bazı meselelerle karşı karşıya kalmıştı. Gerçekten de Selçuklu sultanı, kendisini metbû tanımasına rağmen bir türlü huzuruna gelmeye yanaşmayan Haleb Mirdâsî emîri Mahmud meselesiyle ilgilendiği için Mısır'a gitmek hususunda zaman kaybetmişti. Bu arada Bizans imparatorunun Selçuklulara karşı harekete geçmesi ise Sultan Alp Arslan'ın Mısır seferini yarıda bırakıp geri dönmesine sebep olmuştu. Kısacası Sultan Alp Arslan, her ne kadar

bizzat Mısır'a doğru harekete geçmişse de karşılaştığı sorunlar neticesinde hedefine ulaşamamış ve bir daha Mısır'a gitme fırsatı da bulamamıştır.

Görüldüğü gibi gerek Tuğrul Bey gerekse Alp Arslan Mısır'ı doğrudan hedef almalarına rağmen başka meseleler yüzünden bu hedeflerine ulaşamamışlardır. Sultan Alp Arslan'ın oğlu Melikşâh ise şahsi olarak Mısır politikasını ele almamıştır. Fakat bu durum onun zamanında Mısır politikasının ihmal edildiği anlamına gelmemiştir. Nitekim Türkmen beyi Atsız, Kudüs ve Dimaşk gibi bölgenin önemli şehirlerinde hâkimiyet kurmuş, Fâtımîlerin merkezi Kahire yakınlarına ilerleyecek kadar Mısır politikasını hedefine yaklaştırmıştır. Fakat bu son teşebbüsünde muvaffak olamamıştır. Çünkü Atsız, askeri kabiliyeti oldukça yüksek Türkmen birliklerine sahip olmasına rağmen, devletin merkezinden ciddi bir destek görmemiştir. Hatta Sultan Melikşâh'ın, kardeşi Tutuş'u Suriye topraklarına yollaması Atsız'ı tedirgin etmiştir. Bütün bunların yanı sıra Atsız, Fâtımî tehdidi karşısında yardım isteyip Dimaşk'a çağırdığı Melik Tutuş tarafından haksız yere bertaraf edilmiştir. Bu olayın ardından ise Tutuş, Suriye Selçuklu Meliki olarak bölgedeki faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak o, Selçuklu Mısır politikası adına ciddi ve kalıcı bir başarı elde edememiştir.

Melik Tutuş'un vefatının ardından Suriye Selçuklu Melikliği iki kola ayrılmış, Haleb kolunun idaresini oğlu Rıdvan, Dimaşk kolunun idaresini de diğer oğlu Dukak almıştır. Bundan sonraki süreçte Selçuklular Mısır yönünde ilerleyemedikleri gibi bölgede hâkim oldukları yerlerin idaresini kaybetmeye başlamışlardır. Böyle bir durum yaşanmasının en önemli sebeplerinden birisi ise hanedan üyelerinin kendi aralarındaki rekabet olmuştur. Nitekim gerek Büyük Selçuklu Devleti iktidarı için yaşanan taht kavgaları gerekse Suriye toprakları üzerinde var olan hâkimiyet mücadeleleri Mısır politikasına zarar vermiştir. Hatta bu durumu fırsat bilen Fâtımîler çok geçmeden Kudüs'ün idaresini ele geçirmişlerdi. Öte yandan Bâtınîlerin propaganda faaliyetleri de Selçukluların bölgedeki varlıklarının yıpranmasında etkili olmuştur. Esasında propaganda faaliyetleri yürütmek Fâtımîlerin en önemli taktiklerinden birisiydi ve Selçukluların mensubu oldukları Sünnî İslâm dünyası aleyhine bu yönde faaliyetlerde bulunuyorlardı. Selçuklular ise bu tür teşebbüslere karşı

mücadele edebilmek için medreselerde yetiştirdikleri kişileri görevlendiriyorlardı. Ancak Hasan Sabbâh adlı şahsın Alamut kalesini ele geçirip Bâtını propaganda faaliyetlerini daha da yoğunlaştırması ve yetiştirdiği dâîler vasıtasıyla Selçuklu devlet adamlarına karşı cinayet teşebbüslerinde bulunması mevcut durumu Selçuklular için daha da tehlikeli bir hale getirmiştir. Nitekim Sultan Melikşâh saltanatının son dönemlerinde Hasan Sabbâh'ı durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Melikşâh'tan sonraki dönemde ise oğulları Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sancar, Bâtınileri durdurmaya çalıştılsa da tam anlamıyla muvaffak olamamışlardı. Öte yandan haçlıların bölgeye gelişi, Selçukluları daha da zor bir durumda bırakmıştır. Nitekim birbirleriyle rekabet içinde bulunan Selçuklu devlet adamları, haçlılara karşı bir araya gelip samimi bir ittifak cephesi meydana getirebilmeyi başaramamışlar ve dolayısıyla haçlılar Urfa, Antakya, Kudüs ile Trablus'ta kendi siyasi teşekküllerini kurmuşlardır. Ayrıca burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Selçukluların Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkilerinin sağlam bir temele sahip olmaması da Selçukluların faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu cümleden olmak üzere Abbâsî halifeleri her ne kadar Selçukluların askerî güçlerine muhtaç olsalar da yeri geldiğinde onlara karşı tavır almaktan geri durmamışlardır. Nitekim Abbâsî Halifesi Kaim, kendi isteğiyle Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e siyasi haklarını devretmiş olmasına rağmen onun vefatından sonra bu haklarını yeniden elde edebilmek için harekete geçmiş, ancak Arap emîrlerinin ihanetine uğradığı için bu teşebbüsünden vazgeçerek tekrar Sultan Alp Arslan zamanında Selçuklularla ilişkisini düzeltmişti. Fakat Abbâsî Halifeliği, Selçuklu iktidarından kurtulma teşebbüslerinden vazgeçmemişti. Bilhassa da Sultan Melikşâh'ın vefatından sonraki dönemde Selçuklu hanedan üyeleri arasında yaşanan iktidar mücadelelerini kendi lehine değerlendirmeye çalışarak Selçukluları daha da yıpratmayı denemişti. Kısacası Selçuklular bütün bu yaşanan olumsuz olayların da etkisiyle Mısır politikasında istedikleri gibi bir netice almayı başaramamışlardır.

Selçukluların Bizans İmparatorluğu idaresindeki Anadolu topraklarına yönelik takip ettikleri politikanın sonuçlarını ise şu şekilde değerlendirebiliriz:

Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının en önem verdikleri hususlardan birisi Türkmenleri Bizans idaresindeki Anadolu topraklarına yönlendirmek olmuştur. Çünkü bilindiği gibi Türkmenler yaşam tarzlarıyla, Selçuklu sultanlarının oluşturmaya çalıştıkları merkeziyetçi devlet anlayışı için bir anlamda engel teşkil ediyorlardı. Başka bir ifade ile Selçuklu sultanları merkeziyetçi bir idare sistemi meydana getirmeye çalışırken Türkmen grupları kendi boy düzenlerine göre yaşamayı tercih ediyorlardı. Öte yandan Selçuklu yönetimi ordusunu, “gulâm sistemine” göre yetişmiş hür Türklerden meydana getirerek, devletin kuruluşunda mühim fedakârlıklarda bulunmuş olan Türkmenleri ister istemez ikinci plana itmiş, bu durum da onların yeri geldiğinde Selçuklu sultanlarının merkeziyetçi devlet anlayışlarına karşı çıkan hanedan üyelerine destek vermelerine neden olmuştu. İşte bütün bu sebeplerden ötürü Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşâh gibi Selçuklu sultanları Türkmenleri Anadolu topraklarına yönlendirmeye büyük önem vermişlerdi. Nitekim Tuğrul Bey hem Türkmenlerin yer ve yurt ihtiyaçlarına çözüm bulmak hem de onların, merkeziyetçi devlet anlayışı karşısında sorun çıkarmalarına engel olmak maksadıyla Türkmenlere Anadolu’yu hedef olarak göstermişti. Bunun için İbrahim Yinal ve Kutalmış gibi hanedan üyelerini de Türkmen gruplarına öncülük etmeleri amacıyla Anadolu’ya seferler düzenlemekle görevlendirmişti. Ayrıca Tuğrul Bey’in bizzat kendisi de Anadolu’ya seferler düzenlemiştir. Böylece Türkmenler merkezden uzaklaştırılmaya çalışıldığı gibi Anadolu toprakları daha da yakından tanınmış ve bol miktarda ganimet elde edilmiştir.

Tuğrul Bey’in ardından Büyük Selçuklu Devleti sultanı olan Alp Arslan da Anadolu’ya düzenlenen akın faaliyetlerini ihmal etmemiştir. Hatta bilindiği gibi Selçuklu sultanı olduktan sonra oğlu Melikşâh ve veziri Nizâmü’l-Mülk ile birlikte bizzat Anadolu’ya sefer düzenlemiş, Ani gibi bu toprakların en müstahkem mevkielelerinden bazılarını ele geçirmiştir. Sultan daha sonra Mısır politikasına ağırlık vermesine rağmen Selçuklu ve Türkmen beyleri Anadolu topraklarındaki faaliyetleri ihmal etmemişler ve buraya akınlar düzenlemeyi sürdürerek Bizans İmparatorluğu’nun savunma hattını yıpratmaya devam etmişlerdir. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ise bu duruma bir son

vermek için büyük ve teçhizatlı bir orduyla birlikte harekete geçmişti. İmparatorun Selçuklulara karşı yürüyüşe geçmesi daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sultan Alp Arslan'ın Mısır'ı ele geçirme teşebbüsünün yarım kalmasına sebep olmuştu. Nitekim Bizans İmparatoru'nun kendisine karşı harekete geçtiğini öğrenen Alp Arslan derhal Mısır seferinden ayrılıp Azerbaycan tarafına yönelmişti. Neticede her iki taraf Malazgirt Savaşında karşı karşıya gelmiş ve kazanan taraf Selçuklular olmuştu. Fakat bilindiği gibi bu savaş sıradan bir karşılaşma olmamış, tarihin seyrine etki etmiştir. Çünkü Malazgirt Savaşı sonrası Bizans telâfisi zor bir darbe almış, ordusu dağılmış, savunma sistemi ciddi bir çöküntüye uğramış ve dolayısıyla Anadolu toprakları istilâlara açılmıştır. Nitekim Anadolu toprakları süratle Türk vatani haline gelmeye başlamıştır. Bu süreç Sultan Melikşâh zamanında daha da hızlanmış, Diyâr-ı Bekr bölgesi ele geçirilmiş, Selçuklu ve Türkmen beyleri Anadolu topraklarında önemli fetihler gerçekleştirerek kendi siyasi teşekküllerini tesis etmişlerdir. Bu siyasi teşekküllerin en dikkat çekici olanı hiç kuşkusuz Kutalmışoğlu Süleymaşah öncülüğünde kurulan Türkiye Selçuklu Devleti olmuştur.

Neticede Büyük Selçuklu Devleti Sultanları her ne kadar Mısır ve Anadolu politikalarını hedeflerine ulaştıramamışlarsa da kendilerinden sonra gelen Türk-İslâm devletlerine mühim bir yol açmışlardır. Nitekim Sultan Alp Arslan'ın kazandığı Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, akrabası olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu politikasını başarıyla devam ettirdiği gibi bu topraklarda kurulan çeşitli Türk beylikleri de İslâmiyet'in ve Türk kültürünün bu coğrafyada kökleşmesine büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Diğer taraftan Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır'ı ele geçirme hedefini gerçekleştirebilme görevini ise Zengiler üstlenmişler, bu hususta da önemli başarılarla elde etmişlerdi. Ancak Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in 1055 yılında belirlediği hedefe resmen ulaşan kişi Zengilerin idaresinde yetişen komutan Selâhaddîn Eyyûbî oldu. Nitekim o, 1171 yılında resmen Mısır'daki Fâtımî Devleti'nin siyasi varlığına son vermişti.

Kısacası Büyük Selçuklu Devleti sultanları, hedeflerine tam olarak ulaşamamışlar, fakat gerek İslâm ve Türk gerekse dünya tarihinin seyrine etki edecek olayların yaşanmasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

ABU'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus); **Abu'l-Farac Tarihi**, Cilt II, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK Basımevi, 3. Baskı, 1999.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", **Türkler** Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 659–668.

AGACANOV, Sergey Grigoreviç; **Selçuklular**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006

AHMED B. MAHMUD; **Selçuknâme I**, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.

AKSARAYÎ, Kerîmüddîn Mahmûd; **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Basımevi, 2000.

ALPTEKİN, Coşkun; "Artuklular", **DGBİT**, Cilt 8, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992b, s. 170–193.

ALPTEKİN, Coşkun; "Büyük Selçuklular", **DGBİT**, Cilt 7, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, s. 95–211.

ALPTEKİN, Coşkun; "Selçuklu Paraları", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi III**, Ankara, Güven Matbaası, 1971, s. 435–441.

ALPTEKİN, Coşkun; "Türkiye Selçukluları", **DGBİT**, Cilt 8, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992a, s. 212–263,

Anna Kommena; **Alexiad**, çev. Bilge Umar, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1996,

Anonim Selçuknâme, (Târîh-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukları Devleti Tarihi III, neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara, 1952.

ATEŞ, Ahmed; "Bâtıniye", **İA**, Cilt 2, Eskişehir, MEB, 1997, s. 339–342.

ATEŞ, Ahmed; “Yabgulular Meselesi”, **Belleten** XXIX, sayı 115, Ankara, 1965.

ATİLA, Marina, **XI-XII. Yüzyıllar (1055–117) Arasında Selçuklu-Fâtımî İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.

ATTALEIATES, Mikhael; **Tarih**, çev. Bilge Umar, İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2008

AZÎMÎ, **Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler) (H 430–538/1039–1144)**, çev. Ali Sevim, Ankara TTK Basımevi, 2006.

BARTHOLD, V.V; “Anî”, **İA**, Cilt 1, Eskişehir, MEB, 1997, s. 435–437.

BARTHOLD, V.V; **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yayına Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, Ankara, TTK Basımevi, 2006.

BAŞTAV, Şerif; “Malazgirt Meydan Muharebesi ve Romen Diojen”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 47, İstanbul, 1971, s. 28–41.

BECKER, C. H; “Bedrülcemâlî”, **İA**, Cilt 2, Eskişehir, MEB, 1997.

BEYHAKÎ, Ebu’l Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, **Târîh-i Beyhakî**, Tahran, 1389.

BOSWORTH, C. E, “The Political and Dynastic History of The Iranian World (1000–1217)”, **The Cambridge History of Iran, Volume 5**, The Seljuq and Mongol Perida, Cambridge at The University, 1968

BOSWORTH, C. E, **İslâm Devletleri Tarihi**, çev. E. Merçil- M. İpşirli, İstanbul, 1980.

BROCKELMANN, Carl; **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Ankara, TTK Basımevi, 2002.

BROSSET, Marie Felicite, **Gürcistan Tarihi**, çev. Hrant D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, Ankara, TTK Basımevi, 2003.

BRYENNIOS, Nikephoros; **Tarihlerin Özü**, çev. Bilge Umar, İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2008

BUHL, F, “Kudüs”, **İA**, Cilt 6, Eskişehir, MEB 1997, s. 952–964.

BUNDÂRÎ, **Zübdetü’n-Nusre ve Nuhbetü’l-Üsre, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, terc. Kıvameddin Burslan, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

BÜYÜKARA, M. Ali; “İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Da’vet”, **İLAM Araştırma Dergisi**, cilt II, sayı 1, İstanbul, 1998.

CAHEN, Claude; “İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, **Türkiyat Mecmuası**, çev. Zeynep Kerman, XII, 1972, s.77–100.

CAHEN, Claude; “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi”, çev. Yaşar Yücel-Bahattin Yediyıldız, **Belleten**, cilt LI, sayı, 199–201, Ankara, 1988, s. 1375–1431

CAHEN, Claude; **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, İstanbul, 1984.

CANARD, M, “AL-Basasiri”, **EI**, Volume I, London, 1960. 1073–1075.

CANARD, M; “Fatimids”, **EI**, Volume II, London, 1965. s. 851–862.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik; **Tarih-i Cihan Güşa**, II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, 1988.

ÇAĞAYAT, Neşet; “Fâtımîler Devleti’nin Kuruluşu ve Akideleri”, **İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, yıl 1958–1959, cilt VII, Ankara, TTK Basımevi, 1960.

ÇAMIÇYAN, **Ermeniler Tarihi: Selçukîler (1021–1224)**, çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1941, TTK, Basılmamış.

ÇELEBİ, Ahmet; **İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi**, terc. Ali Yardım, İstanbul, 1983.

ÇELİK, Aydın; "Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri", **Türkler**, Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.745–752.

DAFTARY, Farhad; **İsmaililer**, İstanbul, Doruk Yayımcılık, 2005.

DEMİRKENT, Işın; "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve siyasî Durumu", **Tarih Dergisi**, sayı 33, İstanbul, 1982, s. 133–146.

DEMİRKENT, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I**, Ankara, 1990.

DEMİRKENT, Işın; "Bizans" **TDVİA**, Cilt 6, İstanbul, 1992, s. 230–244.

DEMİRKENT, Işın; "Haçlılar", **TDVİA**, Cilt 14, İstanbul, 1996, s.525–546.

DEMİRKENT, Işın, **Haçlı Seferleri**, İstanbul, Dünya Kitapları, 3. Baskı, 2004

DEMİRKENT, Işın; "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Haçlı Seferleri Tarihi**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2007, s. 1–19.

DIEHL, Charles, **Bizans İmparatorluğunun Tarihi**, İstanbul, İlgî Kültür Sanat, 2. Baskı, 2010.

DİRİMTEKİN, Feridun; "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmesini ve Gelişmesini Sağlayan İki Zafer,", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, TTK Basımevi, II. Baskı, 1993, s. 231–258.

EĞİLMEZ, Savaş; "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", **Türkler**, Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 705–712.

EİCKOFF, E; "Dönüm Noktası Olarak Malazgirt Savaşı", çev. Mehmet Ersan, **Türk Kültürü**, yıl XXXIII, sayı 388, Ankara, 1995, s. 461–481.

EKİNCİ, Abdullah; Ortaçağ Orta Doğusundaki Marjinal Hareketlerin (İsmâîlî-Karmatî Hareketinin) Dönemin İslâm Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları”, **Belleten**, cilt LXIX, sayı 255, Ankara, 2005.

EKİNCİ, Abdullah, **Ortaçağ’da Urfa**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006.

EL-BAĞDADÎ, Abdülkahir, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Baskı, 2011.

ER-RÂVENDÎ; **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, Cilt 1, çev. Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 2. Baskı, 1999.

ERSAN, Mehmet; **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Ankara, TTK Basımevi, 2007

ERÜNSAL, İsmail E, “Dârülilim” **TDVİA**, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 539–541.

EYMEN, Fuad Seyid, “Fâtımîler”, **TDVİA**, Cilt 12, İstanbul, 1995, s.228–237.

GENÇ, Süleyman; “Selçuklu Tarihinde İbrahim Yinal İsyanı ve Onun Fâtımî Arkaplânı”, **DEÜİFD**, 2010, s. 9–48.

GENÇ, Süleyman; “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri”, **Türkler** Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları 2002, s. 639–657

GÖMEÇ, Saadettin; **Kök Türk Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 1999a

GÖMEÇ, Saadettin; **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999b.

GRAEFE, E; “Fâtımîler”, **İA**, Cilt 4, Eskişehir, MEB, 1997, s. 521–526.

GREGORY, Timothy E, **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2011.

GROUSSET, Rene; **Ermenilerin Tarihi**, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2. Baskı, 2006.

GÜMÜŞ, Nebi, “Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri” **Türkler** Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 713–721.

HAMDANİ, Abbas, “A Possible Fatimid Background to The Battle of Manzikert” **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt VI, sayı 10–11, Ankara, 1968.

HAMDULLAH EL-MÜSTEVFÎ, **Tarih-i Güzîde**, neşr. Dr. Abdu'l-Hüseyn Nevânî, Tahran, 1387.

HARTMANN, R; “Şam”, **İA**, Cilt 11, Eskişehir, MEB, 1997, s. 298–310.

Hasan İbrahim Hasan; “Fatımiler”, **DGBİT**, Cilt 5, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1987, s. 79–308.

Heri-Bert Buse; “Büveyhiler”, **DGBİT**, Cilt 5, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1987, s.509–557.

HITTI, Philip K, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev Salih Tuğ, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2011.

HİZMETLİ, Sabri; “Karmatiler”, **TDVİA**, Cilt 24, İstanbul, 2001, 510–514.

HONDMÎR, **Düstûru'l-Vüzerâ**, Tahran, İkbâl Matbaası, Tahran, 1976.

HONİGMAN, Ernst; **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1970.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib; haz. V. Minorsky, çev, Abdullah Duman, Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi, 2008.

IBN- KHALLİKAN, **Ibn Khaallikan's Biographical Dictionary**, London and New York, 1961.

IBN AL-QALÂNİSİ; **The Damascus Chronicle Of The Crusades, Chronicle Of, Ibn Al-Qalânisi**, London, 1932.

İBNÜ'L-ADÎM; **Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, çev. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2. Baskı, 1989.

İBN BÎBİ; **el-Evâmîrü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, Cilt I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, 1996

İBNÜ'L- ESÎR, **el-Kâmil fi't Târîh (İslâm Tarihi)**, Cilt 9, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987a.

İBNÜ'L- ESÎR, **el-Kâmil fi't Târîh (İslâm Tarihi)**, Cilt 10, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987b.

İBNÜ'L- EZRAK; **Mervânî Kürtleri Tarihi**, terc: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Koral Yayınları, 1975.

İBNU'L EZRAK; **Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)**, çev. Ahmet Savgan, Erzurum, 1992.

İBNÜ'L- KESÎR, **El-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslâm Tarihi)**, Cilt XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 1995

İLHAN, Avni; "Bâtîniye", **TDVİA**, Cilt 5, İstanbul, 1992, s. 190–194.

KABİR, Mafizullah, **The Buwayhid Dynasty of Baghdad**, Calcutta, 1964

KAFESOĞLU, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015–1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", **Fuad Köprülü Armağanı**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953a.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1953b.

KAFESOĞLU, İbrahim; “Malazgirt Meydan Muharebesi”, **Türk Yurdu**, sayı 276, Ağustos, 1959, s.16–19.

KAFESOĞLU, İbrahim; “Ortadoğu’da Kurulmuş Türk Devletleri”, **Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 1976.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk-İslâm Sentezi**, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1985

KAFESOĞLU, İbrahim; “Alp Arslan”, **TDVİA, Cilt 2**, İstanbul, 1989

KAFESOĞLU, İbrahim; “Selçuklular”, **İA, Cilt 10**, Eskişehir, MEB 1997

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 228. Baskı, 2009.

KARA, Seyfullah; **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.

KAYA, Mahmut, “Dârülhikme” **TDVİA, Cilt 8**, İstanbul, 1993, s. 537–538.

KAYA, Selim; “Büyük Selçuklu Döneminde Bağdat”, **Işın Demirkent Anısına**, İstanbul, 2008.

KAYHAN, Hüseyin **Irak Selçukluları (514–590/ 1120–1194)**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2001

KAYHAN, Hüseyin; “Selçuklular-Abbâsî İlişkileri” **Türkler**, Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 669–677.

KİTAPÇI, Zekeriya; **Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hatunları**, Konya, 1994

KİTAPÇI, Zekeriya; **Orta Doğu ve Eski Hilâfet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları**, Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 1. Baskı, 2008.

KOCA, Salim; **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun, 1997.

KOCA, Salim; **Türkiye Selçukluları Tarihi II. Cilt Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071–1176)**, Çorum, Karam Yayınları, 2003.

KOCA, Salim; **Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005.

KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara, Kültür Yayınları, 2010.

KOCA, SALİM; “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011a, s.105–145.

KOCA, Salim; “Sultan Melikşâh'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası Diyâr-ı Bekr Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi”, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011b, s. 147–187

KOCA, Salim; “Diyâr-ı Rûm'un Türkiye Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011c, s. 215–277

KOCA, Salim; “Oğuz Kağan Destanı'nın Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri”, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011d, s. 509–559.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad- BARTHOLD, W, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Ankara, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1973

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; “Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları I, Anîs al-Kulûb”, **Belleten**, sayı 27, Ankara, 1943

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; “Artukoğulları” **İA**, Cilt 1, Eskişehir, MEB, 1997, s. 617–625.

KÖYMEN, Mehmet Altay; “Anadolu’nun Fethi”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Ankara, 1962, s.89–122.

KÖYMEN, Mehmet Altay; “Selçuklu Veziri Nizâmü’l-Mülk ve Tarihi Rolü”, **Milli Kültür**, cilt I, sayı 5, 1977a, s.9–16

KÖYMEN, Mehmet Altay; “Malazgirt Meydan Muharebesinde Rol Oynayan Unsurlar”, **Milli Kültür**, cilt I, sayı 8, 1977b, s.6–11.

KÖYMEN, Mehmet Altay; **Tuğrul Bey**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, 1986.

KÖYMEN, Mehmet Altay; “Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, **Belleten**, cilt LVII, sayı 218, Ankara, TTK, 1993, s.71–79.

KÖYMEN, Mehmet Altay; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi 3. Baskı, 1998.

KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt I, TTK Basımevi, 3. Baskı, 2000.

KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt III, TTK Basımevi, 4. Baskı, 2003.

KURAT, Akdes Nimet; “Peçenekler, Uzlar ve Malazgirt Zaferi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 47, İstanbul, 1971, s. 42–46.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol; “Başlangıcından Malazgirt Savaşı’na Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri”, **Türkler Cilt 4**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 694–704.

LAURENT, J; “Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans”, çev. Yaşar Yücel, **Belleten**, cilt LII, sayı 202, TTK, 1988, s.219–226.

LE STRANGE; **The Lands Of The Eastern Caliphate**, Cambridge, 1930.

LEVTCHENKO, M. V; **Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, çev. Maide Selen, İstanbul, 1999.

LEWIS, Bernard; **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Köley, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı 2011a

LEWIS, Bernard; **Alamut Kalesi ve Hasan el-Sabbâh**, İstanbul, Nokta Kitabevi, 2011b.

MAKDÎSÎ, George; **Ortaçağ’da Yüksek Öğretim**, İstanbul, 2012.

MANGO, Cyril; **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2011

MÂVERDÎ, **el-Ahkâmü’s-Sultâniyye**, çev. Ali Şafak, İstanbul, 1994.

MERÇİL, Erdoğan; **Kirmân Selçukluları**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

MERÇİL, Erdoğan; “Büveyhîler”, **TDVİA, Cilt 6**, İstanbul, 1992, s. 496–500.

MERÇİL, Erdoğan; “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler**, Cilt 4, Ankara, 2002

MERÇİL, Erdoğan; “Mirdâsîler”, **TDVİA, Cilt 30**, İstanbul, 2005, s. 149–150.

MİRHOND, **Tarih-i Ravzatu’s-Safa IV**, yay. Mir Muhammed, bin Seyyid Burhaneddin, Tahran, 1339.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah; **Câmiu’d-Düvel Selçuklular Tarihi I**, yay. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitapevi, 2000.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah; **Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II**, yay. Ali Öngül, İzmir, Akademi Kitapevi, 2001.

NÂSİR-I HÜSREV, **Sefernâme**, çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul, MEB, 2. Baskı, 1967

NICOLLE, David; **Birinci Haçlı Seferleri (1096–99)**, çev. L. Ece Sakar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

NİYAZİ, Mehmet, **İslâm Devlet Felsefesi**, İstanbul, 2010

NİZÂMÜ'L-MÜLK; **Siyasetnâme**, çev. Mehmet Altay Köymen, TTK Basımevi, 1999.

OCAK, Ahmet, **Selçukluların Dinî Siyaseti (1040–1092)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.

Oğuz Destanı (Reşidü'd-dîn Oğuznâmesi Tercüme Tahlil), haz. Zeki Velidi Togan, İstanbul, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, 1982

OSTROGORSKY, Georg; **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 5. Baskı, 1999.

ÖZ, Mustafa, “Dâî”, **TDVİA**, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 420–421

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Alamut Kalesi” **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, yıl XXIV, sayı 281, 1986, s. 585–589.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklular Tarihi (498–511/ 1105–1118)**, Ankara, TTK Basımevi, 1990.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Ahlatşahlar”, **DGBİT**, Cilt 8, İstanbul, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992a, s. 194–210.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Dânişmendliler”, **DGBİT**, Cilt 8 İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992b, s. 117–140.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Mengüçükler”, **DGBİT**, Cilt 8, İstanbul, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992c, s. 141–154.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Saltuklular”, **DGBİT**, Cilt 8, İstanbul, 1992d, İlmî Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, s. 155–177.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Bedr el-Cemâlî”, **TDVİA**, Cilt 5, İstanbul, 1992e, s. 330

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Dânişmendliler”, **TDVİA**, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 469–474.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Hasan Sabbâh” **TDVİA**, Cilt 16, İstanbul, 1997, s. 347–349.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Selçuklular Zamanında Suriye’deki Bâtîni Faaliyetleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2002, s. 196–207.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Nizâmiye Medresesi”, **TDVİA**, Cilt 33, 2007: 188–191.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Selçuk Bey”, **TDVİA**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.364–365.

ÖZTÜRK, Murat; **Fâtımîlerin Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti**, İstanbul, 1012, Basılmamış Doktora Tezi.

PSELLOS, Mikhail; **Mikhail Psellos’un Khronographia’sı**, çev: Işın Demirkent, Ankara, TTK Basımevi, 1992.

REŞİDÜ'D-DÎN FAZLULLAH; **Câ'mi'üt-Tevârih, II. Cild, 5. Cüz**, yay, Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

REŞİDÜ'D-DÎN, FAZLULLAH; **Câ'mi'üt-Tevârih (Selçuklu Devleti)**, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul Selenge Yayınları, 2010.

ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2008.

RUNCIMAN, Steven; **Haçlı Seferleri Tarihi**, Cilt I, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK Basımevi, 3. Baskı, 1998.

Sadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali, İbn Nâsır İbn 'Ali elHüseynî; **Ahbâr üd-Devlet'is-Selçukıyye**, çev. Necati Lûgal, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

SAUVAGET, J; "Haleb", **İA**, Cilt 5/1, Eskişehir, MEB, 1997.

SAYILI, Aydın; **Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese**, çev. Recep Duran, 2002

SEVİM, Ali; **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, Ankara, TTK Basımevi, 1990a.

SEVİM, Ali; **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, Ankara, TTK Basımevi, 1990b.

SEVİM, Ali; "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları". **Malazgirt Armağanı**, Ankara, TTK Basımevi, II. Baskı, 1993, s. 219–230.

SEVİM, Ali; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi", **Belgeler**, cilt XVIII, sayı 22, Ankara, TTK, 1997, s. 1–91.

SEVİM, Ali; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi", **Belgeler**, cilt XIX, sayı 23, Ankara, TTK, 1998, s. 1–53.

SEVİM, Ali; “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi”, **Belgeler**, cilt XX, sayı 24, Ankara, TTK, 1999, s. 1–77.

SEVİM, Ali; İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l Haleb Min Târih-i Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler” **Belgeler**, cilt XXI, sayı 25, Ankara, TTK, 2000a, s.1–85

SEVİM, Ali; **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 3. Baskı, 2000b

SEVİM, Ali; **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara, TTK Basımevi, 3. Baskı, 2000c.

SEVİM, Ali; “İnaloğulları”, **TDVİA**, Cilt 22, İstanbul, 2000d, s. 257–258.

SEVİM, Ali; **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Ankara, TTK Basımevi, 2002.

SEVİM, Ali; “İbnü’l-Cevzî’nin el-Muntazam Fî Târih el-ümem Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430–485/1038–1092), **Makaleler II**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005a, s. 437–565.

SEVİM, Ali; “İlginç Yönleriyle Besâsirî İsyanı”, XIV. **Türk Tarih Kongresi**, Cilt I, Ankara, 2005b, s.285–297.

SEVİM, Ali; “Artukluların Soy ve Artuk Bey’in Siyasi Faaliyetleri”, **Makaleler 1**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005c, s. 127–161.

SEVİM, Ali; “Diyarbakir Bölgesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Katılması”, **Makaleler 3**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005d, s. 225–237.

SEVİM, Ali; “Nâvekiyye Türkmenleri”, **Makaleler I**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005e, s. 57–63.

SEVİM, Ali; “İbnü’l-Kalânîsî’nin Zeylû Târih-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436–500/1045–1107), **Belgeler**, cilt XXIX, sayı 33, Ankara, TTK, 2008, s.1–43.

SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan; **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

SİMBAT, Başkumandan **Simbat Vekayinâmesi** (951–1334), çev. H. Andreasyan, İstanbul, 1946, TTK, Basılmamış.

SKYLITZES John, **A Synopsis of Byzantine History, 811–1057**, Translated by John Wortley, Cambridge, 2010.

SOBERNHEIM, M; “Müslim b. Kureyş”, **İA**, Cilt 8, Eskişehir, MEB, 1997, s. 322,323.

SÜMER, Faruk; “Malazgirt Savaşı’na Katılan Türk Beyleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV**, Ankara, 1975, 197–207

SÜMER, Faruk; “Arslan el-Besâsir”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ankara, 1986a, s. 101–114.

SÜMER, Faruk; “Selçuklular Devrinde Türk Beyleri Uvak Oğlu Atsız”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, 1986b, s.133–144.

SÜMER, Faruk-SEVİM, Ali; **İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara, TTK Basımevi II. Baskı, 1988.

SÜMER, Faruk; **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Devletleri**, Ankara, TTK Basımevi 2. Baskı, 1998.

SÜMER, Faruk; **Şahıs Adları I**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999a.

SÜMER, Faruk; **Şahıs Adları II**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999b.

SÜMER, Faruk; “Mengüçüklüler”, **TDVİA**, Cilt 29, Ankara, 2004, s. 138–142

SÜMER, Faruk; “Selçuklular”, **TDVİA**, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.365–371

SÜRYANÎ MİHAİL, **Süryanî Mihail’in Vekayinâmesi** (1042–1195), çev. H. Andreasyan, Ankara, 1944, TTK, Basılmamış.

ŞEHRİSTÂNÎ, **Milel ve Nihal**, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2. Baskı, 2011.

TANMAN, Baha, “Dânişmenliler Mimarisi”, **TDVİA**, Cilt 8, İstanbul, 1993.

TOKSOY, Ahmet; “Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları”, **Türkler**, Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 678–693

TUFANTOZ, Abdürrahim, “Mervânîler”, **TDVİA**, Cilt 29, Ankara, 2004, s. 230–232.

TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, 1965.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, 2002

TURAN, Osman; **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat 2004

TURAN, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.

URFALI MATEOS; **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli**, çev. Hırant D. Andreasyan, Ankara, TTK Basımevi, 3. Baskı, 2000.

ÜNAL, Oğuz; **Horasan'dan Anadolu'ya**, Ankara, Töre Devlet Yayınevi, 1980.

VARDAN; **Türk Fütuhâtı Tarihi**, çev: Hrant D. Andreasyan, Tarih Semineri Dergisi, I/2, 1937, s. 159–244.

VAUX, B. Cara De; “Dâî”, **İA**, Cilt 3, Eskişehir, MEB, 1997, s. 461,462.

YALTKAYA, Şerafettin, “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, **Darülfûnun İlahiyat Fakültesi**, İstanbul, 1962.

YÂZICIZÂDE, Ali; **Tevârih-i Âl-i Selçuk**, haz. Abdullah Bakır, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009.

YAZILITAŞ, Nihat; **Fâtımî Devleti'nde Türkler**, Ankara, TTK Basımevi, 2009.

YÂZÎCÎ, Talib, “Haleb”, **TDVİA**, Cilt 15, İstanbul, 1997, s. 239–244.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslâmiyet ve Türkler**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980.

YİNAÇ, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1944.

YİNAÇ, Mükrimin Halil, “Dânişmedliler”, **İA**, Cilt 3, Eskişehir, MEB, 1997a, s.468–479.

YİNAÇ, Mükrimin Halil, “Diyarbakir”, **İA**, Cilt 3, Eskişehir, MEB, 1997b, s. 601–626.

YİNAÇ, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri Cilt I**, haz. Refet Yinanç, Ankara, TTK Basımevi, 2013.

YÜCEL, Yaşar-SEVİM, Ali; **Türkiye Tarihi I**, Ankara, TTK Yayınları, t.y

ZAHÎRÜ'D-DÎN NİŞÂBURÎ, **Selçuknâme**, yay. Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim, Tahran, 1332.

ZETTERSTEEN, K. V; “Büveyhîler”, İA, Cilt 2, Eskişehir, MEB, 1997.

ZEYDÂN, Corcî, **İslâm Uygarlıkları Tarihi, Cilt 1**, çev. Nejat Gök, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

ZEYDÂN, Corcî; **İslâm Uygarlıkları Tarihi, Cilt 2**, çev. Nejat Gök, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012

ZONARAS, Ioannes; **Tarihlerin Özeti**, çev. Bilge Umar, İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2008

